T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDA KÜRT SORUNUNUN ETKİSİ 1980'lerden Bugüne

Doktora Tezi

Jülide Karakoç

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDA KÜRT SORUNUNUN ETKİSİ 1980'lerden Bugüne

Doktora Tezi

Jülide Karakoç

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Baskın Oran

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDA KÜRT SORUNUNUN ETKİSİ 1980'lerden Bugüne

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Baskın Oran

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……/……/200…)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı
……..

İmzası
…….

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... *i*

KISALTMALAR ..... *v*

GİRİŞ: KAVRAM, TARİH VE YÖNTEM *1*

I. KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKAPLAN **1**

A. Terim Meselesi **1**

1. Etni ve Etnisite 1

2. Etni-Millet İlişkisi 5

B. Etnik Kimliklerin İnşası **8**

C. Modernizm, Milliyetçilik ve Etnik Kimlikler: Etnik Sorunların Ortaya Çıkışı **12**

D. Bir Etnik Sorun Olarak Kürt Sorunu ve Dış Politika **17**

1. Kürt Sorunu Nedir? 17

2. Türkiye'nin Dış Politikasında Etkili Olmaya Başlaması (1980'lere Kadar) 24

II. KONSTRÜKTİVİST KURAMSAL ÇERÇEVE **29**

A. Sözeylem *(Speech Act)* ve Kuralların Etkisi **30**

B. Kolektif Kimliğin Belirleyiciliği **34**

C. Mevcut Ulusal Kimlik Tanımlamaları ve Sorunları **35**

D. Kürt Kimliğinin 1980'lerden Bugüne Dış Politikada Etkili Olma Biçimleri **39**

BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN YAKIN ÇEVRESİYLE İLİŞKİLERİNDE BELİRLEYİCİ OLMASI: ANLAŞMAZLIK VE İŞBİRLİĞİ NEDENİ *42*

I. SURİYE'YLE İLİŞKİLERDE ÇÖZÜMSÜZLÜK SÜRECİ VE DENGE ARAYIŞLARI **42**

A. İran-Irak Savaşı ve Suriye'nin PKK'ya Desteği **43**

B. Su Sorununun Kürt Sorunu Arkaplanına Yerleştirilmesi **45**

C. Suriye Ziyaretleri ve İmzalanan Anlaşmalar **51**

D. Adana Mutabakatı Çerçevesinde Gelişmeler **56**

II. GÜVENSİZLİK TEMELİNDE İRAN'LA İLİŞKİLER **61**

A. Sınır Güvenliği Sorunu ve İran'ın Iraklı Kürtlere Desteği.....62
B. Muhtemel Bir Kürt Devletine Karşı Yapılan Protokoller.....65
C. İlişkilerde İyileşme 68
1. Ocak 2000 Anlaşması ve Etkileri.....68
2. İran'ın PJAK Operasyonları 69
D. İran'ın Nükleer Silahlanması Meselesi ve Türkiye'nin Tutumu 72

III. ABD'NİN KURAL İNŞA ÇABALARI BELİRLEYİCİLİĞİNDE IRAK'LA İLİŞKİLER.....74
A. Kuzey Irak Operasyonları 77
1. Irak'la Anlaşma Çerçevesinde Gerçekleştirilen Operasyonlar.....77
2. Irak'ın Onayı Olmadan Yapılan Operasyonlar.....80
3. 2000'li Yıllar: ABD Desteğiyle Düzenlenen Operasyonlar.....82
B. Körfez Savaşı Çerçevesinde Irak'la Sorunlar 85
1. Özal'ın Belirlediği Hedefler Çerçevesinde.....86
2. Çekiç Güç Çerçevesinde.....90
C. Irak-KDP İşbirliğine Karşılık Ankara Süreci.....93
D. Irak'ın İşgali ve Türkiye'nin Etni Temelli Politikası.....96
1. Türkmenler ve Kerkük'ün Statüsü Konusu 97
2. PKK Koordinatörlüğü ve Üçlü Mekanizma 102
3. Ocak 2007 Petrol Krizi.....105

IV. TÜRKİYE'NİN "IRAK'A KOMŞU ÜLKELER" GİRİŞİMİ 108

V. KÜRT SORUNUNUN BELİRLEYİCİLİĞİNDE İSRAİL'LE YAKIN İLİŞKİLER 111
A. İsrail'le Artan İşbirliği 114
B. İsrail'den PKK Desteği.....117
C. Gelişen İlişkilere Bölge Devletlerinin Tepkisi 121

VI. YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLERDE PKK ETKİSİ 126

VII. ENERJİ ALANINDA RUSYA'YA BAĞIMLILIKTA KÜRT SORUNUNUN BELİRLEYİCİLİĞİ.....129

VIII. GENEL DEĞERLENDİRME.....134

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN BATI'YLA İLİŞKİLERİNDE BİR İNSAN HAKLARI SORUNU OLARAK ZAFİYET YARATMASI 136

I. KÜRT MÜLTECİLER SORUNU 139

II. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NE BAŞVURULAR VE ETKİLERİ 142

III. AVRUPA BİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE GELİŞMELER 146

A. Kürt Sorunu Etkisinde Gümrük Birliği 146

B. Kopenhag Siyasî Kriterleri Çerçevesinde İlerleme Raporları ve Kürt Sorunu 151

1. Siyasî Temsil Sorunu 151

a. Parti Kapatmaları, Demokrasi Partisi (DEP) ve Milletvekilleri Konusu 152

b. Demokratik Toplum Partisi'nin Kapatılma Davası 155

2. Kültürel Haklar Sorunu 157

IV. ABD'YLE İLİŞKİLERDE BELİRLEYİCİLİĞİ 162

A. Kongre Çerçevesinde Kürt Sorununa Yaklaşım 163

B. Askerî ve Ekonomik Yardımlara Etkisi 168

V. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ KÜRT SORUNU KONUSUNDA ETKİNLİKLERİ 171

A. Kürt Diasporası 173

1. Kürt İnsan Hakları Projesi 175

a. Su Sorunu Konusunda Faaliyetleri 177

b. Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Boru Hattı Projesine Yönelik Faaliyetleri 179

c. Türkiye'nin AB Üyeliğine Yönelik Faaliyetleri 180

2. Kürt Enstitüleri 182

B. İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı 185

C. AB'ye Üyelik Hedefinde TÜSİAD Raporları 188

1. TÜSİAD, Dış Politika Kuralları ve Kürt Sorununun Yeri 190

2. Ocak 1997 Raporu ve Kürt Sorunu 193

VI. GENEL DEĞERLENDİRME 197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KÜRT KİMLİĞİNİN MİLLİYETÇİLİK ÜZERİNDEKİ DİYALEKTİK ETKİSİNİN DIŞ POLİTİKAYA YANSIMALARI *199*

I. TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİN İNŞA SÜRECİNE ETKİSİ ÇERÇEVESİNDE **199**

A. Türkî Cumhuriyetlere Yönelik Aktif Politika Geliştirme Çabaları **201**

1. "Türklük" Vurgusuyla Somut Girişimler 203
2. Azerbaycan'a Koşulsuz Destek ve Ermenistan'la Olumsuz İlişkiler 206

B. Rusya'yla İlişkilerde Çeçen Sorunu **209**

C. Balkanlar'a Açılımlar ve Sonuçları **214**

1. Bulgaristan'la İlişkilerde Türk ve Kürt Kimliğinin Belirleyiciliği 214
2. Yugoslavya Çerçevesinde Girişimler ve Sorunlar 218
   a. Bosna Sorunu Çerçevesinde 219
   b. Kosova Sorunu Çerçevesinde 220

II. SİVİL VE ASKERÎ KURULUŞLARIN MİLLİYETÇİLİĞİ YENİDEN ÜRETMELERİ ÇERÇEVESİNDE **223**

A. Milliyetçi Düşünce Kuruluşlarının Faaliyetleri **223**

1. Avrasya-Bir Vakfı ve Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) 224
2. Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi (TUSAM) 231
3. Türk Ocakları 236

B. Askerî Bürokrasinin Dış Politikada Etkin Olması **239**

1. MGK Çerçevesinde Etkinlikler 241
2. Askerî Bürokrasi Mensuplarının Açıklamaları Çerçevesinde 248

III. GENEL DEĞERLENDİRME **256**

SONUÇ *259*

KAYNAKÇA *264*

ÖZET *298*

ABSTRACT *299*

KISALTMALAR

AB Avrupa Birliği

ABD Amerika Birleşik Devletleri

AGİK Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı

AGİT Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AİHK Avrupa İnsan Hakları Komisyonu

AİHM Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AKP Adalet ve Kalkınma Partisi

AKPM Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi

ANAP Anavatan Partisi

AP Avrupa Parlamentosu

ARGK Arteşa Rızgariya Gele Kurdistan (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu)

ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

AT Avrupa Topluluğu

BBP Büyük Birlik Partisi

BDT Bağımsız Devletler Topluluğu

BM Birleşmiş Milletler

BTC Bakü Tiflis Ceyhan

DDKO Devrimci Doğu Kültür Ocakları

DGM Devlet Güvenlik Mahkemesi

DEHAP Demokratik Halk Partisi

DEP Demokrasi Partisi

DTP Demokratik Toplum Partisi

DYP Doğru Yol Partisi

ERNK Eniya Rızgariya Netewa Kurdistan (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi)

GAP Güneydoğu Anadolu Projesi

HADEP Halkın Demokrasi Partisi

HAKPAR Hak ve Özgürlükler Partisi

HEP Halkın Emek Partisi

HÖH Hak ve Özgürlükler Hareketi

HRK Hezen Rızgariya Kurdistan (Kürdistan Kurtuluş Birliği)

İHD İnsan Hakları Derneği

KDP Kürdistan Demokrat Partisi

KEK Karma Ekonomik Komisyon

KHK Kanun Hükmünde Kararname

KİHP Kürt İnsan Hakları Projesi

KONGRA-GEL Kongra Gelê Kurdistanê (Kürdistan Halk Kongresi)

KYB Kürdistan Yurtseverler Birliği

MGK Millî Güvenlik Kurulu

MGSB Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi

MHP Milliyetçi Hareket Partisi

MİT Millî İstihbarat Teşkilatı

NATO North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)

OHAL Olağanüstü Hal Kanunu

ÖZDEP Özgürlük ve Demokrasi Partisi

PJAK Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê (Kürdistan Özgür Hayat Partisi)

PKK Partiya Karkeren Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)

RP Refah Partisi

SHP Sosyal Demokrat Halkçı Parti

SKP Sürgünde Kürt Parlamentosu

SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK Sivil Toplum Kuruluşu

TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİHV Türkiye İnsan Hakları Vakfı

TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TMK Terörle Mücadele Kanunu

TRT Türkiye Radyo Televizyon Kurulu

TUSAM Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi

TÜSİAD Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

UAEA Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

GİRİŞ: KAVRAM, TARİH VE YÖNTEM

I. KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKAPLAN

A. Terim Meselesi

1980'li yıllardan itibaren etni ve milliyetçilik üzerine yapılan çalışmaların sayısında büyük bir artış söz konusu olmuştur. Bu artışla birlikte bir kavram karmaşası da yaşanmaya başlanmıştır: Etni, etnisite, etnik grup, millet... birbiri yerine sık kullanılan kavramlar olmuştur. Dolayısıyla, konuya başlamadan bu kavramlara dair yapılan tartışmalara değinmek ve onlara mümkün olduğunca açıklık getirmek gerekli görünmektedir.

1. Etni ve Etnisite

Etni, etnik topluluk, etnik grup gibi terimler genellikle aynı anlamda, budun, kavim anlamında, kullanılmaktadır. Aynı durumu anlatmak için, örneğin, bazı yazarlar Fransızca etni *(ethnie)* kelimesini tercih ederken diğerleri etnik grup ya da etnik topluluk kelimelerini kullanabilmektedir.[1] Etnisite terimi ise genel olarak bu konuları içeren bilgileri ifade etmekle birlikte etni ile aynı anlamda kullanılabilmektedir. Etni teriminin kökeni Eski Yunanca halk, millet anlamına gelen *"ethnos"* terimine dayandırılmaktadır. Bu bağlamda terim ortak kökenleri olduğuna inananların birlikteliğini ifade etmektedir. Kelimenin sıfat hali olan *"ethnicos"* Latinceye *"ethnicus"* olarak girmiş ve 14. yüzyıla kadar "ötekiler"i anlatmak için

[1] Örneğin A. D. Smith *Ulusların Etnik Kökeni* kitabında Fransızca olan *ethnie* terimini etnik topluluk yerine kullanmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Bkz. Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni,* Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s. 46.

kullanılmıştır. Fakat, 19. yüzyıla kadar olan dönemde ırksal özellikleri ifade eder hale gelmiştir.[2]

Etni ya da etnik grup terimlerinden biri kullanılarak ifade edilen farklı etni yaklaşımları söz konusudur. Geertz, Shils'den esinlenmiş olarak,[3] etniyi verili olarak ele almaktadır. Bu çerçevede, dil, din, kan bağı vs. önemlidir. Bu bağlar sabittir; doğuştan gelen değiştirilemeyen özelliklere sahiptir.[4] Gellner etnik grubun örtüşen kültürel özelliklerle tanımlanabileceğini söylerken;[5] Horowitz onu hayalî bir soya dayalı süper aileler olarak görmektedir. Ortak atalara olan inanç etnik grubu aile terimi çerçevesinde düşünmeyi olanaklı hale getirmektedir.[6] Weber etnik grubun bir inançtan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Etnik grup ortak atadan gelindiğine, ortak geleneklere ve benzerliklere sahip olunduğuna dair subjektif bir inanç etrafında şekillenmektedir.[7] Smith'e göre etni, ortak soy, tarih ve kültüre dayanan, bir teritori[8] ile özdeşleşmiş ve dayanışma duygusu taşıyan insan nüfusudur. Bu çerçevede Smith etniyi meydana getiren unsurları sıralamaktadır: Kolektif isim, ortak soy miti, ortak tarih, özel ortak kültür, belli bir teritori ile özdeşleşme ve dayanışma duygusu.[9]

Eriksen'e göre, etnik grupları oluşturan unsurlar değişkendir: Bazı gruplar dil, bazıları ise dinleri dolayısıyla ayrı etnik grup olarak görülmektedir.[10] Etniden bahsedebilmek için gruplar arasında bir temas olması zorunludur. Bu temas

---

[2] Thomas Hylland Eriksen, "Ethnicity, race and nation", *The Ethnicity Reader*, Der. Montserrat Guibernau ve John Rex, Cambridge, Polity Press, 1997, s. 33.
[3] Geertz'e esin kaynağı olan makale için bkz. Edward Shils, "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationship of Sociological Research and Theory", *The British Journal of Sociology,* Vol. 8, No. 2, (Jun., 1957), s. 130-145.
[4] Clifford Geertz, *Interpretation of Cultures, Selected Essays,* New York, Basic Books, 1973, s. 259.
[5] Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 59.
[6] Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict,* London, University of California Press, 1985, s. 57.
[7] Max Weber, "What is an ethnic group?", *The Ethnicity Reader, op.cit.,* s.17-18.
[8] İngilizce *territory* kelimesi, Türkçe tam karşılığı olmamakla birlikte, sınırları belirli ve birine ait toprak parçasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır.
[9] Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni,* Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s. 57-58.
[10] Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik,* İstanbul, Avesta Yayınları, 2002, s. 58.

çerçevesinde birbirlerinin düşüncelerini kültürel olarak farklı görmelidirler.[11] Böylece etni, bir yandan "biz" ve "onlar" karşıtlığının olmasını, öte yandan ise paylaşılan bir etniler arası söylem ve etkileşim alanının varlığını gerektirmektedir.[12] Eriksen etnik grupların kültürel gruplar olarak görülmemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Nitekim bazı gruplar kendilerini ırk ve kan kavramları etrafında tanımlayabilirken, diğerleri kültürel özelliklere vurgu yapabilmektedir. Bununla birlikte, etnik gruplar için ortak kültür fikri önemlidir. Onları diğer sosyal sınıflardan ve kategorilerden ayıran temel nitelik bu fikri taşımalarıdır.[13]

Etni ya da etnik grup tanımlamalarındaki farklılıklara rağmen genellikle ırk/soy[14] ve kültürün ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, bütün bu ölçütleri kabul etmeyerek etninin siyasal bir kurgu olduğunu söyleyen yaklaşımlar da söz konusudur. Bugün etni, daha çok kültür unsuru çerçevesinde değerlendirilmekle birlikte, etninin ne kadarının ırk/soy, kültür ya da siyasî bir kurmaca olduğunu söylemek olanaklı görünmemektedir. Yuval-Davis bu bağlamda etnik olguların hiçbir zaman sadece kültürel olmadıklarını, fakat daima aynı zamanda siyasî bir nitelik taşıdıklarını ileri sürmektedir.[15] Bununla birlikte, etniyi temelde biz/onlar karşıtlığı[16] etrafında ele almak uygun bir anlama çerçevesi sunmaktadır. Nitekim

---

[11] *Ibid.*, s. 27.
[12] *Ibid.*, s. 50.
[13] *Ibid.*, s. 59.
[14] Etni teriminin ırk/soy'a gönderme yapması, 19. yüzyıl ırkçı kuramcıların artık bilim dışı olarak görülen kuramları dahilinde değil, bir aile, akrabalık anlamında olmaktadır. Zaten Doğu Bloku'nun dağılması sonrasında yaşanan kaos ortamında insanların içgüdüsel olarak sığındıkları "aile"ye en yakın olarak etnik grubun görülmesini bu bağlamda değerlendirmek olanaklıdır (Bkz. Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 22 dipnotu).
[15] Semra Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 40'tan N. Yuval-Davis, *Gender and Nation,* Sage, Londra ve Thousand Oaks, New Delhi, 1997.
[16] Etnilerde olumlu öğe "biz" ve olumsuz öğe "onlar" benzeşmek ve diğerlerinden ayırt edilmek için önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede "biz" bilinci, bireylerin, topluluk içinde kendi benzerleriyle kaynaşma ve güçlü hissetme ihtiyaçlarına dayanan "tutunum gereksinmesi"ni karşılamaktadır. "Onlar" bilinci ise bireyin kendisinin ve benzerlerinin diğerlerinden ayırt edilmesine hizmet eden bir

etninin, gerek kendi mensupları tarafından gerekse dışarıdan yapılan sınıflandırılması ve tanımlanmasında grubun farklı özellikleri ön plana çıkarılabilmektedir. Örneğin, bazı etnik gruplar ırk unsuruna diğerleri kültür unsuruna önem vermektedir ve kendilerini bu çerçevede tanımlamaktadırlar. Ayrıca koşullar değiştikçe ve gerektirdikçe bu konudaki tercihler de değişebilmektedir. Etnik kimliklerin belli bir ihtiyaca karşılık olarak ortaya çıktıkları kabul edilmekle birlikte, tarihsel geçmişlerini de bütünüyle reddetmemek gerekmektedir;[17] çünkü genellikle üzerine inşa edildikleri, ön plana çıkartılan belirgin unsurlar (din, dil, kültür vs.) söz konusu olmaktadır. Başka bir deyişle, biz/onlar karşıtlığı bazı unsurlara dayanılarak gerçekleştirilmekte ve buna göre sürdürülmektedir.

Kürtlere etnik açıdan bakıldığında, "biz"i tanımlayan ve diğerlerinden ayırt eden, 20. yüzyıl başlarına kadar, "aşiret" unsuru göze çarpmaktadır. Kürt aşiretleri grup dayanışmasının ağırlıklı olarak primordial[18] ilişkilere dayandığı ve mensuplarının kendilerini kültürel açıdan farklı gördükleri sosyo-politik yapılardır.[19] Van Bruinessen de Kürt aşiretini "gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğü de olan (dolayısıyla ekonomik) kendine özgü bir iç yapıya sahip sosyo-politik bir birim" olarak tanımlamaktadır. Bu birimde akrabalığın önemine vurgu yaparken, kan

---

iç ya da dış düşman yaratmalarıyla ortaya çıkmaktadır (Baskın Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli,* 3. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 34-35).

[17] *Ibid.,* s. 144.

[18] Primordial kavramı modern öncesi, başlangıçtan beri var olan anlamında; bu bağlamda, primordialist (ya da ilkçi) ise milletleri doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak görenleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

[19] Aşiretin ne olduğu konusunda sosyal bilimciler arasında tam bir uzlaşma yoktur. Aşiretin temelinde bazılarına göre kurgusal ya da gerçek kan bağı; bazılarına göre ortak soy bulunmaktadır. Bir diğerleri ise aşiretin akrabalığa dayandığını ileri sürmektedir (Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği,* İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 60-62). Eriksen ise bugün etnik grup teriminin kabile, aşiret yerine kullanıldığını söylemektedir. Kabileden etnik gruba bu geçişin İkinci Dünya Savaşı'nı takiben millî özgürlük ve sömürge sonrası devletleşme hareketlerini sonrasında, önceleri kabile ya da yerli olarak değerlendirilen halkların etnik azınlıklar olarak nitelendirilmesiyle başladığını ve böylece bugün etnik grup teriminin kabile yerine kullanıldığını eklemektedir. (Eriksen, *Etnisite ve..., op.cit.,* s. 23).

bağının pek önemli görülmediğini söylemektedir.[20] Fakat bugün, aşiret etkisi hâlâ söz konusu olsa da, Kürtlerde biz tanımlaması daha çok dil ve kültür temeline dayalı olarak yapılmaktadır.

Sonuç olarak, Kürtlerde "biz" tanımlaması uzunca bir süre aşiret çerçevesinde yapılmıştır. Din, önemli ve kimliğin bir parçası olsa da, etnik açıdan daima ayırt edici bir unsur olmamıştır.[21] Kürtlerdeki aşiret sisteminde ön plana çıkan unsurlar ortak soy (bir çeşit akrabalık anlamında; yoksa Kürt etnisi tek bir ırksal kökene işaret etmemektedir)[22] ve teritoryal bağlılık olmuştur. Fakat 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devletinde merkezileştirme çabalarına karşı çıkan Kürt beylerinin isyanlarının bastırılması sonrasında bölgede iktidar boşluğunun Şeyhler tarafından doldurulması sonrasında, aşiretin üstünde daha bütünleştirici bir tutunum sağlayan din unsuru görünür hale gelmiştir.[23] Bugün ise dil ve kültür önemli belirleyici unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu durum, etninin değişmez olmadığını Kürtler örneğinde göstermektedir.

2. Etni-Millet İlişkisi

Etni kavramının millet (ulus) kavramı ile ilişkisi olup olmadığı sosyal bilimlerde tartışmalı olan bir başka konudur. Millet ile etninin birbirinden ayırt edilmesi gerektiği açıktır. Bununla birlikte, aralarında bir bağ olup olmadığı ve varsa niteliği ele alınması gereken bir konudur. Yapılan millet tanımlamalarıyla başlamak bu çerçevede yararlı olabilir.

---

[20] Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 82-83.
[21] David McDowall, *Kürtler,* İstanbul, Avesta Yayınları, 1996, s. 31; Van Bruinessen, *op.cit.,* s. 43.
[22] McDowall, *op.cit.*, s. 29.
[23] Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi,* 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 143-144.

Gellner milliyetçiliğin bir ürünü olarak gördüğü milletin kültürlerden oluşturulduğunu ileri sürmektedir. Millet, milliyetçiliğin önceden varolan kültürleri dönüştürmesi, yeniden yaratması ya da mevcut olanları yok etmesi yollarıyla oluşturulmaktadır. Milliyetçilik bunları, eğitim sisteminin de katkılarıyla, bütün halkı içine dahil eden standart, türdeş bir üst kültür yaratarak gerçekleştirmektedir.[24]

Smith milleti, ortak yasaya tabi teritoryal bir siyasî topluluk olarak nitelendirmektedir. Bu tanımlama çerçevesinde üç unsur ön plana çıkartılmaktadır: Siyasî topluluk, ortak yasa ve toprak parçası.[25] Bununla birlikte milletlerin kökeninde mutlaka bir etnik çekirdek bulunmaktadır. Nitekim, her millet varlığını sürdürmek için bir etnik çekirdeğe ihtiyaç duymaktadır. Bugün çoğu ulus-devlet[26] çok etnilidir. Ancak Smith'e göre bu durum devletin egemen bir etniye dayandığı gerçeğini değiştirmemektedir.[27] Smith'in bu iddiası çok tartışılmaktadır.

Balibar buna karşılık hiçbir milletin doğal olarak bir etnik temeli olmadığını ve bu nedenle de ulus-devletin kurduğu cemaati "kurgusal etni" olarak adlandırdığını söylemektedir.[28] Hobsbawm modern ulus-devletin kökeninde etninin yeri olmadığını ileri sürmektedir. Zaten etnik farklılıklar ikincil düzeyde görülmektedir.[29] Guibernau da Smith'in yaklaşımını eleştirenler arasındadır. Bu çerçevede milleti, "bir topluluk oluşturma bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, sınırları belirlenmiş bir toprak

---

[24] Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk,* Çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992, s. 104-105.
[25] Anthony D. Smith, *Millî Kimlik,* Çev. Bahadır Sina Şener, 3. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 24.
[26] Ulus-devlet, 19. yüzyılda Batı Avrupa'da imparatorlukların dağılması döneminde pazarını yabancılardan korumak isteyen burjuvazi tarafından kurgulanan ve ulusun tek bir etnik/dinsel bütünden oluştuğunu varsayan bir siyasî yapılanma modelidir. 20. yüzyıldan itibaren küresel ölçekte yaygınlığa ulaşmıştır (Bkz. Oran, *Türkiye'de Azınlıklar…*, s. 17-19).
[27] Smith, *Millî Kimlik…,* s. 69-70.
[28] Etienne Balibar, "Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji", *Irk Ulus Sınıf, Belirsiz Kimlikler,* Der. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Çev. Nazlı Ökten, 3. B., İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 121.
[29] Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik,* Çev. Osman Akınhay, 3. B., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006, s. 36.

parçasında yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkını edinmiş bir insan grubu" olarak tanımlamaktadır.[30] Anderson'a göre ise millet hayal edilmiş bir siyasî topluluktur. Kendinden önce Gellner'in de milletin bu özelliğine imada bulunduğunu söylemektedir. Ancak, tek farkla: Gellner milletlerin icat edilmiş olmasını, kendisi gibi hayal ve yaratım olarak değil, uydurma ve sahtekârlık olarak düşünmüştür.[31]

Etni ile millet birbirinden nasıl ayırt edilebilir? Smith'e göre ulus etniden daha geniş bir kategoriyi ifade etmektedir. Etniler ve milletleri oluşturan unsurlar arasında bir örtüşme olabilmektedir. Ancak yine de etniler milletlerin sahip olduğu özelliklerin çoğundan yoksundurlar. Etnide bir teritori ile bağ, tarihî ve sembolik kalabilirken, yani böyle bir yerde ikamet etmeleri gerekmezken, millette bu bağ sembolik kalamaz, milletler ülkelerinde bulunurlar. Ayrıca, millette herkes için geçerli ortak yasa, ortak işbölümü ve ekonomik birlik söz konusuyken, etnide bu nitelikler aranmamaktadır.[32] Balibar ise bu ayrımı etninin kültürel bir kategori milletin ise siyasal bir kategori olarak varsayıldığını söyleyerek ortaya koymaktadır. Buna göre, millet bir devletin fiilî sınırlarına bağlı olan siyasî bir kategoriyken; etnik grup devlet sınırlarına bağlı olmayan ve kuşaktan kuşağa geçen kültürel bir kategoridir.[33]

Görülüyor ki, millet etniden daha geniş bir kategoriyi tanımlamaktadır. Milletler birden fazla etniden oluşabilmektedir. Zaten dünyada etnik açıdan homojen devletlerin sayısı çok azdır. Her millet belirli bir etniye dayanmasa da sonuçta devlet

---

[30] Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler,* Çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997, s. 92.
[31] Benedict Anderson, *Hayalî Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması,* Çev. İskender Savaşır, 3. B., İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 21.
[32] Smith, *Millî Kimlik…,* s. 71.
[33] Immanuel Wallerstein, "Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik", *Irk Ulus Sınıf...,* s. 98.

yapılanmasında farklı etniler belirli egemen bir kültürün norm ve değerlerini benimsemek zorunda kalmaktadır. ABD bu konuda güzel bir örnek oluşturmaktadır: Göçle gelmiş çeşitli etnik gruplar egemen Anglosakson kültürünün norm ve değerlerini, bazen din, dil ve isimlerini bile benimsemek zorunda kalmışlardır.[34] İşte bu çerçeveden Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunda millet-etni ilişkisine geçildiğinde, millet tasarımında Anayasası, yasaları ve kurumlarıyla Türk etnisini/kültürünü ön plana çıkartan bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir. Ancak buradaki Türk herhangi bir Türk değil, Müslüman Türktür. Bu bağlamda, Türk terimi Müslüman olmayanlar ile Kürtler gibi kendini Türk olarak tanımlamayan Müslümanları dışarıda bırakmaktadır.[35] Etnik sorunların çoğunda olduğu gibi Kürt sorununun ortaya çıkması ve gelişiminde de bu durum belirleyici olmuştur.

B. Etnik Kimliklerin İnşası

Etnik kimlik, bireyin sahip olabileceği kolektif kimliklerden biridir. Mensupları arasında bir dayanışma duygusunun oluşmasını sağlamaktadır. Böylece, daha önce bahsedilen, "biz" ve "onlar" karşıtlığına dayanarak ortaya çıkmaktadır.[36]

Bu karşıtlığın yaratılması temelde üretim biçiminin gelişimine sıkı sıkıya bağlıdır. Üretim biçimi, pazar olarak görülen belli bir teritori içinde gerçekleştirilmektedir. Üretim biçiminin bağlı olduğu pazar geliştikçe ve değiştikçe de, egemen grup ya da yönetici sınıf bu üretim biçimini destekleyen/güçlendiren ve böylece insanları söz konusu teritori dahilinde birarada tutmaya yarayan yeni bir tutunum ideolojisi kurgulamaktadır. Her tutunum ideolojisi de bir "Yüce Sadakat

---

[34] Somersan, *op.cit.*, s. 87-88'den J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction,* New York, Prentice Hall, 1997, s. 336.

[35] Baskın Oran, "Religious Differences and Human Rights: Historical and Current Experiences From Southeast Europe (With Special Reference to Greece and Turkey)", *Human Rights and Diversity: New Challenges for Plural Societies,* Der. Eduardo J. Ruiz Vieytez ve Robert Dunbar, Bilbao, University of Deusto, 2007, s. 176; Oran, *Türkiye'de Azınlıklar...,* s. 88-92.

[36] Eriksen, *Etnisite ve...,* s. 35.

Odağı"[37] yaratmaktadır.[38] İşte duruma/döneme göre bu odak bazen etni, bazen millet, bazen sınıf vs. olmaktadır.

Kürtlerde de hayvancılığa dayanan üretim biçimi topluluk üyeleri arasında sıkı dayanışmacı bağlar gerektirmiştir. Bir çeşit akrabalığa dayalı örgütlenme biçimi olan aşiret bu ihtiyaçlara cevap vermiştir. Bu sosyal örgütlenme biçimi, aynı zamanda, kendi varlığını korumak adına bir değerler sistemi üretmiş ve bunu sürdürmüştür.[39] "Ben"in olmadığı "biz"in olduğu bu yapıda Yüce Sadakat Odağı aşiret olmuştur. Bu durum tam olarak aşılamamış olsa da, dil ve kültür gibi etnik kimliği oluşturan unsurların, aşiretin belirleyiciliğini ve yerini büyük ölçüde geri plana ittiğini söylemek olanaklıdır.

Etnik kimlik, oluştuktan sonra, üyelerinin bireysel olarak ortak simgeleri, değerleri, inançları benimsemelerine yol açmaktadır. Bu durumda, birey grupla özdeşleşmekte ve bu grubun sembolleri ve değerleri çerçevesinde hareket edebilmektedir.[40] Bu özellikleriyle, etnik kimliğin özünde hem psikolojik hem de sosyolojik bir terim olduğu görülmektedir. Bir yandan, kişinin kendisini tanımlamasına yardım ederek hayatına düzen vermesine katkıda bulunabilmekteyken, öte yandan bir grup veya cemaat ile ilişki kurmasını sağlayabilmektedir.[41] Fakat, etnik kimliğin diğer kolektif kimliklerce (sınıf

---

[37] Yüce Sadakat Odağı belli bir toplumdaki bireylerin, etrafında birleşik bir bütünlük inşa etmek için toplanabildikleri bir kavramı ifade etmektedir (Baskın Oran, "Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme (Türkiye'de "Yüce Sadakat Odağı" Kavramı Üzerine Düşünceler)", *SBF Dergisi*, Cilt 54, No: 2 Nisan-Haziran 1999, s. 132-162; Oran, "Religious Differences...", s. 162).
[38] Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar,* 5. B., Ankara, İmaj Yayınevi, 2009, s. 17-18.
[39] Kendal Nezan, "Le Kurdistan de Turquie", *Les Kurdes et le Kurdistan, La Question nationale kurde au Proche-Orient,* Der. Gérard Chaliand, Paris, 1981, s. 40.
[40] Montserrat Guibernau ve John Rex, "Introduction: The Growing Importance of Ethnicity", *The Ethnicity Reader....*, s. 4.
[41] *Ibid.*

dayanışması, cinsel kimlik vb.) geri planda bırakıldığı durumlar da söz konusu olabilmektedir.[42]

Smith'e göre ise etnik kimlik, grubun üyelerini birleştiren ortak unsurlara bağlılıktan doğmaktadır. Zaten etni büyük ve birleşik bir aile oluşturduğundan üyeler birbirleriyle kaynaşmış hissederek ailenin kültürel mirasına bağlanmış olmaktadırlar.[43] Ona göre bu büyük ve birleşik aile yatay ve dikey olarak iki farklı şekilde oluşmaktadır. Yatay etni aristokrat yapıya sahip bir oluşumdur. Bu oluşum içinde zengin kentli tüccarlar, din adamları da yer alabilmektedir. Yatay olarak nitelendirilmesinin nedeni, üst sınıfın, komşu etnilerin üst sınıfı ya da tabakasıyla yakın bağlar kurarak coğrafi yayılma amacı taşımasıdır. Böylece bu türün sınırları netlik taşımamaktadır.[44] Dikey oluşum ise alt tabakaları ve sınıfları da içine alma eğilimi taşımaktadır. Yatay etni gibi sınıf bağına değil din ve kan bağına önem vermektedir. Böylece daha kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır.[45] Smith dikey etniler içindeki kabile birlikleri sınıflandırmasına dahil olarak gördüğü Kürtlerin sık yaşadıkları askerî çatışmalara rağmen etnik kimliklerini koruduklarını söylemektedir. Kabilelere dayalı siyasal bölünmeler bile etnik kimliklerini ortadan kaldıramamıştır.[46]

Eriksen etnik kimliğin yalnızca ne birileri tarafından atfedilen ne de elde edilen olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre her iki durum da geçerlidir.[47] Etnik kimlikler genellikle iki şekilde oluşmaktadırlar. Birincisi, mevcut tanımlamaların uzantısı yapılabilmektedir. İkincisi ise, grubun sınırlarının varsayılan ortak kökene

---

[42] Eriksen, *Etnisite ve...,* s. 228.
[43] Smith, *Ulusların Etnik...,* s. 78.
[44] *Ibid.,* s. 113.
[45] *Ibid.,* s. 118.
[46] *Ibid.,* s. 120.
[47] Eriksen, *Etnisite ve...,* s. 91.

dayanılarak daraltılması söz konusu olabilmektedir. Her iki durum da geçmişin yeniden yorumlanmasını gerektirmektedir.[48]

Bir şekilde oluşan etnik kimlikler zamanla nitelik değiştirebilecekleri gibi tümden ortadan da kalkabilmektedir. Etnik kimlikler savaş, göç, asimilasyon politikaları, etnik kırım gibi unsurlardan olumsuz olarak etkilenmektedirler. Bu tür unsurlar etnik kimliklerin değişmesine, bozulmasına ya da yok olmasına neden olabilmektedir.[49] Türkiye'de de Kürtlerin önemli bir bölümünün, Şark Islahat Planı,[50] 1927 ve 1934'te kabul edilen Kürt bölgelerine Kafkas ve Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesini öngören Mecburi İskân Yasaları gibi Kürtlerin kimliğini kabul etmeyen etnik homojenleştirmeyi amaçlayan uygulamalar nedeniyle Türkleştiği görülmektedir.[51] Buna karşılık, etnik kimliklerin siyasallaşması ve devlet kurmaları gibi durumlar ise etnik kimlikleri olumlu yönde etkileyen unsurlar olarak görülmektedir. Bu yollarla etnik kimliğin korunması ve sürekliliği sağlanabilmektedir.[52]

Sonuç olarak, etnik kimliklerin yavaş ama sürekli bir inşa halinde olan tarihsel yapılar olduğunu söylemek olanaklıdır. Kürtlerde aşiret yapısının egemenliği dolayısıyla dinin önemli yerine rağmen ortak soy inancı ve teritoryal bağlılığın ön planda olduğu belirtilmişti. Fakat bu durumun hep böyle devam etmediği daha sonraki dönemlerde Kürtlerin kendilerini diğerlerinden ayırt etmek için din unsuruna

---

[48] *Ibid.,* s. 107.
[49] Smith, *Millî Kimlik…,* s. 46, 49.
[50] Kürtlerin asimilasyonu ve tehcirini düzenleyen bu planın ayrıntılı maddeleri için bkz. Mehmet Bayrak, *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm,* Ankara, Öz-ge Yayınları, 1999, s. 229; 22 Ocak 2008 tarihli Milliyet gazetesinde, Can Dündar ve Rıdvan Akar tarafından, B. Ecevit'in arşivinden çıkan, 1961'de Çalışma Bakanı iken askerler tarafından hazırlanan ve kendisine iletilen Kürtlerle ilgili bir rapor açıklandı. Baskın Oran bu raporu Şark Islahat Planı ile aynı içerik taşıması bakımından "Şark Islahat Planı 1961" olarak değerlendirmektedir (Baskın Oran, "Kendini Kürt Sananlar" Raporu, *Radikal İki,* 27 Ocak 2008, s. 5).
[51] Bu konuda bkz. Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa, Cumhuriyet ve Kürtler,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 10 ve s. 69.
[52] Smith, *Millî Kimlik...,* s. 50.

vurgu yaptıkları görülmektedir. Kürtlerin, Osmanlı Devletindeki Müslümanları diğer din mensuplarından üstün gören bir anlayışa dayanan Millet Sisteminin olumsuz deneyimi nedeniyle, bazı haklar vaat etmesine rağmen azınlık olarak tanımlanmaya olumlu bakmamaları bu çerçevede örnektir.[53] Bugün ise dinden çok dil ve kültürel unsurlarla kimliklerini tanımladıkları görülmektedir.

C. Modernizm, Milliyetçilik ve Etnik Kimlikler: Etnik Sorunların Ortaya Çıkışı

Milletin ve milliyetçiliğin ortaya çıkış zamanı konusu tartışmalıdır. Bu tartışma özellikle iki eğilim arasında sürmektedir: Milletin modern bir olgu olduğunu söyleyen modernistler ve modern öncesi bir yapı olduğunu savunan primordialistler.

Bir yandan, modernist kuramcılar, milletin oluşumunda farklı unsurlara ağırlık vererek aralarında bir bütünlük oluşturmamalarına rağmen, milletin modern bir yapı olduğu konusunda hemfikir görünmektedirler. Gellner'e göre, milliyetçilik siyasî ve millî birimin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini savunan ilkedir.[54] Bir duygu ve bir akım olarak milliyetçilik milletleri yaratmıştır. Gellner'in bir ilke olarak tanımladığı milliyetçilik sanayileşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim sanayileşme eğitim sistemi aracılığıyla mevcut kültürleri türdeş hale getirerek bir üst kültür yaratılmasına elverişli bir ortam hazırlamıştır.[55] Böylece bu koşullarda siyasî ve millî birimin (irade ve kültürden oluşan) örtüşmesi söz konusu olabilmiştir.[56]

---

[53] Osmanlı'daki Millet Sistemi çerçevesinde farklı etnik kimliklerden oluşan halkın din unsuru temelinde Müslüman olanlar Millet-i Hakime ve Müslüman olmayanlar ise Millet-i Mahkume olarak sınıflandırılmaktaydı. Bu sistemde Müslüman olan halklar diğerlerine üstün sayılırdı. İşte böyle bir geçmişten hareketle, Türkiye'de Kürtler genel olarak kendilerini aslî kurucu unsur olarak kabul ettiklerini ve azınlık olarak görülmek istemediklerini dile getirmektedirler. Bu konuda bkz. Oran, "Religious Differences...", s. 174-175; Oran, *Türkiye'de Azınlıklar...,* s. 177-184.
[54] Gellner, *Uluslar ve...,* s. 19.
[55] *Ibid.,* s. 104.
[56] *Ibid.,* s. 105.

Gellner'in kuramından esinlenmiş olan Hobsbawm da milliyetçiliğin milletleri yarattığını söylemektedir. Milletlerin ve milliyetçiliğin yapay ve bir sosyal mühendislik sonucu oluşturulan yapılar olduğunu ileri sürmektedir.[57] Ayrıca, milletleri ve milliyetçiliği siyasî çıkarlar ve ihtiyaçlar çerçevesinde değerlendirmektedir. Hızlı sanayileşme sürecinin yarattığı bölünmeler ve çözülmelerle baş edebilmek için, toplumsal bütünlüğü sağlamak amacıyla milletler yaratılmıştır. [58]

Anderson da milletin ve milliyetçiliğin özel bir kültürel yapım olduğunu ileri sürmektedir.[59] Ona göre, milliyetçilik, 18. yüzyıl sonunda ortaya çıktıktan sonra "modüler" bir nitelik kazanmış; farklı coğrafyalara uygulanabilir, farklı ideolojileri içerebilir ya da onlar tarafından içerilebilir hale gelmiştir.[60] Anderson ayrıca millet ve milliyetçiliği bir ideoloji olarak nitelendirmenin bu kavramların tanımlarına ulaşılmasını zorlaştırdığını, bu nedenle bunun yerine bu kavramları din, akrabalık gibi olgularla bir arada düşünmek gerektiğini belirtmektedir.[61]

Öte yandan, kabaca[62] primordialist olarak tanımlanan kuramcılar ise bu modernist yaklaşımı kabul etmemektedirler. Bu bağlamda, Armstrong 1982'de yayımlanan *Nations Before Nationalism* kitabı ile modernist bakış açısını sorgulayan

---

[57] Hobsbawm, *Milletler ve...,* s. 24.
[58] *Ibid.,* s. 25.
[59] Anderson, *Hayalî...,* s. 18.
[60] *Ibid*., s. 19.
[61] *Ibid.,* s. 20.
[62] Kuramcıların bu alanda modernist/primordialist ayrımı çerçevesinde değerlendirilmesi genellikle kabul edilmektedir. Fakat bu sınıflandırmayı yetersiz görenler de söz konusudur. Nitekim her iki kategoriden birine tam olarak yerleştirilemeyen yaklaşımlar olabilmektedir. J. A. Armstrong bu bağlamda örnektir: Bir yandan milletin modern bir olgu olduğu düşüncesine karşı çıkmakta; öte yandan ise milletin belli bir dönemde icat edildiğini kabul etmektedir. Bu nedenle, bu iki kategoriye "etno-sembolist" olarak üçüncü bir kategorinin eklendiği görülmektedir. Etnik geçmişe önem veren, primordialist yaklaşımı reddeden fakat aynı zamanda modernist yaklaşımı da yetersiz gören J. Armstrong, A. D. Smith ve J. Hutchinson bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bu konuda bkz. Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış,* İstanbul, Sarmal Yayınevi, Tarihsiz, s. 70 ve s. 194.

ilk çalışmayı ortaya koymuştur.[63] Bunu takip eden çalışmaları çerçevesinde de, milletlerin milliyetçilikten önce varolduğunu ileri sürmektedir. Fakat bununla birlikte, milletlerin ebedi yapılar olmadığını ve belli bir dönemde icat edildiklerini de kabul etmektedir. Günümüz milliyetçiliği de, ona göre, etnik bilincin son aşamasını oluşturmaktadır.[64]

Smith de milletin tümüyle modern bir yapı olduğunu söyleyenler karşısında yer almaktadır. Modernistlerin milleti bu çerçevede gören yaklaşımlarını eksik bulmaktadır.[65] Milletlerin çoğunun modern öncesi unsurlar taşıdığını ileri sürmektedir.[66] Bununla birlikte, modern öncesi milletlerle modern milletlerin birbirinden farklı olduğunu da eklemektedir.[67]

Bütün bu tartışmalardan yola çıkarak bugünkü yapısıyla milletin modern zamanların ürünü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim, "insanları ortak bir kader çerçevesinde birleştiren, etnik kimliği kitlelere yayan, dolayısıyla millî kimliğe dönüştüren gelişmeler (örneğin kitlesel iletişimin yaygınlaşması, okuma yazma oranlarının yükselmesi) modernleşme ile birlikte gündeme gelmiştir".[68] Ayrıca, millet yaratma hedefinde milliyetçilik, sadece etnik benzerlik istememektedir. Bu benzerliklerin siyasî topluluğun tanımını oluşturmasını istemektedir. Bu nedenle, modern öncesi etniden farklı olarak, belirgin sınırlara ihtiyaç duymaktadır. Bu sınırlar çerçevesinde iç türdeşlik yaratarak millî kimliğin diğer kimliklerden önde gelmesini sağlamaya ve bireyin doğrudan bir millete bağlı

---

[63] John A. Armstrong, *Nations Before Nationalism,* Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982.
[64] Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları...,* s. 198.
[65] Smith, *Millî Kimlik…,* s. 77.
[66] *Ibid.*, s. 116.
[67] Anthony D. Smith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik,* Çev. Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s. 57.
[68] Özkırımlı, *op.cit.,* s. 215'ten John H. Hall, "Nationalisms: Classified and Explained", *Daedalus,* 122 (3), 1993, s. 3.

olmasına çalışmaktadır.[69] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda millet yaratma projesinde de durum böyle olmuş, mümkün olduğunca türdeş bir millet oluşturma ve diğer bütün kimlikleri içinde eritecek bir millî kimlik kurma çabası söz konusu olmuştur.

Millet ve milliyetçiliğin projesine uygun ulus-devletler mi yaratılmıştır yoksa tersine ulus-devletler mi millet ve milliyetçiliği inşa etmiştir?[70] Bu konuda yapılan tartışmaların ötesinde, tartışmasız kabul edilebilecek olan bu kavramların birbirleriyle ilgili olduğu ve birbirlerini şekillendirdiğidir. Böylece bir şekilde inşa edilen ulus-devletler, kuruluşlarında bir etnik kimliğe dayalı olmakta ya da bir etnik kimliğin kültürüne yakın bir örgütlenme içine girmektedir. Göçle kurulan ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi devletlerde bile etniler karışsa da egemen bir kültür etrafında hayal edilen birliktelikler var olmaya devam etmektedirler. Bu Balibar'ın ileri sürdüğü gibi kurgusal bir etni[71] bile olsa, sonuçta ulus-devletin *genellikle* egemen bir etnisi söz konusu olmaktadır. Durum böyle olunca, bu kurgunun pratiğinde bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir: Birincisi, egemen etni dışındaki diğer etniler de aynı haklara (kültürel, sosyal vb.) sahip olmayı isteyebilmektedir. Oysa ulus-devlet yapılanmasında genellikle tek bir dil, din ve ırka vurgu söz konusu olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasa ve yasalarındaki Türklük vurgusu buna örnektir. İkincisi, yeterince entegrasyon sağlayamadığını gören egemen etni yönettiği devlet aracılığıyla diğer etnik kimlikleri baskı altında tutma yolunu (asimilasyon, etnik kırım vb.) seçebilmektedir. Böylece onları değişime

---

[69] Craig Calhoun, "Nationalism and Ethnicity", *Annual Review of Sociology,* Vol. 19, 1993, s. 229.
[70] Bu konudaki tartışmalar için bkz. Ozan Erözden, *Ulus-Devlet,* Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997, s. 61-63.
[71] Balibar, "Ulus Biçimi...", s. 121

ve adaptasyona zorlayabilmektedir.[72] Buna karşılık baskı altındaki etnilerin kimliklerine daha sıkı sarıldıkları görülmektedir.[73]

Sonuçta, etnik sorunların ortaya çıkışında ve devamında, kendi kimliğini yaşamak ve yaşatmak isteyen bu kimliklere karşı devletin tutumu ön plana çıkmaktadır. Devletin katı bir tutum sergilediği durumlarda ayrılma, kendi ulus-devletini kurma yolunda talepler ve eylemler ağırlık kazanmaktadır. Türkiye'de de Kürtler kendi kimliklerini yok sayan katı devlet politikalarına karşı çıkmışlar ve böylece talepleri arasında özerklik, kendi kaderini tayin hakkı vb. seçeneklere de yer vermişlerdir.

Etnik sorunlar, ortaya çıktıktan sonra, ulus-devlet için bir varoluş mücadelesine dönüşebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti için de Kürt sorunu bu bağlamda algılanmıştır. Bu durumun Anayasaya yansımaları da ilginçtir. Öyle ki, Anayasada yer almasının doğal olarak kabul edildiği devletin ve ülkesinin bölünmezliği yanında bir de milletin bölünmez bütünlüğüne yer verilmiştir. Milletin bütünlüğünden bahsetmek onu tek parça olarak niteleyip devlete egemen olan etnik/dinsel vs. grubun egemenliği çerçevesinde bir anlayış ve politika benimsendiğine işaret etmektedir.[74] Öte yandan, ulus-devlet etnik sorunlarını çözemeyince ve etnilere kendilerini ifade olasılığı kapatıldığında, bir etnik sorun, ya bu etnilerin diğer devletler dahilinde örgütlenmeleri ve seslerini duyurmaları yoluyla ya da dış devletlerin soruna müdahil olması ile uluslararası bir nitelik kazanabilmektedir. Bu çerçevede, diğer devletler sorunun çözümü adına ya da sorun

---

[72] Smith, *Millî Kimlik…,* s. 63.
[73] Eriksen, *Etnisite ve...,* s. 119.
[74] Oran, *Türkiye'de Azınlıklar...,* s. 82-83 (B. Oran "milletin bölünmez bütünlüğü" ifadesinin yanlış olduğunu Doç. Oktay Uygun'la 31 Mayıs 2004 tarihli görüşmeden aldığını belirtmektedir); Baskın Oran, "Karşı İddianame", 15 Şubat 2005, http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/baskin/296c)KarsiIddianame(15-02-2005).doc, s. 21-27.

yaşayan devleti zor durumda bırakmak ve bu durumundan yararlanmak amacıyla etnik sorunlara müdahil olabilmektedirler.[75] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Kürt sorununun bir beka sorunu olarak görülmesi ve her anlamda bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanması bu çerçevede değerlendirilebilir. Diğer devletlerin de bu sorunu Türkiye'ye karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanabilmeleri, Kürt hareketini çeşitli yollarla desteklemeleri ya da sadece bu yöndeki kaygılar bile Kürt sorununun devletin güvenlik meselesi haline gelmesine neden olmuştur.

D. Bir Etnik Sorun Olarak Kürt Sorunu ve Dış Politika

1. Kürt Sorunu Nedir?

Kürt sorununun ne zaman başladığı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bir tarafta, Kürt sorununun ilk kez 19. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı savları yer almaktadır. Bunun temelinde Osmanlı Devletinin bu dönemde giriştiği modernleşme hedefli merkezileştirme çabaları görülmektedir. Toplum tarafından yıllardır meşru olarak kabul edilen, kurumsallaşmış bir düzeni değiştirme çabaları söz konusu olmuştur. Bu merkezileştirmeci idarî düzenlemelere Kürtler tepki göstermiştir.[76] Bu bağlamda, "merkezileşme, millileşme ve sekülerleşme gibi büyük toplumsal süreçlerden oluşan modernleşme serüveni" ile Kürt sorunu arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaktadır.[77] Bu çerçevede, Olson sorunun başlangıcının Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla başkaldırdığı 1870'lere dayandığını ileri sürmektedir.[78] Van Bruinessen'e göre Şeyh

---

[75] Robert Cooper and Mats Berdal, "Outside Intervention in Ethnic Conflicts", *Ethnic Conflict and International Security,* Der. Michael E. Brown, Princeton, Princeton University Press, 1993, s. 197.
[76] 19. yüzyıl boyunca Kürtlerin isyanları için bkz. Kendal Nezan, "Le Kurdistan de Turquie", *Les Kurdes et le Kurdistan, La Question nationale kurde au Proche-Orient,* Der. Gérard Chaliand, Paris, 1981, 42-52 ve Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları,* 2. B., İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2004.
[77] Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 15.
[78] Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, 1880-1925,* Ankara, Öz-ge Yayınları, 1992, s. 17-26.

Ubeydullah ayaklanmasının Kürtlerin bir millî bilince sahip olmasını sağlamış olduğunu gösteren bir belirti söz konusu değildir.[79] Jwaideh ise sorunun kökenini, 19. yüzyılın ikinci yarısına, yani yarı özerk Kürt prensliklerinin yıkılmasının Kürt milliyetçi hareketini[80] başlattığını söylediği döneme, dayandırmaktadır.[81]

Diğer tarafta ise, Kürt sorununun Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla başladığı düşüncesi yer almaktadır. Buna göre, Kürt sorunu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla başlatılan "uluslaşma" hareketinin "Türklük" vurgusu yapmasıyla ortaya çıkmıştır. Nitekim, yeni devlette vatandaş olmak Türk olmaya ya da Türk olmayı kabul etmeye bağlanmıştır.[82] Millî Mücadele yıllarında, çoğulcu bir siyasal söylemle, vurgu "Anadolu ve Trakya'nın Müslüman Halkı" üzerineyken, bu söylem Cumhuriyetin kuruluşuyla yerini "homojenleştirici-üniter" bir söyleme bırakmıştır. Artık altı çizilen "Türklük" olmuştur. Aslında daha önce de var olan bu söylem dönemin koşulları (ortak düşman tanımlaması ve ona karşı başarılı olmada, en kapsayıcı kimliğe vurgunun zorunluluğu) dolayısıyla geri planda olmak zorunda kalmıştır.[83] Ancak, sürecin işlemesiyle, Lausanne Antlaşması imzalandıktan sonra, kendini gösterebilmiş ve "Türklük"e içerik kazandırılarak, "vatandaşlık yoluyla

---

[79] Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 137.

[80] Kürt milliyetçiliği, milliyetçiliğin üçlü yapısı çerçevesinde değerlendirilirse, bir duygu olarak 19. yüzyıl sonlarında beylerin yerini şeyhlerin aldığı, aşiretin üstünde ondan daha geniş bir tutunum sağlayan dinin önemli hale geldiği, Batıcı reformlara karşı tepkide birleşildiği...bir ortamda; bir ideoloji olarak 1908'in yarattığı özgürlük ortamında Kürtlerin yayın yapmaları, Türk milliyetçiliği faaliyetlerinin gözlemlenmesi, İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikalar izlemesi etkisiyle; bir hareket olarak ise Millî Mücadele sonrasında ortaya çıktığı söylenebilir (Oran, *Küreselleşme ve…,* s. 168-175).

[81] Jwaideh, *op.cit.,* s. 8.

[82] Tarık Ziya Ekinci, *Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi,* İstanbul, Küyerel Yayınları, 1997, s. 239; Cumhuriyetin ilanından önce, 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde Türkler dışındaki diğer etnik grupların, ama özellikle de Kürtlerin, desteğini sağlamak amacıyla bir etnik kimliği ifade edebilen "Türk devleti" yerine teritoryal anlam ifade eden "Türkiye devleti" teriminin kullanıldığı görülmektedir. Yine bu dönemde Mustafa Kemal tarafından "Türk" kelimesi yerine "Türkiye" kelimesinin tercih edildiği ve hatta Temmuz 1923'te kendisinin hazırlamış olduğu ilk anayasa taslağında dört maddede "Türkiyeli" teriminin yer aldığı saptanmıştır. Bu konuda bkz. Baskın Oran, *Türkiye İnsan Hakları Bilançosu, 2005 İzleme Raporu,* İstanbul, Tesev Yayınları, 2006, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/InsanHaklariBilancosuKitap.pdf, s. 34-35.

[83] Ahmet Yıldız, *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene", Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),* 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 124.

Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı olan ve Türk dilini, kültürünü ve millî idealini benimseyen herkes Türktür" ilke edinilmiştir.[84] Böylece, anadili Türkçe olmayan vatandaşlar, kamusal alan dışında da, mahallede, evde vs., Türkçe konuşmaya, Türkçe isimler kullanmaya zorlanmıştır. İşte böyle bir çerçevede, Kürtler, bu dayatmaları kabul etmemişler, kendi dilleri ve kültürleriyle vatandaş olmakta diretmişlerdir. İsyanlarla, bastırılmışlıklarını dile getirmişler ve hak talep etmişlerdir. 1923 ile 1938 yılları arasında pek çok isyan gerçekleşmiştir. Şeyh Said (1925), Ağrı (1927-1930) ve Dersim (1936-1938) isyanları etkileri ve süreleri açısından önemli olanlarıdır.

Kürt sorununun bugünkü "çok-katmanlı"[85] niteliğiyle Birinci Dünya Savaşı sonu itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma ve Millî Mücadele süreciyle başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Kürtlerlerin çoğunluğu Osmanlı Devleti sınırları içinde geri kalan kısmı ise İran'da yaşıyordu. Fakat Osmanlı topraklarının paylaşımına yönelik 1915 ile 1917 yılları arasında yaptıkları gizli anlaşmalarda Kürtlerin yaşadığı bölgelerin İngiltere, Fransa ve Rusya nüfuzu altında olmasını kararlaştıran İttifak devletleri, savaş sonuyla birlikte bu planlarını uygulamaya koymuştur. Öncelikle Osmanlı Devleti ile Mondros Müterakesini (1918) imzalayan bu devletler kendilerine düşen bölgeleri işgal etmişlerdir. Fakat 1917'de Rusya'da Bolşevik Devriminin gerçekleşmesiyle Sovyet Rusya yapılan gizli anlaşmaları açıklamış ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan

---

[84] *Ibid.,* s.139; 1924 Anayasası Madde 88'de "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlâk olunur [denir]." ifadesine yer verilmiştir (Bkz. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasaları,* 6. B., Ankara, Turhan Kitabevi, 2007, s. 71); son olarak 1982 Anayasası ise bu konuyu Madde 66'da "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür." şeklinde düzenlemiştir (*Ibid.,* s.252).

[85] Kürt sorununu "çok boyutlu" olarak değil, fakat kültürel haklar, etnik bir topluluğun kültürünü devam ettirme sorunu, ulusal sorun, ekonomik eşitsizlik sorunu... gibi pek çok özelliğin iç içe geçtiği "çok katmanlı" bir toplumsal sorun olarak tanımlamanın daha doğru olduğu yönündeki düşünce için bkz. Yeğen, *Devlet Söyleminde...,* s. 12-14.

toprak taleplerinden vazgeçmiştir. Bu sebeple daha sonra gerçekleştirilen Paris Barış Konferansı'nda (1919) Rusya'nın payına düşen toprakların Ermenistan'a ve gelecekteki Kürt devletine verilmesi kararlaştırılmıştır.[86] Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti ve İttifak devletleri arasında yapılan, fakat daha sonra onaylanmayan, Sèvres Antlaşması ise Fırat'ın doğusunda Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve Türkiye'nin Suriye sınırının kuzeyinde kalan Kürt bölgelerine özeklik verilmesini ve Kürtlerin bağımsız devlet kurabilme olanağını ortaya koymuştur.[87] Bununla birlikte, İngiltere zamanla Mondros Müterekesi çerçevesinde kendisine verilmesi kararlaştırılan sınırları aşarak Fransa'ya verilmesi planlanan Musul bölgesine de denetimi altına almıştır.[88] 1923'te yapılan Lausanne Antlaşması'yla Musul sorunu İngiltere ile Türkiye arasında daha sonra yapılacak görüşmelere bırakılmıştır. Sorun 1926'da İngiltere, Irak ve Türkiye arasında yapılan anlaşma çerçevesinde Kürtlerin Irak ile Türkiye arasında bölünmesiyle sonuçlandırılmıştır. Fakat bu netice Türkiye'nin Kürt sorunu açısından önemli bir gelişme olmuştur.[89] Sonuç itibariyle, 1920'lerin ortalarında, artık Kürtler Türkiye, Irak, Suriye, Sovyetler Birliği ve İran olmak üzere beş devlete bölünmüştür.[90]

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele hareketi sırasında Kürtlerin önemli bir kısmı devletle ittifak içinde olmuştur. Bu dönemdeki tek Kürt isyanı 1921'deki kolaylıkla bastırılan Koçgiri isyanı olmuş ve Kürtlerle Türkler arasındaki ittifakı

---

[86] Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu,* 5. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 79-80.
[87] Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları…,* s. 85.
[88] Kirişçi ve Winrow, *op.cit.,* s. 80.
[89] *Ibid.,* s. 85.
[90] Fakat Kürt hareketlerinin tümünün Kürtlüğü ortak bir harita, ortak bir kurucu efsane (Kawa), ortak bir millî gün (Newroz), ortak bir millî marş (Ey Reqib) ve ortak bir tarih etrafında algılaması dolayısıyla bir ülkede başlayan bir hareket kısa zamanda "bölgesel" bir hareket haline gelebilmekte ve diğer ülkelerdeki Kürt hareketlerini de en azından tavır almaya zorlamaktadır (Bkz. Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)", *Milliyetçilik, Cilt 4,* Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 843).

bozmamıştır.[91] Nitekim Millî Mücadele hareketinin Ocak 1920'de kabul ettiği Misak-ı Millî, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürtlerin yaşadığı bölgelerini ve dolayısıyla Musul bölgesini de kurtarılacak topraklar olarak kabul etmiştir.[92]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir tarafta Kürt şehirlerinde Kürt kulüpleri ve diğer tarafta da Kürdistan Teali Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet çerçevesinde Avrupa temsilcisi olan Şerif Paşa ve Emin Ali Bedirhan Kürt bağımsızlığını savunurken, cemiyet başkanı Seyyid Abdülkadir ise Türklerle Kürtlerin birliği çerçevesinde Kürtlere özerkliği savunmaktaydı.[93] Bununla birlikte, Kürt aşiret ağaları ve beylerinin çoğunluğu bu iki görüşün de uzağında Mustafa Kemal'e destek vermeyi tercih etmiştir. Bu desteğin arkasında bir tarafta kıyımdan kurtulan Ermenilerin geri dönmesi korkusu, diğer tarafta da Mustafa Kemal'in Kürt-Türk birliğiyle birlikte hilafeti savunuyor görünmesi etkili olmuştur.[94]

Ne var ki, 1923'den sonraki süreçte Kürtlerin radikalleşmesi ve Kürtlük bilincinin gelişmesi söz konusu olmuştur. En önemli Kürt isyanları olan Şeyh Sait, Ağrı, Dersim isyanları bu dönemde gerçekleşmiştir. Nitekim bu dönemde Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşma belirtileri görülmeye başlanmıştır. Bir yandan, yeni kurulan devletin egemen doktrininin din kardeşliği olmayacağı bu Kürt seçkinleri tarafından anlaşılmıştır. Dinin değil dilin, ulus ile "ötekiler" arasında ayırt edici bir unsur olacağı görülmüştür. Diğer yandan, Musul'a sahip çıkılmaması da Kürt topraklarının düşmana teslim edilmesi olarak yorumlanmış ve Mustafa Kemal'in

---

[91] *Ibid.*, s. 847.
[92] Jwaideh, *op.cit.,* s. 360-361.
[93] Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları…,* s. 48-49; Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği…", s. 847.
[94] Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği…", s. 847.

Kürtlere ihaneti olarak değerlendirilmiştir.[95] Son olarak, Hilafetin 1924'te kaldırılması Millî Mücadele hareketinin başlangıç amacına aykırılığı nedeniyle bu kanaati desteklemiştir.[96] Bütün bu gelişmeler, Osmanlı döneminde mevcut olan yönetenler ile yönetilenler arasındaki "zımnî sözleşme"nin[97] tamamen son bulduğunu göstermiştir. Bir taraftan Türk milliyetçiliğinin uygulamaya konulması ve merkeziyetçi uygulamalar, diğer taraftan buna tepki olarak Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşması bu sözleşmenin yenilenmesini engellemiştir.[98]

Çok partili döneme geçişle birlikte Kürtler muhaliflikleri farklı siyasal partiler çerçevesinde göstermeye çalışmışlardır. Aralarında bir bütünlük olmamakla birlikte mevcut iktidarın karşısında bir tutum sergilemiş olmaları önemlidir. Örgütlenmeler çerçevesinde dile getirilen talepler çeşitlilik gösterse de Kürtlerin kimlikleri üzerindeki baskının kaldırılması ve kültürel haklarına sahip olmaları konusuna vurgu ortak olmuştur. 1961 Anayasasının sağladığı görece özgür ortamda Kürtler ilk defa 1969'da Türk sol hareketinden bağımsızlaşarak kendi yasal örgütlenmelerini kurmuşlardır: Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO).[99] Bu döneme kadar bir taraftan Irak'taki Barzani isyanından (1961) etkilenen ve diğer taraftan Türk soluna organik ve ideolojik olarak bağlı olan Kürt hareketi bu iki dinamikten de özerk hale gelmiştir.[100] Ancak bu örgütlenmeler 12 Mart 1971 askerî darbesi ile kapatılmış, üyeleri tutuklanmıştır. Yargılanan Kürtlerin savunmaları çerçevesinde hazırladıkları DDKO Dava Dosyası Kürt kimliğinin ayrıntılı olarak

---

[95] Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", *İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma,* Der. Erik Jan Zürcher, 3. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 106-108.
[96] *Ibid.,* s. 108-109.
[97] Şerif Mardin merkez ile çevre yani Sultan ile yönetilenler arasında zımnî bir sosyal sözleşme olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4,* İstanbul, İletişim Yayınları, 16. B., 2006, s. 106-120.
[98] Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği…", s. 841.
[99] Bu konuda bkz. Chris Kutschera, *Le défi kurde,* Paris, Bayard Editions, 1997, s. 234-235.
[100] Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği…", s. 854-855.

tanımlandığı ve Kürt sorunun ortaya konulduğu bir belge olmuştur.[101] Mahkûmiyet hükümleriyle sonuçlanan bu dönem sonrasında yeniden örgütlenme yoluna gidilmiştir.[102] Bu çerçevede, Said Kızıltoprak taraftarlarının kurduğu Devrimci Doğu Kültür Dernekleri (DDKD), Mümtaz Kotan etrafında toplanan bazı entelektüellerden oluşan Rızgari, Kemal Burkay taraftarlarının kurduğu, Özgürlük Yolu olarak da adlandırılan, Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (TKSP) ve Said Elçi taraftarlarının KDP geleneğini sürdüğü örgütlenme legal ve illegal faaliyetleri birleştiren fakat şiddeti dışlayan siyasal mücadeleyi savunan hareketler olmuşlardır.[103] Bu süreç de 12 Eylül 1980'de yine bir askerî darbe ile kesintiye uğramıştır. 12 Eylül sonrasında yaşanan tutuklamalar, cezaevlerindeki uygulamalar, kötü muameleler ve insan hakları ihlalleri, Kürtlerin daha önce kurulan fakat silahlı eylemlerine 1984 yılında başlayan, Kürdistan'ın sömürge olduğu söylemiyle yola çıkan ve amacını ulusal kurtuluş olarak tanımlayan Kürdistan İşçi Partisi- PKK (*Partiya Karkeren Kurdistan)*[104] çerçevesine yönelimini ve desteğini artırmıştır.[105] Bundan sonra devlet Kürt sorununu yalnızca dış güçlerin de tahrik ettiği "PKK terörü" olarak tanımlamıştır. Bunun dışında devletin gözünde Kürt sorunu, en fazla, bölgenin geri kalmışlığından kaynaklanan sosyo-ekonomik bir sorun olabilmiştir.[106]

---

[101] Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 2304-2307.
[102] 1970'li yıllardaki çeşitli örgütlenmeler için bkz. Kutschera, *Le défi kurde...,* s. 241-252.
[103] Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği…", s. 857.
[104] PKK Nisan 2002'de Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi-KADEK *(Kongreya Azadî û Demokrasiya Kurdistanê)* adını almış, Ekim 2003'te Kürdistan Halk Kongresi/KONGRA-GEL *(Kongra Gelê Kurdistanê)* ismini benimsemiş ve Nisan 2005'te yeniden PKK ismine dönmüştür. Bu çalışmada her dönem için PKK adını kullanmayı tercih ettim.
[105] Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği…", s. 859; Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", *Milliyetçilik, Cilt 4,* Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 877-878.
[106] Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* 2. B., Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 23.

Sonuç olarak, devletin Kürt sorununa mevcut bakış açısını ve politikasını değiştirmemesi, buna karşılık olarak da Kürtlerin kendi kültürlerinden vazgeçmemesi ve tepki olarak Kürt milliyetçiliğine yönelmelerinin biraradalığıyla sorun kökleşmiş ve bugüne gelmiştir.

2. Türkiye'nin Dış Politikasında Etkili Olmaya Başlaması (1980'lere Kadar)

Türkiye'nin dış politikasını etkileyen unsurlar çeşitlidir: Kültürel, tarihsel, stratejik unsurlar. Ancak bunların yanında iç yapısal unsurlar da dış politikada en az diğer unsurlar kadar önemini hissettirmektedir.[107] Bu çerçevede, bir iç yapısal unsur olarak Türkiye'nin etnik, dinsel yapısı ve böylece en büyük etnik topluluğu olan Kürtler dış politikada ön plana çıkmaktadır. Kürt kimliğinin bir sorunun öznesi olarak 1980'lerden önceki dönemde de Türkiye'nin dış politikasını etkilediği görülmektedir. Kürt kimliğinin bu dönemdeki etkisini dört maddede özetlemek mümkündür.

Birincisi, iç politikayı belirleyerek Türkiye'nin dış politika stratejilerini etkilemiştir. Nitekim bir iç unsur olan etnik grubun tek başına yapısı, büyüklüğü, uzandığı coğrafya sınırları içinde bulundukları devletin bu grubun hareketlerini ve tepkilerini sürekli gözlemlemesine ve buna göre politika belirlemesine neden olabilmektedir. Türkiye'nin en büyük etnik topluluğunu oluşturan Kürtler, I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu İttifak devletlerince yapılan anlaşmalar gereği olarak Irak, Suriye, İran ve Osmanlı Devleti arasında bölünmüştür. Ayrıca sayıca az da olsa bir kısmı da Sovyetler Birliği yönetimi altında kalmıştır.[108] Takip eden süreçte, önce Paris Barış Konferansı çerçevesinde Kürt devleti olasılığından bahsedilmiş, daha sonra 1920'de Osmanlı hükümeti ile İttifak

---

[107] Baskın Oran, "Giriş: Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", *Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980,* Der. Baskın Oran, 9. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 20-29.

[108] Charles G. MacDonald, "The Kurdish Question in the 1980s", *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East,* Der. Milton J. Esman ve Itamar Rabinovich, New York, Cornell University Press, 1988, s. 236.

devletleri arasında imzalanan Sèvres Antlaşması'yla[109] Kürt bölgelerine özerklik verilmesi ve bağımsızlık olasılığı ortaya konmuştur. Böylece, Kürtlerin bir yandan bölünmüşlüğü ve öte yandan özerklik ve bağımsızlık konusu olabilmesi, 1920'de İstanbul'daki Osmanlı hükümetinin varlığına rağmen kurulan Ankara hükümetinin yürüttüğü Millî Mücadele hareketinde bu duruma göre stratejiler belirlemesine neden olmuştur.

İkincisi, dış müdahaleyi davet etmiştir. Nitekim bir devletin etnik sorununda diğer devletler taraf olabilmektedirler. Bunu, ya sorun yaşayan devletle kendi çıkarları doğrultusunda bir pazarlık unsuru olarak kullanmak adına ya da yaşanan harekete ideolojik, etnik, siyasal bir yakınlık duyulması nedeniyle yapabilmektedirler. Bu çerçevede, Kürt sorununun varlığı da, bir taraftan, özellikle komşu devletlerin bu durumu Türkiye aleyhinde kullanmalarına, aralarındaki meselelerde pazarlık unsuru olarak değerlendirmelerine, sorunu dolaylı ya da doğrudan desteklemelerine olanak tanımıştır. Diğer taraftan da, Türkiye'nin, yaşadığı bu dış siyasal ortam dolayısıyla, Kürtlerin varlığını çeşitli taktik ve politikalar çerçevesinde değerlendirmesine neden olmuştur. Türkiye de diğer komşu devletler İran, Irak, Suriye gibi zaman zaman kendi sınırları dışındaki Kürt hareketlerini ve isyanlarını destekleme yolunu seçmiştir. Bu çerçevede, örneğin, İran'daki Şekak aşireti reisi İsmail Ağa'ya (Simko), İran'a karşı bağımsız bir devlet kurma amacıyla ayaklandığında, İngilizlerin Kürtleri ve diğer etnik unsurları destekleyerek kendi karşısına çıkarma planlarından kaygılanan Ankara hükümeti ve Osmanlı hükümeti

[109] Sèvres Antlaşması'nın 62.-64. maddeleri Kürdistan konusunu düzenlemektedir. Metin için bkz. Seha L. Meray ve Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara, SBF Yayını, 1977, s. 67-68.

destek vermiştir.[110] Yine, Lausanne görüşmelerinin başlangıç döneminde Kasım 1922'de Süleymaniye ve Revanduz'da İngiltere'ye karşı süren Şeyh Mahmut Berzenci liderliğindeki ayaklanmalara Mustafa Kemal'in Özdemir Bey (asıl adı Ali Şefik El-Mısrî) aracılığıyla yardımda bulunduğu görülmüştür.[111] Denilebilir ki, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında bile Kürtlerin diğer devletler tarafından kendilerine karşı kullanılma olasılığından tedirgin olan Ankara hükümeti Kürtlerin varlığını ve hareketlerini daima göz önünde bulundurmak zorunda kalmıştır.

Üçüncüsü, dış politikanın oluşum (inşa) sürecini etkilemiştir. Nitekim bir etnik sorunun varlığı "ulusal çıkar" tanımlaması yapan ve bu çerçevede dış politika anlayışı geliştiren söz konusu devletin, etnik çıkarları da değerlendirerek, politikalarını oluşturmasına ya da yeniden gözden geçirmesine neden olabilmektedir. Musul sorunu etrafında yaşananlar bu anlamda Kürt sorununun etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu çerçevede, öncelikle, Mustafa Kemal'in, petrol nedeniyle buraya önem veren İngiltere'yi karşısına alamayacağını bilerek, Musul'u Misak-ı Millî sınırları içinde saymasının, Kürtleri Millî Mücadeleye dahil etmek amacından kaynaklandığını vurgulayan yorumlar bulunmaktadır.[112] Nitekim daha sonra Türkiye'nin bu bölgeyi Irak'a bırakmasının TBMM üyeleri arasında hayal kırıklığı yaratarak Millî Mücadele hareketine katılan pek çok Kürdün kendilerini bu konuda aldatılmış hissetmelerine neden olduğu yönündeki yorumlar bu savı destekler görünmektedir. Kürtlerin bu durumu İttifak devletlerinin kendilerini bölünmüş

---

[110] Ancak İran'ın durumu kontrol altına almasından sonra Ankara hükümeti ile İran arasında sınır bölgesinin güvenliğini artırmaya yönelik Ekim 1922'de antlaşma yapılmıştır (Hasan Arfa, *The Kurds, An historical and political study,* London, Oxford University Press, 1966, s. 41).

[111] Bu da hemen Lausanne sonrasında buraların İngiltere tarafından işgal edilmesine neden olmuştur (İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt I...,* s. 260).

[112] İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme,* İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s. 160.

tutmaya yönelik bir planı olarak değerlendirdikleri de eklenmektedir.[113] Sonra, Misak-ı Millî ertesinde de, Türkiye'nin Musul politikasının Kürt sorunu etkisiyle şekillendiğini söylemek olanaklı görünmektedir. Lausanne Antlaşması'nda sorunun Türkiye ile İngiltere arasında dostça çözüm yöntemiyle, bu da sağlanamazsa Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözüleceği karara bağlanmıştır. Böylece aslında Mustafa Kemal, Milletler Cemiyeti çerçevesinde bir çözümü kabul etmekle Musul'dan, sorunun resmen çözüldüğü 1926'dan önce, Lausanne'da (1923) vazgeçmiştir.[114] Bunun nedenleri konusunda farlı yaklaşımlar söz konusudur. Bir yanda, bu durumu, Kuzey Irak'ta Şeyh Mahmut Berzenci liderliğindeki Kürt ayaklanmalarının İngiltere'yi uğraştırdığı bir dönemde, Mustafa Kemal'in sorunun Türkiye sınırlarına nüfuz etmesinden kaygı duymasına bağlayan açıklamalar söz konusudur.[115] Fakat Türkiye'nin, daha önce belirtildiği gibi, Özdemir Bey aracılığıyla Berzenci'ye destek vermesi bu açıklamayı gölgelemektedir. Diğer yanda ise Kürt seçkinlerinin Kürdistan bölgesinin Türkiye ile Irak arasında bölünmesine karşı çıkmakta olduklarını, fakat yaşanan Kürt isyanları dolayısıyla Kürtlerle ilişkiler kötüleşmeye başladığı ve İngiltere'den bağımsız bir Kürt devleti planı[116] olmadığı konusunda güvence alındığı için, Türkiye ile Musul konusunda anlaşmaya varıldığını ileri süren yorumlar bulunmaktadır.[117]

Dördüncüsü, dış politikada çatışmalar ve ittifaklar inşa etmiştir. Kürt sorunu, bir taraftan, Türkiye'nin diğer devletlerle gerilimli ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur. Kürtlerin Haziran 1930'da başlayan son Ağrı isyanında İran'la sınır

---

[113] Kirişçi ve Winrow, *op.cit.,* s. 93.
[114] Oran, *Türk Dış...,* s. 223.
[115] *Ibid.,* s. 224.
[116] İngiltere'nin o dönemde bağımsız bir Kürt devleti planı yoktu. Bu konuda bkz. Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958,* İstanbul, Doz Yayınları, 1992, s. 17.
[117] Kaymaz, *op.cit.,* s. 334.

güvenliği sorunu bir krize dönüşmüştür. Nitekim isyancılar İran sınırlarında bulunan Küçük Ağrı'yı zor durumda kaldıklarında bir sığınak olarak kullanmaktaydı. Buna karşılık Türkiye Küçük Ağrı'yı filen işgal ederek isyanı bastırmıştır. İki ülke arasındaki sorun 1932'de Türkiye'nin İran'a Küçük Ağrı büyüklüğünde bir toprak parçası vermesiyle çözülebilmiştir.[118] Diğer taraftan da, aynı devletlerle işbirliğinin konusu haline gelmiştir. Nitekim, 1923'den 1938'e kadar süren Kürt isyanları, Türkiye'nin 1930'lar boyunca doğu ve güney sınırındaki komşu devletlerle yaptığı anlaşmaların temel nedeni olmuştur. Bu çerçevede, özellikle 1937 yılında Türkiye'nin İran ve Irak ile imzaladığı Sadabad Paktı önemlidir. Bu paktın esas nedeni Kürtleri denetim altına almaktır. Nitekim bir devlette Kürt özerkliği diğerleri için istikrarsızlık potansiyeli taşıyan bir tehlike olarak algılanmaktaydı.[119] Bu güvenlik kaygılarıyla, Türkiye, İran ve Irak muhtemel bir Kürt devleti oluşumuyla her zaman yakından ilgili olmuştur.[120] Böylece bu konuda aralarında dönemsel olarak anlaşmalar yapmışlardır.[121]

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin kuruluşundan bu yana uğraştığı Kürt sorunu ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmuştur. Ancak bu etkili olma durumu, sorunun daha görünür olduğu, çatışmaların arttığı dönemlerde daha da ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, sorunun dış politikaya etkisini 1980'lerden itibaren daha net görebilmek ve incelemek olanaklı hale gelmektedir.

---

[118] Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980,* Der. Baskın Oran, 9. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 362.
[119] Oran, "Giriş: Türk Dış...", s. 365-366; MacDonald, "The Kurdish...", s. 250.
[120] MacDonald, *op.cit.*, s. 252.
[121] Bu devletler arası bölgesel işbirliğinin Kürt milliyetçiliğini güçlendirici etkisi olduğu iddiası için bkz. Stephen C. Pelletière, *The Kurds, An Unstable Element in the Gulf,* London, Westview Press, 1984, s. 92-93.

II. KONSTRÜKTİVİST KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada, Kürt sorununun Türkiye'nin dış politikasında etkisini incelemeye en uygun çerçeveyi sunduğunu düşündüğüm ve en etkili konstrüktivist (inşacı) yaklaşımlardan biri[122] olan Nicholas Onuf'un kural ağırlıklı konstrüktivizmini *(rule-oriented constructivism)* kullanmayı tercih ettim.

Kural ağırlıklı konstrüktivizm, diğer konsrüktivist yaklaşımlardan[123] farklı olarak, dış politika analizinde iç faktörleri ele almaya uygun araçlara sahiptir. Bir yandan, kimliklerin, kuralların, yapının *(structure)* ve amillerin *(agent)* birbiriyle karşılıklı etkileşim ve sürekli inşa halinde olduğunu söylemesiyle etnik kimliklerin dış politikaya etkisini incelemeye ve sürekli inşa halinde olan dış politika alanındaki değişimleri anlamaya uygun bir çerçeve vaat etmektedir. Öte yandan, kimliklerin çokluğuna vurgu yapmakta ve devlet kimliklerinin tarihsel, kültürel ve sosyal çerçeveye bağlı olarak değişken olduğunu söylemektedir. Kimliklerin çıkarları

---

[122] Uluslararası İlişkiler alanında konstrüktivizmin bir diğer etkili temsilcisi de Alexander Wendt'tir. Fakat Wendt "aktör olarak devlet" vurgusuyla devlet dışı amillerin ve iç unsurların devletlerin dış politikasında rolü olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Nitekim Wendt devleti ayrı ve bütüncül bir amil olarak görmekte ve devletlerin kimlikleri ve çıkarlarının da sadece diğer devletlerle interaksiyon sonucunda inşa edildiğini ileri sürmektedir. Böylece devlet çıkarlarının ve kimliğinin inşasını iç amillerin etkisinden ve hatta iç politik süreçlerden bağımsız olarak değerlendirmektedir (Bu konuda bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics,* Cambridge, Cambridge University Press, 1999; Steve Smith, "Foreign Policy is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory", *Foreign Policy in A Constructed World,* Der. V. Kubalkova, New York, M. E. Sharpe, 2001, s. 45).

[123] Konstrüktivizm homojen bir kuramsal çerçeve değildir; içinde farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılıkları kendi içinde sınıflandırma ve adlandırma çabaları olmuştur. Fakat üzerinde uzlaşmaya varılmış tek bir sınıflandırma yoktur. Örneğin, Ruggie'ye göre üç çeşit sosyal konstrüktivizm söz konusudur: Neoklasik, postmodernist ve *"naturalistic"* (bkz. John Gerard Ruggie, "Together? Neo-utilitarianism and Social Constructivist Challenge", *International Organization,* 52 (4), Autumn 1998, s. 880-882). Adler'e göre konstrüktivist yaklaşımlar modernist, kural ağırlıklı, postmodernist ve *narrative knowing* olmak üzere dört kategoriye ayrılabilir (bkz. Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations,* 3 (3), 1997, s. 335-336). Katzenstein, Keohane ve Krasner konstrüktivist yaklaşımları üç grupta toplamaktadır: Konvansiyonel, eleştirel ve postmodern (Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane ve Stephen D. Krasner, "International Organization and the Study of World Politics", *International Organization,* 52 (4), 1998, s. 675-678). Son olarak Pettman'ın sınıflandırmasına göre dört farklı konstrüktivist yaklaşım söz konusudur: Konservatif, kural ağırlıklı, postmodernist ve *commensense* (sağduyu) konstrüktivizm (Ralph Pettman, "Commonsense Constructivism and Foreign Policy: A Critique of Rule Oriented Constructivism", *Foreign Policy in A Constructed World,* Der. V. Kubalkova, New York, M. E. Sharpe, 2001, s. 249-265).

belirlediği bu yaklaşımda çıkarlar verili olarak tanımlanmamaktadır.[124] Böylece kural ağırlıklı konstrüktivizmin kimlik, kurallar, sözeylem *(speech act),*[125] interaksiyon vb. kavramları etrafında Kürt kimliğinin Türkiye'nin dış politikasında etkisini ele almak mümkün olmaktadır.

Türkiye'nin dış politikasının bugüne kadar gerçekleştirilen konstrüktivist analizleri daima diğer devletlerle ilişkiler aracılığıyla inşa edildiği varsayılan ve bütüncül olarak tanımlanan Türk ulusal kimliğinin dış politikayı nasıl etkilediği üzerinde durmuştur. Bu çerçevede, Batıcı ve statükocu olarak tanımlanan Türkiye'nin dış politikası, en fazla İslamî ve Batılı kimlikler arasında yaşanan geçici çatışmanın Batılı kimliğin zaferiyle sonuçlanmasına tanık olmuştur. Elinizdeki çalışma ise bunun yetersiz bir çerçeve olduğunu ileri sürerek dış politikayı belirlediği söylenen Türk ulusal kimliğinin diğer alt kimliklerden[126] -bu çalışma özelinde de Kürt kimliğinden- etkilendiğini söylemekte ve bu etkiyi kural ağırlıklı konstrüktivizmin kavramları etrafında ele almaktadır.

A. Sözeylem *(Speech Act)* ve Kuralların Etkisi

Kural ağırlıklı konstrüktivizm çerçevesinde Onuf, dil ve söylemin ontolojik belirleyiciliği olduğunu ileri sürmektedir. Onuf'a göre sözcükler eylemleri oluşturmaktadırlar. *"Saying is doing"* şeklinde formüle ettiği düşüncesinde söylemenin yapmak demek olduğunu iddia etmektedir. Konuşmanın bir biçimde

---

[124] Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security,* 23 (1), Summer 1998, s. 176.

[125] Türkçeye "sözeylem" olarak çevrilebilen "speech act" teriminin "söylem" kelimesinden farklı olarak kural inşa edici bir gücü de ifade ettiği ve ona gönderme yaptığı noktasının altını çizmek gereklidir. Bu bağlamdadır ki Onuf, amillerin sözeylemler aracılığıyla kural inşa ettiklerini söylemektedir.

[126] Alt kimlik bireyin içinde doğduğu kimliği ifade etmektedir. Bu gayri iradi niteliğinden dolayı objektif kimliktir. Üst kimlik ise vatandaşlığı ifade etmektedir. Ulusal bütünleşmeyi sağlamak amacıyla devlet tarafından empoze edilen bir kimliktir. Bu konuda bkz. Oran, *Tükiye'de Azınlıklar…,* s. 27-28.

birilerini harekete geçirdiğini söyleyerek konuşmanın böylece normatif sonuçları olan bir etkinliğe dönüştüğünü belirtmektedir. Bir şeyleri yapan dildir; dolayısıyla amilleri de yapan dil olmaktadır. Bu durumda, amillerin gerçeği inşa etmek için dil kapasitelerini nasıl kullandıklarını keşfetmek gerekmektedir.[127]

Onuf'un yaklaşımının diğer konstrüktivist yaklaşımlardan ayırt edici özelliklerinden biri de kurallara verdiği ontolojik önemdir. Kurallar yapı ve amillerin karşılıklı intersubjektif inşa sürecini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, yapı ve amillerin bu karşılıklı inşası kurallar kanalıyla gerçekleşmektedir. Böylece, Onuf'a göre bütün sosyal ilişkiler ve eylemler kuralların yönettiği etkinliklerdir. Anlamlı olan bütün davranışlar kurallar tarafından belirlenmektedir.[128] Bu bağlamda dış politika da kuralların yönetiminde gerçekleşmektedir.

Kuralların inşası konusuna gelince, Onuf kuralların konuşan ve dinleyiciler arasındaki interaktif bir süreç dahilinde inşa edildiğini ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, sözeylemler ancak konuşanlar ve dinleyiciler arasındaki pozitif bir interaksiyonla kurallara dönüşebilmektedir. Onuf'a göre amiller kuralları sözeylemler aracılığıyla yapmaktadırlar. Bu bağlamda, bir sözeylem sürekli olarak tekrar edildiğinde normal şartlar altında aşamalı olarak amiller tarafından üstlenilen bir davranışı temsil eden bir anlaşma haline gelmektedir. Öyle ki bu anlaşma amilleri her zaman yaptıkları bir şeyi yapmak zorunda olduklarını düşünmeye teşvik etmektedir. Böylece anlaşma kurallar olarak kurumsallaşmaktadır. Bununla birlikte anlaşmaların kural olup olmayacakları amiller tarafından ne derecede kabul

---

[127] Nicholas Onuf, "Constructivism, A User's Manual", *International Relations in A Constructed World,* Der. V. Kubalkova, N. Onuf ve P. Kowert, New York, M.E. Sharpe, 1998, s. 59 ve 66.

[128] *Ibid.,* s. 49; Kural ağırlıklı konstrüktivizmde yapı ile amilin karşılıklı inşa sürecinde dilin ve kuralların rolü için bkz. Vendulka Kubalkova, "A Constructivist Primer", *Foreign Policy in A Constructed World,* Der. V. Kubalkova, New York, M. E. Sharpe, 2001, s. 60-66.

edildiklerine bağlı olmaktadır. Böylece, anlaşmalar kurallara insanlar onları rutin olarak takip etmeye başladıklarında dönüşmektedir.[129]

Türkiye'nin yakın çevresiyle ve Batılı devletlerle ilişkilerinde Kürt sorunu üzerinden dile getirilen ya da inşa edilen sözeylem ve kuralların etkisinin önemli olduğu görülmektedir. Bir tarafta, Kürt kimliğinin sözeylemleriyle dış politikaya yönelik kurallar inşa etmesi söz konusudur. Diğer tarafta ise, Türk ulusal kimliğinin Kürt kimliğiyle çatışma halinde bu kimliğe dair sözeylemleri aracılığıyla kendi kurallarını inşa etme çabası söz konusudur. Fakat bu sürece uluslararası sosyal yapının da dahil olduğu görülmektedir; çünkü uluslararası yapının niteliği ve kuralları bu çatışmada belirleyici olmaktadır. Öyle ki, uluslararası yapı, kuralları aracılığıyla, söz konusu amillerden kimi zaman birincisini kimi zaman ikincisini diğerine göre ayrıcalıklı hale getirebilmektedir. Başka bir deyişle, uluslararası sosyal yapının kuralları, hangi amillerin hangi sözeylemleriyle meşru alan kazanacağına karar vermektedir. Yalnız, bu uluslararası yapının kurallarının etkisini tek taraflı bir etki olarak görmemek gerektiği gözden kaçırılmamalıdır; çünkü bu kuralları inşa eden de yine sözeylemleri aracılığıyla amiller olmaktadır.

1980'lerden bugüne bakıldığında, Türkiye'nin dış politikasını etkileyen amillerin çatışmaları Soğuk Savaş dönemi ve sonrası olmak üzere iki ayrı çerçevede değerlendirilebilir. Öncelikle, 1980'li yıllarda amillerin karşılıklı söylem ve tanımlamalarını Soğuk Savaş dönemi kuralları yönetmiştir. Başka bir deyişle, amiller kurallar yaratırken Soğuk Savaş koşullarıyla sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede, amillerin sözeylemleri Soğuk Savaş dönemi sosyal yapısıyla etkileşim halinde dış politikada belirleyici olan kurallar yaratmıştır. Bu dönemde, Kürt kimliği ve Kürt

---

[129] Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations,* Columbia, University of South Carolina Press, 1989, s. 78-95.

sorununun varlığı reddedilmiştir. Bir yandan, Türk ulusal kimliği Kürt kimliğini yadsıyan sözeylemleriyle kural yaratmaya çalışırken, öte yandan bu duruma Kürt kimliğinin başkaldırısı söz konusu olmuştur. Bu çatışma çerçevesinde Türk ulusal kimliğinin Kürt kimliğine dair yarattığı kurallar yaşama alanı bulmuştur. Bu Soğuk Savaş döneminde etnik kimlikler görünür olmadığı için PKK hareketinin varlığına ve taleplerine rağmen Kürt kimliğinin varlığı kabul edilmemiştir. Bununla birlikte, Türk ulusal kimliği dış politika kararlarında ve uygulamalarında daima tehdit olarak algıladığı Kürt kimliğinin varlığını ve taleplerini de göz önünde bulundurarak hareket etmek zorunda kalmıştır.

Soğuk Savaş sonuyla birlikte uluslararası yapıyı belirleyen kurallar da değişmiştir. Etnik kimlikler bu dönemde daha görünür hale gelmiş ve diğer amiller (devletler vb.) arasında ön plana çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla 1990'lardan itibaren değişen sosyal yapı etkisiyle Kürt kimliğinin dış politikada etkisi de şekil değiştirmeye başlamıştır. Her zaman tehdit olarak algılanan, dört devlete yayılan Kürtlerin birleşmesi ya da özerklik/bağımsızlık kazanmaları ihtimali, ABD'nin bu dönemde bölgede tek egemen büyük güç olması sonrasında daha da kaygı uyandırmaya başlamıştır. Nitekim artık bölge devletleri, bölgesel bir kural haline gelen Kürtlere yönelik politikaların ABD hegemonyasına zarar vermemesi (dolayısıyla ABD dış politikasıyla çelişmeme) gerekliliğiyle sınırlandırılmıştır. Bir tarafta ABD'nin Körfez Savaşı sonrasındaki Irak'ın kuzeyinde Kürt özerk yönetimine izin vermesi vb. politikaları, diğer tarafta da AB'nin insan haklarını ilişkilerde belirleyici bir unsur olarak öne sürmesi artık Türkiye'nin Kürt kimliğini tanımama tutumuna devam etmesini olanaksız hale getirmiştir. Kürt kimliğinin varlığını reddeden söyleme imkân veren Soğuk Savaş dönemi sona erince Türk

ulusal kimliğinin bu sözeylemlerine yer kalmamıştır. Dış politika alanına müdahil olan amil sayısında artış gözlenen bu dönemde, AB ve ABD politikaları arasında sıkışan siyasal alan özellikle askerî bürokrasinin egemenliğine tabi olmuştur. Kürt kimliği ve Kürt sorunu üzerinden dış politika kararlarında askerî bürokrasinin belirleyiciliğinin arttığı bir döneme girilmiştir.

B. Kolektif Kimliğin Belirleyiciliği

Etnisite ve din gibi unsurların siyasal belirleyiciliğine bir "geri dönüş"[130] yaşanmıştır. Bu unsurlar sona ermediği gibi, yeni bir kimlik kaynağı olarak geri dönmüştür.[131] Bu çerçevede, bir taraftan kendileri bir kimlik olarak dış politika davranışlarına yön vermekteyken, diğer taraftan üzerlerinden bir kolektif kimlik inşasına yol açarak dış politika kararlarında belirleyici olabilmektedirler. Kolektif talepler ve karşıtlıklar üzerine inşa edilen kolektif kimlik[132] dış politika kararlarını belirleyen bir unsur olarak gözardı edilmemelidir.

Kimliği şekillendiren çıkarların yalnızca ulusal çıkarlar olmadığı kolektif kimliğin oluşumu bağlamında daha iyi anlaşılmaktadır. Alt kimliklerin çıkarlarının da kolektif kimliği şekillendirdiği görülmektedir.[133] Nitekim alt kimlikler bir yandan devletin öteki tanımlamasını etkilemekte, diğer yandan da ötekinin tanımlanması konusunda çatışma yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu da farklı güvenlik ve ulusal çıkar tanımlamalarına yol açmaktadır. Dolayısıyla, inşasında kültür, etni vb.

---

[130] Lapid ve Kratochwil kimlik politikalarına olan ilgideki artışı geri dönüş *(return)* olarak adlandırmaktadır. Bkz. Josef Lapid ve Friedrich Kratochwil (Der.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory,* London, Lynne Rienner Publishers, 1996.

[131] Paul Kowert, "Agent Versus Structure in the Construction of National Identitiy", *International Relations in A Constructed World,* New York, M. E. Sharpe, 1998, s. 269.

[132] Kolektif kimlik konusunda Wendt'in katkıları önemlidir. Devletlerin bencil karakterlerinden dolayı işbirliği yapamadıklarını söyleyen rasyonalist çerçeveye karşı çıkmaktadır. Devletlerin hem bencil hem de dayanışmacı saiklerle kolektif kimlik inşa ettiklerini söylemektedir. Fakat Wendt bu kimliklerin içsel yönünü görmeyerek sadece dışsal olarak uluslararası yapı tarafından belirlendiğini kabul etmektedir (Bkz. Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review,* 88 (2), 1994, s. 384-387).

[133] Kowert, *op.cit.,* s. 274.

unsurların çok önemli olduğu kolektif kimlikler,[134] amillerin çıkarlarının tanımını şekillendirdikleri için önemli olmaktadırlar.[135] Kolektif kimlik etrafında bir "bölge" inşa edilmesi, bölgesel ve küresel politikaların geleceği üzerinde belirleyici olabilmektedir.[136]

İşte Kürt kimliği de Türkiye ile Kürt nüfusu barındıran komşu devletler arasında kolektif kimlik inşasının temeli olmuştur. Bu çerçevede özellikle Suriye, İran, Irak ve Türkiye arasında Kürt kimliği karşıtlığı üzerinden bir kolektif kimlik inşa edilmiştir. İnşa edilen bu kimlik söz konusu devletler arasında kimi zaman işbirliği kimi zaman ise anlaşmazlık nedeni olarak ilişkilerin devamını sağlamıştır.

C. Mevcut Ulusal Kimlik Tanımlamaları ve Sorunları

Türkiye'nin dış politikasının konstrüktivist analizlerinde genel eğilim kimliği bütüncül bir kavram olarak yani bütün bir ulusun özelliği olarak ele alma yönünde olmuştur. Oysa böyle bir yaklaşım aşırı basitleştirme ve genellemeye yol açarak yetersiz kalabilmektedir.[137] Bu çalışma bu anlayışa karşı çıkarak kural ağırlıklı konstrüktivizmin kavramları ve araçlarıyla Kürt kimliği özelinde etnik kimliklerin de dış politikada etkili olduğunu göstermeye çalışacaktır.

Türk ulusal kimliğinin dış politikayı nasıl belirlediğini inceleyen konstrüktivist çalışmalarda, Türk ulusal kimliği, Kemalist elitin Batılılaşma hedefinde Osmanlı'yla bağları koparması ve diğer kimlikleri (İslamî ve etnik) baskı altına alarak politik süreçten dışlaması yoluyla inşa edilmiş olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte inşa edilen Batılı kimliğin, İslamî kimliğin karşı çıkacak derecede güçlü

---

[134] Cristopher Hemmer ve Peter J. Katzenstein, "Why is There No NATO in Asia? Collective Identitiy, Regionalism, and the Origins of Multilateralism", *International Organization,* 56 (3), 2002, s. 575.
[135] *Ibid.*, s. 600.
[136] *Ibid.,* s. 601.
[137] Hasan Kösebalaban, "Torn Identities and Foreign Policy: The Case of Turkey and Japan", *Insight Turkey,* 2008, s. 7.

olmaması nedeniyle, bugüne kadar dış politikayı belirleyen kimlik olduğu ileri sürülmektedir.[138]

1980'ler ve 90'lar milliyetçi, Batılı ve İslamî kimlikler arasında çatışma yaşanan yıllar olarak değerlendirilmektedir. Özellikle de 1996 ve 1997 yıllarında pan-İslamist projelerle Batılı Türk kimliğine bir meydan okuma söz konusu olmuştur.[139] Bununla birlikte, Türk ulusal kimliğinin Batılı yönünün, dış politika alanında diğer kimliklere yer bırakmadığı ve Türkiye için maliyetli olsa da Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı'nın yanında yer almasına neden olduğu ileri sürülmektedir. İşte bir kere inşa edilen bu Batılı Türk ulusal kimliği, çıkarları ve böylece de dış politika tercihlerini belirleyen tek kimlik olarak değerlendirilmektedir.

Görüldüğü gibi, bu çerçevede, dış politika kararlarını belirleyen unsur olarak yalnızca Batılı Türk kimliği önemli olmakta ve alt kimliklere hiç değinilmemektedir. Farklı ulusal kimlikler arasında kısa süreli çatışmalar yaşansa dahi, bunlar geçici, Batılı kimliğin galibiyetiyle sonuçlanan ve fazla bir etkiye sahip olmayan olgular olarak değerlendirilmektedir. Zaten bu geçici kimlik çatışmaları da sadece milliyetçi, Batılı ve İslamî kimlikler arasında görülmekte ve dış politikayı belirleyen ulusal kimlik üzerinde diğer unsurların etkisi gözardı edilmektedir.[140] Ne var ki, ulusal kimliğin devletler arası interaksiyon kanalıyla değil daha çok iç düzeyde belirlendiği gözden kaçırılmaktadır.

Ortaya konulan bu basit çerçeveye karşı çıkışlar da söz konusu olmuştur. Bazı yazarlar bu bağlamda dış politika kararlarının farklı alt-ulusal kimliklerin çatışması

---

[138] Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identitiy,* New York, London, Routledge, 2003, s. 5.
[139] *Ibid.,* s. 7.
[140] Bu tür bir yaklaşım, Wendt'in konstrüktivizmine dayanmaktadır. Nitekim Wendt, dikkate aldığı tek kimlik olan devletin ulusal kimliğinin, devletler arası interaksiyon yoluyla belirlendiğini ileri sürmektedir. Bkz. Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization,* 46 (2), 1992, s. 424.

çerçevesinde belirlendiğini ileri sürmektedir. Yalnız burada da söz konusu edilen kimlikler sadece ulusal olarak değerlendirilen İslamî ve Kemalist kimlikler olmaktadır. Bunun nedeni de Türkiye'de belli bir coğrafyaya (Avrupa ya da Orta Doğu) aitlik konusunda bir konsensüs bulunmamasına bağlanmaktadır. Bu çerçevede, Batılı elitlerin, Doğuya aitlikten kendilerini kopardıkları halde Batıyı kendi kimlikleri olarak içselleştirmede de başarısız oldukları ileri sürülmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'de hegemon olan Batılı kimliğin sürekli olarak kendisine meydan okuyan İslamcılıkla savaştığı belirtilmektedir.[141]

Oysa Türk ulusal kimliğini belirleyen çatışmayı sadece ulusal olarak görülen Batılı ve İslamî kimlikler arasında görmek yanıltıcıdır. Bir taraftan, Kemalistler, İslamî unsurlarla karşı karşıya geldiklerinde kendilerini seküler, rasyonel ve Batılı olarak tanımlamaktadır. Fakat aynı grup Batı'yla karşı karşıya geldiğinde askerî, siyasal ve kültürel konularda İslamî kavramlarla karışık milliyetçi bir söylem kullanabilmektedir. Diğer taraftan, İslamcıların da Batı'ya yönelik tutumlarında bir homojenlik görülmemektedir. Bugün İslamcılar Batı'yı düşman olarak algılayan bakış açılarını büyük ölçüde değiştirmişken, Kemalistler en hararetli AB karşıtları arasında bulunmaktadırlar.[142]

Bütün bu çerçevede belirleyici olan aslında Kürt sorunudur. Nitekim AB'nin Türkiye'den insan hakları, azınlıklar, kimlikler alanında reform talep etmesi Türk ulusal kimliğinin Kürt kimliği algısına bağlı olarak tepki almaktadır. Bu reformlar, Kürt sorunu çerçevesinde değerlendirilerek, ülkenin bölünmesine neden olacağı

---

[141] Bkz. Kösebalaban, *op.cit.,* s. 5-6.

[142] *Ibid.,* s. 13-14; Türkiye'de Batı karşıtlığı üzerinden inşa edilen İslami politik kimliğin Batı'yla yakınlaşması ve buna karşılık Batıcı olarak tanımlanan Kemalist çevrelerin Batılılaşma korkusu taşımalarına giden süreci ele alan bir çalışma için bkz. İhsan D. Dağı, "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", *Turkish Studies,* Vol. 6, No. 1, March 2005, s. 21-37.

düşünülen Kürtlerin taleplerini gerçekleştirmeye yönelik bir çerçeve sunacağı için reddedilmektedir. AB'nin kültürel haklar konusuna olumlu bakması da AB çerçevesinde yapılabilecek bütün demokratik açılımlara şüpheyle bakılmasına neden olmaktadır.

Genellikle yukarıda belirtilen iki unsur arasında yaşanan çatışma olarak görülen Türkiye'nin kimlik krizinin aslında Kürt sorunu temeline dayandığını söylemek mümkündür. Soğuk Savaş sonrasında, bu temelde gerçekleşen kimlik krizi daha belirgin hale gelmiştir. Bir tarafta, Orta Asya'da Türkçe konuşan Türkî cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmasına ve diğer tarafta Balkanlar'da Müslümanların karıştığı şiddetli çatışmalara yol açan bu süreç, pek çok Türkü kendi tarihsel, kültürel ve dinsel miraslarını kabul etmeye zorlamıştır. Bosna savaşı, Çeçenistan olayları, Körfez Savaşı vb. Türkiye'ye Türk etnisi üzerinden tanımlanan tarihsel bağlar sunmuştur.[143] Böyle bir çerçevede, Türkiye bir yandan egemen Türk kimliğinin bağlarıyla, öte yandan da varlığını bile kabul etmediği iç unsur olan Kürtlerin kimlik bağlarıyla karşı karşıya kalmıştır. İşte esas kimlik krizi de bu çerçevede yaşamıştır. Nitekim Türkiye, iç politikada varlığı bile reddedilen Kürt kimliğini dile getirmek zorunda kalmıştır.

Ne var ki, başka coğrafyalarda yaşayan Türkler ve Müslümanlara karşı atacağı her dış politika adımında da sınırlamalar yaratmıştır. Bu çerçevede, diğer devletlerin Türkleriyle ilgili meselelere müdahil olunsa onların da kendi Kürt sorununa müdahil olabileceği kaygısı taşınmıştır. Nitekim Bosna, Kosova vb. konularda Kemalistlerle İslamcılar arasında bir çatışma yaşanmamış olması önemlidir. Türkiye'nin dış politika alanında tutum ve davranışlarını etkileyen daha

[143] Kösebalaban, *op.cit.,* s. 14.

çok Kürt sorunu olmuştur.[144] Dolayısıyla, dış politikanın genellikle Batılı, milliyetçi ve İslamcı olan ulusal kimliklerin iç çekişmelerinin bir ürünü olduğunu söylemek yetersiz olmaktadır. Alt etnik kimliklerden de bahsetmek gerekmektedir. Nitekim alt kimlikler başat (dominant) kimliğin dış politika kararlarını vermesinde her zaman göz önünde bulundurması gereken unsurlardır. Bu çerçevede söz konusu olan özellikle kimliğine bağlı ve talepleri olan etnik alt kimliklerdir. Dolayısıyla Türkiye'de de Kürt kimliğidir.

Görülüyor ki, dış politikada belirleyici olan çatışma sadece İslamcılar ve Kemalistler arasında yaşananı değildir. Nitekim İslamcılar Kemalist elitin belirlediği dış politika ilkeleri yolunda hareket edebilmekteyken, Kemalistler de Batıcı oldukları halde bu yolda geri adım atabilmektedirler. İşte bu durumu Kürt kimliğini de çatışan kimliklerden biri olarak göz önünde bulundurmadıkça anlamak mümkün görünmemektedir. Türk ulusal kimliğinin Kürt kimliğiyle ilişkisini ve çatışmasını ele almadan bazı dış politika davranışları açıklanamamaktadır.

D. Kürt Kimliğinin 1980'lerden Bugüne Dış Politikada Etkili Olma Biçimleri

Kürt kimliğinin varlığını bir şekilde ortaya koyması ve talepleri, Türk ulusal kimliğinin inşasına, diğer amiller tarafından tanımlanmasına ve değişimine etkide bulunmaktadır. Böylece Kürt kimliği üç farklı kanaldan Türkiye'nin dış politikasında belirleyici olmaktadır:

Öncelikle, Kürt kimliği Türkiye'nin komşu devletler ve yakın çevresiyle ilişkilerinde, kendi üzerinden bir kolektif kimlik inşasına yol açarak dış politikayı etkilemektedir. Bu çerçevede, bu paylaşılan kolektif kimlik söz konusu devletler

[144] Kemal Kirişçi, "Minority/Majority Discourse: The Case of the Kurds in Turkey", *Making Majorities, Constituting the Nation in Japan, Korea, China, Malaysia, Fiji, Turkey, and the United States,* Der. Dru C. Gladney, Stanford, Stanford University Press, 1998, s. 229.

arasında bazen anlaşmazlık bazen işbirliği nedeni olsa da ilişkilerde sürekliliği sağlamaktadır.

İkincisi, Kürt sorunu, Türkiye'nin başta AB olmak üzere Batılı kurum ve devletlerle ilişkilerinde Türkiye'ye yönelik olarak olumsuz bir kimlik inşasına neden olmaktadır. Bu olumsuz kimlik inşası, bir taraftan Türkiye-AB ilişkilerinde etkili olan Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) Kürt sorunu konusunda faaliyetleri, raporları ve söylemleri yoluyla, diğer taraftan AB'nin yayınladığı raporlar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları vb. aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Üçüncüsü, Kürt sorunu çözümsüz kaldıkça ve daha görünür hale geldikçe Türk ulusal kimliği üzerinde değişime neden olmaktadır. Bu çerçevede, bir taraftan Türk ulusal kimliğinin inşa sürecine etkide bulunmakta ve diğer taraftan Türk milliyetçi söylemini güçlendirmekte ve böylece sivil milliyetçi ve askerî kuruluşların dış politika inşa sürecine ve uygulama alanına müdahale etmelerine elverişli bir ortam sağlamaktadır. Milliyetçi söylem dış politikada etkili olan sivil ve askerî kuruluşların sözeylemlerinde belirgin olmakta ve Kürt sorunu etkisiyle dış politikaya yönelik yazılı olmayan kurallar inşa etmektedir.

&

Böyle bir kavramsal, tarihsel ve kuramsal çerçeveden hareketle, bu çalışmada, Kürt sorununun 1980'lerden bugüne Türkiye'nin dış politikasındaki etkisini ele alacağım.

Birinci bölümde, Kürt sorununun Kürt kimliğine karşıtlık üzerinden Türkiye ile çevre ülkeler arasında bir kolektif kimlik inşasına yol açtığını ve bu kolektif kimliğin devletler arasında işbirliği ya da anlaşmazlık nedeni olarak ilişkilerde sürekliliği sağladığını izah etmeye çalışacağım.

İkinci bölümde, Kürt sorununun bir insan hakları sorunu olarak değerlendirilmesiyle, Türkiye'ye dair olumsuz kimlik tanımlamasına yol açarak Batılı devletlerle ilişkilerinde belirleyici olduğu üzerinde duracağım. Bu çerçevede, bir yandan, AB ve kurumlarının etkinliklerinin ve diğer yandan STK'ların bu alandaki faaliyetlerinin Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerini nasıl olumsuz yönde etkilediğini göstermeye çalışacağım.

Son bölümde ise Kürt sorununun çözülememesi ve sorunla mücadelede seçilen yöntemlerin Kürt kimliğini dışlayan ve olumsuzlayan bir çerçeve ortaya koyması dolayısıyla, Türk milliyetçiliğinin güçlenmesine neden olduğunu ileri süreceğim. Bu durumun da, bir yandan Türk ulusal kimliğinin inşa sürecine etkide bulunarak yeni bir kimlik arayışına, diğer yandan sivil kuruluşlar ve askerî bürokrasi tarafından Türk milliyetçiliğinin yeniden üretilmesine yol açtığını izah edeceğim. Egemen milliyetçi söylemin böylece yine milliyetçi bir bakış açısından dış ilişkilere yön verdiğini ve rasyonel bir dış ilişkiler modelini zorlaştırdığını göstermeye çalışacağım.

BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN YAKIN ÇEVRESİYLE İLİŞKİLERİNDE BELİRLEYİCİ OLMASI: ANLAŞMAZLIK VE İŞBİRLİĞİ NEDENİ

Bu bölümde, Kürt kimliğinin Türkiye'nin komşu devletler ve yakın çevresiyle ilişkilerinde, kolektif kimlik inşa edilmesine yol açarak nasıl etkili olduğunu ele alacağım. Konstrüktivizmin sunduğu kolektif kimlik kavramı etrafında, bu kolektif kimliğin işbirliği ya da anlaşmazlık nedeni olarak her durumda ilişkilerin devamını sağladığını devletler özelinde değerlendireceğim.

I. SURİYE'YLE İLİŞKİLERDE ÇÖZÜMSÜZLÜK SÜRECİ VE DENGE ARAYIŞLARI

Suriye, Türkiye Kürtleriyle doğrudan bağlantıyı ilk kez 12 Eylül 1980 askerî darbesi çerçevesinde Kürt hareketlerinin bastırılması ve bazı Kürtlerin Suriye'ye kaçmaları sonucunda kurmuştur.[145] Kürtlerin, Türkiye'den kaçan diğer Türkler ve Ermeniler ile birlikte, Suriye'de siyasî faaliyet göstermeleri Suriye ile Türkiye arasında gerilim yaşanmasına neden olmuştur.[146] Türkiye bu çerçevede iki devlet arasında Haziran 1981'de yapılan ve suçluların ülkesine geri verilmesini öngören sözleşmeye dayanarak Suriye'ye kaçan "teröristlerin" iadesini isterken, Suriye kendi ülkesine sığınan insanların "terörist" değil "siyasî mülteci" olduklarını söyleyerek bu taleplere olumsuz karşılık vermiştir.[147]

---

[145] Kürtlerin Türkiye'den Suriye'ye kaçış sürecinin ayrıntıları ve Suriye'nin sığınan Kürtlere destek vermesi konusunda bkz. Aliza Marcus, *Kan ve İnanç, PKK ve Kürt Hareketi,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 77-80.

[146] "Common Issues Affecting Turkey's Relations with Iraq, Iran, and Syria", *Ankara Papers*, Vol. 8, 2003, s. 53.

[147] *Ibid.,* s. 58; Daha sonra, Suriye gizli servisleri, sığınan Kürtlere yeni nüfus cüzdanları vererek, Türkiye iade istediğinde söz konusu kişilerin Suriye'de bulunmadığını söyleme olanağına kavuşmak istemiştir. Bu konuda bkz. Marcus, *op.cit.,* s. 87.

Böyle bir temel üzerinden gelişen ilişkilerde belirleyici olan Suriye'nin PKK'ya karşı tutumu olmuştur. 1990'ların sonuna kadar PKK'ya desteğini devam ettiren Suriye, bu durumu Türkiye ile yaşadığı diğer sorunlarda bir pazarlık unsuru olarak kullanmayı denemiştir. Buna karşılık, Türkiye de, diğer sorunlarda çözüm yolunda ilerlemeyi Suriye'nin PKK konusundaki olumlu adımlarına bağlamıştır. Böylece, 1980'lerden bugüne, Suriye-Türkiye ilişkilerindeki olumlu ya da olumsuz seyrin altında daima Kürt kimliğine dair gelişmeler yer almıştır.

A. İran-Irak Savaşı ve Suriye'nin PKK'ya Desteği

Irak'ın Cezayir Antlaşmasını Eylül 1980'de tek taraflı olarak feshetmesi ve İran topraklarını sınırın güneyinden işgal etmesiyle başlayan İran-Irak savaşı, Suriye'nin Kürt gruplarla temas kurmasına vesile olmuştur. Bölgedeki geçerli olan kurallara meydan okuyan savaş, Suriye'de, bu ortamdan yararlanarak yeni kuralların inşasına müdahil olma amacı yaratmıştır. Bu çerçevede, Irak ve İran'ın savaş dolayısıyla zayıflamasını bir fırsat olarak değerlendirmiş ve bölgede Arap devletlerinin lideri olma hedefine yönelmiştir. Bu amaçlarla, savaşın yarattığı ortamda pek çok bölgeyi ele geçiren Kürt gruplarına, Mesut Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi (KDP)[148] ve Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'ne (KYB),[149] maddi yardımda

[148] Ağustos 1946'da kurulan KDP'nin başkanlığına Molla Mustafa Barzani'nin 1979'da ölümüyle oğlu Mesut Barzani getirilmiştir. Yine bu tarihten itibaren örgütün İran sınırlarında yer alan karargâhı Irak sınırları içine taşınmıştır. KDP sağcı, muhafazakâr ve feodal olarak tanımlanmaktadır. Bkz. David McDowall, *A Modern History of the Kurds,* 3. B., London, I.B. Tauris, 2004, s. 295-320; Michael M. Gunter, *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope,* New York, St. Martin's Press, 1992, s. 21-24.

[149] KYB, KDP'den ayrılan Celal Talabani tarafından Haziran 1975'te kurulmuş olan Iraklı bir diğer Kürt örgütüdür. Irak'ta Süleymaniye bölgesine yerleşmiştir. Solcu, sosyalist ve ilerlemeci olarak tanımlanmaktadır. Bkz. McDowall, *op.cit.,* s. 343-344; Nader Entessar, *Kurdish Ethnonationalism,* Boulder, Lynne Rienner Publishers, 1992, s. 78-80 ve 130-133.

bulunmuştur. İşte Suriye PKK ile bağlantıyı yardımlardan kendisine pay ayıran bu Kürt gruplar aracılığıyla kurmuştur.[150]

Bu ortamdan yararlanan PKK, Temmuz 1981'de Lübnan-Suriye sınırında bulunan kampında bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta, Suriye kontrolündeki bölgelerde eğitim faaliyetlerinin artırılması, bölgesel güçlerle ve diğer Kürt gruplarla ilişki kurulması yönünde kararlar alınmıştır. Bu çerçevede, Hafız Esad'ın kardeşi ve Suriye istihbaratının başkanı olan Rıfad Esad ile doğrudan bağlantı kurulmuştur. Böylece PKK, Suriye desteğiyle, önceden planladığı 1983'te Türkiye'de yaptığı eylemleri için gerekli alt yapıyı da inşa etmiştir.[151] PKK'nın bir yıl sonraki ikinci kongresi de yine Suriye'de gerçekleştirilmiştir. Kongre çerçevesinde silahlı mücadelede 3 basamak belirlenmiştir: Stratejik savunma, stratejik denge ya da güçler dengesi ve stratejik saldırı dönemi. Birinci adımın 1995 sonuna kadar sürdürülmesi öngörülürken; kurtarılmış bölgeler oluşturularak örgütün saklanmasını ve eylem hazırlıklarını yapmasını ön plana çıkaran ikinci stratejinin 1995-2000 yılları arasında uygulanması planlanmıştır. Son stratejinin ise 2000'lerden sonra uygulamaya konulması düşünülmüştür.[152]

Suriye'nin PKK'ya desteği karşısında Mart 1983'te Dışişleri Bakanı İlter Türkmen Suriye'ye ziyarette bulunmuştur. Bu bağlamda şikâyetler dile getirilmiş; fakat Suriye iddiaları kabul etmemiştir. Görüşmelerden sonuç alınamayınca Türkiye tarafından notalar verilmiş ve daha alt düzeyde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Durumun değişmemesi üzerine Türkiye tutumunu sertleştirerek kuvvet kullanma tehdidinde bulunmuştur. Bu tehdit karşısında Suriye, PKK güçlerini İran'a, Kuzey

---

[150] İsmet G. İmset, *PKK, Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992),* 2. B., Ankara, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1993, s. 84-87.
[151] *Ibid.,* s. 88-90.
[152] Michael M. Gunter, *The Kurds and the Future of Turkey,* New York, St. Martin's Press, 1997, s. 47.

Irak'a ve Bekaa vadisine göndermiştir. Suriye'nin geri adım atmasının nedenlerini uluslararası kuralların dayatması ve iç faktörlerin biraradalığıyla açıklamak olanaklıdır. Nitekim bu dönemde Suriye, bir yandan ülke içinde iktidar mücadelesiyle (1984'te Hafız Esat'ın denetimi sağlamasıyla sona ermiştir) uğraşırken; diğer yandan ise bölgenin önemli amili olan ve kendi kurallarını dayatan ABD ile sorunlar yaşamaktaydı.

Ne var ki, PKK'nın üçüncü kongresi de yine Ekim 1986'da Suriye'de gerçekleştirilmiştir. Kongre çerçevesinde "halkla ilişkiler" en önemli konu olarak gündeme getirilmiş ve devlet tarafından görevlendirilmiş olan köy korucularına karşı da mücadele kararı alınmıştır. 1984'te kurulan *Hezen Rızgariya Kurdistan*-HRK (Kürdistan Kurtuluş Birliği) feshedilerek, *Eniya Rızgariya Netawa Kurdistan*-ERNK'nın (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) güçlendirilmesi tercih edilmiştir. Ayrıca *Arteşa Rızgariya Gele Kurdistan*-ARGK (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) kurulmuştur.[153]

B. Su Sorununun Kürt Sorunu Arkaplanına Yerleştirilmesi

Türkiye ile Suriye arasındaki tek sorun Kürt sorunu olmamıştır. Bununla birlikte, Kürt sorunu yarattığı kolektif kimlikle diğer sorunlarla öyle içiçe geçmiştir ki PKK'yla ilgili bir gelişme sağlanmadan diğer sorunların çözümüne dair bir ilerleme kaydedilemez duruma gelinmiştir. Bu çerçevede bölge devletleri, Kürt sorununu, diğer sorunlarını görüşürken, birbirlerine karşı pazarlık unsuru olarak kullanmayı seçebilmiştir. Türkiye ile Suriye arasındaki su sorununda da durum böyle olmuştur. Suriye, Türkiye ile olan sorununda kendi lehine bir gelişme sağlamak amacıyla Kürt sorununu kullanırken; Türkiye de PKK'ya desteğe son verilmedikçe su konusunda

[153] *Ibid.,* s. 48.

anlaşmaya varılamayacağını söyleyerek su sorunu ile Kürt sorununu bağlantılı hale getirmiştir.

Su sorunu, Orta Doğu'daki diğer devletler tarafından Fırat ve Dicle nehir sularının paylaşımı sorunu olarak görülürken,[154] Türkiye tarafından ise Dicle ve Fırat sularından çok Asi nehrinin[155] sularının paylaşımı olarak ele alınmaya çalışılmıştır.[156] Su konusu 1970'lere kadar kullanımın alt seviyede olması nedeniyle iki ülke arasında sorun olmamıştır. Daha sonra görüşmelere konu olmasının nedeni, tarım dışı kullanımın artmasıyla birlikte (barajlar kurulması vs.) suyun niteliksel ve niceliksel olarak değişime uğramasına dayanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, Suriye ve Irak tarafından, Fırat ve Dicle üzerine kurduğu barajlar dolayısıyla eleştiri almış ve tarım alanında zarara uğrandığı ileri sürülmüştür.[157] Özellikle 1983 yılında kapsamlı bir proje olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP)[158] Türkiye tarafından başlatılması Suriye ve Irak tarafından tepkiyle karşılanmış ve Suriye ile ilişkilerde gerilime neden olmuştur.[159] Projenin tamamlanması durumunda suyun kalitesi ve veriminin olumsuz etkileneceğini ileri sürmüştür. Nitekim Suriye için, 1987'de yaptığı tarıma dayalı ekonomik açılım programı çerçevesinde tarımsal üretimi artırarak dış ticaret açığını kapatma hedefi belirlendiğinden, su konusu önem taşımaktaydı.[160]

---

[154] Gün Kut, "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu,* İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s. 475.
[155] 2,5 milyon metre küp yıllık kapasiteye sahip olan Asi nehri Lübnan'dan Suriye'ye devam ederek Hatay'da denize dökülen uluslararası bir nehirdir.
[156] George E. Gruen, "Turkey's Regional Role in the Aftermath of September 11, 2001", *American Foreign Policy Interests,* 24, 2002, s. 18.
[157] Bülent Aras ve Hasan Köni, "Turkish-Syrian Relations Revisited", *Arab Studies Quarterly,* Vol. 24, No. 4, Fall 2002, s. 53.
[158] GAP çerçevesinde, 19 hidroelektrik santral, 22 baraj, 47 depolama birimi vs. kapsamlı planlar öngörülmekteydi.
[159] Mine Eder ve Ali Çarkoğlu, "Su İhtilafı: Fırat-Dicle Havzası", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası,* Der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 352.
[160] Aras ve Köni, *op.cit.,* s. 53.

Türkiye, Suriye ve Irak arasında sorun olan su konusu 1980'lerde siyasî bir boyut kazanarak ön plana çıkmıştır. Kürt sorunu etkisiyle, sadece ekonomik/teknik bir sorun olarak kalmamış, siyasî bir soruna dönüşmüştür. Sorun, üç devlet arasında olsa da, 1980'li yıllarda Irak'ın İran ile savaş halinde olması nedeniyle, daha çok Suriye ile Türkiye arasında yaşanmıştır. Bu dönemde, Türkiye Kürt sorunu ile su sorununu bağlantılı olarak değerlendirirken; Suriye Türkiye'den bu konuda ödün koparma amacında Kürt sorununu daha planlı şekilde kullanmaya başlamıştır.[161] Türkiye'nin ilişkilerde koyduğu kural siyasetçilerin söylemleri etrafında kendini göstermiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Deniz Baykal'ın "Suriye komşu bir devlet olarak terörist bir örgütün karargâhı olmaya son vermelidir. Terörün kanıyla kirlenen ellerin daha fazla su ile temizlenebileceği düşünülebilir. Ancak Türkiye hiçbir zaman terörün kullanılmasına karşılık su pazarlığı yapmayacaktır" diyen açıklaması,[162] Türkiye'nin bu alanda algılamasını ve inşa etmek istediği kuralı yansıtmaktadır.

Mart 1986'da Suriye Başbakanı Abdülrauf Al Kasm'ın Türkiye ziyareti, su sorunu ile Kürt sorununun bağlantılandırıldığını Suriye tarafından göstermesi açısından önemlidir. Suriye Başbakanı bu ziyaretinde, GAP nedeniyle suyun azalması durumunda Suriye'nin bunu karşılıksız bırakmayacağı uyarısında bulunmuştur. Bu görüşmede, aynı zamanda, Karakaya ve Atatürk barajlarının doldurulması sırasında yeterli miktarda su bırakılması talep edilirken, PKK'ya da destek verilmeyeceği dile getirilmiştir. Türkiye ise saniyede 500 metre küp su vermeyi vaat etmiştir.[163] Suriye tarafından PKK'ya karşılık su pazarlığı yapılmadığı

---

[161] Eder ve Çarkoğlu, *op.cit.,* s. 359.
[162] Özlem Tür, "Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu", *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik,* Der. Meliha Benli Altunışık, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999, s. 105-106.
[163] *Ibid.,* s. 109.

vurgusu yapılsa da, iki tarafın da konuyu birlikte değerlendirdikleri ya da birbirine bağlı olarak gördükleri söylemler etrafında ortaya çıkmaktadır.

Temmuz 1987'de Başbakan Turgut Özal, Suriye ziyaretiyle, bir taraftan Karakaya ve Atatürk barajlarının yapılmasını, diğer taraftan artan PKK eylemlerine Suriye desteği nedeniyle gerilen ilişkileri düzeltmeyi hedeflemiştir. Bu görüşme sonucunda taraflar arasında bir Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Türkiye bu protokol kapsamında, yılda ortalama olarak saniyede 500 metre küp su bırakma taahhüdünde bulunmuştur. Fakat, bu taahhüdün belirli sınırlar koyması Suriye ve Irak tarafından yapılan protokolün geçici ve yetersiz bir anlaşma olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.[164] Bununla birlikte, Türkiye'nin böyle bir anlaşma yapması sınır güvenliği konusunda Suriye'nin desteğini sağlama amacına bağlanmaktadır.[165]

1990'lı yıllarda da su sorunu ile Kürt sorununun ilişkilendirilmesine devam edilmiştir. Öncelikle, Türkiye'de PKK eylemlerinin yoğun olarak yaşandığı 1993 yılında Suriye, Irak'la birlikte üçlü toplantıya çağrıldığı zaman, görüşmeye sıcak bakmayarak katılmamıştır.[166] Bunu takiben Eylül 1992'de gerçekleştirilen ve bir sonuç alınamayan Suriye, Irak ve Türkiye görüşmesi sonrasında, 19 Kasım 1992'de, Hikmet Çetin Suriye'nin terörü su sorununa karşı kullandığını ileri sürerek Suriye'yi bu konuda uyarmıştır. Aynı dönemde Başbakan Demirel de benzer uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarılar Suriye tarafından tepkiyle karşılanmış ve Fırat sularının uluslararası hukuk temel alınarak paylaşılması gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca,

---

[164] Bu taahhütte "Atatürk Barajının rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar" denilerek bir sınırlama konulmuştur. Bkz. Kut, *op.cit.,* s. 476.
[165] Eder ve Çarkoğlu, *op.cit.,* s. 360.
[166] Bununla birlikte, toplantıya katılan Irak da Suriye'nin tutumunu destekleyerek Fırat sularının matematiksel bölüşümünü ve en azından saniyede 700 metreküp su talebinde bulunmuştur (Gruen, *op.cit.,* s. 18).

Türkiye'nin bu uzlaşmaz tutumunun diğer Arap devletleri tarafından da olumsuz karşılandığı ileri sürülmüştür. Suriye bunun hemen ertesinde Türkiye'yi, anlaşmaya yanaşmayıp uluslararası hukuku kötüye kullanmakla suçlayarak konuyu Arap Birliği örgütüne taşımıştır. Bu gerginlik çerçevesinde Hatay meselesi de gündeme getirilmiş ve Hatay'ın Suriye'ye ait olduğu ileri sürülmüştür.[167] Daha sonra, Temmuz 1994'te Domascus'ta düzenlenen ve Türkiye ile Suriye dışında İran'ın da katıldığı bir konferansta Kürt sorunu ile su sorunu bağlantısı doğrudan ortaya konulmuştur: Türkiye tarafı, Suriye'nin PKK eylemlerine destek olmaya ve Abdullah Öcalan'ı korumaya son vermedikçe su konusunda ciddi görüşmelere gidilmeyeceğini söylemiştir.[168] Bu konferansta ayrıca, Fırat suları üzerine tartışmalar devam ederken, Suriye'nin karşı çıkmasına rağmen, Türkiye tarafı Asi nehrinin suları ve akışı üzerinde de konuşulması gerektiğini söylemiştir. Suriye'nin bu nehir üzerinde baraj inşası ve nehir boyunca temel sulama planları kurması nedeniyle az miktarda gelen suyun çok kirlenmiş olduğu, özellikle yaz aylarında ise Hatay'a hiç su gitmediği yönünde şikâyette bulunmuştur.[169] 1993-94 yıllarında Suriye'yle ilişkilerde kısa süren bir yumuşama yaşanmıştır. Bu gelişmede, Suriye'nin tutum değişikliği etkili olmuştur. Nitekim Suriye bu dönemde İsrail'le görüşme halindeydi. Ayrıca, Suriye'nin, ABD ile Orta Doğu Barış Süreci'ne katılma isteği nedeniyle, ABD'nin teröre destek veren ülkeler listesinden adını sildirme hedefi de bu durumda etkili olmuştur.[170]

---

[167] Tür, *op.cit.,* s. 118.
[168] Robert Olson, "The Kurdish Question and Turkey's Foreign Policy Toward Syria, Iran, Russia and Iraq Since the Gulf War", *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s, Its Impact on Turkey and the Middle East,* Der. Robert Olson, Kentucky, The University Press of Kentucky, 1996, s. 86-87.
[169] Gruen, *op.cit.,* s. 18.
[170] Olson, *op.cit., s.* 90.

Fakat, 1995 yılında PKK'nın Hatay'da örgütlenmesi söz konusu olunca, Suriye'yle ilişkilerde tekrar gerginlikler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, PKK'nın askerî kanadı tarafından, Toros dağlarında operasyonların başladığı ilan edilirken, bu bölgeye güçlerin 1994'ten itibaren yerleştirilmeye başlandığı da açıklanmıştır. Bu gelişmeler karşısında, aynı yıl içinde, Başbakan Tansu Çiller Suriye'nin PKK'ya destek olmaktan vazgeçmesi karşılığında Suriye ile saniyede 500 metreküp su vermeyi öngören bir anlaşmaya hazır olduklarını söylemiştir.[171]

Türkiye'nin ödün vermeyen tutumu karşısında, Suriye su sorununu uluslararası platforma taşıma kararı almıştır. Aralık 1995'te Mısır ve Suudi Arabistan'ın dahil olduğu sekiz ülkenin desteğini alarak, öncelikle, Türkiye'ye bir nota göndermiştir. Bu notada ikili görüşmelerin derhal başlatılması talep edilmiştir. Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde baraj yapmasından dolayı Suriye'ye gelen su miktarının azaldığı ve gelen suyun da epeyce kirli olduğu ileri sürülmüş ve uluslararası hukuka aykırı olan bu duruma son verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Suriye sonra Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkelerden Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır'ın Şam'da toplanmalarını sağlamıştır. Bu toplantı sonucunda yayınlanan bildiride, Fırat sularının paylaşımı için adil bir anlaşma yapılması gerekliliği vurgulanarak, GAP kapsamında Fırat üzerinde baraj yapılmasının doğru olmadığı ileri sürülmüştür. Buna karşılık, Dışişleri Bakanı Deniz Baykal Suriye'nin PKK'nın merkezi olmaya devam ettiği sürece Fırat'ın sularında bir artış beklenmemesi gerektiğini söylemiştir.[172] Türkiye tarafından, ayrıca, Ocak 1996'da Suriye'ye gönderilen bir notayla Öcalan'ın iadesi istenmiş ve hemen sonrasında 23 Şubat 1996'da İsrail'le bir askerî işbirliği anlaşması

---

[171] *Hürriyet*, 11 Şubat 1995.
[172] Tür, *op.cit.,* s. 121.

imzalanmıştır. Suriye'nin bu gelişmelere tepkisi ise Mart 1996'daki Kahire'de yapılan Arap Birliği toplantısında su sorununu gündeme getirmek olmuştur. Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşması Arap devletlerinin Suriye'yi desteklemesine tek başına yetmiş ve Türkiye'ye bu konuda uyarı mektupları gönderilmiştir.[173]

Sonuç olarak, Irak'ın, 1980'li yıllarda İran'la savaşı, 1990'lı yıllarda Körfez Savaşı[174] ve 2003'te ise işgali nedeniyle daha çok Suriye'yle yaşanan su sorunu, taraflarca Kürt sorunuyla bağlantılandırılması dolayısıyla, karmaşık hale gelmiştir. İlerleyen başlıklarda görüleceği gibi, su sorunu çözülemese de, bu konudaki en olumlu görüşmeler, tarafların, Adana Mutabakatı çerçevesinde, PKK konusunda bir anlaşma yapmaları sonucunda gerçekleşmiştir. Nitekim su sorunu ancak Kürt sorunundan ayırt edildiğinde,[175] ki bu da ancak Kürt sorunu konusunda ilerlemeler kaydedildiğinde mümkün görünmektedir, ayrı bir şekilde görüşmelere konu olabilecektir.

C. Suriye Ziyaretleri ve İmzalanan Anlaşmalar

Kürt sorununun bölge devletleri arasında bir kolektif kimlik yarattığını belirtmiştim. Körfez krizi sonrasında yaşanan gelişmeler bu kimliği daha da güçlü hale getirmiştir. Nitekim Körfez Savaşı sonrasında bölgede oluşan boşluk PKK'nın güçlenmesini sağlamıştır. Ayrıca, PKK'nın varlığının eylemleriyle en çok hissedildiği bu dönemde, bölge devletlerinde, Batılı devletlerin bölgede bir Kürt devleti kurma politikası izlediği yönünde kaygı uyanmıştır.

---

[173] Henry J. Baker ve Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question,* New York, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., 1998, s. 168.
[174] Körfez Savaşıyla, Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesiyle 17 Ocak 1991'de başlayan ve ABD liderliğinde 28 devletin katılımı sonucu Irak'ın mağlubiyetiyle Mart 1991'de sona eren savaş kastedilmektedir. Çalışma boyunca Körfez Savaşının bu anlamda kullanıldığı dikkate alınmalıdır.
[175] Eder ve Çarkoğlu, *op.cit.,* s. 369.

Bu ortamda, Türkiye'nin Suriye'yle ilişkilerini belirleyen, yine, Kürt kimliği temelinde inşa edilen kolektif kimlik olmuştur. Bölgesel ve uluslararası kuralların Kürt devletinin oluşumuna yol verdiği bir ortamda, Türkiye, Kürt sorununu kontrol altında tutmak ve zarar görmemek amacıyla, başta Suriye olmak üzere, Orta Doğu devletleriyle ilişkileri iyileştirme ve geliştirme çabalarına girmiştir. Bu çerçevede, 12 Şubat 1991'de Dışişleri Bakanı Kurtcebe Alptemoçin Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'ı kapsayan yedi günlük bir gezi gerçekleştirmiştir. Suriye ziyaretinde, Devlet Başkanı Hafız Esat ve Dışişleri Bakanı Faruk El Şara ile görüşmüştür. Bu görüşmede özellikle üç konu üzerinde durulmuştur: Irak'ın durumu, bölgesel suların ortak kullanımı ve sınır güvenliği. Görüldüğü gibi konuşulan meselelerden birincisi ve üçüncüsü doğrudan Kürt sorunuyla ilgilidir. Irak'ın durumu, Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması ve Kürt devleti kurulma olasılığı açısından önem taşımaktaydı. Sınır güvenliği ise yine PKK meselesiyle ilgili, yani devletlerin PKK'ya karşı tavırlarıyla ilişkili olarak, görülmektedir. Bu ziyaret sonunda ortak bir bildiri yayınlanmıştır: Türkiye'nin ve Suriye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyetinin altı çizilmiş ve savaş sonrası da statükonun korunması gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca, Irak'taki yeni yönetimin Irak halkı tarafından belirlenmesinin önemli olduğu dile getirilmiştir.[176] Suriye tarafınca, sınır güvenliği konusunda, Türkiye'nin istikrarına önem verildiği için bu noktaya özen gösterileceği belirtilmiştir. Fakat bölge sularının paylaşılması konusunda bir gelişme sağlanamamıştır: Suriye suyun kotalara göre paylaşımını talep ederken; Türkiye suyun paylaşılması yerine ortak projeler yoluyla kullanılmasını savunmuştur.[177]

---

[176] Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 554.
[177] *Ibid.,* s. 555.

14 Nisan 1992'de İçişleri Bakanı İsmet Sezgin Suriye'ye gitmiştir. Bu ziyarette, Suriye'nin PKK'ya destek verdiğini gösteren kanıtlar sunulmuştur. Öcalan'ın Şam'da ikamet etmesine, Suriye gizli servisi tarafından koruma altında olduğuna, SAM-7 füzeleriyle koruduğu Bekaa vadisindeki PKK kamplarına vb. dair belgeler ortaya konularak Suriye'nin imzalamış olduğu uluslararası antlaşmalar çerçevesindeki sorumluluklarını yerine getirmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Suriye tarafı ise 1987 protokolüne bağlı kalındığı, bununla birlikte, sınırın uzunluğu nedeniyle sınır denetiminde zorluklar yaşandığı ve dolayısıyla sızmalar olabildiği yönünde bir açıklama yapmıştır. Görüşmeler sonucunda 17 Nisan 1992'de yeni bir güvenlik protokolü imzalanmıştır. Bu çerçevede, teröre karşı işbirliği, bilgi paylaşımı, kaçakçılığın önlenmesi vb. kararlaştırılmıştır. Bundan sonra Suriye, Bekaa vadisindeki PKK'ya ait Mahzum Korkmaz Akademisini kapatmıştır.[178]

3 Ağustos 1992'de bu defa Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Suriye ziyareti söz konusu olmuştur. Bu görüşmede, Suriye'ye, Nisan 1992'de imzalanan protokole bağlı kalması durumunda Fırat nehri suları konusunda verilen sözlerin yerine getirileceği garantisi verilmiştir. Protokolün gereklerine uyulmadığı takdirde ise Fırat sularının kesilebileceği yönünde uyarıda bulunulmuştur.[179] Böylece bir kez daha Türkiye tarafından su sorunu Kürt sorunuyla bağlantılı olarak değerlendirilmiştir.

Suriye Körfez Savaşı başında uygulamaya koyduğu Türkiye'yle yakınlaşma politikasına, Türkiye'nin ABD'nin Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulması yönünde faaliyetlerine karşı çıkmayan tutumu nedeniyle son vermiştir. Türkiye, Körfez krizinin başından itibaren Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmasına rağmen, ABD'nin belirleyici olduğu uluslararası ve bölgesel kurallar dahilinde hareket etmek zorunda

---

[178] Tür, *op.cit.,* s. 116-117.
[179] *Ibid.,* s. 117-118.

kalmıştır. Nitekim, bir devletin kurulma işaretlerini veren KYB ve KDP'nin güçlerini birleştirmeleri, Mayıs 1992'de Kuzey Irak'ta yapılan seçimler, parlamentonun ve hükümetin kurulması gibi gelişmelerde somutlaşan bu kurallarla sınırlı olduğunu gören Türkiye yeni bir politika izleme gerekliliğini hissetmiştir. Gelişmelerin dışında kalmayarak, hatta gelişmelerin içinde doğrudan yer alarak, bu ortamdan yararlanma yolunu seçmiştir. Bu çerçevede, 9 Haziran 1992'de, Talabani Kuzey Irak'taki Kürt hükümetinin ilk başkanı olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Temmuz 1992'de ise Özal'ın davetiyle Ankara'ya tekrar gelmiştir.[180]

İşte böyle bir ortamda, 14 Kasım 1992'de Türkiye, İran ve Suriye Dışişleri Bakanları Ankara'da toplanmış ve bölgede bir Kürt devleti kurulmasına karşı olduklarını açıklamıştır. Bu toplantı Kürt devletine karşı bölgesel bir ittifak olarak algılandığından, Kürt parlamentosu bu devletlere hiçbirinin topraklarına yönelik planları olmadığını ve içişlerine karışmayacağını belirten bir mektup gönderme gereği duymuştur. [181]

Su konusunda yaşanan gerilime rağmen, 1993'te yeni bir güvenlik protokolü imzalanmıştır. Güvenlik Konularında Ortak Memorandum adındaki belgede, Suriye ilk kez PKK'yı terörist örgüt ilan etmiştir. Bu protokol sonrasında, Kürt sorunuyla bağlantılı hale geldiğinden, su konusunda da bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantı çerçevesinde Suriye su konusunda ikili görüşme talebinde bulunurken; Türkiye PKK konusunda somut bir ilerleme kaydedilmediği sürece (ki Suriye sürekli olarak

---

[180] Gencer Özcan, "Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 876; Cengiz Çandar, "Çankaya toplantısı tartışması ve Türkmenler", *Sabah,* 5 Eylül 1992.
[181] *Hürriyet,* 15 Kasım 1992.

Öcalan'ın Suriye'de olduğunu reddetmekteydi) su konusunda anlaşmaya varılamayacağını söylemiştir.[182]

Suriye-Türkiye ilişkileri, aralarındaki Kürtlere karşıtlık üzerinden inşa edilen kolektif kimlik etkisiyle, hiçbir zaman tam olarak kopmamış ve her zaman bir sürekliliğe sahip olmuştur. Bu dönemde de, durum böyle olmuş ve görüşmelerin olumsuz sonuçlanmasına rağmen, Temmuz 1994'te gerçekleştirilen Paris toplantısı nedeniyle yine biraraya gelinmiştir. Nitekim, Paris toplantısında, Irak'ın bütünlüğünden bahsedilmemesi, Türkmenler ve Arapların durumu konularına değinilmemesi özellikle Türkiye, Suriye ve İran'da endişeyle karşılanmıştır. Bu üç devlet ortak hareket ederek bu duruma karşı çıktıklarını açıklamışlardır.[183]

Öte yandan, Türkiye'yle güvenlik protokolleri imzalamasına ve PKK'yı terörist örgüt olarak ilan etmesine rağmen, 1995 yazında PKK'nın Suriye sınırından sızarak Hatay'da düzenlediği saldırılar, Suriye'nin bu konuda yeterince önlem almadığını göstermiştir. Türkiye bu gelişmelere tepki olarak, üç ayda bir yapılan güvenlik ve işbirliği görüşmelerini askıya aldığını ilan etmiştir. Suriye'nin yeniden görüşme taleplerine karşılık olarak ise bazı şartlar ileri sürmüştür: Öcalan'ın Türkiye'ye iadesi ya da sınırdışı edilmesi, Lübnan'daki PKK faaliyetlerinin sona erdirilmesi amacıyla Lübnan, Suriye ve Türkiye arasında üçlü görüşme yapılması. Kürt sorunuyla aynı çerçevede konuşulan su konusuna gelince, Türkiye bu konuda görüşme talebine dahi karşı çıkmıştır. Bu arada, Suriye'nin bir yandan Yunanistan'la ortak savunma anlaşması imzalayarak muhtemel bir Yunanistan-Türkiye çatışmasında Suriye hava sahasını kullanma hakkı tanıması, diğer yandan İsrail'le görüşmelerde bulunması ve bu görüşmelerin olumlu sonuçlanabilme ihtimali

---

[182] Tür, *op.cit.,* s. 120.
[183] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler"...., s. 558.

Türkiye'de kaygıyla karşılanmıştır.[184] Bu gelişmeler karşısında Türkiye, Suriye başta olmak üzere, PKK'ya destek veren devletlere karşı politikasını sertleştirme yolunu seçerek İsrail'le olan yakınlaşma sürecine ağırlık vermeye başlamıştır.

D. Adana Mutabakatı Çerçevesinde Gelişmeler

Türkiye-Suriye ilişkileri, Ceyhan Anlaşması olarak da adlandırılan Adana Mutabakatı yapılıncaya kadar, zaman zaman kısa süreli yakınlaşmalar görülse de genel olarak gerilimli bir çizgide seyretmiştir. İlişkilerdeki bu gelişmeleri yöneten daima uluslararası ve bölgesel kurallar olmuştur. Kürt kimliği karşıtlığına dayalı kolektif kimliğin belirleyiciliğinde, bölgesel ve uluslararası kuralların da desteklemesiyle, Adana Mutabakatı'na varılabilmiştir. Adana Mutabakatı öncesinde, Suriye'ye Türkiye'yle ilişkilerde gerilimi tırmandırma olanağı tanıyan kurallar, bölgede etkili olan amillerin etkisiyle değişim gösterince, bu defa Suriye'yi Türkiye'yle uzlaşmaya yöneltmiştir.

Adana Mutabakatı öncesinde, Temmuz 1998'de, Türkiye-İsrail yakınlaşması Irak ve Suriye'de tepkiyle karşılanınca, endişeleri gidermek amacıyla, öncelikle, Suriye'yle İyi Komşuluk Forumu adı altında ilişkilerin geliştirilmesi yolunda 10 madde ortaya konulmuştur. Suriye'ye gönderilen bu belgede, terörle mücadelede işbirliği, sınırların değişmezliği, sorunların barışçı yollarla çözümü vb. konularına yer verilmiştir. Suriye ise bu girişime olumlu karşılık vermemiş ve ilişkilerde gerilimi tırmandıracak girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşmasına tepki olarak, Ağustos 1998'de Suriye Petrol Bakanı Irak'ı ziyaret

[184] *Ibid.,* s. 559.

etmiş ve 1982'de İran-Irak savaşı sırasında kapatılan Kerkük-Banyas petrol boru hattının yeniden açılması yönündeki kararını açıklamıştır.[185]

Fakat uluslararası ve bölgesel kurallar Türkiye'ye sözeylemleriyle Suriye'ye karşı sert bir politika izleme payı vermekteydi. Türkiye'ye bu imkânı veren ABD'nin yanında hareket etmesi olmuştur. Bu dönemde Türkiye, kendi Kürt sorunu nedeniyle Irak'ın toprak bütünlüğünü savunurken, ABD'nin Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulması konusunda kararlı olduğunu anlamıştır. Bu çerçevede, Irak ve Suriye ile birlikte toplantılar yapmış ve Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu ortaya koymuştur. Fakat, Suriye'ye güvenemediğinden, Irak'ın geleceği konusunda görüş ayrılıkları yaşadığı ABD'nin yanında olmayı tercih etmiştir. Böylece, Türkiye Suriye'ye PKK'ya karşı tavrını değiştirmesi yönünde sözeylemleri aracılığıyla baskı yapmaya başlamıştır.

Öncelikle, 16 Eylül 1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş Hatay'da yaptığı konuşmayla Türkiye-Suriye ilişkilerine dair kurallar ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda, "Artık sabrımız kalmadı. Eğer gerekli tedbirleri almazlarsa Türk milleti olarak her türlü tedbiri almak zorunda kalacağız" sözleriyle Suriye'yi tehdit etmiştir.[186] Millî Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından da desteklenen bu tutum, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in meclis açılış konuşmasında "Suriye Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir. PKK terörüne karşı aktif destek sağlamaya devam eden Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu buradan dünyaya ilan ediyorum" sözleriyle de pekiştirilmiştir.[187] Aynı gün Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu "Suriye ile aramızda ilan edilmemiş bir savaş var" diyebilmiştir. Bu gelişmeler

[185] *Ibid.,* s. 565.
[186] *Milliyet,* 17 Eylül 1998.
[187] *Milliyet,* 2 Ekim 1998.

sonunda, iki devlet arasında diplomatik kanallar kapatılmış ve Suriye sınırı bölgelerine asker sevkedilmiştir.[188]

Bu gerilim karşısında, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ve İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Diplomatik çabaları sonuç vermiş ve Suriye Ekim ayı içinde Abdullah Öcalan'ı sınırdışı etmiştir.[189] Suriye'nin bu girişimi iki devlet arasında Adana Mutabakatı ile sonuçlanacak görüşmelerin başlamasına yol açmıştır. Adana'da başlayan görüşmeler sonucunda Türkiye tarafını temsilen Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Uğur Ziyal ile Suriye tarafını temsilen gelen Tümgeneral Adnan Badr El Hassan karşılıklı yükümlülükleri belirten bir tutanak imzalamıştır. Kürt sorununun damgasını vurduğu bu belgede Suriye'nin PKK'nın tüm faaliyetlerini sınırları dahilinde yasak ettiği belirtilmiş ve bu tutumunu sürdüreceği yönünde taahhüdü yer almıştır.[190]

Bu mutabakat sonrasında Türkiye-Suriye ilişkilerinde iyileşme dönemi başlamıştır. Fakat Kürt sorununun ilişkilerdeki belirleyiciliği, inşa edilmesine neden olduğu kolektif kimlik üzerinden devam etmiştir. Haziran 2000'de Hafız Esad'ın ölümüyle oğullarından, PKK ile kişisel ilişkileri bulunan Rıfat Esad yerine, Beşar Esad'ın başa geçmesiyle ilişkilerdeki olumlu dönemin devamı sağlanmıştır. Bu dönemden itibaren, Adana Mutabakatına dayandırılan, Suriye'yle ekonomi ve güvenlik alanlarında yoğun görüşmeler gerçekleştirilmiş ve işbirliği öngören anlaşmalar imzalanmıştır. Karşılıklı ziyaretler çerçevesinde ilişkilerdeki gelişme öyle bir noktaya varmıştır ki, Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara Türkiye ziyaretinde iki ülke arasında var olan Hatay sorununun bile çözülebileceğini ifade etmiştir.[191]

---

[188] *Cumhuriyet,* 3 Ekim 1998.
[189] *Milliyet,* 11 Ekim 1998 ve 21 Ekim 1998.
[190] Olson, *Turkey's Relations…,* s. 114.
[191] "El Şara: Hatay Sorunu Giderilebilir", http://www.ntvmsnbc.com/news/61887.asp, (6 Şubat 2000).

Adana Mutabakatı çerçevesinde ilişkiler hemen her alanda düzelme ve gelişme göstermiştir. Bu nedenle Adana Mutabakatı Suriye'yle ilişkilerde bir dönüm noktası olarak görülmektedir.[192] Bir yandan, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde Türk-Suriye İş Konseyi oluşturulmuş ve 1988'den beri çalışmayan Karma Ekonomik Komisyon (KEK) faaliyete geçirilmiştir. Bu toplantılar sonrasında, Suriye'yle ticarî işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Ekonomik alandaki işbirliğine, Suriye'nin yıllarca karşı çıktığı GAP ve su konuları da dahil edilmiştir. GAP'ın uluslararası eğitim programlarına Suriyeli uzmanların katılımı kararlaştırılmıştır.[193] Diğer yandan, PKK ve sınır güvenliği konularında olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Bu olumlu hava dahilinde, Temmuz 2001'de, Türkiye-Suriye sınırında bulunan mayınların temizlenmesi ve bu alanların tarıma açılması kararı alınmıştır.

Bununla birlikte, yine PKK sorunu nedeniyle, Ocak 2002'de iki ülke arasında kısa süreli bir kriz yaşanmıştır. Suriye'nin PKK faaliyetlerine göz yumduğu ve PKK'nın Suriye'de yeniden canlandığını iddia eden güvenlik birimlerince hazırlanan raporlar bu gerginliğin nedeni olmuştur.[194] Fakat Suriye'nin PKK konusunda işbirliğini (tutukladıkları PKK'lıların ifadelerini Türkiye ile paylaşması vb.) devam ettirmesiyle bu sorun aşılmıştır.[195] Daha sonraki yıllarda da ilişkilerdeki olumlu seyir devam etmiştir. İki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ocak 2004'te Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Ankara ziyaretinin ardından Aralık 2004'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Suriye'ye gitmiştir. Bu karşılıklı görüşmeler sürecinde Kürt kimliği gündemde yerini almıştır. Kuzey Irak'taki

---

[192] Mustafa Aydın ve Damla Aras, "Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction With Iran, Iraq, and Syria", *Arab Studies Quarterly,* Vol. 27, No. 1&2, Winter/Spring 2005, s. 33.

[193] "Suriye ile Su Konusunda Yeni Dönem", http://www.ntvmsnbc.com/news/101783.asp, (23 Ağustos 2000).

[194] "PKK Suriye'de Yeniden Canlanıyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/129473.asp, (12 Ocak 2002).

[195] "Suriye'den PKK'ya Karşı İşbirliği", www.ntvmsnbc.com/news/132571.asp, (28 Ocak 2002).

gelişmeler karşısında ortak bir anlayış geliştirilmeye çalışılmıştır.[196] Suriye kendi ülkesinde bulunan PKK'lılara karşı sert bir tutum sergilemiş ve faaliyetlerini engellemiştir. Temmuz 2005'te önce Suriye İçişleri Bakanı Gazi Kenan PKK konusunda Türkiye'yle işbirliği halinde olduklarını açıklamıştır.[197] Devlet Başkanı Beşar Esad ise Ekim 2006'da yaptığı açıklamada Türkiye-Suriye ilişkilerinin her alanda mükemmel düzeyde geliştiğini söyleyerek PKK'nın bölgedeki faaliyetlerine karşı olduğunu eklemiştir.[198] Bütün bunların yanında Irak'a Komşu Ülkeler toplantıları[199] çerçevesinde de Suriye ile Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşumuna karşı işbirliğinin devam ettirildiği görülmektedir.

Sonuç olarak, Suriye ile ilişkiler Kürt kimliğinin belirleyiciliğinde öyle olumlu bir seviyeye ulaşmıştır ki, Suriye Haziran 2008'de başlayan İsrail'le barış görüşmelerinde Türkiye'nin arabuluculuğunu kabul etmiştir.[200] Böylece, Adana Mutabakatına kadar olan dönemde, Kürt kimliğinin ilişkilerde anlaşmazlık nedeni olduğu hem dönemin siyasetçilerinin/yöneticilerinin sözeylemlerinden hem de dış politika uygulamalarından anlaşılmaktadır. Buna karşılık olarak, Adana Mutabakatı sonrasında ise söz konusu kolektif kimliğin anlaşma/uzlaşma nedeni olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, iki devlet ilişkilerinde Kürt sorunuyla bağlantılı hale getirilmiş hemen her konu çözüm yolunda görüşmeye açık hale gelmiştir.

---

[196] Shmuel Bar, "Bashar's Syria: The Regime and Its Strategic Worldview", *Comparative Strategy,* 25, 2006, s. 417.
[197] "Şam: PKK'ya Karşı işbirliği İçindeyiz", http://www.ntvmsnbc.com/news/333777.asp, (21 Temmuz 2005).
[198] "Esad: PKK Faaliyetlerine Karşıyım", http://www.ntvmsnbc.com/news/389373.asp, (31 Ekim 2006).
[199] *Infra,* s. 108.
[200] Ocak 2008'de Türkiye aracılığında başlayan Suriye-İsrail barış görüşmelerinin sonuncusu bir sonuç alınamasa da Temmuz 2008'de yapılmıştır ("Suriye: İsrail'le Müzakereye Hazırız", http://www.ntvmsnbc.com/news/432266.asp, (10 Ocak 2008); "İsrail ve Suriye Heyetleri Yeniden Türkiye'de", http://www.ntvmsnbc.com/news/454566.asp?cp1=1, (29 Temmuz 2008)).

II. GÜVENSİZLİK TEMELİNDE İRAN'LA İLİŞKİLER

İran'la ilişkilerde daima iki temel sorun söz konusu edilmiştir: İdeolojik çatışma ve sınır güvenliği sorunu. İdeolojik çatışma, iki devlet arasında, İran'da 1979'daki İran İslam İnkılabı ile Ayetullah Humeyni liderliğindeki yönetim tarafından "şeriat düzeni kurma" konusu gündeme getirilince başlamıştır.[201] Bu çerçevede karşılıklı olarak "rejim ihracı" kaygısı yaşanmıştır. Her bir devlet diğerinin düzeninin mevcut düzenlerini etkileyeceğini düşünmüştür. Fakat 1989'da Humeyni'nin ölümü sonrasında, zaman zaman gerilim yaşansa da, bu konu geri planda kalmıştır.

Sınır güvenliği sorununa gelince, Kürt sorunu nedeniyle Türkiye için her zaman ön planda olmuştur. Bu nedenle, Türkiye, bir yandan İran'ın bölge devletleri Suriye ve Irak'la ilişkilerini (1991 itibariyle buna bir de Kuzey Irak eklenmiştir), diğer yandan da bölgede kendi kurallarını inşa etme çabalarında olan ABD, Rusya ve İsrail gibi devletlerle ilişkilerini takip etmek zorunda kalmıştır.[202]

Türkiye-İran ilişkilerinde İran'daki, Türkiye'deki ve Irak'taki Kürtler her dönem belirleyici olmuştur. Kürt kimliği bir yandan bir anlaşmazlık zemini inşa ederken, öte yandan tarafları uzlaşmaya zorlamıştır. Uzlaşmalar siyasî ve ekonomik işbirliğinde somutlaşmıştır.[203] Bununla birlikte, tarafların bölgede geçerli kuralların inşasında belirleyici amiller olan ABD ve Rusya ile ilişkileri de Türkiye-İran ilişkilerinde doğrudan etkili bir unsur olmuştur. Soğuk Savaş sonrası da durum değişmemiş; fakat Orta Asya, Kafkasya, İsrail ve konumuz çerçevesinde önemli olan Kuzey Irak meselesi ilişkilere dahil olmuştur.

---

[201] John Calabrese, "Turkey and Iran: Limits of A Stable Relationship", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 25 (1), 1998, s. 77.
[202] Gökhan Çetinsaya , "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", *İran Dosyası,* SETA, Temmuz 2006, Ankara, s. 3-4, http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (20 Haziran 2008).
[203] *Ibid.,* s. 3.

A. Sınır Güvenliği Sorunu ve İran'ın Iraklı Kürtlere Desteği

İran-Türkiye ilişkilerinde daima söz konusu olan sınır güvenliği sorunu, iki devlet arasındaki sınır ve sınırın iki tarafında bulunan Kürt kimliğiyle ilgili bir konudur.[204] Bu çerçevede, Türkiye 1980'lerden itibaren PKK'nın İran sınırını rahatlıkla kullanabilmesinden ve İran tarafından desteklenmesinden rahatsız olmuştur.

1980-88 yıllarında İran-Irak savaşı boyunca yaşanan gelişmeler Türkiye-İran ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Savaşın yaşandığı bu dönemde, bir yandan Türkiye'de PKK hareketi eylemleriyle etkili hale gelmeye başlamışken; diğer yandan Kuzey Irak'ta Kürt hareketleri güçlenmeye başlamıştır.[205] Türkiye İran'la ilişkilerinde bu iki boyutu göz önünde bulundurarak bir politika izlemiştir.

1983 yılında İran Kuzey Irak'a girerek burada bir cephe oluşturmuş ve Iraklı Kürt gruplar KYB ve KDP ile işbirliği içinde hareket etmeye başlamıştır. Böyle bir ortamda Türkiye'yi kaygılandıran iki nokta ön plana çıkmıştır. Birincisi, özellikle 1986 yılından itibaren, Kuzey Irak'taki Kürt grupların aralarında anlaşarak birleşmesi ve İran'ın kontrolüne tabi olmaları ihtimali Türkiye'yi rahatsız etmiştir.[206] İran ordusunun Kerkük'ü ele geçirerek Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı için tehdit oluşturmaya başlaması Türkiye'yi endişeye sevk eden noktaların ikincisini oluşturmuştur. Bunlara karşılık olarak Türkiye, bu dönemde Irak sınırında askerî önlemler alma gereği duymuştur.[207]

1984 yılında PKK eylemlerinin başlamasıyla oluşan ortam ilişkilerde gerilimin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Nitekim Türkiye PKK'lıların İran sınırını rahatlıkla kullanabilmeleri konusunda, İran'ı önlem almamakla ve PKK'ya

---

[204] *Ibid.,* s. 12.
[205] *Ibid.,* s. 14.
[206] Robert Olson, *Türkiye-İran İlişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik,* Ankara, Babil Yayıncılık, 2005, s. 13.
[207] Çetinsaya, *op.cit.,* s. 14.

destek olmakla suçlamıştır. Buna karşılık İran ise Iraklı Kürtlerle işbirliği yapmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kuzey Irak'ta giriştiği askerî operasyonlardan rahatsız olmuştur. Karşılıklı hoşnutsuzluklara rağmen, iki ülke arasında 1984 yılında bir güvenlik anlaşması yapılabilmiştir.[208] Bu uzlaşmanın temelinde de yine Kürt kimliği üzerinden inşa edilen kolektif kimliğin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye, İran'ın Kürtlerle ilişkilerinden ve PKK'ya desteğinden; İran ise Irak'la savaştığı bir dönemde Türkiye'nin kendi aleyhine olarak tarafsızlığını bozmasından yana kaygı duymaktaydı. Bu anlaşmayla İran, kendi toprakları dahilinde Türkiye'nin güvenliği için tehdit oluşturan unsurlara izin vermeyeceğini taahhüt etmiştir. İran'ın bu anlaşmaya genellikle bağlı kaldığını söylemek olanaklıdır. Nitekim, İran-Irak savaşı sonuna kadar olan dönemde İran bağlantılı PKK eylemlerinin sayıca az olduğu görülmüştür.[209] Yine de, 1999 yılına kadar, Kürt kimliği iki devlet arasındaki ilişkilerde anlaşmazlık nedeni olmaya devam etmiştir.

Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı nedeniyle yaşanan gelişmeler bölgede mevcut kurallara meydan okumuş ve yeni kurallar inşa etmeye başlamıştır. Nitekim savaş sonunda, Kuzey Irak'lı Kürtler Irak yönetimine karşı çıkarak isyan başlatmış ve Irak ordusunun ağır müdahalesiyle İran ve Türkiye sınırına sığınmıştır. ABD ve müttefikleri, bu duruma tepki vererek, önce Türkiye'nin de desteğiyle Huzur Operasyonunu gerçekleştirmiş ve sonra Çekiç Güç aracılığıyla Kuzey Irak'a askerî ve siyasî müdahalelerde bulunmuştur. İşte bu durum bölgede denetimi ele geçirmek isteyen İran'ı rahatsız etmiştir. Türkiye-İran ilişkilerinde İran-Irak Savaşı boyunca sorun olmuş olan Kürt kimliği, bu defa, ABD müdahalesiyle

---

[208] Olson, *Türkiye-İran İlişkileri...,* s. 13.
[209] Çetinsaya, *op.cit.,* s. 14.

farklı bir boyut kazanarak ilişkileri olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Türkiye'nin ABD'yle işbirliği halinde hareket etmesi İran'da kaygı yaratmıştır.[210]

Körfez krizinin ilk yıllarında, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusunda Kürt kimliğinin etkisiyle işbirliği halinde olan Türkiye ile İran (Suriye ile birlikte üçlü toplantılar ve ortak bildiriler vs.), zamanla rekabet ve zıtlaşma içine girmiştir. Bu durumda, öncelikle Türkiye'nin bölgede ABD varlığına karşı çıkmayarak destek vermesi belirleyici olmuştur. İran Türkiye'yi ABD'nin destekçisi olarak tanımlamaya başlamıştır. Sonra, Kuzey Irak'ta güç kazanan PKK'ya karşı yapılan askerî operasyonlar da ilişkilerde gerilimi desteklemiştir.

PKK'nın eylemlerinde özellikle Körfez Savaşı sonrasında artış görüldüğü belirtilmişti. Bu ortamda, Türkiye tarafından İran'ın PKK'ya desteği sürekli olarak gündeme getirilmiş ve İran'ı rahatsız edecek bir politika izlenmiştir. Öncelikle, Ekim 1990'da, İran'a ait silahlar taşıyan Kıbrıs Rum bandıralı bir gemi PKK'ya silah taşıdığı iddiasıyla İstanbul Boğazı'nda alıkonulmuştur. Sonra, Ağustos 1992'de, herhangi bir anlaşma dayanağı olmadan, askerî birlikler PKK'lıları takiben İran topraklarına 4 kilometre girmiştir. Bu durum İran'la ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Nitekim harekete tepki gösteren İran'a, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, PKK-İran bağlantısı ortadayken askerlerin İran topraklarına girmesinin doğal olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir. Eylül 1992'de İran'a giden İçişleri Bakanı İsmet Sezgin görüşmede İran'ın PKK'yı desteklediğine dair kanıtlar sunmuştur. Görüşme sonucunda ise Türkiye-İran Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede, içişleri bakanları düzeyinde bir güvenlik komitesi kurma kararı

[210] Türkiye-İran ilişkilerinde 2002 itibariyle gündemde olan sorunlar üç başlıkta toplanabilmektedir: Irak'ın toprak bütünlüğü, bölgedeki ABD varlığı ve Kuzey Irak denklemi. Bkz. Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler", *Türkiye'nin Dış Politikası, Cilt II...,* s. 584-585.

alınmıştır. Bütün gerilimlere rağmen imzalanan anlaşma sonrasında, İran bir kısım PKK'lıyı Türkiye'ye teslim etmiştir.[211]

Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanması sonrasında yaşanan gelişmeler ilişkilerin hemen düzelmesine imkân vermemiştir. PKK'nın dağılma sürecine girdiği böyle bir dönemde bir tarafta İran'da PKK'ların geniş çaplı gösteriler düzenlemeleri, diğer tarafta Suriye'nin kendi sınırını kapatırken İran'ın sınırda kontrol sağlayamaması ve PKK'lıların İran sınırı üzerinden Türkiye'ye geçiş yapmaları Türkiye tarafından tepkiyle karşılanan gelişmeler olmuştur.[212]

Sonuç olarak, 1980'lerden 1999 sonlarına kadar, Türkiye-İran ilişkileri genel olarak anlaşmazlık ve gerilim çerçevesinde ilerlese de, Kürt kimliği üzerinden inşa edilen kolektif kimlik tarafların birbirlerini önemseyerek daima dikkate almalarına neden olmuştur. İlişkilerdeki bu gerilimli durumun, yine kolektif kimliğin belirleyiciliğinde, olumluya dönmesi için 2000'li yılları beklemek gerekmiştir.

B. Muhtemel Bir Kürt Devletine Karşı Yapılan Protokoller

Suriye'yle ilişkiler kısmında belirttiğim gibi, Körfez Savaşı sonrasında, Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin oluşumunu engellemek için Türkiye ve İran, Suriye ve Irak'ın da dahil olduğu, bir dizi protokoller imzalamışlardır. Aralarında Kürt sorunu ve su sorunu konusundaki farklı görüşler ve anlaşmazlıklara rağmen Kürt kimliği bu devletleri işbirliği yapmaya yöneltmiştir.[213] Bununla birlikte, Kürt kimliği bu devletler tarafından öyle büyük bir tehdit olarak algılanmıştır ki, üçlü ya da dörtlü görüşme ve anlaşmalara ek olarak bu konuda ikili olarak da görüşmelere gidilmiştir. Türkiye-İran ilişkileri özelinde de bu durum göze çarpmaktadır.

---

[211] *Ibid.,* s. 582.
[212] Çetinsaya, *op.cit.,* s. 14-15.
[213] Olson, *Türkiye-İran İlişkileri..., op.cit.,* s. 21-22.

Öncelikle, 30 Kasım 1993'te İran ve Türkiye arasında Ankara'da bir protokol imzalanmıştır. Bu çerçevede, her iki devletin de kendi topraklarında terörist faaliyetlere izin vermeyecekleri kabul edilmiştir. İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin temsilcisi İran'ın PKK'ya karşı bir dizi önlemler alacağını belirtmiştir. Görüşme basın tarafından da iddialı başlıklarla ele alınmıştır.[214]

Bu görüşmelerin ertesinde, 4 Mayıs 1994'te İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, İran'ın Türkiye'ye 30'a yakın PKK üyesini teslim ettiğini açıklamıştır. Daha sonra İran İçişleri Bakanı Muhammed Beşarati'nin Ankara ziyaretinde de İran sınırı yakınlarındaki Ağrı ve Tendürek dağlarındaki PKK üslerinin bombalanması konusunda Türkiye'ye izin verilmesi talep edilmiştir. Haziran ayında da, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İran ve Türkiye'nin PKK'ya karşı ortak hareket etme yönünde karar aldıklarını açıklamıştır. Nitekim bu açıklama sonrasında, 16 Haziran itibariyle gazetelerde İran'ın sınır bölgelerinde PKK üslerine karşı operasyonlara izin verdiği yönünde haberler yer almıştır.[215] İran ve Türkiye'nin bu konuda uzlaşması üç temel noktayı içermekteydi: Birincisi, PKK üyelerinin Kuzey Irak'tan İran'a geçişleri; ikincisi, PKK üyelerinin Ermenistan'a ve Rusya'ya geçişleri engellenecektir. Üçüncüsü ise Türkiye'nin PKK'nın sevkiyat amacıyla kullandığı İran'daki yolları bombalamasına izin verilecektir. Bu anlaşma çerçevesinde Türkiye'nin PKK'ya, İran'ın da Türkiye'de faaliyet gösteren Halkın Mücahitleri'ne geçit vermeyeceği kabul edilmiştir. 1994 yılında, İran ve Türkiye arasında Kürt meselesinin konu edinildiği yüksek düzeyde 10 kadar toplantı yapılmıştır.[216]

---

[214] Örneğin, Sabah gazetesinin 7 Aralık 1993 tarihli baskısında "İran PKK üyelerinin vurulmasını emretti" başlığı atılmıştır. Bkz. Olson, *Türkiye-İran İlişkileri...*, s. 22.
[215] *Ibid.*
[216] *Ibid.,* s. 23.

15-17 Temmuz 1994'te ise Demirel Rafsancani'yle Tahran'da bir görüşme yapmıştır. Toplantının öncelikli konusu Kürt kimliği nedeniyle iki devletin yaşadığı sorunlar olmuştur. Rafsancani, bir Kürt devletinin kurulmasının olanaksız olduğunu dile getirerek PKK'yla mücadele konusunda Türkiye'nin yanında olduklarını söylemiştir.[217] Yapılan toplantılar çerçevesinde, İran tarafının PKK konusundaki olumlu açıklamaları 1995 boyunca da devam etmiştir. İran'ın normalden daha farklı yumuşak bir tutum sergilemesinin nedeni bu dönemde İran'ın Türkmenistan'dan Türkiye'ye kadar uzanan bir doğal gaz boru hattı inşasını belirleyecek olan uluslararası konsorsiyuma katılma olasılığına bağlanmaktadır.[218]

7 Kasım 1995'te Ankara'da Cumhurbaşkanı Demirel, İran Ekonomi ve Finans Bakanı Murtaza Muhammed Han'ı kabul etmiştir. Bu görüşmede, 8 Eylül 1995'te gerçekleştirilen Suriye, Türkiye ve İran arasındaki 7. üçlü görüşmede, Irak'ın parçalanmasına ve teröre karşı olunduğu tekrar gündeme getirilmiştir.

Türkiye ile İran arasında Körfez Savaşından 1995'lere uzanan süreçte, Kürt kimliğiyle bağlantılı olarak pek çok sorun yaşanmıştır. Fakat bunların hiçbiri iki devletin görüşmelerde bulunmasını ve Kürt kimliğine dair bölgede yaşanan gelişmelere karşı işbirliği yapmasını engelleyememiştir. Kürt kimliğinin bölgede amil olarak varlığını daha çok hissettirmeye başlamasıyla iki devletin dış politika hareketleri de bu çerçevede belirlenmiştir. Başka sorunların varlığına rağmen, Kürt kimliği, aralarında kolektif kimlik inşasının devamını sağlayarak anlaşmalar yapmalarına neden olmuştur.

---

[217] *Hürriyet,* 22 Temmuz 1994.
[218] *Hürriyet,* 10 Ocak 1995.

C. İlişkilerde İyileşme

Türkiye-İran ilişkilerinde, PKK'ya dair sorunlar bitmese de, 1999 sonlarından itibaren kısmen olumlu gelişmeler görülmeye başlanmıştır. İlişkilerdeki iyileşmenin temelinde, PKK lideri Öcalan'ın yakalanması sonrasında İran'ın Türkiye'nin Kürt sorununu eskiden olduğu düzeyde kullanma olasılığının ortadan kalkmış olması bulunmaktadır.[219] İlişkilerde belirleyici olan Kürt kimliği konusundaki gelişmelerin nasıl ilişkilerin seyrini değiştirdiği Türkiye-İran ilişkileri çerçevesinde de görülmektedir.

1. Ocak 2000 Anlaşması ve Etkileri

İran'ın PKK konusunda Türkiye'yle işbirliği yapmaya başlamasıyla ülkeler arasındaki kolektif kimliğin yapıcı yönü ön plana çıkmış ve ilişkilerde olumlu gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Öcalan'ın yakalanması sonrasında iki ülke arasında "Irak'ın toprak bütünlüğü" söylemi, kolektif kimliğin belirleyiciliğinde, en fazla ön plana çıkan konu olmuştur. Böyle bir çerçeve ilişkilerde uzlaşmayı getirmiş ve iki ülke arasında işbirliği artarak devam etmiştir.

Öncelikle, Ocak 2000'de Ankara'da bir anlaşma yapılmıştır. Bu bağlamda, iki devletin dışişleri müsteşarlarının ortak bir çalışma grubu oluşturarak yılda en az iki kez olmak kaydıyla toplanması ve bölgesel/uluslararası konularda karşılıklı danışma kararı alınmıştır.[220] Fakat, Türkiye'nin İran'ın PKK'ya destek olması yönündeki şikâyetleri tümüyle ortadan kalkmamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Haziran 2002'de gerçekleştirdiği Tahran ziyareti çerçevesinde Türkiye'nin İran'la temel sorununun İran'ın PKK'ya verdiği destek

---

[219] Robert Olson, "Turkey-Iran Relations, 1997 to 2000: the Kurdish and Islamist Questions", *Third World Quarterly,* Vol. 21, No. 5, 2000, s. 888.
[220] Çetinsaya, *op.cit.,* s. 25.

olduğunu söylemesi bu durumu ortaya koymuştur.[221] Bununla birlikte, anlaşma sonrasında İran, PKK konusunda Türkiye'yle genellikle işbirliği içinde hareket etmiştir.

Bu durumun yansımaları İran'la yakın ekonomik ilişkiler inşa etme çabalarında görülmektedir. Doğalgaz ihtiyacını karşılamak amacıyla İran'la anlaşmalar yapan Türkiye, İran ile ticarî ilişkilerini geliştirmekten yana bir tutum sergilemektedir. Ağustos 2008'de İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın Türkiye ziyareti çerçevesinde İran'la doğalgaz anlaşması imzalama yönünde çaba harcanmıştır. Ayrıca terör, uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçlara karşı bir işbirliği anlaşmasının imzalandığı[222] ziyaret sonunda, İran ve Türkiye arasında her alanda bölgesel işbirliğinin geliştirileceği yönünde karar alınmıştır.[223]

Ne var ki, bütün bu olumlu gelişmeler ABD tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. ABD, Suriye konusunda olduğu gibi, İran'la ilişkiler konusunda da Türkiye'nin yanında olmasını istemekte ve bu devletle ilişkilerini engellemek istemektedir. ABD'nin İran'ın nükleer silah geliştirme politikasına karşı giriştiği mücadelede İran'ı mümkün olduğu kadar izole ederek bu konuda geri adım atmasını sağlamaya çalışmaktadır. Durum böyleyken, Türkiye'nin İran'la olumlu ilişkiler geliştirmesi ABD'yi rahatsız etmektedir. Fakat Türkiye yine de İran'la ilişkilerini iyi yönde devam ettirme konusunda kararlı olduğunu göstermektedir.

2. İran'ın PJAK Operasyonları

PJAK *(Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê)*, adı Türkçeye Kürdistan Özgür Hayat Partisi olarak çevrilebilen, 2003 yılında Rahman Hacahmedi tarafından kurulan ve

---

[221] *Radikal,* 17 Haziran 2002.
[222] "Türkiye-İran Arasında İşbirliği Anlaşmaları", http://www.ntvmsnbc.com/news/456285.asp, (15 Ağustos 2008).
[223] "Ahmedinejad NTV'nin Sorularını Yanıtladı", http://www.ntvmsnbc.com/news/456186.asp, (14 Ağustos 2008).

İran'da ve Irak'ta silahlı eylemlerde bulunan bir Kürt örgütüdür. Federal demokrasiyi savunan örgüt İran'da konuşlanmıştır. Özellikle İran'ı hedef alan örgüt PKK'nın İran uzantısı olarak değerlendirilmektedir.[224] Öyle ki, İran'ın PJAK'la çatışmaları Türkiye basınında "PKK ile çatışma" olarak duyurulmaktadır.

PJAK, Türkiye-İran ilişkilerinde Kürt kimliğinin uzlaşma zemini yarattığını gösteren bir unsur olarak önemlidir. Nitekim, İran'ın kendi topraklarında faaliyet gösteren ve PKK'nın İran uzantısı olarak değerlendirilen PJAK'la ilişkileri Türkiye'yle ilişkilerde etkili olmuştur. Bu çerçevede, İran'ın PJAK'a karşı sert bir tutum izleyerek askerî operasyonlar yapması Türkiye-İran yakınlaşmasına neden olmuştur. Bugün de İran'ın bu tavrını devam ettirmesi ilişkileri aynı yönde etkilemeye devam etmektedir.

2003 yılından itibaren bir yandan PJAK'ın İran'da güvenlik güçlerini hedef alan saldırıları, diğer yandan İran'ın PJAK'a yönelik operasyonları devam etmektedir. Temmuz 2004'te açıklama yapan İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamit Rıza Asefi "İran'ın Türkiye ile güvenlik ve iki ülkenin ortak sınırları konusunda olumlu ve yapıcı işbirliği içinde olduğunu ve bu işbirliğini sürdüreceğini" belirtmiştir. Aynı gün yapılan Türkiye-İran Ortak Güvenlik Komitesi toplantısında da PKK ve PJAK konusu ele alınmıştır. Bu örgütlere karşı ortak operasyonlar, istihbarat ve ani denetim olanaklarının kullanılması gerekliliği belirtilmiştir.[225]

Öte yandan, ABD'nin İran'ı istikrarsızlaştırmak amacıyla PJAK'a yardımda bulunduğu iddiaları da sık sık farklı kaynaklar tarafından dile getirilmektedir.[226]

---

[224] "İran da PJAK'a Vuruyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/446091.asp, (13 Mayıs 2008).
[225] "İran: Türkiye'yle işbirliği sürecek", http://www.ntvmsnbc.com/news/277889.asp, (12 Temmuz 2004).
[226] Bir taraftan, İsrail'deki DEBKA File internet sitesi tarafından ABD'nin PJAK ile bağlantı halinde olduğunu nitekim bu örgüt vasıtasıyla PKK'ya silah aktardığı iddiası dile getirilmiştir (bkz. "'ABD Silahları PJAK'tan PKK'ya Geçti' İddiası",

ABD'nin bu yolla İran'ı nükleer silahlanma konusunda geri adım atmaya zorladığı belirtilmektedir. Bu çerçevede, İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Ali Laricani PJAK örgütünün kullandığı silahların ABD ve İngiliz yapımı silahlar olduğu ileri sürmüştür.[227] Ayrıca, PKK'ya ABD silahlarının PJAK vasıtasıyla verildiği iddia edilmiştir.[228] Buna karşılık, Ağustos 2007 itibariyle ABD'den yardım talep eden fakat olumlu yanıt alamayan PJAK lideri Hacahmedi PKK'dan bağımsız bir örgüt olduklarını ileri sürmüştür.[229] Bu iddialara yönelik olarak ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Ağustos 2007'de yapılan açıklamada, Washington'a gelen PJAK lideriyle görüşülmediği belirtilmiştir. Ayrıca, PJAK'ın ABD'nin terörist örgütler listesinde bulunmadığı fakat eylemlerinin yakından takip edildiği yönünde açıklama yapılmıştır.[230] Haziran 2008'de ise Amerikan New Yorker dergisinde CIA ve PJAK'ın işbirliği halinde oldukları iddiasına ABD'nin Ankara Büyükelçisi Ross Wilson'dan yalanlama gelmiştir. Wilson, PJAK'ı terörist bir örgüt olarak gördükleri ve ABD yönetiminin bu örgütle hiçbir ilgisinin bulunmadığını söylemiştir.[231]

Son olarak, PJAK'ın varlığının İran'ın Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerinde de sorun olmasının Türkiye lehine sonuçlar verdiği görülmüştür. Nitekim, PJAK eylemleri devam ederken Şubat 2007'de İran yönetimi Irak'a PJAK

---

http://www.ntvmsnbc.com/modules/comment/com_read.asp?rpath=/news/414687.asp, (20 Temmuz 2007) ; diğer taraftan ise Amerikan New Yorker dergisi tarafından CIA'in İran'daki rejimi istikrarsızlaştırmak amacıyla PJAK ile bağlantı halinde olduğunu ileri sürülmüştür. Bkz. "New Yorker: CIA-PJAK İşbirliği İçinde", http://www.ntvmsnbc.com/news/451610.asp, (30 Haziran 2008).

[227] "İran: ABD PJAK'a Silah Veriyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/419836.asp, (14 Eylül 2007).

[228] "'ABD Silahları PJAK'tan PKK'ya Geçti' İddiası", http://www.ntvmsnbc.com/modules/comment/com_read.asp?rpath=/news/414687.asp, (20 Temmuz 2007).

[229] "PJAK ABD'den Yardım İstedi", http://www.ntvmsnbc.com/news/416409.asp, (6 Ağustos 2007).

[230] "ABD PKK'nın İran Kolunu İnceliyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/416872.asp, (11 Ağustos 2007).

[231] "Wilson: PJAK'la Alakamız Yok", *NTV,* 1 Temmuz 2008.

militanlarını ülkeden atması uyarısında bulunmuştur. Bu yapılmazsa sınır ötesi operasyon yapılacağı yönünde tehditte bulunmuştur.[232] Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari ise Ağustos 2007'de İran'ın Kuzey Irak'ta PJAK örgütünün mevzilerini bombalamayı yapılan ikazlara rağmen sürdürdüğünü belirterek bu durumun ilişkileri olumsuz yönde etkileyeceğini söylemiştir.[233] İlişkilerde yaşanan bütün bu gerilimler sonucunda, Eylül 2007 itibariyle, Kürdistan Bölgesel Yönetimi PKK ve PJAK'ı yasadışı örgüt ilan ettiklerini açıklamıştır.[234]

D. İran'ın Nükleer Silahlanması Meselesi ve Türkiye'nin Tutumu

Şubat 2003'te İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin ülkesinin nükleer yakıt çevrimi çalışmaları yaptığını açıklamasıyla İran'a yönelik tepkiler artmıştır. Bunun üzerine Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) Direktörü Muhammed El Baradey İran'a gitmiştir. İran'ın nükleer çalışmaları konusunda Haziran 2003'te rapor hazırlayan El Baradey bu raporda İran'ın nükleer alanda yaptığı çalışmalarının tümünü açıklamadığını ve bu nedenle nükleer tesislerde yeni bir inceleme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Temmuz 2003'te İran'da incelemelere başlayan UAEA tarafından, Ağustos 2003'te Natanz tesislerinde nükleer silahlarda kullanılabilecek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum tespit edildiği açıklanmıştır. Buna karşılık İran tarafından yapılan açıklamada tespit edilen uranyumun Pakistan'ın sağladığı malzemelerden artan materyaller olduğu söylenmiştir. Fakat, UAEA tarafından diğer tesislerin bazılarında da uranyum bulunması üzerine İran UAEA'nın daha kapsamlı

---

[232] "İran'dan Irak'a PJAK Tehdidi", *NTV*, 1 Mart 2007.
[233] "Zebari: Notaya Rağmen İran PJAK'ı Vuruyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/418709.asp, (31 Ağustos 2007).
[234] "Kürt Yönetimi: PKK ve PJAK Yasadışı", http://www.ntvmsnbc.com/modules/comment/com_read.asp?rpath=/news/420785.asp, (25 Eylül 2007).

incelemelerde bulunmasına olanak tanıyan, 1968'de imzaladığı ve 1970'de yürürlüğe giren, Nükleer Silahsızlanma Anlaşmasının (NPT) ek protokolünü imzalamıştır.[235]

ABD, İran'ı NPT'nin hükümlerine uymamakla suçlayarak durumun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını talep etmiştir. Almanya, Fransa ve İngiltere gibi AB ülkeleri ise İran'ın nükleer faaliyetlerinin tümüyle açıklaması ve ayrıntılı bir inceleme başlatılmasını savunarak ABD'nin yanında yer almıştır. Ağustos 2005'te, söz konusu AB ülkeleri tarafından İran'a bu konuda geri adım atması karşılığında ekonomik teşvik ve güvenlik garantileri içeren 31 sayfalık bir belge verilmiştir. Eylül 2005'te BM Genel Konseyinde konuşma yapan İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad, İran'ın barışçı amaçlı enerji çalışması yapma hakkından vazgeçmeyeceğini söylemiştir. Nisan 2006'da yaptığı basın toplantısıyla da İran'ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını duyurmuştur. Bunu takiben İran dinî lideri Ali Hamaney ise ABD'nin İran'a saldırması durumunda sert cevap vereceklerini açıklamıştır.[236] Ağustos 2008 itibariyle İran ve UAEK arasındaki müzakereler devam etmektedir.

Atılan adımlara ve çabalara rağmen bugüne kadar çözüme kavuşturulamamış bu konuda, Türkiye de ABD ve AB ile aynı tarafta yer almıştır. Türkiye'nin bu tutumunun temelinde iki nokta yer almaktadır: Birincisi, Türkiye İran'ın bölgede aktif bir amil olmak için nükleer silahlara sahip olmasının bölgede mevcut kuralları sarsacağını düşünmektedir. Nitekim Şii çoğunluğu temsil eden İran'ın bölgede diğer Şiileri bir araya getirmesiyle bölgede kendi kurallarını geçerli hale getirme olanağına sahip olabilecektir. İkincisi, İran'ın Batılı devletlere ve özellikle de ABD'ye meydan

---

[235] Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek", *İran Dosyası,* SETA, Temmuz 2006, Ankara, s. 76-80, http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (20 Haziran 2008).
[236] *Ibid.*

okumasının İran'ın işgaliyle sonuçlanabileceğinden endişe duymaktadır. Böyle bir durumda, bölgede istikrarsızlık oluşacağını ve Kürt kimliğinin bu ortamda Türkiye aleyhine olarak güçlenebileceğini düşünmektedir.[237]

Türkiye ne İran'ın işgalini ne de İran'a yaptırım uygulanmasını tercih etmektedir; çünkü bu ülkeye yapılacak her türlü sınırlama ya da müdahalenin Kürt kimliğinin etkinliğini artırmasına ve bağımsız bir Kürt devleti inşasına ortam hazırlayacağını düşünmektedir.[238] Bu kaygılarla, İran'la ilişkiler nükleer silahlanma konusunda Batılı devletlerle aynı tarafta olunmasına rağmen devam ettirilmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler, İran'ın nükleer silahlanma çabalarına ve Türkiye'nin ABD ve diğer Batılı devletlerde aynı safta yer almasına rağmen, Kürt kimliği dolayısıyla uzlaşma zemininde gelişmektedir. Nitekim İran'ın PKK/PJAK'a ve Kuzey Irak'taki gelişmelere bakışı ve bu konuda attığı adımlar Türkiye ile İran'ı, arada bulunan görüş ayrılıklarına rağmen, bir arada tutmaktadır.

III. ABD'NİN KURAL İNŞA ÇABALARI BELİRLEYİCİLİĞİNDE IRAK'LA İLİŞKİLER

Irak'la ilişkiler başlığı altında, Türkiye'nin bir taraftan Bağdat yönetimiyle, diğer taraftan da 2003 Irak'ın işgali sonucunda oluşturulan Kuzey Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle[239] ilişkilerini ele alacağım. Kürt kimliği karşıtlığı üzerinden inşa edilen kolektif kimliğin 1980'li yıllardan 2003 yılına kadar Irak'la ilişkileri olumlu bir çerçevede geliştirdiği, fakat bu tarihten sonra Kürt kimliğinin ABD

---

[237] Çetinsaya, *op.cit.,* s. 4.
[238] *Ibid.,* s. 5.
[239] Kürdistan Bölgesel Yönetimi *(Kurdistan Regional Government),* Türkiye'de, içindeki "Kürdistan" kelimesi yok sayılarak medya, devlet kurumları ve hükümet tarafından "Kürt Bölgesel Yönetimi" olarak adlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, bu kurala aykırı olarak, Mart 2009'da Irak ziyaretinde "Kürdistan" kelimesini telaffuz edince tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine, Irak dönüşünde yaptığı açıklamada bu kelimeyi kullanmadığını söylemiştir. Bu konuda bkz. "Gül "Kürdistan" dedi", http://www.ntvmsnbc.com/id/24949741/, (24 Mart 2009); "Kürdistan demedim", *Milliyet,* 24 Mart 2009.

desteğiyle etkili amil olması nedeniyle, kolektif kimlik üzerinden ilişkileri yürütmenin zorlaştığı görülmektedir. Bu dönemde, kendi içindeki Kürt kimliğiyle sorunları olan Türkiye'nin Irak politikası da karmaşık bir hal almıştır.

Türkiye-Irak ilişkilerinde 1980'li yıllardan 2003 yılına kadar kolektif kimliğin daha çok olumlu yönde belirleyiciliğinde geçmiştir. Nitekim, bu dönemde İran-Irak Savaşının 1980 yılında başlamasıyla daha çok güney sınırıyla ilgilenmek zorunda kalan Irak'ın kuzey bölgesiyle ilgilenememesi sonucunda, İran ve Suriye'nin de desteğiyle, Kürt gruplar KDP ve KYB bu bölgede fiilî denetimi sağlamıştır. 1980 yılı sonunda yurtdışına yerleşen PKK da, daha önce belirttiğim gibi, KDP ve KYB ile ilişkiler geliştirerek bu örgütlerden yardım almıştır.[240]

Irak'ın istemediği bu gelişmelerden Türkiye de rahatsızlık duymuş ve 1980'li yılların başından itibaren Irak'la işbirliğine yönelmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen Bağdat ziyaretinde Irak'ın Karakaya barajının doldurulması sırasında Fırat'tan daha fazla su bırakması talebi reddedilmeyerek konuyu değerlendirmek üzere bir teknik komite kurulmasına olumlu bakıldığı bildirilmiştir. Yine bu dönemde iki ülke arasında su, petrol ve ulaşım alanlarında işbirliğine yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. Ağustos 1981'de ise Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan'ın Türkiye ziyareti çerçevesinde, petrol ile Türkiye'nin ihraç ürünlerinin takas edilmesi yönünde anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapasitesinin artırılması da kararlaştırılmıştır. Bu dönemde ekonomik ilişkilerde öyle bir ilerleme kaydedilmiştir ki Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler içinde Irak ikinci sırada yer almaya başlamıştır.[241] Böylece, Irak ve Türkiye, Kürt kimliğinin birleştiriciliğinde savaş öncesi konuşmaya dahi yanaşmadıkları konularda savaşla

---

[240] İmset, *op.cit.,* s. 84-87; Marcus, *op.cit.,* s. 98-102.
[241] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II..., s.*131.

birlikte yaşanan gelişmelerden tehdit algılamaları nedeniyle işbirliğine yönelmişlerdir.

Ne var ki, 2003 yılından itibaren bu kolektif kimliğin belirleyiciliği sarsılmıştır. Nitekim Eylül 2002'de ABD, "Bush Doktrini" olarak anılan Ulusal Güvenlik Stratejisi'ni açıklamıştır. Bu belgeyle ABD, halkına zarar verebilecek her türlü muhtemel eylemi önlemek adına her türlü tedbiri, kısıtlama olmaksızın, alabileceğini ilan etmiştir.[242] Bunu takip eden süreçte ABD, "serseri devletler"den *(rogue states)*[243] biri olarak kabul ettiği Irak'a yönelmiştir: Bir taraftan Irak merkezî yönetimi Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle değişmiş ve Kürt kimliğiyle siyasal faaliyet yürüten Celal Talabani 2005'te Irak Devlet Başkanı olmuş; diğer taraftan da Kürdistan Bölgesel Yönetimi kurulmuştur. Böylece kolektif kimlik üzerinden ilişkiler geliştirmek zorlaşmıştır. İşte bu ortam, Türkiye'nin dış politikasını, gönülsüz destek vermek zorunda kaldığı ABD'nin Kürt kimliğine yönelik politikalarıyla birlikte çelişkili ve karmaşık bir hale getirmiştir.

---

[242] Bush Doktrini için bkz. "The National Security Strategy of the United States of America, September 2002", http://merln.ndu.edu/whitepapers/USnss2002.pdf, (20 Aralık 2008); ABD'nin bundan sonraki yıllarda açıkladığı ulusal güvenlik stratejileri de Bush Doktrini anlayışı üzerine bina edilmiştir (Bkz. "The National Security Strategy of the United States of America, March 2006", http://www.marforres.usmc.mil/docs/nss2006.pdf, (20 Aralık 2008); Çağrı Erhan, "ABD Nasıl Bir Dünya Sistemi Kurmak İstiyor? Güvenlik Stratejileri, ABD Ekonomisinin Yönü, Dış Politika Parametreleri Neler?", *Türkiye-Avrupa Birliği-ABD: İlişkiler Nereye Gidiyor?TEPAV/EPRI ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniveristesi Ortak Çalıştay Raporu,* Mart 2006, s. 13, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/AB_ABD_TR%2021Mart06.pdf, (20 Aralık 2008); ABD, Orta Doğu'daki hedeflerini gerçekleştirmek ve hegemonyasını sürdürmek amacıyla, Haziran 2004'te Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi'ni başlatmıştır. Orta Doğu'da demokrasiyi ve serbest piyasa ekonomisini yerleştirerek ABD ve diğer Batılı devletler için ekonomik (petrolün sürekli akışı) ve siyasal (terör eylemleri) alanda riskleri azaltma hedefi taşıyan bu proje Irak hükümetine de yeni ulus inşası için tam destek vermeyi içermektedir. Irak'ta yeni anayasa kabulü ve 2006 seçimleri çerçevesinde yeni parlamentonun oluşturulması yönünde ilerlemeler kaydedilse de projenin genel hedefleri etrafında başarılı olamadığı görülmektedir (Bkz. Çağrı Erhan, "Broader Middle East and North Africa Initiative and Beyond", *Perceptions,* Autumn 2005, s. 160-168).

[243] Clinton döneminde başkan danışmanı Anthony Lake tarafından ortaya atılan bu kavram ABD'ye karşı gelen Kuzey Kore, Irak, Sudan, İran vb. devletler için kullanılmaya başlanmıştır (Bkz. Baskın Oran, "ABD'nin ve Türkiye'nin Irak ve Kürtleri Politikası", *Birikim,* No. 168, Nisan 2003, s. 10-25).

A. Kuzey Irak Operasyonları

Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde uyguladığı askerî yöntemler çerçevesinde Irak'a düzenlediği operasyonlar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle PKK'nın Suriye'den ayrılıp Kuzey Irak'a ve Bekaa'ya yerleşmesinden sonra Kuzey Irak operasyonları Türkiye'nin politikasının bugün de devam eden ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu operasyonlarla Türkiye, öncelikle, PKK'nın Türkiye'de eylemler yaptıktan sonra tekrar Irak'a geçmesini önleme amacını taşımıştır. 1990'lardan itibaren ise aynı zamanda PKK'nın bölgede oluşan güç boşluğundan yararlanmasını ve Kürt kimliğine dayalı bir siyasal oluşumu engellemeyi hedeflemiştir.

1. Irak'la Anlaşma Çerçevesinde Gerçekleştirilen Operasyonlar

Türkiye 1983-1988 yılları arasında gerçekleştirdiği operasyonları Irak'la yaptığı bazı anlaşmalara dayandırmıştır. Öncelikle, Şubat 1983'te Irak'la Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Taraflara önceden haber vermek şartıyla birbirlerinin sınırları dahilinde "sıcak takip" yapma hakkı tanıyan anlaşma, Türkiye'nin PKK'ya karşı yapacağı operasyonlara hukuksal meşruiyetini sağlayan bir dayanak haline gelmiştir. Bu anlaşmanın hemen ertesinde, Türkiye 26 Mayıs 1983'te 7000 askerle Zaho ve Amediye arasındaki bölgeye 5 kilometre kadar girmiştir. Aynı dönemde Irak askerî birlikleri de kuzeye Türkiye sınırına doğru harekete geçmiştir. Bu operasyonlardan KDP ve KYB kampları zarar görmüştür. Bunun üzerine KDP, Irak'ın Kürt direnişini yok etmek amacıyla Türkiye'den destek aldığını ve Türkiye'nin operasyonlarını bu bağlamda kınadığını belirtmiştir. KDP lideri Barzani, daha sonra, PKK lideri Öcalan'la işbirliğine yönelmiş ve bu çerçevede iki Kürt örgüt arasında Temmuz 1983'te KDP-PKK Dayanışma İlkeleri adında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolde, Kürdistan halkının mücadelesinin ABD başta

olmak üzere bölgesel diğer emperyalist devletlerin planlarına karşı devrimci bütün güçlerin birleştirilmesi yoluyla yapılması gerektiği belirtilmiştir.[244]

Türkiye tarafından bu dönemde PKK tehdidi yoğun olarak algılanmaktaydı. Nitekim 1983 sonrasında profesyonel gerilla savaşı başlatma kararı aldığını açıklayan PKK, 1984'te askerî kanadı HRK'nın örgütlenmesini tamamlamıştır. Bu tarihten sonra Ağustos Atılımı olarak adlandırılan silahlı eylemlerini başlatmıştır: 15 Ağustos 1984'te Siirt'in Eruh ilçesinde bir karakola saldırı düzenlemiştir.[245]

Devam eden PKK eylemleri, Türkiye'yi Suriye ve Irak'la görüşmeler yapmaya itmiştir. Bu ziyaretlerde sınır güvenliği konusu görüşülmüş ve Irak'la Ekim 1984'te "Türkiye-Irak Güvenlik Protokolü" imzalanmıştır. Irak'ı Türkiye'yle böyle bir protokol yapmaya iten en önemli neden,[246] savaş dolayısıyla Kürt grupların Suriye ve İran desteğinde Kuzey Irak'ta fiilî olarak kontrolü ele geçirmeleri olmuştur. 5 maddeden oluşan bu protokol çerçevesinde iki tarafa da birbirlerinin ülke sınırları içinde 5 kilometreye kadar sıcak takip yapma olanağı tanınmıştır.[247] Türkiye sırasıyla 1986 ve 1987 yıllarında gerçekleştirdiği askerî operasyonları Irak'la imzaladığı bu protokole dayandırmıştır.[248] Fakat, Irak'ın 1988'de bu protokole dayanarak Kürt mültecileri Türkiye topraklarında izleme talebi Türkiye tarafından reddedilince Irak 1984 protokolünü uzatmamıştır.[249]

Öte yandan, Türkiye'nin operasyonları çerçevesinde uygulamaya koyduğu sert askerî önlemler PKK'nın kitleselleşmesine yardımcı olmuştur. 1985'te PKK,

---

[244] İmset, *op.cit.*, s. 99-101; bkz. Baskın Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç ve Kürt Devleti,* Genişletilmiş 2. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s. 191-193.
[245] Rafet Ballı, *Kürt Dosyası,* İstanbul, Cem Yayınevi, 1991, s. 80.
[246] Bu protokolün bir diğer nedeni olarak Irak'ın Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattına olan ihtiyacı gösterilmektedir. Fakat bu gerekçe tek başına açıklayıcı olmamaktadır. Nitekim Irak bu bağımlılıktan 1985'te Suudi Arabistan ile yapacağı bir anlaşmayla kurtulma olanağına sahip olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler"…, s. 135).
[247] *Ibid.*
[248] Bkz. Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç…,* s. 274.
[249] *Ibid.*

siyasî bürosu ERNK aracılığıyla bölge halkıyla yakın ilişkiler kurmuştur. PKK bu dönemde Türkiye içine çekilmiştir. Bunda KDP'nin PKK'nın Kuzey Irak'ta güçlenmesinden ve Türkiye'nin sıcak takip adı altında düzenlediği operasyonlardan duyduğu rahatsızlık belirleyici olmuştur. Nitekim KDP, PKK'ya Türkiye içine ya da bulundukları bölgeden daha güneye çekilmesi konusunda uyarıda bulunmuştur.[250]

Türkiye'nin Kuzey Irak'a yaptığı ikinci operasyon 1986 yılında gerçekleştirilmiştir. PKK'nın Uludere'de saldırısı ertesinde, üç gün sonra, 15 Ağustos 1986'da 20 fantom uçağıyla bölgeye operasyon düzenlenmiştir. Bu operasyon çerçevesinde, KDP'ye ait kamplar bombalanmış ve 150 civarında peşmerge öldürülmüştür. Bu arada TBMM tarafından bu operasyonları kolaylaştırmak amacıyla Eylül 1986'da bir yasa kabul edilerek hükümete Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarmak yoluyla sınır ötesinde sıcak takip yapma yetkisi tanınmıştır. Bununla birlikte sınırları içinde sıcak takip yapılacak olan ülkenin onayının alınması da şart koşulmuştur.[251]

1986 yılında yapılan bu operasyondan yine Kuzey Irak'taki Kürt bölgeleri zarar görmüştür. Bu da Kürtleri kendi aralarında dayanışma yapmaya itmiştir. Bu operasyon sonrasındadır ki KDP ile KYB arasında bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca KDP ve KYB İran'dan yardım almaya başlamıştır. Fakat PKK'ya yönelik gerçekleştirilen operasyonların KDP'ye zarar vermesi nedeniyle KDP-PKK ilişkilerinde sorun yaşanmaya başlanmıştır. KDP, PKK ile ilişkilerini, Nisan 1987'de, 1983 protokolünü feshederek koparmıştır.[252] Fakat bu durum PKK'yı çok fazla etkilememiştir. Ekim 1986'daki 3. Kongresi çerçevesinde aldığı

---

[250] Gunter, *The Kurds and the Future of...,* s. 35-37.
[251] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla...", s. 135.
[252] Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç…,* s. 175.

yeni eylem kararlarını uygulamaya koymuştur.[253] 1987 yılı PKK eylemlerin en yoğun yaşandığı yıllardan olmuştur.[254]

Mart 1987'de PKK eylemleri sonrasında Kuzey Irak'a üçüncü operasyon düzenlenmiştir. Bu defa 30 uçakla bölge bombalanmaya başlanmıştır. Fakat Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının zarar görebilme ihtimali nedeniyle İran'la ilişkiler epeyce gerilmiştir. Bu arada içerde bu operasyon aracılığıyla Kuzey Irak'ta denetim kurulması gerektiği de konuşulmaya başlamıştır. Irak'tan gelen tepkiler üzerine Başbakan Özal, Musul ve Kerkük'le ilgili herhangi bir planları olmadığına dair bir açıklamada bulunmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, bölge ülkelerinin Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmeleri durumunda daha aktif bir politika izleneceğini de eklemiştir.[255] PKK eylemlerinin yoğun olarak yaşandığı 1980'li yılların ortalarında gerçekleştirilen bu operasyonlar PKK'nın etkinliğini durdurmaya yetmemiştir. PKK, KDP yerine KYB'yle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 1988'de KYB ile PKK arasında bir protokol imzalanmış ve bundan sonra KYB, Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonlarını devam ettirmesi durumunda, eylem alanlarını Türkiye'ye kadar genişletebilecekleri açıklamasında bulunmuştur.[256]

2. Irak'ın Onayı Olmadan Yapılan Operasyonlar

1988 yılından sonra gerçekleştirilen operasyonların, Irak'ın sıcak takip anlaşmasını feshetmesi dolayısıyla, hukuksal dayanağı sorunlu hale gelmiştir. Türkiye, daha önce Irak'la yapılan sıcak takip öngören anlaşmalara dayandırdığı operasyonları, bundan sonra 1995 yılına kadar "meşru müdafaa" gerekçesiyle yaptığını ileri sürmüştür. Türkiye bu çerçevede gerçekleştirdiği ilk operasyonla hem Irak'ın hem de Avrupa

[253] Gunter, *The Kurds and the Future of...,* s. 48.
[254] 1987-89 yılları arası PKK eylemlerinin en yoğun olduğu yıllar olarak değerlendirilmektedir. Bkz. İmset, *op.cit,* s. 128-129.
[255] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla...", s. 136.
[256] Gunter, *The Kurds and the Future of...,* s. 116.

ülkelerinin tepkisini toplamıştır. Hukuksal dayanağı olmayan bu operasyonlarla sivil halka zarar verildiği belirtilmiştir. Avrupa Parlamentosu (AP) ise aldığı bir kararla Türk ordusunun terör uyguladığını ileri sürmüştür.[257] Bu tepkiler Türkiye'nin birçok operasyon gerçekleştirdiği 1992 yılında da artarak devam etmiştir.

Türkiye Mart-Nisan 1995 sonrasında düzenlediği operasyonları ise "var olma hakkı"yla açıklamaya çalışmıştır.[258] En büyük ve kapsamlı sınır ötesi operasyonu Mart 1995'te gerçekleştirilmiştir. 35.000 askerin Kuzey Irak'a gönderildiği Çelik Operasyonu olarak adlandırılan bu operasyona KDP ve KYB resmî olarak karşı çıksalar da KDP'nin kısmen Türkiye'yle işbirliği yaptığı görülmüştür.[259] Bu süreçte bazı yetkililer tarafından gerekirse Kuzey Irak'ta kalınabileceğine dair yapılan açıklamalar, başta Irak olmak üzere, AB ülkeleri tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin bu konuda yanında olan ABD bile operasyon süresinin uzamasından dolayı rahatsızlık duyarak tepki göstermiştir. AP ve AKPM de operasyonu kınayan kararlarıyla Türkiye üzerinde bir baskı oluşturmuşlardır. Sonuç olarak Türkiye operasyonun 45. gününde Kuzey Irak'tan çekilmek zorunda kalmıştır. 1997 yılında da yine aynı kapsamda bir operasyon gerçekleştirilmiştir. 45 gün süren operasyon, Irak, Suriye, Mısır ve Libya tarafından "Türk istilası" olarak değerlendirilmiştir.[260] Aynı yıl içinde gerçekleştirilen diğer operasyonlar da yine Irak ve bölge ülkelerinin tepkisiyle karşılanmıştır. 1998-1999 yılları arasında da operasyonların devam ettiği görülmüştür.

Sonuç olarak, bu dönemde Irak'la herhangi bir anlaşma olmaksızın önce "meşru müdafaa" daha sonra "var olma hakkı" gerekçesine dayandırılarak

---

[257] Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye, Cilt II,* Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s. 55-56.
[258] Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç…,* s. 274.
[259] Gunter, *The Kurds and the Future of....,* s. 121.
[260] Kurubaş, *op.cit.,* s. 57-58.

gerçekleştirilen operasyonlarla Türkiye, istediği ve beklediği sonuçları elde edememiştir. Bir yandan bu operasyonları kendi egemenliğine saldırı olarak değerlendiren başta Irak olmak üzere bölge devletlerinin, diğer yandan AB ülkelerinin ve bölgede uzun süren operasyonların kendi kurallarını ihlal edeceğini düşünen ABD'nin tepkisiyle karşılaşmıştır.

3. 2000'li Yıllar: ABD Desteğiyle Düzenlenen Operasyonlar

2003 sonrasında, Irak'ta Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesiyle, Irak'la kolektif kimlik üzerinden yürütülen ilişkiler de değişmiştir. Böyle bir çerçevede, 1999'da PKK lideri Öcalan'ın cezaevine girmesinin ertesinde yaptığı açıklamayla ilan edilen tek taraflı ateşkes 1 Haziran 2004'te sona erdirilmiştir. PKK bu kararını ateşkese rağmen Türkiye tarafından operasyonların sürdürülmesine ve Kürt sorunu konusunda hiçbir somut adım atılmamasına dayandırmıştır.[261]

Bu karardan sonra bölgedeki çatışmalar ve operasyonların sayısında artış yaşanmıştır. Türkiye buna karşılık olarak ABD ve Irak yönetimiyle PKK konusunda görüşmelerde bulunmuştur. Gerçekleştirilen operasyonlar, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin tepkisine neden olmuş ve Türkiye'ye operasyonların bölgede zarara yol açması dolayısıyla zaman zaman nota verilmiştir.[262]

Operasyonları için hukuksal bir çerçeve hazırlamaya çalışan Türkiye, Eylül 2007'de Irak yönetimi ile görüşerek bir sıcak takip anlaşması imzalanmasını talep etmiştir. Ne var ki, bu teklif Irak tarafından kabul edilmemiştir. Bunun yerine taraflar arasında terörle mücadele anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde tarafların kendi topraklarını terör gruplarının kullanımına açmayacakları, bu gruplara

---

[261] "Kongra Gel Ateşkesi Sona Erdirdiğini Açıkladı", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/05/040529_kongragel_ceasefire.shtml, (10 Haziran 2008).

[262] "Irak: Türkiye'ye nota verdik", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/06/070609_iraq_turkey.shtml, (10 Haziran 2008).

destek sağlanmayacağı ve siyasal faaliyetlerine izin verilmeyeceği kararlaştırılmıştır.[263]

17 Ekim 2007'de TBMM Genel Kurulu tarafından, hükümete Kuzey Irak'a sınır ötesi operasyon konusunda 1 yıl süreyle yetki verilmesini öngören Başbakanlık tezkeresinin onaylanması[264] ertesinde, 21 Ekim 2007'de, PKK, Hakkari'nin Yüksekova ilçesi Dağlıca bölgesinde bir askerî birliğe saldırı düzenlemiştir. Saldırı sonrasında Dışişleri Bakanı Ali Babacan Irak yönetimiyle PKK konusunu görüşmek üzere Bağdat'a gitmiştir. Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari'nin, PKK konusunda Türkiye'ye aktif yardım verileceğini söylediği görüşme sonrasında PKK'dan gelen koşullu ateşkes önerisini Babacan, "Ateşkes devletler ve nizami güçler arasında olur. Burada sorun bizim bir terör örgütüyle uğraşmamız" diyerek reddetmiştir.[265] Öte yandan Türkiye'nin muhtemel sınır ötesi operasyonlarının, Talabani ve Barzani tarafından, "askerî tehdit" olarak algılandığı dile getirilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin PKK sorunu konusunda siyasal bir çözüme gitmesi gerektiğinin altı çizilerek TBMM tarafından onaylanan tezkere kararının da Irak'la iyi komşuluk ilişkilerine katkıda bulunmayacağı ileri sürülmüştür.[266] Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari ise daha sonra yaptığı açıklamada muhtemel bir operasyonun bölgedeki istikrar açısından çok olumsuz sonuçları olacağını ileri sürmüştür.[267]

---

[263] "Irak'tan Sıcak Takibe Ret", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/09/070928_iraqturkey.shtml, (7 Ağustos 2008).
[264] "TBMM sınır ötesine onay verdi", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/10/071017_turkey_update.shtml, (7 Ağustos 2008).
[265] "Türkiye'den Ateşkes Önerisine Ret", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/10/071023_turkey_pkk.shtml, (7 Ağustos 2008).
[266] "Talabani ve Barzani'den Açıklama", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/10/071021_turkey-iraq-3update.shtml, (7 Ağustos 2007).
[267] "Zebari'den 'operasyon felaket olur' uyarısı", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/10/071028_zebari_turkey.shtml, (8 Ağustos 2008).

Irak yönetimi ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin bu söylemlerine rağmen, Kasım 2007'de ABD Başkanı George Bush'la görüşmesinde terörle mücadele alanında istihbarat paylaşımı konusunda anlaşma yapan[268] Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, toplantı ardından yaptığı açıklamada "Operasyon kararını aldık. Şeklini TSK bilir" demiştir.[269] Bu görüşme ardından Bush da bir açıklama yaparak terör örgütü olarak nitelendirdiği PKK'nın Türkiye ile ortak düşmanları olduğunu ilan etmiştir.[270] ABD'nin kurallarının belirleyiciliğinde Aralık 2007 itibariyle Türkiye tarafından Kuzey Irak'a yönelik hava saldırıları başlatılmıştır. Bu saldırılar Irak yönetimi ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin tepkilerine neden olmuştur. Irak Dışişleri Bakanı Zebari operasyonlarda sivillerin vurulduğunu ileri sürerek Türkiye'yi eleştirirken;[271] Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Barzani de benzer nedenlerle Türkiye'nin uygulamalarını kınadıklarını açıklayarak operasyonların sonlandırılmasını talep etmiştir. Irak Devlet Başkanı Talabani ise Türkiye'yle ilişkilerin bozulmasını istemediklerini söyleyerek bu uygulamalara son verilmesi gerektiğini söylemiştir.[272]

Hava operasyonlarının ardından Şubat 2008'de Türkiye Kuzey Irak'a bu defa kara harekâtı başlatmıştır. Türkiye'nin bu adımı Irak'taki bütün çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Irak Başbakanı Nuri El Maliki PKK'nın Türkiye için tehdit olduğunu kabul ettiklerini, fakat Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı duyulması

---

[268] "ABD'yle istihbarat paylaşımı başladı", *Milliyet,* 15 Kasım 2007.
[269] "Operasyon kararı aldık", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/11/071105_erdogan_speech.shtml, (8 Ağustos 2008).
[270] "Bush: Terörist PKK ortak düşman", BBC Turkish, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/11/071106_erdogan_bush.shtml, (8 Ağustos 2008).
[271] "Zebari: Türkiye sivilleri vurdu", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071217_zebari.shtml, (4 Haziran 2008).
[272] "Barzani'den Türkiye'ye uyarı", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/12/071225_turkey_iraq.shtml, (4 Haziran 2008).

gerektiğini dile getirmiştir.[273] Operasyonun üçüncü gününde ABD Savunma Bakanı Robert Gates tarafından Türkiye'ye operasyonu kısa sürede bitirmesi yönünde çağrı yapılmıştır.[274] Yaklaşık bir hafta süren harekâtın, Genelkurmay Başkanlığı'nın harekâtın hedefine ulaştığı ve bu nedenle askerlerin çekildiği yönündeki açıklamasıyla sona erdiği duyurulmuştur.[275] Bundan sonraki aylarda da Kuzey Irak'a yapılan operasyonlar devam etmiştir.

Son olarak 9 Ekim 2008'de Kuzey Irak'a sınır ötesi operasyon izni veren tezkerenin 1 yıl daha uzatılması yönünde TBMM'de alınan karar[276] öncesinde PKK, Hakkari'nin Şemdinli ilçesinde bulunan Aktütün karakoluna 4 Ekim'de saldırı düzenlemiştir. 350 PKK'lının katıldığı açıklanan saldırıda 15 askerin ve 23 PKK üyesinin öldüğü belirtilmiştir.[277] Talabani ve Barzani tarafından kınanan bu saldırı sonrasında Türkiye Kuzey Irak'a hava operasyonları başlatmış ve Aralık 2008'in ilk haftasına kadar sürdürmüştür.[278]

B. Körfez Savaşı Çerçevesinde Irak'la Sorunlar

Körfez Savaşının yaşandığı 90'lı yıllar uluslararası sistemin dönüşüm geçirdiği ve dolayısıyla kuralların değiştiği yıllar olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş sona ermiş ve ABD kendi kurallarının egemen olduğu bir

---

[273] "Kuzey Irak'ta kara harekatı", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080222_operation.shtml, (11 Temmuz 2008).
[274] "ABD'den harekatı kısa tutma çağrısı", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080224_operation_update.shtml, (11 Temmuz 2008).
[275] "Genelkurmay: Irak'tan çekildik", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/02/080229_turkey_military.shtml, (11 Temmuz 2008).
[276] "Sınırötesi tezkere Meclis'te kabul edildi", http://www.ntvmsnbc.com/news/461631.asp, (17 Ekim 2008).
[277] "Aktütün karakoluna bir saldırı daha", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/10/081004_turkey_pkk_3update.shtml, (17 Ekim 2008).
[278] "Türkiye Kuzey Irak'ı Vurdu", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/12/081201_turkishraid.shtml, (1 Aralık 2008).

uluslararası yapı oluşturma çabasında yeni politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bu çerçevede özellikle Orta Doğu bölgesine yönelmiştir. Buradaki amacı petrolün Batı'ya sürekli akışını sağlamak ve bölgedeki kuralları belirlemek olmuştur. İşte Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali, ABD'nin bu amaçları için bir fırsat yaratmış ve müttefikleriyle birlikte Irak'a saldırmasıyla Körfez Savaşı başlamıştır. Türkiye'nin bu savaş çerçevesinde izlediği politikası Irak'la ilişkilerde belirleyici olmuştur.

1. Özal'ın Belirlediği Hedefler Çerçevesinde

Savaş, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'da, ABD'nin yanında yer alarak bölgesel kural inşa sürecine katılma amacı yaratmıştır. Özal bu sürece dahil olarak Türkiye lehine sonuçlar elde etme hedefine yönelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin stratejik öneme sahip bir devlet olduğunu ortaya koyma ve böylece bölge politikalarında belirleyici bir amil olmasını sağlama amacını taşımıştır.[279] Özal'ın dış politikada etkisiyle, Türkiye tarafından, öncelikle, savaş sürerken Irak yönetiminden Kuveyt'ten çekilmesi talep edilmiş ve 6 Ağustos'ta BM'nin Irak'a ambargo uygulama kararına, Irak'ın aksi yönde taleplerine rağmen, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı kapatılarak destek verilmiştir. Daha sonra ise Irak sınırına asker sevk edilmiş ve NATO üslerinin ABD uçaklarınca kullanımına izin verilmiştir.[280]

Özal'ın Türkiye'nin bölgesel bir güç olması yönündeki temel hedefi doğrultusunda uygulamada iki nokta ön plana çıkmıştır: Birincisi, Başbakan Süleyman Demirel ve askerî bürokrasi ile bu konuda ters düşmek pahasına,

---

[279] Cameron S. Brown, "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003", *Turkish Studies,* Vol. 8, No. 1, March 2007, s. 95; Ramazan Gözen, "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", *Kim Bu? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet,* Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, 2. B., İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 324-325.

[280] Ramazan Gözen, "Türkiye ve Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politka", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. B., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 289-295.

Talabani'nin ABD ziyaretinde bulunduğu ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulacağı yönünde söylentilerin olduğu bir dönemde Özal, KYB ve KDP ile görüşme girişiminde bulunmuştur. Genelkurmay ve MİT'in bilgisi dışında, 20 Şubat 1991'de Barzani ve Talabani ile iletişime geçerek görüşme talebini dile getirmiştir. Bunun üzerine, Ankara'da 8 Mart'ta, Talabani, Barzani'nin temsilcisi olan Muhsin Dizayi ile Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tugay Özçeri ve Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesi başkanı Cenk Duatepe biraraya gelmiştir.[281] Daha sonra, Özal, Haziran ayında, Talabani ile Ankara'da doğrudan bir görüşmede bulununca[282] hükümet ve askerî bürokrasinin tepkisi artmış ve Özal vatana ihanetle suçlanmıştır. Bu yoğun baskılar 1991 yılında, Türkiye'nin, Irak, Kürt gruplar, çevre ve Batılı ülkelerce çok eleştiri almasına neden olan, Kuzey Irak'a ardarda üç askerî operasyon (5 Ağustos, 11 Ekim ve 25 Ekim'de) düzenlenmesine yol açmıştır.[283] Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen Özal, Iraklı Kürt liderlerle görüşmelere devam etmiş ve Haziran 1992'de Kuzey Irak'ta kurulan Kürt hükümetinin ilk başkanı olarak Talabani'yi Ankara'da kabul etmiştir. Yine Temmuz 1992'de Talabani Barzani ile birlikte Özal'ın daveti üzerine Ankara'ya gelmiş ve buradan kendilerine verilen kırmızı pasaportla ABD'ye geçmişlerdir. Ayrıca aynı yılın sonlarına doğru, Jandarma Kuvvetleri Genel Komutanı Eşref Bitlis, 4 Kasım 1992'de Kuzey Irak'a giderek Kürt yönetimiyle bir anlaşma yapmıştır. Anlaşma, Türkiye'nin askerleri çekmesine karşılık olarak Kürt yönetiminin PKK'nın Türkiye'ye geçmesini engellemesini öngörmekteydi.[284]

---

[281] Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *The Özal, Bir Davanın Öyküsü,* 10. B., İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s. 463.
[282] *Ibid.,* s. 464.
[283] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 555.
[284] *Ibid.,* s. 557-558.

İkincisi, Iraklı Kürt gruplarla yakın ilişkiler geliştirmeye çalışan Özal, bu yakınlıktan faydalanarak PKK lideri Öcalan'la dolaylı olarak görüşme yoluna gitmiştir.[285] Özal'ın Kürt meselesi konusundaki görüşleri ve planları kesin olarak bilinmemekle birlikte döneme tanıklık eden çevresindeki kişilerin anlattıklarından bazı sonuçlar çıkarmak olanaklı görünmektedir. Bu çerçevede, Özal'ın Kürt meselesine dair çözüm yöntemi olarak ne düşündüğü (federasyon vb.) tartışmalı bir konu olmuştur. Fakat, Özal'ın, diğer siyasetçilerden farklı olarak, Türkiye'nin bir Kürt meselesi olduğunu kabul ettiği ve çözülmesi gerektiğini düşündüğü ortak kabul gören bir noktadır.[286] Özal'ın bütün bunları düşünürken temel amacının Türkiye'yi uluslararası ilişkilerde ve böylece bölgede güçlü bir amil haline getirmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu temel hedefe ulaşmak için her şeyden önce Kürt meselesinin halledilmesi gerektiğine inanmıştır.[287] Ne var ki, Özal'ın Nisan 1993'teki ani ölümüyle Özal'ın Körfez Savaşından bu yana uygulamaya koyduğu politika çizgisi değişim göstermiştir. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı ve Tansu Çiller'in başbakan olduğu bu yeni dönemde, Kürt sorunuyla silahlı mücadele esası vurgulanmıştır. Askerî bürokrasinin de, Genelkurmay Başkanlığı'nın Türkiye'nin güneydoğusunda "düşük yoğunluklu savaş" yaşandığını ve bu sorunla askerî yöntemlerle mücadele edileceğini ilan etmesiyle, yönetime tam destek verdiği görülmüştür.[288] Böylece Özal döneminde uygulamaya konulan farklı politikalar bertaraf edilerek Kürt sorununa dair eski kuralların geçerli olduğunun altı çizilmiştir.

---

[285] 1991-1993 yılları arasında Özal'ın özel danışmanlığını yapan Cengiz Çandar, bu durumu kabul etmemektedir. Öcalan'la görüşmesinin tamamen kendi inisiyatifiyle gerçekleştiğini ve Özal'ın bu konuda bir talebi olmadığını ileri sürmektedir (Bkz. Birand ve Yalçın, *The Özal...,* s. 467). Ne var ki, Çandar'ın o dönemde Özal'ın danışmanı olarak çalışması ve Talabani dahil olmak üzere dönemin diğer tanıklarının söyledikleri Özal'ın Öcalan'la dolaylı bir temas kurduğunu göstermektedir.
[286] Birand ve Yalçın, *The Özal...,* s. 451-481.
[287] Berdal Aral, "Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik ya da Kopuş", *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet,* Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, 2. B., İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 225 ve 227.
[288] Fırat ve Kürkçüoğlu, *op.cit.,* s. 558.

Bu durumda, Kürt kimliğinin Türkiye'nin dış politikasında olumsuz etkisinin devamına yeniden yol verilmiştir.

Körfez Savaşı sonucundaki gelişmelere bakıldığında, bir yandan Özal etkisinde belirlenen Türkiye'nin dış politika hedeflerinin gerçekleşmediği görülmektedir. Körfez Savaşı, Türkiye'nin dış politik hedefleri ve talep eden Kürt kimliğinin biraradalığının dış politika uygulamalarında nasıl sorun yaşattığını gösteren önemli bir çerçeve sunmuştur. Savaş Türkiye'nin Soğuk Savaş sonuyla Batı açısından hâlâ önemli olduğunu göstermeye yaramışsa da kendi Kürt sorunu dolayısıyla daha çok tehdit algıladığı bir döneme girmesine neden olmuştur. Diğer yandan, Kürt kimliği daha etkili bir amil olarak ortaya çıkmıştır. Bölgede bir Kürt devleti kurulması yönünde adımlar atılmaya başlanmıştır. Kuzey Irak'ta PKK güç kazanmaya başlamış ve 1991-93 yılları PKK'nın Türkiye'deki eylemlerine hız verdiği bir dönem olmuştur. Zaten Körfez krizinin başladığı dönemde, Aralık 1990'da, PKK 4. Kongresini yine Suriye'de toplayarak eylemlerinde siyasî boyuta ağırlık verme yönünde yeni bir politika izleme kararı almıştır. Kongrede aynı zamanda ilk kez bağımsızlık fikri yerine federasyon seçeneği Kürt sorununa çözüm olarak dile getirilmiştir.[289]

Sonuçta, Türkiye'nin Körfez krizinin başından beri Irak'ın toprak bütünlüğü söylemini devam ettirmesine rağmen Talabani ile Barzani'nin birleşmeleri, Mayıs 1992'de bölgede seçimler yapılması ve böylece Kuzey Irak'ta Kürt devletine doğru gidişatın belirginleşmesiyle bu tutumundan vazgeçerek durumdan faydalanma çabasıyla ABD'nin yanında hareket etmesi Irak'la ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

---

[289] Gunter, *The Kurds and the Future of...,* s. 49.

2. Çekiç Güç Çerçevesinde

ABD, Saddam Hüseyin yönetimini zor durumda bırakmak amacıyla, Körfez Savaşı müdahalesi çerçevesinde kuzeyde Kürt, güneyde ise Şii ayaklanmasını desteklemiştir. Fakat, Irak'ın parçalanmasının İran'a yarayacağını düşündüğü için, Irak saldırısıyla zor durumda kalan Kürtlere yardım etmemeyi tercih etmiştir. Böylece, Nisan 1991 itibariyle Irak ordusundan kaçan 1.500.000 kadar Kürt, İran ve Türkiye sınırına dayanmıştır. Benzer bir durumu 1988'de de yaşayan Türkiye bu deneyimin etkisiyle[290] mülteci kabul etmek istememiştir. Bu çerçevede, bir yandan Kürt kimliğine yönelik kaygılar, diğer yandan mülteci kabulünün ekonomik açıdan getireceği yük ön plana çıkmıştır.[291] İşte bu kaygılarla Özal, ABD'ye Kuzey Irak'ta Kürtlerin yaşayacağı bir tampon bölge kurulması önerisinde bulunmuştur.[292]

Nisan 1991'de BM Güvenlik Konseyi 688 sayılı kararıyla BM üyeleri ve insanî yardım kuruluşlarını Kürtlere yardıma çağırmıştır. Bu karar sonrasında ABD Kuzey Irak'a havadan yardıma başlamış ve 10 Nisan'da Kuzey Irak'ta 36. paralelin kuzeyinde uçuşu ve askerî faaliyetleri yasaklamıştır. Bunu takiben ABD, Fransa ve İngiltere askerî birlikleri Zaho bölgesinde "güvenli bölge" *(safe haven)*[293] oluşturmak ve Kürtlerin yurtlarına dönmelerini sağlamak amacıyla Huzur Harekâtı *(Operation Provide Comfort)* denilen operasyonu başlatmıştır. Operasyon çerçevesinde askerlerin Türkiye'nin Silopi'de ve İncirlik üssünde konuşlandırılmasına izin

---

[290] 1988'de yaşanan Kürt mülteciler sorunu ve Türkiye'nin ilişkilerine etkisi için bkz. *Infra.,* s. 139.
[291] Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç...*, s. 51-55.
[292] *Ibid.,* s. 59; *Gözen*, "Turgut Özal ve Körfez Savaşı...", s. 340.
[293] Özal tarafından tampon bölge oluşturulması yönünde bir görüş dile getirildikten sonra İngiltere Başbakanı John Major da AB Luxembourg zirvesinde Irak'ın kuzeyinde bir Kürt bölgesi kurulması konusunda diğer üyeler arasında bir mutabakat sağlamıştır. Fakat böyle bir girişimin Kürt devletinin çekirdeğini oluşturabileceği yönünde bölge ülkelerinin kaygı duymasını engellemek için "Kürt Bölgesi" *(Kurdish Enclave)* yerine "Güvenli Bölge" terimi kullanılması tercih edilmiştir (Bkz. Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç...,* s. 59).

verilmiştir.[294] Böylece, Türkiye'ye daha önce sığınan Kürtler Kuzey Irak'a dönmeye başlamıştır. 16 Temmuz 1991'de operasyonun bitmesi ertesinde, durumun eski haline dönmesini engellemek amacıyla, Çekiç Güç olarak adlandırılan askerî birlik kurulmuştur.[295]

Temmuz 1991'de alınan Bakanlar Kurulu kararıyla Çekiç Güç'ün Türkiye'de konuşlanmasına izin verilmiştir. Bundan sonra, bu gücün varlığının hukuksal dayanakları tartışma konusu olmuştur.[296] Bütün bunlara rağmen, Çekiç Güç oluşumu kapsamında Batman ve İncirlik'teki NATO tesislerinin kullanılmasına da izin vermiştir. Fakat Eylül 1991'de, Türkiye'nin talebi üzerine, kara birlikleri çekilmiş ve Çekiç Güç İncirlik ve Pirinçlik'te konuşlanan uçak ve helikopterden oluşan bir güç haline getirilmiştir. Zaho'da da bir Askerî Eşgüdüm Merkezi *(Military Coordination Center)* kurulmuştur.[297]

Dönemin hükümeti, hem ülkedeki muhalefet tarafından hem de Irak tarafından, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasına destek olduğu iddiasıyla eleştirilmiştir. Fakat, Çekiç Güç'ün varlığını eleştiren her siyasal partinin iktidara geldiğinde mevcut politika dışına çıkamadığı görülmüş ve Çekiç Güç'ün süresi 6 aylık sürelerle uzatılmıştır. Türkiye'nin böyle bir politika izlemesinin temelinde, bir yandan bölgede kuralları geçerli olan ABD'nin politikaları dışında kalmayarak gelişmelerde söz sahibi olabilme isteği, diğer yandan da ABD'nin Türkiye'nin desteği karşılığında PKK'ya yönelik sınır ötesi operasyon yapmasına izin vermesi yer almıştır. Çekiç Güç'ün, PKK'ya yardım ettiği, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşumuna katkı sağlayan bir güç boşluğu yarattığını iddia eden bu görüşlerin

---

[294] *Ibid.,* s. 65-67.
[295] *Ibid.,* s. 72-73.
[296] Bu konuda bkz. Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç...,* s. 81-98.
[297] *Ibid.,* s. 102.

karşısında, PKK'nın Kuzey Irak'ta güçlenmesini önlediğini ileri süren yaklaşımlar da söz konusu olmuştur.[298]

Türkiye, Çekiç Güç'ü desteklemesine ve Bağdat yönetimiyle ilişkileri öncelikli görmemesine rağmen, Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmelerden rahatsız olmuştur. Mayıs 1992'de seçimler yapılması, Temmuz 1992'de hükümet, daha sonra polis ve istihbarat yapılanmalarına gidilmesi ve Ekim 1992'de Erbil'de Federe Kürt Devleti ilan edilmesi yönündeki gelişmeler karşısında tepki göstermiştir. Bu oluşumu tanımadığını belirterek, hemen ardından, Ekim 1992'de, Kuzey Irak'a operasyon düzenlemiştir. Bununla birlikte, Suriye ve İran ile bir konferans gerçekleştirmiştir. Konferans sonunda, Irak'ın toprak bütünlüğünün savunulduğu bir bildiri yayınlanmıştır. 1993'ten itibaren ise Bağdat yönetimiyle ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar atmış ve Irak'a uygulanan ambargonun kaldırılmasını daha fazla dile getirmeye başlamıştır.[299] Çekiç Güç, 1996 itibariyle, Keşif Güç olarak anılacak hava gücünden oluşan Kuzeyden Keşif Harekâtı'na *(Operation Northern Watch)* dönüştürülmüştür. Bundan sonra da Keşif Güç'ün süresinin uzatılması tartışmaya neden olmadan gerçekleştirilmiştir. Keşif Güç, Nisan 2003'te ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Kuzeyden Keşif Harekâtı uygulamasının bittiğini ve bu operasyona ait askerî ekipmanın başka yere yerleştirildiğini açıklamasıyla gündemden düşmüştür.[300]

Sonuç olarak, Türkiye'nin Çekiç Güç'ü desteklemesi Bağdat yönetimi tarafından olumsuz karşılansa da iki devlet arasında Kürt kimliği nedeniyle ilişkilerin

---

[298] *Ibid.,* s. 150-165; Gözen, "Turgut Özal ve Körfez Savaşı...", s. 341.
[299] Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç...,* s. 120-135; Mahmut Bali Aykan, "Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991-95", *Middle Eastern Studies,* Vol. 32, No. 4, October 1996, s. 358.
[300] "Rumsfeld: Kuzeyden Keşif Harekâtı sona erdi", *Radikal*, 16 Nisan 2003.

daima belirli bir düzeyin altına düşmeden varlığını devam ettirdiği görülmüştür.[301] Çekiç Güç uygulaması Kürt kimliğini ön plana çıkardığı için Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerinde gerilimler yaşamasına neden olsa da, Türkiye, kuralları egemen olan ABD'nin Kürt kimliğine dair izlediği politikalarının yanında olmak zorunda kalmıştır.

C. Irak-KDP İşbirliğine Karşılık Ankara Süreci

ABD'nin, "çifte çevreleme" politikası[302] çerçevesinde, Kürt devleti kurma planları bu dönemde hız kazanınca, KYB ve KDP arasındaki anlaşmazlıkları çözme hedefindeki girişimleri de artmıştır. Öncelikle, Temmuz 1994'te Paris'te düzenlenen toplantıda Kürt gruplar arasında varılan anlaşma KYB ve KDP arasında çatışmalar başlamasıyla uzun süreli olamamıştır.[303] Daha sonra, Ağustos 1995'te gerçekleştirilen Dublin Süreci çerçevesinde, ABD, tekrar, Iraklı Kürt gruplar KDP ve KYB liderlerini bir araya getirerek uzlaştırma çabasına girmiştir. Nitekim bu iki grubun çatışması ABD'nin Bağdat yönetimine karşılık olarak Kürtleri kullanmasını güçleştirmekteydi. Fakat bu kaygılarla gerçekleştirilen ve Türkiye'nin gözlemci statüsünde katıldığı Dublin toplantısı da sonuçta başarılı olamamıştır.[304] Nitekim, ABD'nin müdahalesiyle taraflar arasında yaklaşık bir yıl süren ateşkes, Ağustos 1996'da KYB'nin İran'ın verdiği destek sonucunda Erbil'i ele geçirmesiyle bozulmuştur. Buna karşılık, KDP lideri Barzani de Irak'tan yardım istemiştir.[305]

---

[301] Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç...,* s. 42.
[302] Çifte çevreleme *(dual containment),* ABD'nin, 1990'larda, kendi politika ve kurallarıyla uyumlu hareket etmeyen devletleri "haydut devletler" *(rogue states)* olarak adlandırarak uluslararası alanda zorlama ve baskı yapma politikasının bir uzantısı olarak Irak ve İran'ı aynı anda baskı altına tutma ve böylece Orta Doğu'daki kontrolü elinde tutma hedefine dayanmaktadır. (Bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Cilt II..., s.* 269-270).
[303] Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç...,* s. 169.
[304] *Ibid.,* s. 170-171; Aykan, *op.cit.,* s. 357.
[305] Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç...,* s. 214-217.

Böylece ABD'nin bölgede kendi kurallarını inşa etme yönündeki politikaları tehlikeye düşmüştür.

Saddam ile Barzani'nin işbirliği sonucunda, Irak birlikleri Kuzey Irak'a girerek KYB güçlerini Erbil'den çıkarmıştır. Bu gelişme, ABD'nin politikası doğrultusunda hareket eden Türkiye'yi rahatsız etmemiş; tam tersine Türkiye Kürt kimliği konusundaki kaygıları nedeniyle Irak'ın tutumunu desteklemiştir. Bu gelişmeler, bir tarafta Türkiye, Irak, KDP ve diğer tarafta ise İran, KYB, PKK ittifakı yaratmıştır.[306] Bu çerçevede, tek başına Kürt kimliğinin, bölge devletlerinin ilişkilerine nasıl yön çizebildiği görülmüştür. Nitekim, ABD'nin varlığına rağmen, bu devletler kendi aralarında bir uzlaşma ve çatışma ekseni oluşturarak bölgesel kuralların inşasında etkilerini göstermiş ve ABD'nin uygulamaya çalıştığı politikaya engel teşkil etmişlerdir.

Kendi varlığına rağmen yaşanan bu gelişmeler karşısında ABD, kurallarını egemen kılmak amacıyla yeniden KYB ve KDP liderlerini uzlaştırma çabasına girmiştir. Bu defa, Ankara'da Ekim 1996'da KDP ve KYB liderlerinin Türkmenler, İngiliz ve ABD'li temsilciler eşliğinde bir araya gelmelerini sağlamıştır. Mayıs 1997'ye kadar devam eden, Ankara Süreci olarak adlandırılan ve dört toplantıdan oluşan görüşmeler çerçevesinde Türkiye, KDP-Irak yakınlaşmasını desteklerken; ABD bunu olumsuz karşılayarak KYB ve KDP'nin anlaşmasını sağlamaya çalışmıştır. Görüldüğü gibi, Kürt kimliğinin belirleyiciliğinde, Türkiye, Kuzey Irak'la ilgili gelişmeler karşısında ABD'den farklı bakış açısına sahip olmasına rağmen bu konuda da ABD'nin yanında yer almak zorunda kalmıştır.

---

[306] İlhan Uzgel, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-ABD İlişkilerinde Bölgesel İşbirliği Alanları", *Türk Dış Politikası, Cilt II…,* s. 265.

Görüş ayrılıklarıyla geçen birinci tur görüşmelerin ardından, Ekim'de, Ankara Süreci görüşmelerinin ikincisi gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde, ABD bir yandan KYB ve KDP'ye Türkiye'nin güvenlik kaygılarını gidermek amacıyla PKK'ya karşı mücadele taahhüdünde bulunmaları, diğer yandan Türkiye'ye Kuzey Irak'taki "geçici rejimin" meşruluğunu kabul etmesi yönünde baskı uygulamıştır. Taraflar bu çerçevede bir anlaşmaya varmışlardır. Bu durum, Türkiye'nin 1991'den bu yana dile getirdiği Irak'ın toprak bütünlüğü söyleminden vazgeçtiği ve politikasında değişime gitmesi olarak değerlendirilmiştir.

Fakat, Ankara Süreci'nden bir sonuç alınamayınca, taraflar bu defa Eylül 1998'de Washington'da bir araya getirilmiştir. Türkiye'nin dahil edilmediği Washington toplantısında Irak'ta federal bir yapının kurulması üzerinde konuşulmuştur. Türkiye bu durumdan rahatsız olsa da ABD'yle işbirliği yapmaya devam etmiştir.[307]

Görülüyor ki, Türkiye, ABD'nin bölgesel kuralları çerçevesinde hareket ederek, Irak tarafından da olumsuz karşılanan süreçlerin içinde yer almak zorunda kalmıştır. Ne var ki, Kürt kimliği nedeniyle daima belli bir düzeyde varlığını koruyan ilişkiler yine devam etmiştir. Bu süreç sonrasında, Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanması da Irak'la ilişkileri Suriye ve İran'la ilişkilere nazaran daha az etkilemiştir. Bununla birlikte, Öcalan'ın yakalanmasının Irak'la ilişkilere dolaylı yansımalarının olumsuz olduğunu söylemek olanaklıdır. Nitekim ABD yardımıyla kısmen rahatlayan Türkiye, Irak yönetiminin aleyhine olan Kuzey Irak'la ilgili ABD planlarının yanında olmaya devam etmiştir.

---

[307] *Ibid.*, s. 265-267.

D. Irak'ın İşgali ve Türkiye'nin Etni Temelli Politikası

ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin 20 Mart 2003 tarihinde Irak'ı işgal etmesiyle sadece Türkiye'yi değil bütün Orta Doğu devletlerini etkileyen yeni bir döneme girilmiştir. Mayıs 2003'te Baas rejiminin ve Saddam Hüseyin iktidarının yıkılmasıyla sonuçlanan kısa süreli savaş sonrasında yaşanan gelişmeler Orta Doğu'daki kural inşa sürecini sarsmış ve farklı amillerin etkin olduğu yeni bir sürece yol açmıştır. Bu çerçevede, Orta Doğu'da var olan amillerin etki dereceleri değişmiş ve farklı amiller yeni süreçte ön plana çıkmıştır.

Irak'taki yeni durum karşısında, işgal güçleri açısından istikrarı sağlamak ve kurmaya çalıştıkları siyasî yapıyı sürdürebilmek temel sorun haline gelmiştir. Irak'taki eski devlet yapısı ortadan kaldırıldığı için, yeni bir devlet yapısının kurulması, pek çok amilin dahil olduğu ve bu nedenle karmaşıklaşan bir sürece dönüşmüştür. Böyle bir ortamda, Irak açısından komşularının izleyeceği politikalar, yeni inşa sürecine bakış açıları ve tutumları önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin gelişmeler karşısında politikası da Irak yönetimi için önemli olmuştur.

Irak'ta savaş sonrası bir Kürt federe yönetiminin kurulmasıyla, Irak'la ilişkiler artık bir yandan Kuzey Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle, diğer yandan merkezî Irak yönetimiyle ilişkileri kapsamaya başlamıştır. Türkiye böyle bir Irak karşısında etni temelli bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Türkiye açısından Irak'taki iki etnik kimlik önem taşımıştır: Kürtler ve Türkmenler. Türkiye Kürt kimliğini, kendi Kürt kimliğiyle sorunlu ilişkileri dolayısıyla, görmezden gelmeyi ve kurdukları yönetimi de tanımamayı seçmiştir. Bu tutumda, sorun yaşadığı Kürtlerin Kuzey Irak'taki oluşuma yönelebileceği yönünde kaygı duyması etkili olmuştur. Buna karşılık, Türkiye ikinci gruba, Türkmenlere, yakın durarak onların sorunlarını kendi sorunu olarak sahiplenmiştir. Öyle ki Türkmenlerin Irak'taki siyasal konumları

Irak'la ilişkilerde doğrudan etkili bir unsur haline gelmiştir. Türkiye bir yandan PKK Koordinatörlüğü oluşturarak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ni muhatap olarak kabul etmeyerek Kürt kimliğine mesafeli bakışını onaylarken, diğer yandan Türkmenlerle yakın ilişkiler geliştirerek Kerkük'ün statüsünü kendi sorunu ilan etmiştir.

1. Türkmenler ve Kerkük'ün Statüsü Konusu

Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinde 1990'lara kadar belirleyici unsur Kürt kimliği olmuştur. Kürt kimliğine karşıtlık temelinde inşa edilen kolektif kimlik üzerinden yürütülen ilişkilerde, Türkmenlere karşı nasıl bir politika izlenirse izlensin, Türkiye'nin tepki vermediği görülmüştür. Türkiye kolektif kimlik belirleyiciliğinde olumlu seyreden Irak'la ilişkilerin zarar görmesini istememiştir. Nitekim Türkmenler konusunda herhangi bir söyleme karşılık Irak yönetiminin Kürtleri gündeme getireceği yönünde kaygı duymuştur.[308]

Türkmenler, Türkiye tarafından, ilk kez 1991 Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta meydana gelen otorite boşluğunda Irak'taki yeni inşa sürecine müdahil olmak için bir siyasî araç olarak gündeme getirilmiştir. Türkmen lobisinin çabalarıyla Türkmenler konusu Irak'a dair dış politikanın temel meselelerinden biri haline gelmiştir. Kürt kimliğiyle ilgili gelişmelerden etkilenen ve beslenen bu süreç, Türkmenlere yönelik söylemlerde hassasiyetin geliştirilmesine; buna karşılık Iraklı Kürt gruplara yönelik olarak olumsuz açıklamaların artmasına neden olmuştur. Kürt kimliğine karşı geliştirilen bu tutum Türkiye'deki Kürtler üzerinde olumsuz bir etki

---

[308] Gökhan Çetinsaya, *Irak Dosyası: Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye,* Ankara, SETA, Nisan 2006, s. 39, http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=104&Itemid=58, (20 Haziran 2008).

yaratmıştır.[309] Fakat Türkiye bu çerçevedeki politikasını sürdürerek Ekim 1996'da başlayan Ankara Süreci toplantılarına Türkmenleri dahil etmiştir. Böylece, Kuzey Irak'taki siyasî sürecin bir parçası olarak kabul edilmelerini sağlamıştır. Türkiye'nin bu tavrı KDP tarafından tepkiyle karşılanmış ve taraflar arasındaki işbirliği olasılığını ortadan kaldırmıştır.[310] Ne var ki Türkiye, Irak'taki Türkmenlerin bir kısmını temsil eden, Türkiye'de aile bağları olan ve Türkiye'nin garantörlüğü altında bütün Türkmenleri birleştirme amacında bir grup olan Irak Türkmen Cephesi (ITC)[311] üzerinden yürüttüğü politikasını sürdürmüş ve Irak'ın işgalinin başlamasından itibaren Türkiye, Türkmenlerin siyasal ve kültürel haklarını sürekli olarak gündemde tutmuştur. Bu durum Türkiye'nin Irak ve bölgedeki politikasında kısıtlamalara yol açan bir unsur haline gelmiştir.[312]

Türkiye'nin Türkmenlere dayalı bu politikasının bir sonucu olarak, Türkmenlerin yaşadığı Kerkük de statüsü ve yönetimi açısından Türkiye'nin dış politika meselesi haline gelmiştir. Bu çerçevede Türkiye, Kerkük'teki Türkmen varlığından yola çıkarak buranın Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne dahil edilmesine karşı çıkmakta ve özel bir statü tanınmasını talep etmektedir. Ayrıca, Kerkük İl Meclisi'nde Türkmenlerin Araplar ve Kürtlerle eşit sandalyeye sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir. Geçici İdarî Yasa'nın Kerkük'ün herhangi bir bölgeye

---

[309] DTP Diyarbakır İl Başkanı Hilmi Aydoğdu'nun Şubat 2007'de yaptığı "Kerkük'e yapılan bir saldırıyı Diyarbakır'a yapılmış kabul ederiz" açıklaması bu çerçevede örnektir ("Kerkük'e Yapılmış Saldırıyı Bize Yapılmış Sayarız", *Milliyet,* 22 Şubat 2007).
[310] Uzgel, "Soğuk Savaş...", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 265-66.
[311] Çetinsaya, *Irak Dosyası...,* s. 44.
[312] Oysa 15 Ekim 2005'te yapılan referandumda %78 oy ile kabul edilen yeni Irak Anayasasıyla Türkmenler bağımsız siyasî bir varlık olarak görülmemekle birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik haklara sahip bulunmaktadırlar. Bu anayasal çerçevede, haklarını kullanarak Türkmen varlığını Irak'ta geliştirme olanağına sahip olmuşlardır (*Ibid.,* s. 4 ve 21); Meliha Benli Altunışık, "Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond", *Journal of Contemporary European Studies,* Vol. 14, No. 2, August 2006, s. 192.

katılamayacağını belirten 53. maddesinin yeni Anayasada[313] yer almaması endişe yaratmıştır. Buna karşılık, yeni Anayasanın 140. maddesinde, Kerkük'ün ve diğer sorun yaşanan birimlerin statüsünün halkın iradesini ölçen bir oylamayla 2007 sonuna kadar belirlenmesi öngörülmüştür.[314] Fakat Aralık 2007'de, BM tarafından, bu kapsamda yapılacak referandumun 6 ay süreyle ertelendiği duyurulmuştur.

Türkiye'nin Kerkük'e özel bir statü verilmesini savunan söylemi, 2007 yılı itibariyle, ABD tarafından da destek görmeye başlamıştır. Bu gelişmede, ABD tarafından, Ocak 2007'de, Irak'ta kontrolü sağlamanın bölge devletlerinin desteğiyle mümkün olacağı belirtilen ve bu çerçevede Türkiye'yle işbirliğini vurgulayan "Yeni Irak Stratejisi"nin kabul edilmesi belirleyici olmuştur.[315] ABD'nin bu desteğiyle birliktedir ki önce Anayasada öngörülen Kerkük referandumu ertelenmiş ve sonrasında konunun BM çerçevesine taşınmasına karar verilmiştir. Bu kararı takiben, BM Irak Özel Temsilcisi Steffan De Mistura tarafından Kerkük ve diğer sorunlu bölgelerin statüsü konusunun çözümünü öngören bir rapor hazırlanmıştır. Sorunun çözümünde üç aşama öngören rapor Haziran 2008'de açıklandığında yine anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmıştır. De Mistura, planının ilk aşamasını açıklandığında Kürt yönetiminden tepki almıştır.[316]

Haziran 2008'de Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani Kerkük konusunda taviz vermeyeceklerini söylemiştir. BM Irak Özel Temsilcisi Steffan de Mistura'nın ihtilaflı bölgelere dair düzenlemiş olduğu 3 aşamalı çözüm önerisinin tatmin edici olmadığını ileri sürmüş; buna karşılık Kerkük'ün statüsünün

---

[313] Anayasanın tam metni için bkz. "Iraqi Constitution", *United Nations Assistance Mission for Iraq,* http://www.uniraq.org/documents/iraqi_constitution.pdf, (10 Ekim 2008).
[314] Çetinsaya, *Irak Dosyası....,* s. 25.
[315] "Bush'un Yeni Irak Stratejisi", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070111_bush_iraq_update.shtml, 11 Ocak 2007.
[316] Nitekim planın açıklanan kısmında Musul vilayetinin 2 kasabasının doğrudan Irak merkezî yönetimine bağlanması öngörülmüştür. Bkz. "De Mistura: Kerkük seçimleri ertelensin", http://www.ntvmsnbc.com/news/452202.asp, (7 Temmuz 2008).

referandumla belirlenmesini öngören 140. maddesinin uygulanması gerekliliğini savunmuştur. Bu çerçevede, Kerkük meselesinin referandum ya da 2005 genel seçim sonuçlarına göre çözülmesi gerekirken BM raporunun bunlardan hiçbirini içermediğini vurgulamıştır. Barzani ayrıca bu konuda komşu devletlerle yaşanan gerilimlere rağmen geri adım atılmayacağını açıklamıştır.[317]

Yine Haziran 2008'de Irak Meclis Başkan Yardımcısı Arif Tayfur, Türkiye'nin, Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik'in Irak'ta yaptığı görüşmelerle, Irak'ın içişlerine müdahale ettiğini ileri sürmüştür. Bu görüşmelerde, özellikle de Kerkük meselesini gündeme getirerek Kürtlerin taleplerine açıktan karşı çıktığını ve bu konuda milletvekillerini etkilemeye çalıştığını iddia etmiştir. "Türkiye kentin statüsünü belirleyecek referandumun gerçekleşmemesi için her engeli çıkarıyor. Sorunu çözmek yerine çözümsüz bırakmaya çalışıyor" demiştir.[318]

1 Ekim 2008'de Kerkük'ün de dahil olduğu 5 kentte yapılması planlanan yerel seçimler yine Arap, Türkmen ve Kürt milletvekilleri arasındaki Kerkük anlaşmazlığı nedeniyle ertelenmiştir.[319] Kerkük'te Araplar, Türkmenler ve Kürtlerin eşit temsilciye sahip olmasını öngören ve 140. madde dışında referandum yerine yerel seçimler çerçevesinde Kerkük'te de seçimlerin yapılmasını öngören yeni seçim yasası da Temmuz 2008'de Irak Devlet Başkanı Celal Talabani tarafından veto edilmiştir. Fakat bu tartışmalı yasa tasarısı Eylül 2008'de Irak Meclisinde onaylanmış ve yerel seçimlerin 2008'in ilkbahar ya da yaz aylarına ertelenmesi

---

[317] "Barzani: Kerkük için taviz vermeyiz", http://www.ntvmsnbc.com/news/450082.asp, (16 Haziran 2008).

[318] "Tayfur: "Türkiye içişlerimize müdahale ediyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/449936.asp, (14 Haziran 2008).

[319] Kerkük'ün statüsü konusunda bir anlaşmaya varılamamış olması seçimlerin usulü konusunda da anlaşmayı engellemiştir. Irak parlamentosundaki Arap ve Türkmen gruplar Kerkük için özel bir seçim yapılması gerektiğini savunurken; Kürt milletvekilleri ise Irak genelinde seçimlerin aynı günde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bkz. "Kerkük anlaşmazlığı yerel seçimleri erteletebilir", http://www.ntvmsnbc.com/news/450849.asp, (23 Haziran 2008).

konusunda bütün taraflar uzlaşmıştır.[320] Sonuç olarak, 31 Ocak 2009'da yerel seçimler yapılabilmişse de Kerkük bu sürecin dışında bırakılmıştır.[321]

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin Türkmenler üzerinden yürüttüğü politikası başından beri Irak'la ilişkileri (Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve Irak merkezî yönetimi ile) olumsuz yönde etkilemiş ve ilişkilerinde sınırlamalara neden olmuştur. Türkiye'nin bu politikası, bölgede kuralları egemen olan ABD'yle ilişkilerde de kriz yaşamasına neden olmuştur. Nitekim 4 Temmuz 2003'te Türkiye'nin Kuzey Irak'ta Süleymaniye'de bulunan özel kuvvet subaylarının ABD askerlerince başına çuval geçirilerek gözaltına alınmaları bu çerçevede yaşanmıştır. "Çuval olayı" olarak anılan bu olayın, 1 Mart 2003'te TBMM Irak'a asker gönderilmesini reddettiğinden bir intikam girişimi olduğu yönünde iddialar ortaya konulsa da,[322] Türkiye'nin ABD kurallarına aykırı olarak bölgede Türkmenleri örgütlemeye çalışması ve gizli faaliyetleri nedeniyle yaşandığı yolundaki yorumlar ağırlık kazanmaktadır.[323]

Bununla birlikte, son dönemlerde yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin uzun vadede politika değiştirmesine yol açabilir. Nitekim 3 Ekim 2008'de PKK'nın Aktütün karakoluna saldırısı sonrasında Türkiye ile Kürdistan Bölgesel Yönetimi arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. Öncelikle, Türkiye bu saldırısı sonrasında PKK'nın Kuzey Irak'tan destek aldığı yönünde suçlamalarda bulunmuş;

---

[320] "Kerkük'te Yerel Seçimler İlkbahara", http://www.ntvmsnbc.com/news/460387.asp, (25 Eylül 2008).

[321] "Irak seçime hazırlanıyor, tansiyon yüksek", *CNN Türk,* http://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/27/irak.secime.hazirlaniyor.tansiyon.yuksek/510760.0/index.html, (27 Ocak 2009); "Irak'ta yerel seçimlerin galibi Maliki", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/474533.asp, (6 Şubat 2009).

[322] Bu iddia Ergenekon Davası sanığı Muzaffer Tekin'in evinde bulunan raporlarda yer almaktadır. Bkz. "İddianameye giren 'Çuval raporu'", *Hürriyet,* 8 Ağustos 2008.

[323] Türkiye'nin bir Kürt olan Kerkük valisine karşı bir suikast planladığı da ileri sürülmüştür. Bkz. Murat Yetkin, "Süleymaniye'de gerçekte neler oldu?", *Radikal,* 20 Şubat 2007; Mehmet Ali Birand, "Kuzey Irak'ta Türkmen ve PKK pazarlığı…", *Hürriyet,* 8 Temmuz 2003; Faruk Zabcı, "Çuval olayını ABD'liler de anlattı", *Hürriyet*, http://www.gazeten.com/cuval-olayini-abdliler-de-anlatti/, (19 Aralık 2006).

buna karşılık Kürt yönetimi bu suçlamaları kabul etmeyerek PKK'ya karşı tutumlarının net olduğunu ileri sürmüştür.[324] Sonrasında Barzani tarafından Kerkük'te yönetimi paylaşmaya hazır oldukları ve yakın zamanda artırılacak olan petrol üretimini Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırmayı hedefledikleri yönünde bir açıklama yapılmıştır.[325] Bu gelişmelerin ertesinde de Türkiye PKK sorununu çözmek amacıyla Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle ilk kez resmî düzeyde ilişkileri başlatmıştır. 15 Ekim'de Türkiye'nin Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik başkanlığındaki Dışişleri Bakanlığı heyeti Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Barzani'yle görüşmeye gitmiştir. Özçelik görüşme sonrasında yaptığı açıklamada, olumlu ve kapsamlı bir görüşme yaptıklarını belirtmiştir.[326] Türkiye'nin Özçelik aracılığıyla Barzani'yle görüşmeleri bundan sonra da devam etmiştir.[327] Bütün bu gelişmeler, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle kurulmaya başlayan ilişkilerde de Kürt kimliğinin belirleyici olduğunu ve olacağını göstermektedir.

2. PKK Koordinatörlüğü ve Üçlü Mekanizma

Irak'taki gelişmelerden kaygı duyan Türkiye'nin Kuzey Irak'ta PKK varlığı konusunda beklentileri karşılanmamıştır. Bu nedenle bu konu Kuzey Irak üzerinden ABD, Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerde zaman zaman gerilim yaşanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine ABD tarafından, Türkiye'nin tepkilerini yatıştırmak amacıyla, Ağustos 2006'da PKK'yla mücadele etmek üzere PKK

---

[324] "PKK Türkiye ile İlişkimizi Bozmak İstiyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/461818.asp, (9 Ekim 2008).
[325] "Barzani: Kerkük'te Yönetimi Paylaşmaya Hazırız", http://www.ntvmsnbc.com/news/461941.asp, (10 Ekim 2008).
[326] "Türk Heyeti Barzani'yle Görüştü", http://www.ntvmsnbc.com/news/462397.asp, (15 Ekim 2008).
[327] Son olarak Şubat 2009'da yapılan görüşmelerde 31 Ocak 2009 yerel seçim sonuçlarının ve Mayıs 2009'da yapılması planlanan Kürt parlamentosu seçimlerinin değerlendirildiği belirtilmiştir. Bkz. "Özçelik Erbil'de Barzani ile Görüştü", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/476125.asp, (23 Şubat 2009).

Koordinatörlüğü olarak adlandırılan bir özel temsilcilik oluşturulmuştur. Bu özel temsilcilik görevine de Joseph Ralston getirilmiştir.[328]

PKK Koordinatörlüğü'nün amacı, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Sean McCormack tarafından, Kuzey Irak ve Türkiye-Irak sınırında faaliyet gösteren PKK ve diğer terörist grupların tasfiye edilmesi konusunda Ankara ve Bağdat hükümetiyle koordinasyonu sağlama olarak açıklanmıştır. ABD'nin temsilcisini belirlemesi sonrasında Ankara da, Eylül 2006'da eski İkinci Ordu Komutanı emekli orgeneral Edip Başer'i PKK Koordinatörü olarak atamıştır. Başer'in böylece Terörle Mücadele Yüksek Kurulu Başkanı sıfatıyla dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'e bağlı olarak çalışması öngörülmüştür.[329]

Fakat Ocak 2007'de, PKK konusunda verilen güvencelere rağmen somut adımlar atılmamasını eleştiren Başbakan Erdoğan, ABD ve Türkiye arasında kurulan bu mekanizmanın işe yaramadığını ilan etmiştir.[330] Buna karşılık, Ralston için Ocak sonunda Türkiye ziyareti planlanmıştır. Ralston öncesinde Kuzey Irak'a giderek Türkiye'den giden Kürtlerin yaşadığı Mahmur mülteci kampını ziyaret etmiştir. Ralston daha sonra KDP lideri Mesut Barzani'yle görüşmüş ve Kürt sorununun barışçı yollarla çözümlenmesi konusunda Barzani'yle ortak bir açıklama yapmıştır. Sonunda Ralston, 30 Ocak 2007'de, ABD Başkanı Bush'un yeni Irak stratejisini açıklaması ertesindeki ilk Ankara ziyaretinde bulunmuştur. Yeni strateji çerçevesinde

---

[328] Ralston 1996-2000 yıllarında ABD Genelkurmay Başkan Yardımcısı, 2000-2003 arasında NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanı ve ABD'nin Avrupa Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapmıştır. Bkz. http://www.nato.int/cv/saceur/ralston.htm, (29.08.2006).

[329] "PKK Koordinatörlüğü'ne Edip Başer", http://www.ntvmsnbc.com/news/384186.asp, (9 Eylül 2006); "Koordinatörlük" kelimesinin kullanılması, dönemin muhalefeti ve Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt tarafından, Türkiye ile PKK arasında pazarlık yapacak bir mekanizma sanılmasına yol açtığı gerekçesiyle, tepkiyle karşılandığından bunun yerine "özel temsilcilik" denmeye başlanmıştır. Bkz. "Ralston da Gitti, Koordinatörlük Fiilen Bitti", http://www.ntvmsnbc.com/news/422557.asp, (20 Mayıs 2008).

[330] 3 Ocak 2007'de Başbakan Erdoğan koordinatörlüğün işe yaramadığını ilan etmiştir. Başer de ABD'nin tutumu nedeniyle hayal kırıklığı yaşandığını belirtmiştir (*Radikal,*10 Ocak 2007).

PKK'yla mücadeleye özel önem atfedildiği ve sorunun Irak'la birlikte çözülmesi gerekliliği öngörülmüştür.[331] Buna paralel olarak, Ankara'daki görüşmede Ralston, PKK sorununun çözümü için Kürtlerle diyalogun şart olduğunu söylemiştir. Buna karşılık hükümetin tavrı Irak'ta her kesimle diyaloga açık olunacağı fakat her konuda merkezî hükümetin muhatap alınacağı yönünde olmuştur.[332]

Mart 2007'de ABD'ye Ralston'la görüşmeye giden Başer bunun ertesinde Mayıs 2007'de, yaptığı açıklamalar gerekçe gösterilerek görevinden alınmıştır. Başer yaptığı açıklamalarda, ABD'yle kurulan bu mekanizma çerçevesinde bazı ilerlemeler sağlansa da gelinen noktada sıkıntılar yaşandığını belirtmiştir.[333] Başer yerine Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Rafet Akgünay'ın atandığı PKK Koordinatörlüğü, Ekim 2007'de Ralston'un istifasıyla fiilen işlevsiz hale gelmiştir.[334]

Kürdistan Bölgesel Yönetimi dışarıda bırakılarak kurulan bu yapı aracılığıyla PKK'yla mücadele konusunda bir gelişme kaydedilemeyince bu ikili mekanizma bir yılın sonunda fiilen ortadan kalkmıştır. Bunun yerine, Kasım 2007'de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ABD Başkanı George W. Bush'la görüşmesinde PKK'ya karşı işbirliği ve istihbarat paylaşımını öngören, ABD Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral James E. Cartwright, ABD kuvvetlerinin Irak komutanı Orgeneral David H. Patraeus ve Türkiye adına Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Ergin Saygun'un katıldığı bir üçlü koordinasyon komitesi kurulduğu ilan edilmiştir.[335]

Sonradan Irak'ın da dahil edildiği ve bu nedenle "üçlü mekanizma" olarak anılmaya başlanan bu oluşum başarı kaydedemeyince, Ekim 2008'de PKK'nın

---

[331] *Radikal*, 30 Ocak 2007.
[332] *Radikal,* 31 Ocak 2007.
[333] "Edip Başer Görevden Alındı", http://www.ntvmsnbc.com/news/408638.asp, (11 Nisan 2008).
[334] "Ralston da Gitti, Koordinatörlük Fiilen Bitti", http://www.ntvmsnbc.com/news/422557.asp, (20 Mayıs 2008).
[335] *Sabah*, 6 Kasım 2007.

Aktütün saldırısı sonrasında, Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'yi mekanizmaya dahil etme önerisinde bulunmuştur.[336] Böylece mekanizmanın, Kürdistan Bölgesel Yönetimi İçişleri Bakanı Kerim Sincari'nin de katıldığı bakanlar düzeyindeki ilk toplantısı Kasım 2008'de yapılmış ve PKK'ya karşı bir "Yakın Takip Komitesi" kurma kararı alındığı açıklanmıştır.[337] Üçlü mekanizma son olarak Nisan 2009'da Bağdat'ta toplanmıştır. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada PKK'nın Irak'taki siyasal örgütlerinin ve gazetelerinin kapatılması kararı alındığı belirtilmiştir.[338] Bununla birlikte, Şubat 2009'da Erbil'de "PKK Terörüne Karşı Koordinasyon Merkezi" kurulmuştur. Türkiye, ABD ve Irak'tan subay ve istihbarat elemanlarının görevlendirildiği bu merkezle PKK'nın bölgedeki faaliyetlerini yakından izleyip etkisiz hale getirmenin hedeflendiği belirtilmiştir.[339]

3. Ocak 2007 Petrol Krizi

Türkiye'nin Türk etnik kimliği temelinde bir politika yürütmesi ve Kürt kimliğiyle çatışması nedeniyle Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle gerginlikler yaşadığı ve uzun süre olumlu bir ilişki çerçevesi kuramadığı görülmektedir. Kuzey Irak'taki yerel yöneticilerle iletişim kanallarının kapalı tutulması ve yalnızca Irak merkezî yönetiminin muhatap alınması ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Ocak 2007'deki petrol krizi de bu çerçevede yaşanmıştır.

---

[336] *Sabah,* 21 Ekim 2008.
[337] *Zaman*, 21 Kasım 2007; "Türkiye-Irak-ABD arasında üçlü mekanizma", http://www.voanews.com/turkish/archive/2008-11/2008-11-19-voa12.cfm?moddate=2008-11-19, (19 Kasım 2008).
[338] "PKK'yı ilgilendiren her şey kapatılıyor", http://www.ntvmsnbc.com/id/24955851/, (11 Nisan 2009).
[339] "PKK'ya Karşı Koordinasyon Merkezi Kuruldu", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/476411.asp, (23 Şubat 2009).

Irak'a petrol sevkiyatı konusunda çıkan bu krizde Irak'la bugüne kadar iyi giden ticarî ilişkiler zarar görme tehlikesi yaşamıştır. Kriz, Irak Millî Petrol Şirketi SOMO'nun, sözleşmelerini yenilemek isteyen Türkiye firmalarına bunun için Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne başvuruda bulunmalarını söyleyen bir yazı göndermesiyle başlamıştır. Türkiye bu yazıyı, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ni muhatap alması için kendisine yapılan bir dayatma olarak değerlendirmiştir. Nitekim Türkiye'nin bu konuda sözeylemler yoluyla inşa ettiği kurallar bellidir: Irak'la ilgili her konuda Bağdat yönetimi muhatap alınacaktır. Bu kriz çerçevesinde, Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in konu hakkında "Türkiye'yi test etmek isteyenler, bedelini ağır öder. Türkiye bölünmemiş ve toprak bütünlüğü olan bir Irak'ı tanımaktadır" demesiyle Habur sınır kapısından akaryakıt sevkiyatı durdurulmuştur. Tüzmen ayrıca "Petrol ticaretindeki muhatabımız Irak merkezî hükümetidir, Irak Millî Petrol Şirketi SOMO'dur. Birileri Türkiye'ye birşeyleri dayatmak istiyorsa, bunu başaramayacaklarını göreceklerdir"[340] açıklamasında bulunarak bu konudaki dış politika kuralını tekrar etmiştir. Buna karşılık olarak da Bağdat tarafından "Irak'la sorunsuz ticaretin yolu devlet başkanımız *Kürt* Celal Talabani ile *Kürt* Bölgesel Yönetiminin Başkanı Mesud Barzani ile doğru düzgün diyalog kurmaktır" açıklaması yapılmıştır.[341]

Türkiye kendi kuralını, Irak anayasasının dördüncü bölümünde federal hükümetin yetkileri kısmındaki 110. maddesinde Irak'taki petrolün "tüm bölgelerde tüm Irak halkına ait olduğunu" belirten ifadeyi kullanarak desteklemeye çalışmıştır. Bu çerçevede, her konuda Irak merkezî hükümetinin muhatap alınacağı ileri sürülmüştür. Buna karşılık, Irak tarafı ise SOMO'nun böyle bir yazı yazmasının

[340] "Petrolde Kuzey Irak ile Temas Şartı", *CNN Türk*, 28 Ocak 2007.
[341] *Radikal*, 3 Şubat 2007 (Alıntıdaki vurgular yazara aittir).

gerekçesi olarak, bir taraftan merkezî hükümetin akaryakıt ulaşımı konusunda yaşadığı sıkıntı nedeniyle Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne kendi akaryakıt ihtiyacını karşılama yetkisini vermesini göstermiştir.[342] Diğer taraftan da Anayasanın bu konuyu düzenleyen bazı maddelerini ön plana çıkarmıştır. Nitekim, Irak Anayasasının 116. maddesi, "Anayasa, yürürlük tarihinden itibaren, Kürdistan bölgesi ve onun mevcut bölgesel ve federal yetkilerini tanır" ifadesi yer almaktadır. 111. maddede federal hükümete petrol/gaz dağıtımı ve işletimi konusunda yetki tanınmaktadır. Yine 113. maddede "gümrüklerin bölge hükümetleri ve vilayetler ile eşgüdüm halinde yönetileceği ve düzenleneceği" hükmü ve 114. maddede ise "federal hükümetin özgün yetkileri içinde bulunmayan tüm yetkilerin bölgeler ve vilayetler tarafından kullanılacağı" belirtilmektedir.[343]

Bu konuda yaşanan kriz, SOMO'nun Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı'na gönderdiği resmî yazıda, Irak ile petrol ürünleri taşımacılığında eski hükümlere uyulacağını belirtmesi, Irak Enerji Bakanının Tüzmen'i araması ve bu konuda güvence vermesiyle çözülmüştür.[344] Bununla birlikte, Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle ilişkileri bu çerçevede geliştiği sürece yeni krizler yaşanması muhtemel görünmektedir.

Sonuç olarak görülüyor ki, Kuzey Irak'ta inşa edilen yeni kurallar Türkiye'nin bu konuda sürdürmeye çalıştığı kurallara meydan okumaktadır. Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne birtakım yetkiler tanıyan anayasal çerçeve göz önünde bulundurularak buradaki Kürt kimliğiyle ilişkileri geliştirmenin Türkiye'nin dış politikasında önünü açacağını söylemek olanaklıdır. Bu konuda yapıcı politikalar

---

[342] Cengiz Çandar, "Bağdat'tan dönen yanlış hesap...", *Hürriyet,* 1 Şubat 2007, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/5874495.asp?yazarid=215&gid=61, (2 Eylül 2008).
[343] Bkz. "Iraqi Constitution", *United Nations Assistance Mission for Iraq,* http://www.uniraq.org/documents/iraqi_constitution.pdf, (10 Ekim 2008).
[344] *Radikal,* 1 Şubat 2007.

geliştirilerek Türkiye'nin bölgede güçlü –yani kural inşasında etkili- bir amil olması sağlanabilir. Bu konuda adım atılmaması durumunda, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin İran ve Suriye ile ticarete yönelmesi söz konusu olabilir.[345] Bununla birlikte, son dönemde Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle görüşmeler yapmaya başlaması,[346] içerde Kürt kimliğine dair atılan bazı adımlarla[347] birlikte düşünüldüğünde, bir politika değişikliğine gidildiğinin işaretlerini vermektedir. Kürt sorununun çözümü yolunda ilerleme kaydedilirse ilişkilerin yeniden şekillenmesi mümkün görünmektedir.

IV. TÜRKİYE'NİN "IRAK'A KOMŞU ÜLKELER" GİRİŞİMİ

Kürt kimliğinin etkili bir amil haline gelmesi ve Irak'la ilişkilerde ön plana çıkmasıyla Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini belirleyen kolektif kimlik de zarar görmüştür. Irak'ın işgalini önleme ve Kürt kimliği karşıtlığına dayalı olarak inşa edilen bu kimliği yeniden canlandırma kaygısıyla Türkiye Ocak 2003'te "Irak'a Komşu Ülkeler" adı altında toplantı fikrini gündeme getirmiştir. ABD'nin muhalefetine rağmen ilk toplantı 23 Ocak 2003'te dışişleri bakanları düzeyinde İran,

---

[345] "Irak Bülteni, Türkiye ile Irak Arasında Yaşanan Petrol Krizi", *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu,* s. 3, www.dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=115&Itemid=6, (10 Eylül 2008).

[346] *Supra,* s. 102.

[347] 1 Ocak 2009 itibariyle TRT'nin 6. Kanalı 24 saat Kürtçe yayına başlamıştır (Bkz. "TRT'nin Kürtçe kanalı TRT 6 yayına başladı", *Hürriyet,* 1 Ocak 2009). Ayrıca DTP heyetinin Aralık 2008'de Mesut Barzani'yle ve Mart 2009'da da Celal Talabani ile görüşmesi sonrasında Talabani tarafından Erbil'de bir "Kürt Ulusal Konferansı" düzenlenmesi önerisi ortaya atılmıştır. PKK'ya silah bırakma çağrısı yapacaklarını söyleyen Talabani, konferansa dünyanın her yerinden Kürt partilerinin katılacağını söylemiştir (Bkz. "Talabani: Bu kez umutluyum", http://www.ntvmsnbc.com/id/24947671/, (18 Mart 2009). Fakat Mayıs 2009'da yapılması planlanan konferans belli bir tarih verilmeden ertelenmiştir ("Kürt konferansı yine ertelendi", *Taraf,* 17 Nisan 2009).

Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır'ın katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.[348]

Toplantıların dile getirilen amacı "Irak'taki çalkantı ve sorunların, komşu ülkelere yayılmasının önüne geçmenin yollarının araştırılması" olmuştur. Katılımcı ülkelerin Irak'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması gerektiği, Irak'ta istikrarın yeniden kurulmasına destek verilmesi, Irak'taki her çeşit terörist faaliyetlere karşı işbirliği yapılması vb. noktalarında uzlaşarak biraraya geldikleri belirtilmektedir.[349] Bu ilkeler etrafında yapıldığı açıklanan toplantılar Irak yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Irak'ın konu edinildiği toplantılar Irak'ın içişlerine müdahale olarak nitelendirilmiştir.[350] Mart 2007'de gerçekleştirilen ve düzenlendiği yerde 3 patlama meydana gelen Bağdat toplantısının açılış konuşmasında Irak Başbakanı Nuri El Maliki komşu ülkelere Irak'ta belirli grupları destekleyerek içişlerine müdahale etmemeleri konusunda uyarıda bulunmuştur.[351]

Bunun üzerine, Mayıs 2007'de Mısır'ın Şarm El Şeyh kentinde gerçekleştirilen 5. buluşmadan itibaren, toplantılara Irak da dahil edilmiştir. Toplantıların bu genişletilmiş versiyonu, Irak'ın yanısıra, BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri, AB Komisyonu, İslam Konferansı Örgütü ve Arap Birliği'ni kapsamıştır. "Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı"nın Mısır'da gerçekleştirilen bu ilk toplantısında, komşular tarafından Irak'ın yeniden istikrarlı bir ülke olması için ne yapılması gerektiği konu edinilerek enerji, güvenlik ve mülteciler

---

[348] "Irak'a Komşu Ülkeler Girişimi Nasıl Başladı?", *CNN Türk,* http://www.cnnturk.com/2007/dunya/11/02/iraka.komsu.ulkeler.girisimi.nasil.basladi/402105.0/index.html, (2 Kasım 2007).

[349] S. Gülden Ayman, "Bir Güvenlik Sorunsalı Olarak Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Çıkmazı", *Irak Çıkmazı: Türkiye Açısından Temel Parametreler,* Der. S. Gülden Ayman, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, İstanbul, Bigart Creative, Ocak 2008, s. 70.

[350] *Ibid.*

[351] "Irak'ın Komşuları Toplandı", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070310_iraq_conference.shtml, (10 Mart 2007).

meselelerine dair üç farklı çalışma grubu oluşturularak Irak'a destek verilmesi kararlaştırılmıştır.[352]

Türkiye'nin PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta askerî operasyonlar yapabileceğinin konuşulduğu bir süreçte, Kasım 2007'de İstanbul'da gerçekleştirilen "Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Dışişleri Bakanları İkinci Toplantısı"nda ise öncelikle her toplantıda yapıldığı gibi Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gereğinin altı çizilmiştir. Daha sonra, BM'nin Irak'ta etkin olması gerektiği vurgulanmış ve Mayıs 2007 toplantısında alınan kararla kurulan üç çalışma grubunun faaliyetleri değerlendirilmiştir. Türkiye için önemli bir nokta olan Irak ve komşuları arasında terörle mücadele konusunda işbirliği yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ortak sınırların korunarak, teröristlere her türlü desteğin kesilmesinin önemli olduğu belirtilmiştir.[353] İstanbul'da gerçekleştirilen bu toplantıda, Irak'ın durumundan çok Türkiye'nin PKK meselesi ele alınmıştır. Açılış konuşması yapan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan "teröre karşı acil tedbir alınması gerektiği"ni dile getirmiştir. Irak Başbakanı Nuri El Maliki ise PKK'nın takipleri altında olduğunu ve Türkiye'ye yönelik saldırıların önlenmesi için gerekli tedbirleri aldıklarını söylemiştir.[354]

Bugüne kadar gerçekleştirilen toplantılarda görüş ayrılıkları nedeniyle Irak'ın geleceğine dair etkili bir çalışma gerçekleştirilememiştir. Toplantılara katılan farklı amillerin, muhtemel bir Kürt devletine karşı olarak temelde Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda hemfikir görünseler de, Irak'la ilgili farklı noktalar ve kesimler üzerinde durdukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, daha çok Kürt kimliğine dair kaygıları olan Türkiye genel olarak bazı bölge ülkelerinden ayrılmaktadır. Suudi Arabistan, İran ve

---

[352] "Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı Başladı", http://dunyabulteni.net/news_detail.php?id=26750&uniq_id=1202274946, (3 Kasım 2007).
[353] "Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı Sonuç Bildirisi Yayımlandı", *Milliyet,* 3 Kasım 2007.
[354] "Irak Toplantısına Sınır Ötesi Gölgesi", *Evrensel,* 4 Kasım 2007.

Kuveyt Sünni-Şii çatışmasının ülkelerine yansımasından kaygı duyarken; Ürdün Irak'ın bölünmesiyle İslamcı direniş gruplarının ülkesinde etkisini artırmasından endişelenmektedir. Bununla birlikte, ülkeler Irak'ın geleceğinin kendi ülkelerine yansımaları olacağı konusunda hemfikir görünmektedir.[355]

Sonuç olarak, Türkiye'nin kaygılarının temelinde yer alan Kürt kimliği üzerinden kolektif kimlik inşasının bu çerçevede gerçekleşmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin 1980'lerden 1990'ların sonuna kadar ilişkilerinde belirleyici olan kolektif kimliği yeniden inşa çabası olarak uygulamaya konulan "Irak'a Komşu Ülkeler" toplantıları, söz konusu kolektif kimliğin inşasında zorunlu olan ortak yaklaşımlar ve kaygıların eksikliği nedeniyle, Türkiye'nin amaçlarına katkı sağlamaktan uzak görünmektedir. Başlangıçta Irak'ın tepkisine neden olan toplantılar, kapsamı genişletilmiş biçimiyle Türkiye'nin kurmak istediği kolektif kimlikten daha da uzaklaşmıştır.

V. KÜRT SORUNUNUN BELİRLEYİCİLİĞİNDE İSRAİL'LE YAKIN İLİŞKİLER

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1970'ler ve 1980'li yıllarda genel olarak olumlu bir gelişme gözlenmemiştir. Bu durumda Türkiye'nin tutumu belirleyici olmuştur. Nitekim Türkiye, İsrail'in Arap devletleriyle sorunları ve Filistin meselesi dolayısıyla, Orta Doğu devletleriyle paralel bir tutum sergileyerek İsrail'den uzak durma politikasını uygulamıştır. Fakat, 1990'larda, ilişkilerdeki bu olumsuz hava tersine dönmüş ve Türkiye-İsrail ilişkileri önemli ölçüde gelişme göstermiştir.

[355] Ayman, *op.cit,* s. 71-72.

1990'lardaki bu yakınlaşmanın temelinde, belirtilen diğer nedenlerin[356] ötesinde, Kürt sorunu yer almaktadır. Kürt sorunu, bir yandan PKK'yla mücadele yöntemlerinin Türkiye'yi zorlaması, diğer yandan da komşu devletlerin PKK'ya desteği nedeniyle Türkiye'yi İsrail'le ilişkilerini geliştirmeye itmiştir. Nitekim PKK eylemlerinin Suriye, Irak ve İran tarafından desteklenmesi, Türkiye'yi doğrudan bir sorun yaşamadığı ve kendisi gibi bu devletlerle sorunlar yaşayan İsrail'le işbirliği yapmaya yöneltmiştir.[357] Soğuk Savaş sonrası bölgesel kuralların inşasına girişen ABD'nin de bölgede güçlü müttefik yaratma ihtiyacıyla bu yakınlaşmayı teşvik etmesi ilişkilerdeki gelişmeyi desteklemiştir. Fakat ABD'nin tek başına İsrail-Türkiye ilişkilerini kontrol ettiği ve yönettiğini söylemek ilişkilerdeki karşılıklı inşa ediciliğin gözardı edilmesine neden olmaktadır. Nitekim Türkiye ve İsrail de faaliyetleriyle ve işbirliği anlaşmalarıyla ABD'nin politikasını etkileyebilmektedir.[358]

Böylece, 1992 yılından itibaren ilişkilerde olumlu gelişmeler başlamıştır. Haziran 1992'de Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş İsrail'e gitmiştir. Bu ziyaret Türkiye tarafından üst düzeyde gerçekleştirilen ilk İsrail ziyareti olmuştur. Görüşmeler sonucunda bir Turizm İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.[359] Bunu takiben Kasım 1993'te Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in İsrail ziyareti söz konusu olmuş ve bu ziyaret sonucunda çeşitli ekonomik ve kültürel değişim anlaşmaları imzalanmıştır. Çetin yaptığı açıklamada, Orta Doğu'da Türkiye ve İsrail'in teröre müsamaha göstermeyeceği yeni bir düzenin oluştuğunu söylemiştir. Daha sonra,

---

[356] Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu tarafından, Türkiye-İsrail'in yakınlaşma nedenleri 5 maddede derlenmiştir. Bkz. Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II…*, s. 568-569.

[357] Robert Olson, *Turkey's Relations with Iran, Syria, Israel, and Russia, 1991-2000, The Kurdish and Islamist Questions,* California, Mazda Publishers, Inc., 2001, s. 127.

[358] Bu konuda bkz. Joshua Walker, "Turkey and Israel's Relationship in the Middle East", *Mediterranean Quarterly,* 17 (4), 2006, s. 61.

[359] Hakan Yavuz, "Turkish-Israeli Relations Through The Lens of The Turkish Identity Debate", *Journal of Palestine Studies,* Vol. 27, No. 1, Autumn 1997, s. 28.

Kasım 1994'te İsrail ziyaretinde Başbakan Tansu Çiller, Türkiye-İsrail ilişkilerine yönelik olarak "stratejik ilişki" nitelendirmesinde bulunmuştur. Bu çerçevede, taraflar arasında, Kürt ve İslamî örgütlerin faaliyetlerine karşı istihbarat paylaşımını öngören bir anti-terörizm anlaşması imzalanmıştır.[360] Bundan sonra karşılıklı üst düzey ziyaretler devam etmiştir.

Refahyol[361] iktidarı döneminde, İslamî kimliğin egemenliğine rağmen, dış politika alanında belirlenen sınırların dışına çıkılamadığı görülmüştür. Bu dönemde Nisan 1997'de Savunma Bakanı Tayan İsrail ziyaretini gerçekleştirmiş ve bu çerçevede, iki ülke için ortak tehdit oluşturan ülkelerin İran, Suriye ve Irak olduğunu ilan etmiştir. Refahyol hükümeti döneminde iç politikada yaşanan ve irticai olarak değerlendirilen gelişmelere karşı olarak 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararların uygulamaya konulduğu "28 Şubat süreci"nin de bu yakınlaşmayı desteklediği görülmüştür. Nitekim bu sürecin amilleri tarafından iç ve dış politika açısından temel tehditler belirlenmiştir: "İrtica" ve "PKK terörü".[362] Bu tehdit tanımlaması, bir yandan PKK'ya destek veren devletlere karşı sert bir politika takip etmeyi bir yandan da İsrail'le yakın ilişkiler geliştirmeyi işaret etmekteydi. Bu bağlamda İsrail'le yakınlaşmanın hem Suriye gibi PKK destekçisi devletlere karşı zorlayıcı bir unsur olacağı hem de Türkiye'ye bu konuda yardım sağlayacağı düşünülmüştür. Sonuç olarak, Kürt kimliğinin belirleyici olduğu bu yakınlaşmada ilişkilerde işbirliği yapılan alanlar da zamanla çeşitlenmiştir.

---

[360] Süha Bölükbaşı, "Behind the Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View", *Journal of Palestine Studies,* Vol. 29, No. 1. Autumn 1999, s. 31.
[361] 8 Temmuz 1996-30 Haziran 1997 tarihleri arasında görev yapan Refah Partisi (RP) ile Doğru Yol Partisi'nin (DYP) koalisyonundan oluşan Necmettin Erbakan Hükümeti kısaca "Refahyol"olarak adlandırılmaktadır.
[362] Yavuz, *op.cit.,* s. 31.

Türkiye ayrıca Türkiye Yahudileri ile İsrail Yahudilerinin yakınlaşmasını destekleyerek, bu yolla Amerikan Yahudileriyle işbirliği sağlamaya çalışmıştır. Nitekim ABD'nin dış politikasında etkili bir kimlik olan Yahudi kimliği ABD'nin Irak politikasını etkilemesi açısından önem taşımaktaydı. Türkiye son zamanlarda, ABD'yle farklı noktalarda durduklarını görmekte ve ABD'nin Irak'taki federal yapının bağımsız bir Kürt devletine geçişini sağlaması ihtimalinden kaygı duymaktaydı. Bu kaygılarla Türkiye, Amerikan Yahudileriyle kurulan yakınlığın ABD politikasını Türkiye'nin tutumuna yaklaştıracağı umudunu taşımaktaydı.[363]

A. İsrail'le Artan İşbirliği

İsrail'le işbirliği çok boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte, odaklanılan temel alanlar askerî ve ekonomik konular olmuştur.[364] Genel olarak, İsrail açısından Türkiye'yle ekonomik alanda işbirliği yapmak önemli olmuşken, Türkiye Kürt sorunu nedeniyle, ki PKK faaliyetlerinin Türkiye için maliyeti giderek artmaktaydı, daha çok askerî işbirliğini öncelikli görmüştür.

Şubat 1996'da İsrail ile Türkiye arasında bir Askerî Eğitim ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın teröre karşı işbirliği içermesi önemlidir. Türkiye bu anlaşma aracılığıyla Lübnan'ın güneyinde bir güvenlik bölgesi oluşturan İsrail'in deneyimlerinden faydalanmak istemiştir. Ayrıca, İsrail askerî ve istihbarat birimlerinin İran, Suriye ve Irak sınırlarındaki Türk birimlerine eğitim vereceği belirtilmiştir. Eğitimin bu sınırlarda yapılmasının öngörülmesi anlam taşımaktadır. Nitekim söz konusu sınır devletleri PKK kamplarının bulunduğu veya PKK'ya

---

[363] Olson, *Turkey's Relations with…,* s. 135-136.
[364] Meliha Altunışık, "The Turkish-Israeli Rapprochement in the Post-Cold War Era", *Middle Eastern Studies,* Vol. 36, No. 2, April 2000, s. 186.

yardım eden devletlerdir. Bu çerçevede, Türkiye'nin bu bölgelerde bulunan PKK kamplarına karşılık etkinliği artırılmaya çalışılmıştır.[365]

Bu anlaşma sonrasında, Ağustos 1996'da, İsrail tarafından Türkiye'nin F-4 Fantom uçaklarının modernizasyonunu öngören başka bir anlaşma daha imzalanmıştır. Refahyol hükümeti döneminde imzalanan bu anlaşma, RP lideri Başbakan Necmettin Erbakan'ın dış politikada İslamî kimliği ön plana çıkarma çabalarına rağmen, askerî bürokrasinin de baskısıyla kabul edilmiş bir anlaşmadır. Erbakan'ın bu anlaşmayı "basit bir iş anlaşması" olarak nitelendirmesine rağmen, anlaşma bunun ötesinde bir anlam taşımaktadır. Nitekim anlaşmayla askerî işbirliğini artırmaya yönelik bir adım daha atılmış ve Suriye'ye PKK'ya desteği nedeniyle baskı yapılması hedeflenmiştir.[366] İsrail ile Türkiye arasında, daha sonra Ankara'da Arrow füzesavar sistemlerinin ortak üretimi konusunda görüşmeler yapılmıştır. Bu kararın Suriye ve İran'ın tehdit edici seviyeye geldiği düşünülen füze üretim faaliyetlerine karşı atılan bir adım olduğu belirtilmiştir.[367]

Türkiye'nin PKK yüzünden İsrail'le ilişkiler geliştirmeye mecbur kalmasıyla, Türkiye için önemli olan askerî alandaki işbirliğine paralel olarak, İsrail'in öncelikli gördüğü ekonomik işbirliği de 1990'ların ikinci yarısından itibaren gelişme göstermiştir. Bu çerçevede, iki ülke arasında, 1996'da Serbest Ticaret Anlaşması

---

[365] Sergey Minasian, "The Turkish-Israeli Military and Political Cooperation and Regional Security Issues", *Iran and Caucasus,* 7, 1-2, 2003, s. 311; Yavuz, *op.cit,* s. 29.

[366] Askerî işbirliği çerçevesinde, ayrıca, ortak tatbikatlar da gerçekleştirilmiştir. Ocak 1998'de "Güvenilir Denizkızı" adında bir tatbikat gerçekleştirilmiş ve bundan sonra ortak tatbikatlar düzenli olarak sürdürülmüştür. Bu anlaşmaları başka anlaşmalar takip etmiş ve İsrail'le ilişkiler gelişerek devam etmiştir. Bkz.Olson, *Turkey's Relations with....,* s. 127; Altunışık, *op.cit.,* s. 187.

[367] Bu görüşmede, 500 km menzilli bir füzenin ortak üretimi konusunda anlaşma yapılmıştır. Bununla birlikte, üç ay sonra, ABD Savunma Bakanı William Cohen, İsrail Savunma Bakanı İzhak Mordechai ile görüşmesini takiben yaptığı açıklamada, ABD'nin İsrail'le ortak finanse ettikleri Arrow füzesavar savunma sistemleri projesinin genişletilmesini kabul ettiğini belirtmiştir. Bu gelişme sonrasında Aralık 1997'de Mesut Yılmaz'ın ABD ziyaretinde Arrow füzesi üretiminde işbirliğine karar verilerek İsrail'le daha fazla sayıda F-5 savaş uçağı modernizasyonunu öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Bkz. Olson, *Turkey's Relations...,* s. 43-44.

imzalanmıştır. Bu anlaşma, Türkiye'nin Mart 1995'te Türkiye'nin, Gümrük Birliği olarak adlandırılan Ortaklık Konseyi Kararını imzalaması nedeniyle, Avrupa Birliği'nin (AB) Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkelerle aynı anlaşmayı imzalama zorunluluğu sonucu olmuştur. Bu anlaşmayla Türkiye ile İsrail gümrükleri karşılıklı ve aşamalı olarak 2000 yılında sıfıra indirme kararı almıştır. Bununla birlikte, bu anlaşmaya paralel olarak, taraflar arasında, ekonomik alanda işbirliği öngören birçok anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca, zamanla ticaret alanının da ötesine geçilerek karşılıklı olarak diğer ülke topraklarında yatırımlar yapılmaya da başlanmıştır.[368] İslami kimliğiyle ön planda olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı döneminde de ilişkilerin ekonomik boyutu sürdürülmüş ve Ocak 2004'te İsrail'e tankerlerle su satılması konusunda anlaşma yapılmıştır.[369]

Askerî ve ekonomik alandaki işbirliğinin ilişkileri geliştirdiği bir çerçevede, 1999 sonuna doğru Türkiye'nin İsrail'le yaşadığı tek sorun da yine Kürt sorunuyla ilgili olmuştur. Temmuz 1999'da, İsrail'in Akdeniz Araştırma Merkezi üyelerinin Brüksel'de bulunan Sürgünde Kürt Parlamentosu (SKP)[370] Başkanı Yaşar Kaya'yla görüşmeleri Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu görüşmede, taraflar SKP'yle İsrail arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi kararı almışlardır. Fakat bu konu İsrail ve Türkiye'nin hemen sonrasında ABD'yle ortak deniz tatbikatı yapması sonunda kapanmıştır.[371]

---

[368] Erhan ve Kürkçüoğlu, *op.cit.,* s. 573; Ekim 1999'da, İsrail Başbakanı Ehud Barak Türkiye ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaret 1958'de David Ben Gurion'un ziyareti sonrasındaki ilk üst düzey ziyaret olmuştur. Bu da iki devlet arasındaki ittifakın iyice güçlendiğini ortaya koymaktadır. Öcalan'ın yakalanması sonrasında yapılan bu ziyaret çerçevesinde İsrail Türkiye'den su satın alma konusunu görüşmek istemiştir (*Hürriyet*, 26 Ekim 1999).

[369] Bu anlaşmaya göre, 20 yıl boyunca her yıl 50 milyon metreküp su dev tankerlerle Doğu Akdeniz'de İsrail limanlarına taşınacaktır. Bkz. Efraim Inbar, "The Resilience of Israeli-Turkish Relations", *Israel Affairs,* Vol. 11, No. 4, October 2005, s. 603.

[370] İlk SKP Mart 1994'te Hollanda Lahey'de kurulmuştur.

[371] Olson, *Turkey's Relations with...,* s. 161.

2000'li yıllarda, işbirliğindeki tüm çeşitliliğe rağmen Türkiye açısından Kürt sorunuyla mücadele yöntemi yüzünden silah; İsrail açısından da su temini temel konular olarak gündemde tutulmuştur. 29 Ocak 2000'de Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada, 26'sı İsrail'de ve 28'i Eskişehir'deki tesislerde olmak üzere 54 adet F-4E savaş uçağının İsrail tarafından modernize edilmesinden memnun olduklarını belirtilmiştir. Aynı yılın Mart-Temmuz ayları arasında, İsrail'in anti-taktik balistik füze teknolojisinin Türkiye'ye transferi ve üretimi konusunda görüşmeler yapılmıştır.[372]

B. İsrail'den PKK Desteği

Türkiye'nin PKK konusunda zafiyetini gören İsrail'in Türkiye'ye destek verdiği görülmüştür. Bu desteğin arkasında iki neden bulunmaktaydı. Birincisi, İsrail PKK konusunda Türkiye'nin yanında yer alarak kendisinin de sorun yaşadığı Suriye'nin bölgesel olarak zayıflamasını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim İsrail, Suriye'yi, Hizbullah örgütüne destek vermesi ve Golan Tepeleri ihtilafı nedeniyle tehdit olarak algılamaktaydı.[373] İkincisi, bölge devletleri tarafından dışlandığından ekonomik alanda (özellikle su konusu) işbirliği yapacağı bir devlete ihtiyaç duymaktaydı. Bölge devletlerinin politikaları nedeniyle de zor durumda kalan Türkiye'ye PKK konusunda destek olmanın ilişkileri geliştirmenin en iyi yolu olduğu İsrail tarafından görülmekteydi.

PKK nedeniyle İsrail'in desteğine muhtaç kalan Türkiye, diğer bölge devletleriyle ilişkilerini olumsuz etkileyen İsrail yanlısı bir söyleme mecbur kalmıştır. Nitekim 1996 itibariyle İsrail'in Lübnan'a düzenlediği saldırı karşısında Türkiye İsrail'e "İsrail'in komşu devletlerdeki teröristleri vurmaya" hakkı olduğunu

---

[372] *Ibid.,* s. 74.
[373] Walker, *op.cit.*, s. 81.

söyleyerek destek vermiştir. Zaten Türkiye bundan birkaç hafta öncesinde Kuzey Irak'a PKK'ya karşı 35.000 askerle bir operasyon düzenlemiştir. Dolayısıyla, Türkiye basınında da bu durum destekle karşılanmış; İsrail'in Hamas örgüt kamplarını ortadan kaldırırken aynı şekilde PKK kamplarını da vurabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.[374]

Türkiye, 1997 başlarında, Suriye'ye karşı daha fazla baskı uygulamak ve İsrail'den PKK konusunda destek alabilmek için İsrail'le işbirliğine daha fazla önem vermiştir. Bu amaçlarla, Şubat 1997'de Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı İsrail ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyareti Erbakan'la görüşmeden yapması Türkiye-İsrail ilişkilerinde askerî bürokrasinin belirleyici olduğunu göstermektedir. Askerî bürokrasinin temel konularından birini de, 28 Şubat müdahalesi sonrası açıkça dile getirildiği gibi, PKK sorunu oluşturmaktaydı.[375] Karadayı yaptığı açıklamada, Rus yapımı Scud füzelerinin İran'dan Suriye'ye transfer edildiğini ve bu füzelerin Suriye-İsrail sınırına yerleştirilmesi yanında bir de bunların PKK eline geçebileceği ihtimalinden de bahsederek İsrail'le bu konuda görüşüleceğini dile getirmiştir. Karadayı PKK'nın bu füzeleri Türkiye'ye karşı kullanması konusunda kaygı duyduklarını belirtmiştir. Öte yandan, basında bu ziyaretin amaçlarından birinin de İsrail'le daha önce yapılan askerî anlaşmaların güçlendirilmesi olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Türkiye İsrail'den plastik mayınlarını da tespit edebilen radar sistemleri almak isterken; İsrail Türkiye'ye Amerikan yapımı Popeye füzeleri satmayı amaçlamaktaydı.[376] Karadayı yaptığı açıklamalarda, Türkiye ile İsrail'in ortak noktalardan birinin de uluslararası teröre karşı mücadeleleri olduğunu

---

[374] Olson, *Turkey's Relations with....,* s. 128.
[375] Yavuz, *op.cit.,* s. 30.
[376] Olson, *op.cit.,* s. 130-131.

söylemiştir. Bu açıklamaları takiben Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, İran'ın terörü destekleyen bir devlet olduğunu söyleyebilmiştir.[377]

Nisan 1997'de, İsrail Dışişleri Bakanı David Levy'nin Türkiye ziyaretine karşılık Savunma Bakanı Turhan Tayan İsrail'e gitmiştir. Görüşmelerde Türkiye ile İsrail arasında yapılan anlaşmaların "teröristleri destekleyen İran ve Suriye'ye karşı" olduğu açıkça ifade edilmiştir. Her fırsatta da Türk-İsrail ittifakının terörle mücadele amacıyla yapıldığı dile getirilmiştir. Tayan yaptığı açıklamalarda, Türkiye ve İsrail'i tehdit eden teröristlerin Suriye'de konuşlandıklarını; İran'ın ise PKK ve Hamas'a destek verdiğini ileri sürmüştür. Bu tehditlere karşı olarak, İsrail'le devamlı temas halinde istihbarat paylaşımında bulunduklarını söylemiştir.[378] Tayan'ın bölge devletleriyle ilgili açıklamalarının hemen ardından Çevik Bir, Mayıs ayında gerçekleştirdiği İsrail ziyaretinde, İran ve Suriye'yi "terörizm yuvası" olarak nitelendirmiştir. Tayan'ın bölge devletleriyle ilgili yaptığı bu açıklamalar tepkiyle karşılanmıştır.[379] Böylece, 1997 yılı itibariyle, Türkiye'nin İsrail'le ittifak yapmasının temelinde Suriye'yi ve İran'ı PKK'yı desteklemekten vazgeçirme amacının bulunduğu politikacıların açıklamalarıyla açıklık kazanmıştır. Mayıs 1997'de, İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun PKK'yla savaşında Türkiye'yi destekledikleri söylemesi bu çerçevede örnektir.[380]

Öte yandan, İsrail'in Türkiye'ye PKK konusundaki desteği PKK tarafından da dile getirilmiştir. Aralık 1996 sonlarında PKK'nın askerî kanadı ARGK komutanı Cemil Bayık, yapılan bir röportajda, İsrail-Türkiye ittifakının temel hedeflerinden birinin PKK olduğunu ileri sürmüştür. Bu çerçevede, İsrail'in Türkiye-Irak sınırına

---

[377] *Ibid.,* s. 131.
[378] *Hürriyet,* 5 Mayıs 1997.
[379] *Ibid.*
[380] Gregory A. Burris, "Turkey and Israel: Speed Bumps", *Middle East Quarterly,* Fall 2003, s. 76.

silah ve ileri teknoloji güvenlik malzemeleri sağladığını iddia etmiştir. Ayrıca kara mayınları döşenmesi ve sınırın aydınlatılması konusunda da İsrail'in Türkiye'ye yardım ettiğini söylemiştir. Bayık, Mart 1995 tarihindeki Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonu sırasında da İsrail'in destek verdiğini ileri sürmüştür.[381]

Askerî anlaşmalar çerçevesinde, bir yandan İsrail tarafından modernize edilen F-4 ve F-15'lerin çoğunun ve İsrail'den alınan Merkava tanklarının PKK'ya karşı kullanılması; diğer taraftan İsrail'den alınan elektronik savaş teçhizatlarının da Irak ve Suriye (özellikle Hatay bölgesinde) sınırında kullanılması İsrail-Türkiye anlaşmalarının Türkiye'nin PKK'ya karşı mücadelesini desteklediğini göstermektedir.[382] Mayıs 1997'de İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu PKK'yla savaşında Türkiye'ye destek verdiklerini açıklamıştır.[383]

Aralık 1999'da, Genelkurmay Başkanlığı'ndan yeni emekli olmuş olan Çevik Bir, İsrail yanlısı olan Washington Yakındoğu Enstitüsü'nde yaptığı bir konuşmada, Türkiye-İsrail ittifakının Ekim 1998'de Türkiye ile Suriye arasında yaşanan krizin çözülmesine yardımcı olduğunu ve Suriye'nin geri adım atmasının bu ittifakın başarılı olduğunu gösterdiğini söylemiştir.[384] Bu açıklama da İsrail'in PKK konusunda Türkiye'ye desteğini ortaya koymaktadır.

Taraflar arasındaki işbirliği 2000'li yıllarda da sürmüştür. Aralık 2003'te Türkiye'ye gelen İsrail Kamu Güvenliği Bakanı Tsahi Hanegbi ile taraflar arasında polisiye işbirliği ve istihbarat paylaşımı konusunda anlaşma yapılmıştır.[385] 11 Eylül 2001 ABD'ye yönelik terörist saldırılarıyla birlikte başlayan yeni dönemde, İsrail ile

---

[381] Olson, *Turkey's Relations with...,* s. 126.
[382] *Ibid.,* s. 155.
[383] Burris, *op.cit.,* s. 76.
[384] George E. Gruen, "Recent Developments in Turkish-Israeli Relations", *American Foreign Policy Interests,* 24, 2002, s. 312.
[385] Inbar, *op.cit.,* s. 603.

Türkiye arasındaki stratejik ortaklığın daha da güçlendiği görülmüştür. İstanbul'da Kasım 2003'te gerçekleştirilen terörist saldırılar da bu gelişmeleri desteklemiştir. Bu çerçevede, İslamî kimliğiyle ön planda olan AKP lideri, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, iki devletin terör karşıtı faaliyetlerinde güçlü istihbarat paylaşımı üzerinde durmuştur.[386]

C. Gelişen İlişkilere Bölge Devletlerinin Tepkisi

İsrail'le ilişkilerin bu hızla ilerlemesi bölge devletlerinin tepkisine yol açmıştır. Nitekim Arap ülkeleri ve İsrail ile olan ilişkilerin belirli bir dengede yürütülmesi politikasından[387] uzaklaşma söz konusu olmuştur. Kürt sorunu yüzünden İsrail'le ilişkiler Türkiye için daha öncelikli bir nitelik kazanmıştır. Bu durum da bölgedeki diğer devletlerce olumsuz karşılanmıştır.

En büyük tepki İslam ülkelerinden gelmiştir. Öyle ki yapılan anlaşmaların bu devletleri hedef almadığı yönünde Türkiye tarafından bir açıklama yapılmıştır. Konu Arap Birliği toplantılarına da taşınmıştır. Bu toplantılarda Türkiye ile İsrail'in yakın ilişkilerinden duyulan kaygılar dile getirilmiştir. Özellikle de Mısır ve Suriye tarafından, 1996'dan itibaren, yapılan her örgüt toplantısında bu konu gündeme getirilmiştir. Nisan 1996'da 6 İsrail uçağının Türk havasahasında eğitim uçuşlarına başlamasının ardından Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa, askerî işbirliği anlaşmasının ayrıntılarını öğrenmek üzere Ankara'ya gelmiştir. Bu ziyaret sonrasında Mısır Devlet Başkanı Mübarek, Türk-İsrail askerî anlaşmasının sadece bir eğitim anlaşması olduğu ve saldırgan bir amaç taşımadığı konusunda tatmin

---

[386] *Ibid.,* s. 594-595.

[387] Türkiye Soğuk Savaş döneminde İsrail ve Arap devletleriyle ilişkilerinde bir dengede tutmaya çalışmıştır. Bu konuda bkz. Walker, *op.cit.,* s. 74.

olmadığını açıklamıştır.[388] Diğer taraftan Suriye ise bu konuyu her platformda dile getirerek Arap ülkelerinden Türkiye ile olan sorunları konusunda destek kazanmayı başarmıştır. Aralık 1997'de İslam Konferansı Örgütü zirvesinde Türkiye İsrail'le ittifak yapması dolayısıyla sert bir şekilde eleştirilmiştir.[389]

1998 yılında İsrail'le Güvenilir Denizkızı tatbikatı yapılmasıyla bu tepkiler daha da artmıştır. Bu tatbikata tepkiler sert olmuştur. Bu çerçevede Suriye, tatbikatın bölgede istikrarı bozmaya yönelik olduğunu söylerken; İran tatbikatı siyonist yayılmacı planların bir parçası olarak değerlendirmiştir. Mısır da Türkiye-İsrail ittifakının karşı bir ittifak yaratacağı uyarısında bulunmuştur.[390] Böylece Arap ülkeleri kendi aralarında ittifak girişimlerinde bulunmuşlardır. Mısır'la İran bile sorunlu ilişkilerine rağmen bir araya gelmiştir. İran Dışişleri Bakanı Velayeti Mısır ziyareti gerçekleştirmiştir. Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliklerini kapsayan bir Körfez gezisine çıkmış ve bu çerçevede yaptığı açıklamalarda Arap ulusunu tehdit eden Türkiye-İsrail ittifakı karşısında kararlı bir tutum sergilenmesi gerekliliğini dile getirmiştir. Suriye Dışişleri Bakanı Farul El Şara ise Rusya ziyaretinde benzer kaygıları gündeme getirmiştir.[391]

Bu karşı ittifak çabaları içinde özellikle, 1997 yılı boyunca, Suriye, Mısır ve İran'ın girişimi önemlidir. Bu çerçevede, üst düzeyde sık sık karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş ve Türkiye-İsrail ittifakına karşı neler yapılacağı konuşulmuştur.

---

[388] Erhan ve Kürkçüoğlu, *op.cit.,* s. 576.
[389] Bölükbaşı, *op.cit.,* s. 21.
[390] Erhan ve Kürkçüoğlu, *op.cit.,* s. 576.
[391] *Ibid.,* 564.

Görüşmelerde, İsrail-Türkiye yakınlaşmasına karşı stratejik bölgesel işbirliği ön plana çıkartılmıştır.[392]

Özellikle, Ağustos 1997'de İsrail'le yapılacağı duyurulan, fakat İslam ülkelerinden gelen sert tepkiler dolayısıyla ertelenen "Güvenilir Denizkızı" adındaki ortak tatbikatın Ocak 1998'de gerçekleştirilmesi Türkiye'ye yönelik tepkileri artırmıştır. Tatbikat, İran ve Suriye tarafından, İsrail'in Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya ile entegrasyonunu sağlayarak Orta Doğu'da yeni bir güç ekseni kurmayı hedefleyen bir "Şeytanî İttifak" olarak değerlendirilmiştir.[393] Ayrıca Suriye ile yakın ilişkiler geliştirme amacında olan Yunanistan da Türkiye-İsrail arasındaki ittifakı "zalimlerin ittifakı" olarak nitelendirerek Orta Doğu ülkelerine destek vermiştir.[394]

Temmuz 1998'de Kahire'de bir araya gelen Mısır, Ürdün ve Filistin liderleri barış sürecini tıkaması dolayısıyla İsrail'i kınamışlardır. Bu çerçevede İsrail'le ittifak halinde olması nedeniyle tepki uyandıran Türkiye de kendini savunma ihtiyacı duymuş ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem İsrail'e gönderilmiştir. Cem, İsrail'de iki devlet arasında yapılan paktın bölge devletlerine karşı olmadığını ve bu anlaşmaların bir "Ankara-Kudüs ittifakı" olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir.[395] Suriye tarafından Eylül 1998'de gerçekleştirilen Ramallah ziyaretinde Yaser Arafat'la görüşülmüş ve "Türkiye'nin kendisini İsrail'in kucağına atması dertten başka bir şey getirmeyecek ve Türkiye ile İsrail arasındaki şüpheli ittifak Arapların özellikle de Suriye'nin güvenliğini tehdit ediyor" açıklamasında bulunulmuştur. Buna karşılık Mesut Yılmaz bu söylenenleri umursamadıklarını ve "Her kim bölgede

---

[392] "İran, Mısır ve Suriye karşı cephe kuruyor", *Hürriyet,* 10 Mayıs 1997.
[393] Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi..,* s. 347; Olson, *Turkey's Relations with...,* s. 43.
[394] *Ibid.,* s. 52.
[395] *Ibid.,* s. 53.

düşmanca faaliyetlerden konuşmak istiyorsa, Türkiye'deki bölücü faaliyetleri destekleyen Suriye hükümetine odaklanmalıdır" demiştir.[396]

1998 yılı boyunca Türkiye tarafının gerçekleştirdiği neredeyse her İsrail ziyaretinde, bir yandan Suriye ve İran'ın PKK'ya desteğine dair şikâyetler dile getirilmekte, diğer yandan da bölge devletlerinden gelen tepkileri yatıştırmak amacıyla, İsrail'le yapılan anlaşmaların bölgedeki devletlere karşı olmadığı belirtilmekteydi. İki noktaya vurgunun aynı çerçevede yapılması, Türkiye'nin yatıştırma amaçlı açıklamalarının bölge devletleri için ikna ediciliğini ortadan kaldırmaktaydı. Fakat Türkiye bu zor duruma ve bütün tepkilere rağmen, İsrail'in PKK'ya verdiği destek belirleyiciliğinde İsrail'le ilişkilerini sürdürmüştür. Güvenilir Denizkızı tatbikatlarının ikincisi, yine ABD'nin katılımıyla, Aralık 1999'da Türkiye'nin güneyinde yer alan uluslararası sularda gerçekleştirilmiştir. Haziran 2001'de ise Türkiye ile İsrail, bu defa, ABD'nin katılımı olmaksızın, bir ortak tatbikat yapmıştır. Tatbikatta, iki ülke savaş gemilerinin gerçek savaş ortamına yönelik manevralar yaptığı belirtilmiştir.[397]

Sonuç olarak, PKK'yla mücadelesi çerçevesinde, ABD'nin desteğini ve bölge devletlerinin mevcut politikalarının değişimini sağlama amacı, Türkiye'yi İsrail'e yönlendiren başlıca unsurlar olmuştur. Özellikle de Körfez Savaşı sonrasında Suriye, Yunanistan, İran, Irak gibi devletlerin PKK'ya destek verdikleri bir ortamda PKK faaliyetleri nedeniyle zor durumda kalan Türkiye bölgede bir müttefike ihtiyaç duymuştur. Bu çerçevede, PKK'ya ve bu örgütü destekleyenlere karşı mücadelesinde özellikle de İsrail'in sahip olduğu silah üretim merkezlerinden yararlanmak istemiştir. Nitekim diğer Avrupa devletlerinden silah alımında Kürt sorunu nedeniyle

---

[396] *Ibid.,* s. 56.
[397] Özcan, "Türkiye-İsrail...", s. 355.

sınırlamalar yaşamaktayken (insan hakları ihlalleri dolayısıyla Türkiye'ye silah satışını durdurabiliyorlardı) İsrail bu konuları önemsemeyerek Türkiye'ye kolaylık sağlamaktaydı.

2000'li yıllara kadar Kürt kimliğinin belirleyiciliğinde gelişen Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri, 2003 Irak işgali sonrasında da yine Kürt kimliği etkisinde ilerlemeye devam etmiştir. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünü savunan politikasına karşılık olarak İsrail'in de bu çerçevede hareket etmesine önem vermiştir. Irak'ta yaşanan gelişmeler karşısında İsrail tarafından Türkiye'yle aynı çerçevede Irak'ın toprak bütünlüğünden yana açıklamalar yapılmaktadır. Haziran 2003'te Dünya Ekonomik Forumu toplantısı öncesinde Ankara'da biraraya gelen iki ülke Dışişleri Bakanları Abdullah Gül ve Silvan Şalom Irak'ın geleceğini konuşmuşlar ve bu çerçevede Şalom İsrail'in Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olan tavrını sürdürdüğünü ifade etmiştir.[398] Fakat bu açıklamalar Türkiye'yi rahatlatmaya yetmemektedir. Nitekim, İsrail'in 1950 ve 60'lı yıllarda Irak'ı zayıflatmak amacıyla Kürtlere destekte bulunması ve Arap olmayan azınlıklarla yakınlık kurma politikası[399] Türkiye tarafında bilinmektedir. Özellikle, bir yandan son zamanlarda dile getirilen İsrail'in Kuzey Irak'ta ekonomik faaliyette bulunduğu söylemleri, diğer yandan İsrail'in Iraklı Kürtlerin meselelerine fazla müdahil olduğu yönündeki raporlar İsrail'e dair eleştirilere yol açmıştır. Öyle ki, basında ilişkilerde kriz yaşandığı ilan edilmiştir.[400] İsrail Kürtlerin taleplerini açıktan desteklemese de Türkiye tarafında, petrol zengini Musul-Kerkük bölgesini elinde tutan Kürtlerle İsrail'in işbirliğini geliştirebileceği yönünde kaygıya yol açmaktadır.[401] Böylece,

---

[398] Burris, *op.cit.,* s. 73.
[399] *Ibid.,* s. 76.
[400] Inbar, *op.cit.,* s. 604.
[401] Burris, *op.cit.,* s. 77.

ilişkilerini pek çok alanda geliştiren İsrail ile Türkiye arasında Kürt kimliğine yaklaşım görüş ayrılığı yaşanan konular arasına girmiştir.

VI. YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLERDE PKK ETKİSİ

Yunanistan, Türkiye'yle olan Ege Denizi, kıta sahanlığı, Kıbrıs, azınlık vb. sorunlarında kendi lehine sonuç elde etmek amacıyla Kürt meselesini kullanmayı tercih etmiştir. Bu çerçevede, PKK'ya dayalı politikasında iki nokta ön plana çıkmıştır. Birincisi, 1980'lerden itibaren, PKK'ya siyasal, maddi ve lojistik destekte bulunarak PKK'yı Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde önemli bir amil haline getirmiştir. İkincisi, bir tür kolektif kimlik inşa ederek PKK'ya aynı şekilde destek olan Suriye ve İran gibi ülkelerle işbirliği içinde hareket etmiştir.

1980'li yıllardan 1990'ların sonuna kadar, ikili ilişkilerde bir yandan Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik olarak PKK'ya yardım ettiğine dair suçlamaları, diğer yandan Yunanistan'ın bu iddiaları reddetmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, Yunanistan'ın PKK'yla ilişkileri devam etmiştir. Ekim 1988'de, Yunanistan'dan iki emekli amiral ve *Panhellenic Socialist Movement* (PASOK) milletvekilleri tarafından PKK'nın Bekaa vadisindeki Mahsum Korkmaz Akademisi'ne bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret kapsamında, emekli amirallerin bazı PKK üyelerinin eğitimini üstlendiği kaydedilmiştir.[402] Öte yandan, Türkiye, Yunanistan'daki Lavrion BM mülteci kampının PKK'ya tahsis edildiğini sıklıkla dile getirmiştir. 1993 yazında, Mümtaz Soysal BM Lavrion kampının bir PKK kampına dönüştürüldüğünü ileri sürmüş, PKK'nın yıllar önce Güney Kıbrıs'a

[402] Gunter, "The Kurds and the Future of...", s. 110.

yerleştiğinin herkes tarafından bilindiğini söylemiş, burada 700 kadar PKK'lının kalmasına izin verildiğini eklemiştir.[403]

Bütün bu açıklamalara rağmen, Yunanistan'ın Kürt kimliğine desteği her yönden devam etmiştir. Aralık 1993'te yapılan DEP kongresine 5 PASOK milletvekili katılmıştır. Bunlar arasından Kostas Bodovas yaptığı konuşmada "Kürt halkına mücadelesinde başarılar diliyoruz. Haklı mücadelelerini anlıyor ve yürekten destekliyoruz" demiştir.[404] Yine aynı dönemde, Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodore Pangalos, Kürtlere yönelik büyük insan hakları ihlalleri gerçekleştiren Türk hükümetine karşılık olarak PKK'ya destek olmaları gerektiğini açıklamıştır. Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu ise Kasım 1993'te PKK'yı ülkelerinde yasaklayan Almanya ve Fransa'ya katılmayı reddetmiştir.[405]

Türkiye-Yunanistan ilişkileri diğer sorunların da neden olduğu bu olumsuz çerçevede sürdürülmüştür. İlişkilerin bu şekilde devam edeceği Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi Dimitris Nezeretis'in "Türk-Yunan ilişkilerinde yakın gelecekte hiçbir iyileşme olacağını sanmıyorum" sözlerinde yansımasını bulmuştur. Ne var ki, ilişkilerde karşılıklı sözeylemlerle dile getirilen bu kuralları sarsan bir olay yaşanmıştır: PKK lideri Öcalan'ın Şubat 1999'da yakalanması.[406]

Bu gelişme, belli bir seyirde devam eden ve Büyükelçi Nezeretis tarafından, bu olaydan sadece birkaç saat önce, böyle de devam edeceği belirtilen ilişkilerde adeta bir dönüm noktası olmuştur. Yunanistan'ın söylemleri etkisinde ilişkilerde olumlu bir döneme girilmiştir.

---

[403] *Ibid.*
[404] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 459.
[405] Gunter, "The Kurds and the Future of...", s. 111.
[406] Amikam Nachmani, "Komşu Batı'ya ne diyor? Türk-Yunan ilişkileri", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası,* Der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 126-127.

Bu durumun nedenlerini birkaç maddede özetlemek mümkündür: Bir defa, PKK lideri Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliğinde yakalanmıştır. Ayrıca sonradan öğrenildiği üzere Atina'da kalmıştır. Yunanistan yıllardır kabul etmediği PKK'ya destek iddialarının açığa çıkmasıyla zor durumda kalmıştır. İkincisi, böyle zor durumda kalınca, PKK'ya yardım ettiği bilinen yetkilileri tasfiye etmiştir. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanı Pangalos da görevden alınmıştır.[407] Yerine ılımlı politikacılar gelmiştir. Böylece yeni Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu ile Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem arasında uyumlu ilişkiler kurulmuştur.[408] Üçüncüsü ise Öcalan'ın yakalanması sürecinde Suriye gibi PKK'yı destekleyen ülkelerin elimine edilmesiyle Yunanistan yalnız kalmıştır.[409] İşte tüm bu nedenler birarada düşünüldüğünde Yunanistan'ın diyaloga açık ılımlı tutumu anlaşılır hale gelmektedir.

Böylece Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde 1999 yılının ikinci yarısından itibaren olumlu gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Öncelikle, Aralık 1999'da yapılan AB Helsinki Zirvesi'nde Yunanistan, daha önce Türkiye'yle olan Ege ve Kıbrıs sorunlarında bir koz olarak kullanmak istediği veto hakkını kullanmamış ve Türkiye Helsinki Zirvesi'nde AB aday ülkesi olarak kabul edilmiştir.[410] Daha sonra, Ocak ve Şubat 2000'de dışişleri bakanlarının karşılıklı ziyaretleri çerçevesinde terörle mücadeleyi de içeren ikili anlaşmalar imzalanmıştır.[411] Türkiye-Yunanistan arasında son olarak daha istikrarlı ilişkiler kurulmasını hedefleyen Güven Artırıcı Önlemler kararı alınmıştır. Bu çerçevede, Yunanistan özellikle Ege'de mevcut

---

[407] *Ibid.,* s. 125.
[408] *Ibid.,* s. 147.
[409] *Ibid.,* s. 143.
[410] Panayotis J. Tsakonas ve Thanos P. Dokos, "Greek-Turkish Relations in the Early Twenty-first Century: A View from Athens", *The Future of Turkish Foreign Policy,* Der. Lenore G. Martin ve Dimitris Keridis, Massachusetts, The MIT Press, 2004, s. 118.
[411] *Ibid.,* s. 114 ve 117.

statükoyu korumayı amaçlamıştır. İyi ilişkiler geliştirme ve gerilim azaltıcı önlemler üzerinde durulan konular olmuştur. 2000 yılından itibaren çok sayıda Güven Artırıcı Önlemler karşılıklı olarak kabul edilmiştir.[412]

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde büyük etkisi olduğu görülen Kürt kimliğinin, Kürt sorunu devam ettikçe Türkiye'nin ilişkilerinde pürüz yaratmaya devam edeceği anlaşılmaktadır. Nitekim son olarak, Interpol tarafından kırmızı bültenle arandığı ifade edilen AP ve Avrupa Konseyi toplantılarına katılan PKK temsilcisi Ahmet Gülabi Dere'ye Yunanistan tarafından 2010 yılına kadar ikamet hakkı tanındığı ve pasaport verildiği ortaya çıkmıştır.[413] Kürt meselesi devam ettikçe maddi destek kesilse bile siyasal desteğin önüne geçilmesinin olanaklı olmadığı görülmektedir.

VII. ENERJİ ALANINDA RUSYA'YA BAĞIMLILIKTA KÜRT SORUNUNUN BELİRLEYİCİLİĞİ

Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri Soğuk Savaş dönemi boyunca farklı kutuplarda yer almaları dolayısıyla olumlu bir gelişme göstermemiştir. Fakat, Soğuk Savaş döneminin sonuyla, 1990'larda, Türkiye-Rusya arasında ekonomik alanda yakınlaşma görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, taraflar arasında karşılıklı tehdit algılaması ve güvensizlik varlığını korumuştur.[414]

Türkiye için özellikle Rusya'dan temin edeceği doğal gaz önem taşımıştır.[415] Bu çerçevede, güvenli ve istikrarlı bir yoldan bu enerji ihtiyacını temin etme kaygısı

---

[412] *Ibid.,* s. 114-116.
[413] "PKK temsilcisine Yunanistan ikametgâhı", *Radikal,* 9 Ekim 2008.
[414] Duygu Bazoğlu Sezer, "Turkish-Russian Relations: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership", *Turkish Studies,* Vol. 1, No. 1, Spring 2000, s. 63; Lerna K. Yanık, "Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia, 1991-2007", *East European Quarterly,* XLI, No. 3, September 2007, s. 351; Gareth Winrow, "Geopolitics and Energy Security in the Wider Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies,* Vol. 7, No. 2, s. 222.
[415] Laurent Ruseckas, "Turkey and Eurasia: Opportunities and Risks in the Caspian Pipeline Derby", *Journal of International Affairs,* 54, No. 1, Fall 2000, s. 229.

belirleyici olmuştur. Nitekim Türkiye, enerji ihtiyacını karşılayabileceği Orta Doğu devletleriyle PKK'ya destek vermeleri dolayısıyla sorun yaşamaktaydı. Buna karşılık, İran, Irak ve Suriye'ye oranla Rusya'da daha az sayıda Kürt nüfusu bulunması Rusya ile ilişkilerde Kürt kimliği etkisini azaltmaktaydı. Ayrıca bir Orta Doğu devleti olmaması, Rusya'nın daha istikrarlı ve güvenilir bir enerji tedarikçisi olarak algılanmasını desteklemekteydi.[416]

Bu kaygılarla ve algılamayla Rusya'yla işbirliğine ağırlık veren Türkiye, enerji alanında içinde yer aldığı projelerde Rusya ile ilişkileri daima takip etmek ve önemsemek zorunda kalmıştır. Öncelikle, 1990'lar boyunca güvenli bir enerji hattı sağlama ve stratejik önemini artırmaya yarayacak olan Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) boru hattını inşa etme yönünde çok çaba harcamıştır. Bu konuda bir yandan Rusya'nın muhalefetiyle karşılaşmış; diğer yandan da malî sorunlar ve PKK'nın boru hattı güzergâhını bombalama tehdidi nedeniyle uzun süre bir gelişme kaydedememiştir.[417] Ancak 1999'da, Öcalan'ın yakalanması sonrasında, bu konudaki kaygılar bir ölçüde azalmış ve Hazar denizinin petrol ve doğalgaz boru hatlarının batıya doğru genişleme olanağı belirmiştir.[418] Nihayetinde, BTC boru hattının Temmuz 2006'da açılışı yapılmıştır.

Daha sonra, Aralık 1997'de Rusya'dan 25 yıl boyunca senede 16 milyar metreküp doğal gaz satın almayı öngören Mavi Akım olarak adlandırılan bir proje üzerinde anlaşma yapılmıştır. 2001 yılında tamamlanması planlanan bu projeye göre, doğal gaz, Karadeniz altından geçecek bir boru hattı ile Cubga-Samsun-Ankara

---

[416] Bu konuda bkz. Ali Tekin ve Iva Walterova, "Turkey's Geopolitical Role: The Energy Angle", *Middle East Policy,* Vol. XIV, No. 1, Spring 2007, s. 91.
[417] Olson, *Turkey's Relations with..., op.cit.,* s. 196-197.
[418] Ruseckas, *op.cit.,* s. 230.

güzergâhını takip ederek Türkiye'ye taşınacaktır.[419] Fakat bu projeyle ilgili gelişmeler de Kürt sorunundan etkilenmiştir.[420] İlerleyen bölümlerde ele alacağım Rusya'nın PKK'ya desteği, Türkiye tarafında Mavi Akım projesi konusunda tartışmalar yaşanmasına ve çekimserliğe yol açmıştır. Bu çerçevede, 4 Aralık 1998'de, Rusya'nın Türkiye büyükelçisi Alexander Lebedev düzenlediği bir basın toplantısında, Türkiye ile Rusya arasındaki Öcalan sorununun giderilmesi durumunda iki devlet arasındaki işbirliğinin, askerî teknoloji alanı da dahil olmak üzere, pek çok yönde geliştirileceğinin üst düzey Türk liderler tarafından taahhüt edildiğini ileri sürmüştür. Ayrıca, Öcalan konusundaki tartışmaların Mavi Akım projesini etkilememesi gerektiğini söylemiştir. Fakat bu açıklamaların yapıldığı dönemde, Türkiye'de medya organlarında, Rusya'nın Öcalan'ı Ermenistan'a yerleştirmek istediği ve Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketinin de BTC'nin inşa edilmesi durumunda PKK tarafından bombalanacağına dair uyarılarda bulunduğu iddia edilmiştir.[421]

Öte yandan, Rusya'nın PKK'ya desteğinin Türkiye'nin Çeçenlere verdiği desteğe karşılık olarak değerlendirilmesi,[422] ilişkilerde PKK sorununun aşılacağını izlenimi yaratmıştır. Nitekim Öcalan, Şubat 1999'da, Kenya Nairobi'de yakalanmasına kadar olan süreçte Rusya'dan sığınma talebinde bulunmuştur. Fakat, Başbakan Yevgeni Primakov bu talebi reddetmiştir. Bu arada, İçişleri Bakanı Sergey Stephasin de "Hiçbir teröriste sığınma hakkı tanınmayacaktır" açıklamasında bulunarak yeni dönemin PKK'ya yönelik kurallarını ortaya koymuştur. Rusya'nın bu tutumunda, Çeçenistan'a karşı mücadelesinde zorlanmasının ve desteğe ihtiyaç

---

[419] Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 548.
[420] Bu konuda bkz. James W. Warhola ve William A. Mitchell, "The Warming of Turkish-Russian Relations: Motives and Implications", *Demokratizatsiya,* 2006, s. 138.
[421] Olson, *Turkey's Relations with...,* s. 121.
[422] Bu konuda bkz. Yanık, *op.cit.,* s. 354-355.

duymasının önemli etkisi olmuştur. Nitekim Rusya'nın terörist tanımında da Çeçenler yer almaktadır.[423] Bütün bu sözeylemler Rusya'ya yönelik olumsuz iddiaların etkinliğini ve enerji konularının ilişkilerde gündemden düşmesini engellemiştir.

Ekim 1999'da, Başbakan Bülent Ecevit Mavi Akım projesi üzerine görüşmek için Moskova ziyaretinde bulunmuş ve taraflar arasında Çeçenler ve PKK'yı hedef alan "Terörizme Karşı İşbirliği Beyannamesi" imzalandıktan sonra Mavi Akım konusunda anlaşmaya varılmıştır.[424] 28 Temmuz 2000'de de, Başbakan Ecevit'in Kasım 1999'dan beri müzakerelerini sürdürdüğü Mavi Akım projesinin protokol taslağı TBMM tarafından onaylanmıştır. Sonuçta, Rusya ile yapılan anlaşmalarla, enerji alanında Rusya'ya fazla bağımlı hale gelinmiştir. Nitekim 2010'lu yıllara kadar, Türkiye'nin yüzde 70-75 oranındaki gaz tüketiminin Rusya'dan karşılanacağı öngörülmektedir.[425]

Fakat 2000 yılı sona ermeden, Türkiye-Rusya ilişkilerinde PKK sorunu yeniden gündeme gelmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT), Rusya'nın liderliğinde, PKK'yı kapsamayan ve özellikle de Çeçenlere karşı bir anti-terör merkezi kurma kararı almasına Türkiye tepki göstermiş ve Rusya'dan PKK'ya destek veren tüm BDT üye devletlerine baskı uygulamasını talep etmiştir.[426]

2001 başlarında da, ikili ilişkilerin gündeminde, ilerleyen bölümlerde üzerinde duracağım, PKK ve Çeçen sorunları yer almıştır. 2001 sonrasında ise, PKK sorunu ilişkilerin gündeminden düşmüştür. Bu durumda, Türkiye'nin, Kürt sorununun kısıtlayıcı etkisiyle, Orta Asya ve Kafkasya'da Rusya'yla rekabet

---

[423] Olson, *Turkey's Relations with..., op.cit.,* s. 120.
[424] *Ibid.,* s. 121 ve 137.
[425] Nasuh Uslu, "The Russian, Caucasian and Central Asian Aspects of Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Period", *Alternatives,* Vol. 2, No. 3&4, Fall-Winter 2003, s. 180.
[426] Olson, *Turkey's Relations with..., op.cit.,* s. 142.

edemeyeceğini ve Türkî Cumhuriyetlerle ilişkiler geliştirmek istiyorsa Rusya'yla işbirliği yapma zorunluluğunu anlaması etkili olmuştur.[427]

Rusya'yla ilişkiler 2003 Irak işgali sonrasında daha da ilerlemiştir. Bu durumda Türkiye tarafından, Mart 2003'te, ABD'nin Irak işgali öncesinde, Irak'a asker gönderilmesi için hükümete yetki veren tezkerenin kabul edilmemesinin etkili olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim iki ülkenin de Irak'ın toprak bütünlüğünden yana oldukları görülmektedir.[428] Bu çerçevede, Aralık 2004'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya ziyaretini Rusya Devlet Başkanı Viladimir Putin'in Ocak 2005'te Türkiye ziyareti izlemiştir. Bu ziyaretlerde Erdoğan ve Putin tarafından Avrasya bölgesi kapsamında rekabetten çok işbirliğine yönelik açılımlara vurgu yapılmıştır.[429]

Sonuç olarak, Türkiye'nin Kürt sorununun doğrudan ve dolaylı etkisi nedeniyle enerji ihtiyacını büyük ölçüde Rusya'dan karşıladığı görülmektedir.[430] Fakat, Ağustos 2008'de Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırması ve Rusya'nın Gürcistan topraklarını işgali gibi son yaşanan gelişmeler Türkiye için güvenli enerji kaynağının Rusya olduğu noktasını tartışmalı hale getirmiştir.[431] Türkiye'nin bu tek ülkeye ağırlık veren enerji politikasının tehlikelerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, basında Rusya'nın Kuzey Irak'lı Kürtlerle temas kurduğu ve ilişkiler geliştirmek istediği yönünde haberlerin yer alması,[432] Türkiye-Rusya ilişkilerinin bundan sonra da Kürt kimliği belirleyiciliğinde devam edeceğini düşündürmektedir.

---

[427] *Ibid.*, s. 144.
[428] Şener Aktürk, "Turkish-Russian Relations After the Cold War (1999-2002)", *Turkish Studies,* Vol. 7, No. 3, s. 358-359.
[429] Warhola ve Mitchell, *op.cit.,* s. 128.
[430] Türkiye Rusya'dan doğalgaz, ham petrol ve petrol yağı satın almaktadır. Bkz. *Taraf*, 2 Eylül 2008.
[431] "Türkiye'nin Enerji Kuşağı: Gürcistan ve Rusya", http://www.ntvmsnbc.com/news/455802.asp, (10 Ağustos 2008).
[432] Bkz. "Rusya Kürtlerle Temas Kuruyor", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/191460.asp, (7 Aralık 2002); Murat Yetkin, "Rus İstihbaratının Kürtlerle İlişkisi", *Radikal,* 10 Haziran 2001; "Rusya da Erbil'de Konsolosluk Açtı", *Hürriyet,* 28 Kasım 2007; "Russia and Kurdistan seek expansion of business relations", *Times of Kurdistan,*

VIII. GENEL DEĞERLENDİRME

Konstrüktivizmin hem dayanışmacı hem de bencil saiklerle inşa edildiğini söylediği kolektif kimlik kavramından yararlanarak Türkiye'nin komşuları ve yakın çevresiyle ilişkilerini[433] ele aldığım bu bölümde, Kürt kimliğinin bir kolektif kimlik kaynağı amil olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin komşu ülkelerle arasında Kürt kimliği karşıtlığı üzerinden inşa ettiği kolektif kimlik ilişkilerde işbirliği ve anlaşmazlık nedeni olarak sürekliliği sağlamaktadır.

Kürt kimliği, öncelikle, Türkiye'nin Suriye, İran ve Irak ile ilişkilerinde bir kolektif kimlik kaynağı olarak işbirliği nedeni olmuştur. Bu ülkeler aralarında var olan sorunlara rağmen Kürt kimliği karşıtlığı üzerinden işbirliği yapmıştır. Irak'la ilişkilerde kolektif kimliğin olumlu yönde belirleyiciliği uzun süre ağır basmıştır. Fakat özellikle Irak'ın işgali sonrasında değişen bölgesel kuralların belirleyiciliğinde Kürt kimliğinin Irak'ta etkili bir amil olarak ön plana çıkmasıyla bu durum değişmiştir. Bununla birlikte, Suriye su sorunu ve Hatay sorunu konularında, İran da algıladığı rejim ihracı tehdidi dolayısıyla Türkiye'yi ödün vermeye zorlamak ya da güçsüzleştirmek amacıyla Kürt hareketine destek sağlamışlardır. Öyle ki Türkiye'deki Kürt hareketine destek üzerinden Yunanistan'la işbirliği içinde hareket etmişlerdir. Nitekim Yunanistan da Türkiye'yle yaşadığı sorunlarda bir pazarlık unsuru sağlamak amacıyla PKK'ya maddi ve siyasal destek veren ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye bütün bu gelişmeleri tepkiyle karşılasa da bu ülkelerle ilişkileri sürdürmeye devam etmiş ve kendi Kürt sorununun bir sonucu olarak çok büyük bir

---

http://timesofkurdistan.com/index.php?option=com_content&view=article&id=387:russia-and-kurdistan-region-seek-expansion-of-business-relations-&catid=1:latest-news&Itemid=54, (12 Nisan 2009).

[433] Bulgaristan'la ilişkiler üçüncü bölümde "Bulgaristan'la İlişkilerde Türk ve Kürt Kimliğinin Belirleyiciliği" başlığı altında ele alınmaktadır. Bkz. *Infra,* s. 214.

tehdit olarak gördüğü muhtemel bir Kürt devleti oluşumuna karşı anlaşmalar imzalamıştır.

Türkiye, Kürt sorunu konusunda mesafe katedemeyince, kolektif kimliğin anlaşmazlık noktasını ön plana çıkardığı dönemlerde farklı dış politika stratejileri izlemek ve yeni alanlara yönelmek zorunda kalmıştır. Kolektif kimliğin bu olumsuz etkisi, Türkiye'yi İsrail'le ilişkiler geliştirmeye mecbur bırakmış ve teröre karşı anlaşmalar yapmasına neden olmuştur. Yine aynı şekilde enerji ihtiyacını karşılamak için Rusya'ya yönelmesine yol açmıştır. Bu da Türkiye'yi enerji alanında Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir.

1990'ların başından itibaren bölgesel kuralların Kürt kimliğini etkin bir amil olarak ön plana çıkarmaya başlamasıyla yine Kürt sorununun çözümüne yönelik herhangi bir adım atmayan Türkiye bu durumu göz önünde bulunduran yeni stratejilerini uygulamaya koymuştur. Bir taraftan, Kuzey Irak'ta Türkmen etnisi üzerinden bir politika izleyerek Kürt kimliğine mesafeli duruşunu onaylamıştır. Türkmenleri etkili bir amil haline getirerek onlar üzerinden bölgesel kuralların inşa sürecine müdahil olmak istemiştir. Diğer taraftan da, ABD'nin kendi kurallarını egemen kılma isteğine karşı çıkamayınca, kural inşa sürecinde etkili bir amil olmak amacıyla, Irak'ın parçalanması ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasından tehdit algılayan bölge devletleriyle işbirliği kurma girişimlerinde bulunmuştur. Kürt kimliği tehdidine dayanan "Irak'ın toprak bütünlüğü" söylemi etrafında geliştirilen "Irak'a Komşu Ülkeler" girişimi bu çerçevede bir gelişmedir. Ne var ki, kuralların değişmesi ve Kürt kimliğini bölgede etkili bir amil yapmasıyla Türkiye'nin Kürt kimliğine karşıtlık üzerinden komşu ülkelerle ilişkilerini sürdürmesi zor hale gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN BATI'YLA İLİŞKİLERİNDE BİR İNSAN HAKLARI SORUNU OLARAK ZAFİYET YARATMASI

İnsan hakları uluslararası ilişkiler alanına 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabulüyle girmiştir. Daha sonra 1966'da Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Medeni ve Siyasî Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin düzenlenmesi, Avrupa Konseyi ve bölgesel örgütlerin çalışmaları sayesinde bir uluslararası insan hakları hukukundan bahsetmek olanaklı hale gelmiştir.[434] Bu bağlamda özellikle BM Genel Kurulu, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) ve AP kararları hukuksal açıdan bağlayıcılığa sahip olmasalar da devletlerin politikalarında insan hakları ihlalleri konusunda etkili olmaya başlamışlardır. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) çerçevesinde de bir denetim mekanizması oluşturulmuştur. AİHS bağlamında organlarca yürütülen bu mekanizma giderek daha etkili hale gelmeye başlamıştır.[435]

İnsan hakları, ayrıca, bir taraftan 1975'te Helsinki Nihai Senedi'nin kabul edilmesi, diğer taraftan ABD Başkanı Jimmy Carter döneminde ortaya atılan ve Carter doktrini olarak adlandırılan politika ile sosyalist devletlere karşı kullanılan bir siyasî araç haline gelmiştir. Fakat 1980'lerle birlikte, sosyalist devletlere karşı yapılan eleştiriler insan hakları ihlallerinde bulunan diğer devletleri de içermeye başlamıştır. Bu gelişmede, hem STK'ların önemli katkısı hem de küreselleşmenin üçüncü dalgası[436] çerçevesinde Batı'nın alt yapısı olan kapitalizmin yayılmasının

---

[434] İhsan D. Dağı, *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye,* İstanbul, Boyut Yayınları, 2000, s. 12-13.

[435] Gökçen Alpkaya, "İnsan Hakları Konusu", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 190.

[436] Küreselleşme Batı'nın altyapısı (kapitalizm) ve üstyapısı (demokrasi, insan hakları vb.) ile dünyaya yayılmasını ifade etmektedir. Birinci dalgası 1490'larda merkantilizm ile yaşanan küreselleşmenin ikinci dalgası 1890'larda sanayi devrimi ile yaşanmıştır. Üçüncü dalga ise üç olguyla 1970'lerde

ideolojik ve hukuksal üstyapısını oluşturan unsurlardan biri olarak insan haklarını da gerekli görmesi belirleyici olmuştur. İşte bütün bu gelişmeler sonucunda, devletlere insan hakları ihlalleri dolayısıyla yapılan müdahaleler giderek devletlerin içişlerine karışma olarak görülmemeye ve doğal karşılanmaya başlanmıştır.[437] Bu süreç, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) tarafından 1991'de ortaya konulan Moskova Belgesi'nin, teşkilata katılan devletlerin demokrasi, insan hakları, temel hak ve özgürlüklere dair konularının bütün devletlerin ilgi alanına girdiği ve ulusal yetki alanı çerçevesinde değerlendirilemeyeceği yönündeki vurgusuyla desteklenmiştir.[438]

1980'lere böyle bir uluslararası ortamda giren Türkiye, 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle demokrasiden çok uzakta insan hakları ihlallerinin yoğun olarak yaşandığı bir ülke haline gelmiştir. Her türlü sol hareketin bastırıldığı bu dönemde Kürt örgütlenmeleri de dağıtılmış ve üyeleri cezaevlerine gönderilmiştir. Hiçbir siyasal örgütlenmeye olanak verilmeyen bu dönemde Kürt sorunu AP'nin gündemine yerleşmiş ve 1985'te Türkiye aleyhinde ağır bir karar almasına neden olmuştur. Bu adımla başlayan gelişmeler, Türkiye'nin, genel olarak Batı'yla ilişkilerinde, özel olarak bir yandan insan hakları alanında faaliyet gösteren birçok örgütlenmenin oluşumuna yol açarak STK'lar çerçevesinde eleştiriler almasına, öte yandan da AB, uluslararası insan hakları örgütleri ve ABD'yle ilişkilerinde sorunlar yaşamasına

---

çokuluslu şirketlerin doğması, 1980'lerde iletişim devriminin gelişmesi ve 1990'larda Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle globalleşme olarak tanımlanmıştır (Ayrıntısı için bkz. Oran, *Küreselleşme ve…*, s. 4-28).

[437] Alpkaya, *op.cit.,* s. 190.

[438] *Ibid.*; AGİK, 1973'te üç sepetten oluşan bir yapı kurulmasıyla başlamış olan (birinci ve ikinci sepet ekonomi ve güvenlik alanlarında işbirliğini, üçüncü sepet ise insancıl konularda işbirliğini öngörmektedir) ve 1975'te Helsinki Son Senedi'nin 35 Batılı devlet tarafından imzalanmasıyla devam eden uluslararası toplantıları ifade etmektedir. Avrupa'nın güvenlik ve istikrarı ile Avrupa ülkelerinin insan haklarını temel alan rejimlere sahip olmasını ve demokratikleşmesini amaçlayan AGİK, 1994'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) olarak kurumsallaşmış ve örgüte dönüşmüştür. Bu konuda bkz. Oran, *Türk Dış Politikası, Cilt I…,* s. 657.

neden olmuştur. Böylece Türkiye'nin Batılılaşma hedefi ile iç siyasal uygulamaların bu hedefe çizdiği uzaklık Batılı kurum ve devletlerle ilişkilerinde temel çelişkisi haline gelmiştir.[439]

1990'lı yıllarla birlikte, Türkiye'nin insan hakları çerçevesinde Kürt kimliğine dair yaşadığı sorunlar daha çok etkisini göstermeye başlamıştır. Bu durumda, birincisi, AKPM ve AP gibi uluslararası kuruluşların Kürt sorununa önem vererek konuyla ilgili çok sayıda karar almaya başlamaları önemli ve etkili olmuştur. İkincisi, Doğu Blokunun ortadan kalkması ve kapitalizmin bu defa üstyapısıyla da rakipsiz hale gelmesiyle, Batılı devletlerin AGİK çerçevesinde Kasım 1990'da kabul ettikleri Paris Şartı'yla demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin yanında insan hakları ilkesini de uluslararası düzenin temel kuralı ilan etmeleri belirleyici olmuştur. Bu yıllarda Türkiye, Kürt sorununun AB ülkeleriyle ilişkilerine olumsuz etkisini açıkça görmeye başlamıştır. Kürt kimliğine yönelik insan hakları ihlalleri dolayısıyla Almanya'nın, Güneydoğuda kullanıldıkları gerekçesiyle, Türkiye'ye karşı silah ambargosu ve Avusturya'nın AGİT insani boyut mekanizmasının Türkiye'ye karşı çalıştırılması talebinde bulunması bu dönemde yaşanmıştır.[440]

Böylece, Kürt sorununu PKK'yla silahlı mücadele çerçevesinde tanımlayan ve bu konuda pek çok işkence ve insan hakları ihlaliyle suçlanan Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ortamın insan hakları alanındaki mücadeleleri destekleyen kuralları dahilinde dış ilişkilerinde sıkıntılar yaşamaya başlamıştır.

---

[439] Bkz. İhsan D. Dağı, "Human Rights and Democratization: Turkish Politics in the European Context", *Southeast European and Black Sea Studies,* Vol. 1, No. 3, September 2001, s. 58-60.
[440] Alpkaya, *op.cit.,* s. 531.

I. KÜRT MÜLTECİLER SORUNU

Kürt kimliğinin Türkiye'nin ilişkilerini bir de mülteciler sorunu üzerinden etkilediği görülmüştür. Bu etki 1980'lerden bugüne, iki süreçte yaşanmıştır: 1988'de İran-Irak Savaşı ve 1991 Körfez Savaşı sonrası gelişmeleri çerçevesinde.

İlk olarak, Temmuz 1988'de Irak İran'la olan savaşının bitmesi sonrasında askerî birliklerini kuzeyindeki Kürt hareketlerine karşı göndermiştir. Bu çerçevede, yüzlerce köy yok edilmiş ve 250.000 kadar Kürt ülkenin diğer bölgelerine göç ettirilmiştir. Ağustos 1988'de Türkiye sınırına yakın bölgelerde Kürtlere karşı kimyasal silah kullanılmasıyla binlerce kişinin öldüğü Halepçe Katliamı yaşanmıştır. İşte bu saldırılardan kaçan Kürtler, Türkiye ve İran sınırına yığılmıştır. Fakat İran sınırını kapatınca Türkiye sınırında yoğunluk yaşanmıştır.[441]

Kürt kimliğiyle yüz yüze kalan Türkiye, hem ekonomik açıdan yük getireceği hem de sınırdan PKK'lıların da girebileceği ve Kürt sorununun artacağı yönündeki kaygılarla sığınmacı kabul etmek istememiştir. Bu çerçevede, Türkiye tarafından Irak sınırının kapatıldığı açıklaması yapılmış ve sınırdan giren Kürtler Irak'a geri gönderilmiştir. Fakat Türkiye'nin bu tutumu Batılı devletler tarafından eleştirilmiş ve Kürt sığınmacılara sınırın açılması yönünde yoğun baskı yapılmıştır. Bunun üzerine geri adım atan Türkiye tarafından, Kürtlerin Türkiye sınırında kalmalarına geçici olarak izin verildiği fakat sığınmacılara siyasî mülteci statüsü tanınmayacağı yönünde bir açıklama yapılmıştır.[442]

Bu dönemde 50.000 kadar Kürt Türkiye'ye sığınmıştır.[443] Batı tarafından Kürt mültecilere kapılarını açması yönünde baskı gören Türkiye, bu kez de Kürt

---

[441] Robert Olson, "The Kurdish Question in the Aftermath of the Gulf War: geopolitical and geostrategic changes in the Middle East", *Third World Quarterly,* Vol. 13, No. 3, 1992, s. 476-477.
[442] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler"..., s. 138.
[443] Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç…,* s. 35.

mültecilerin olumsuz yaşam koşulları nedeniyle eleştirilmiştir. Bu ortamda, Türkiye'nin Kürt kimliğine yönelik politikası çerçevesinde iki farklı söylem gündemde olmuştur. Birincisi, Kürtlere karşı Irak'la birlikte hareket ederek Kürtlere kapıları kapatmak, ikincisi de Kürt mültecileri kabul ederek dış politikanın temel hedeflerinden olan Batılılaşma yönünde AB üyeliğini sağlamak amacıyla insan haklarına saygılı bir çerçeve çizmek. İktidarda bulunan I. Turgut Özal Hükümeti (Anavatan Partisi-ANAP) ikinci yolu seçerek bir yandan AB'ye 1987'de tam üyelik başvurusu yapılması dolayısıyla Batı'nın ve diğer yandan yerel seçimlerde Güneydoğuda Kürt nüfusunun desteğini kazanmak amacıyla mültecilere sınırı açma yönünde karar almıştır.[444]

Bu tercih çerçevesinde Irak'ın iki devlet arasında yapılan 1984 protokolüne dayanarak Türkiye topraklarında Kürtlere karşı sıcak takip talebi reddedilmiştir. Türkiye'nin bu tutumu Irak'la ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bağlamda, bir yandan Irak, daha önceki bölümlerde belirttiğim gibi, Türkiye'nin temel alarak 3 kez Irak topraklarında sıcak takip yaptığı 1984 protokolünü feshetmiştir. Diğer yandan, Türkmenlere karşı sert bir tutum sergilemeye başlamıştır: 25 kadar Türkmen idam edilmiş ve bir kısmı da güneye göç ettirilmiştir. Ayrıca, Irak askerlerinin ayrıldıkları bölgelerde PKK'nın yerleşmesine de izin verdiği görülmüştür.[445]

İkinci olarak, Şubat 1991'de Körfez Savaşı Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması ve ateşkes yapılmasıyla sona erince, Mart 1991'de Irak'ın kuzeyinde Kürtler ayaklanmıştır. Fakat, Irak askerî birlikleri helikopterlerle Kürtler üzerine giderek

---

[444] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler"...,, s. 139; Özal'ın özel danışmanlığını yapan Cengiz Çandar tarafından, Özal'ın 1988 Halepçe katliamı sonrasında sınıra dayanan Kürtlere kapıları açma kararını Türkiye'nin geleneksel Kürt algılaması ve politikasının kırılma tarihi olarak değerlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu konuda bkz. Birand ve Yalçın, *The Özal...,* s. 451.
[445] *Ibid.,* s. 138-139.

Kürt hareketini bastırmıştır. ABD de destek vermeyince[446] Kürtler zor durumda kalmış ve bir kez daha İran ve Türkiye sınırına dayanmışlardır. Bu durum karşısında Türkiye sığınmacılara kapıları açmama kararı almıştır. Bu kararın alınmasında, bir yandan, 1988'de sığınmacıların ülkeye kabulüyle yaşanan maliyetin büyüklüğü ve sığınmacıların kötü koşullarda yaşaması nedeniyle Batılı devletlerden eleştiriler alması etkili olurken, bir yandan da sığınmacıların kabulü sonrasında PKK faaliyetlerinde artış olduğu yönünde hükümete karşı yapılan eleştiriler belirleyici olmuştur. Fakat, Türkiye'nin kararı sert eleştirilere yol açmıştır.[447] Türkiye bir kez daha Kürt kimliği temelinde mülteci sorunu üzerinden sıkıntı yaşamıştır.

Böyle bir uluslararası baskı karşısında kalınca Türkiye, hükümet nezdinde çözüm arayışlarına girmiştir. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanı Turgut Özal Irak'ın kuzeyinde bir tampon bölge oluşturularak Kürtlerin buraya yerleştirilmesi ve yardım edilmesi yönündeki önerisini ABD Başkanı George Bush'a iletmiştir.[448] Bu düşünce paralelinde, önce BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararıyla devletler ve yardım kuruluşları buradaki Kürtlere yardıma çağırılmıştır.[449] Daha sonra, ABD Kuzey Irak'a havadan yardım başlatma kararı almış ve Nisan 1991'de Kuzey Irak'ta 36. paralelin kuzeyini uçuşa yasak bölge ilan etmiştir. En sonunda da Kuzey Irak'ta bir "güvenli bölge" oluşturmak amacıyla ABD, Fransa ve İngiltere askerlerinden oluşan birlikler Huzur Harekâtını başlatmıştır. Bu çerçevede Türkiye'ye sığınan Kürtler Kuzey Irak'a geri dönmeye başlamıştır. İstikrarsızlığın yeniden ortaya çıkma

---

[446] ABD o dönemde Irak'ın parçalanmasının İran'ın lehine olacağını düşündüğünden Kürtlere destek vermemeyi tercih etmiştir (*Ibid.,* s. 260).
[447] Bu konuda bkz. Oran, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç...,* s. 53-56.
[448] *Supra,* s. 90; Gözen, "Türkiye ve Körfez Savaşı...", s. 296.
[449] Aykan, *op.cit.,* s. 348.

ihtimaline karşılık, Çekiç Güç olarak adlandırılan birliğin görev yaptığı II. Huzur Operasyonu da gerçekleştirilmiştir.[450]

Görüldüğü gibi, Kürt kimliği, komşu ülkelere uzanan varlığıyla, 1980'lerden bu yana iki kez olmak üzere Türkiye'nin dış ilişkilerine yön vermiştir. Kendi Kürt kimliğiyle sorunlarını çözememiş olan Türkiye, önce Kürt mültecilere karşı mesafeli duruşuyla tepki toplamış; sonra ise bölgesel ve uluslararası kuralların dayatmasıyla mültecilere kapılarını açmak zorunda kalmıştır. Fakat bunu yaparken kendi ülkesi içinde yaşanan sorun dolayısıyla kaygı duyduğu için attığı adımlarda rahat olamamıştır.

II. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NE BAŞVURULAR VE ETKİLERİ

1959'da Avrupa Konseyi'ne bağlı olarak kurulan AİHM, AİHS'nin ve temel insan haklarını düzenleyen protokollerin ihlali durumunda devletlerin, grupların ve bireylerin başvurabileceği bir yargı organıdır. AİHS önceleri üç organdan oluşan bir denetim sitemi öngörmekteydi: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK), AİHM ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. İlk başvuru mercii AİHK olup konunun AİHM'ye götürülmesi bir tercih meselesiydi. Götürülmemesi durumunda konuyu Bakanlar Komitesi sonuçlandırmaktaydı. Ayrıca, başvurunun yapıldığı taraf devlet bireysel başvuru hakkını tanımamışsa AİHK konuyu inceleme hakkını kullanamamaktaydı. Fakat, Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11. Protokol ile AİHK kaldırılarak AİHM tek, sürekli ve zorunlu bir mahkeme haline getirilmiş ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi de kararların uygulanıp uygulanmadığı yönünde takiple

[450] *Supra,* s. 91.

yetkilendirilmiştir.[451] Böylece AİHS'yi imzalamış olan devletler insan hakları alanına giren konularda AİHM'nin yargısal denetimine tabi hale gelmiştir.

İnsan hakları ihlalleri nedeniyle sürekli eleştirilere maruz kalan Türkiye, AB'ye tam üyelik başvurusu öncesinde, 1987 yılında, bir taktik adım olarak, AİHK'ya bireysel başvuru hakkını kabul etmiştir. Türkiye tarafından bu adımın atılması, 1990'lı yıllardan bugüne, vatandaşların insan hakları ihlallerini AİHM'ye taşımalarına olanak sağlamıştır. Bu çerçevede, AİHM'ye pek çok başvuru yapılmıştır. Açıklanan verilere göre bu protokolün yürürlüğe girmesi sonrasında AİHM tarafından Türkiye'yle ilgili olarak 900 civarında karar verilmiştir. Bu kararların çoğu da Türkiye aleyhine olmuştur.[452]

AİHM'nin Türkiye'yle ilgili olarak verdiği kararlar, Kılınç tarafından, yedi gruba ayrılmıştır.[453] Bunlardan özellikle üçünün doğrudan ya da dolaylı olarak devletin Kürt sorunu çerçevesinde Kürt siyasal hareketlerine ve PKK'ya karşı geliştirdiği yöntemler ve uygulamaya koyduğu kanunlarla ilgili olduğu görülmektedir. Bunlara yakından bakıldığında, birincisi, güvenlik güçlerinin eylemlerinden doğan ihlal kararları söz konusu olmaktadır. Bu kategoride daha çok gözaltındayken işkence, kötü muamele, kaybolma veya hayatını kaybetme ya da güvenlik güçlerince evlerinin kullanılamaz hale getirilmesiyle ilgili şikayetler yer almaktadır.[454] İkincisi, AİHM'nin, ifade özgürlüğü nedeniyle verilmiş ihlal kararları bulunmaktadır. Kişilerin, yapılan konuşmalar, yazılan yazılar, yayınlanan kitaplarda

---

[451] Bu konuda bkz. European Court of Human Rights, http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/The+Court/The+Court/History+of+the+Court/, (1 Ağustos 2008).

[452] "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye İle İlgili Olarak Verdiği Kararların Etkileri" Adlı Atölye Çalışması Münasebetiyle Anayasa Mahkemesi Üyesi Serruh Kaleli'nin Yaptığı Konuşma, Ankara, 22 Eylül 2006, http://www.anayasa.gov.tr/images/loaded/kitap/kaleli.pdf, (1 Ağustos 2008), s. 2.

[453] Bu konuda bkz. Bahadır Kılınç, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı,* Ankara, Seçkin Yayınevi, 2006, s. 332-347.

[454] Kaleli, *op.cit.,* s. 3.

yer alan ifadelerden dolayı, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) tarafından Terörle Mücadele Kanununa (TMK) göre suçlu bulunarak mahkûm edilmeleri söz konusu olmuştur. AİHM'nin Mart 2000'deki Özgür Gündem gazetesine yönelik eylemlerin AİHS'nin 10. maddesinin ihlali olduğunu söyleyen kararı bu çerçevede örnektir.[455] Üçüncüsü, siyasî partilerin kapatılması nedeniyle ihlal kararları verilmektedir. Bu çerçevede, genellikle, parti liderlerinin ya da üyelerinin yaptıkları konuşmalar nedeniyle siyasetten yasaklanmaları AİHS'nin 11. maddesine aykırı bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesinin Temmuz 1993'te Halkın Emek Partisini (HEP), Haziran 1994'te Demokrasi Partisini (DEP) ve Özgürlük ve Demokrasi Partisini (ÖZDEP) kapatma kararları AİHM tarafından insan hakları ihlali olarak değerlendirilmiştir.[456]

Alpkaya ise Türkiye'nin AİHM tarafından mahkûm edilmesine yol açan uygulamaların genellikle üç çerçeveye dayandığını söylemektedir: Birincisi, DGM'lerin[457] "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhinde" değerlendirdiği eylemlere ya da ifadelere yönelik verdiği mahkûmiyet kararları AİHM tarafından insan hakları ihlali olarak değerlendirilmiştir. İkincisi, 1983'te düzenlenen Olağanüstü Hal Kanunu (OHAL) çerçevesinde bölge valileri ve görevlilerinin yargı denetimi dışında tutulan eylemleri dolayısıyla işledikleri hak ihlalleri de AİHM'nin Türkiye aleyhinde verdiği kararlarda önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim Güneydoğu bölgesi 1987'den itibaren sürekli olarak OHAL

---

[455] *Ibid.,* s. 3-4.
[456] *Ibid.,* s. 4-5.
[457] DGM'ler ilk kez 1973'te kurulmuş, fakat muhalefet nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilerek ortadan kalkmıştır. 12 Eylül rejimiyle birlikte 1983'te bir yasayla yeniden oluşturulmuştur. 1984 itibariyle işleyişe başlayan bu mahkemeler daha çok siyasî nitelikli suçlara bakmıştır. Devletin bütünlüğüne ve rejim aleyhine işlenen suçlar ile devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlar bu mahkemelerin görev alanına girmiştir. AİHM tarafından 1998 yılında DGM'lerde asker üyenin varlığının adil yargılanma hakkını ihlal ettiği yönünde bir karar alınınca Haziran 1999'da mahkemelerde asker üyenin varlığına son verilmiş ve 2004 Anayasa değişikliğiyle de DGM'ler tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Bu konuda bkz. Ergun Özbudun, "Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004", *Turkish Studies,* Vol. 8, No. 2, June 2007, s. 186.

kapsamında yönetilmiştir. Son olarak ise Nisan 1991'de yürürlüğe giren TMK da geniş bir terör suçu tanımında bulunarak her türlü ifadenin bu kapsama dahil edilmesine olanak sağlayan bir içeriğe sahip olmuştur. Bu kanunun özellikle 8. maddesi Kürt sorununa dair ifadelerin mahkûm edilmesine yönelik olarak kullanılmıştır. "Hangi yöntem, maksat ve düşünceyle olsun, Türkiye Cumhuriyeti devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılamaz" diyen bu maddede uluslararası eleştiriler ve baskılar nedeniyle ilk değişiklik Ekim 1995'te yapılmıştır. Sadece baştaki ifadeler çıkarılarak madde, "Türkiye Cumhuriyeti devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılamaz" olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik çerçevesinde bu maddede tanımlanan suç çerçevesinde alınan hapis cezalarının para cezasına çevrilmesine olanak tanınmıştır.[458] İkinci değişiklik, birinci Uyum Yasası olarak adlandırılan 4744 sayılı yasayla yapılmış ve para cezalarının oranları değiştirilmiştir. Son olarak 8. madde Temmuz 2003'te kaldırılsa da TMK çerçevesinde yaşanan sıkıntılar devam etmekte ve AİHM'ye dava konusu olmaktadırlar.[459]

Sonuç olarak, AİHM'ye her yıl artan sayıda yapılan başvurular ve mahkemenin çoğu Türkiye aleyhinde olmak üzere verdiği kararlar Türkiye'nin uluslararası platformlarda eleştirilmesine ve zor durumda kalmasına neden olmaktadır. Başvuru alanlarına dair yapılan farklı sınıflandırmaların Kürt sorununu ön plana çıkardığı görülmektedir. Kürt sorununu bir güvenlik sorununa indirgeyen

---

[458] Alpkaya, *op.cit.,* s. 529.
[459] Bkz. Fikret İlkiz, "Yeniden Terörle Mücadele Kanunu Tasarısı", http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/76650/yeniden-terorle-mucadele-kanunu-tasarisi, (27 Mart 2006).

yaklaşımın sonucu olarak çıkarılan yasalar ve uygulamalar, AİHM'ye yapılan başvuruların temel konusunu oluşturmaya devam etmektedir.

III. AVRUPA BİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE GELİŞMELER

Kürt sorunu Türkiye'nin AB'yle ilişkiler çerçevesini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda attığı her adımda Kürt sorunu bir engel olarak ön plana çıkmıştır.[460] AB'nin Türkiye'ye yönelik olumsuz bir kimlik inşa etmesine yol açmıştır. Buna karşılık, Kürt kimliğine dair olumlu bir yaklaşım geliştirmesi ve Kürtlerin kültürel ve siyasal haklarının tanınması yönünde AB'den baskı gören Türkiye'de de AB'ye dair olumsuz bir kimlik tanımlamasına gidilmiştir.[461] Bu bağlamda, Kürt sorunu konusunda adım atamayan hükümetlerin, askerî çevrelerin ve çeşitli sivil örgütlenmelerin, AB'yi Türkiye'yi bölmeye çalışan bir dış amil olarak nitelendirdiği görülmüştür.

A. Kürt Sorunu Etkisinde Gümrük Birliği

AB'ye[462] tam üyelik amacı taşıyan ve bu yolda girişimlerde bulunan Türkiye'nin AB'yle ilişkilerinde, özellikle 1990'lı yıllarda, Kürt sorununun olumsuz bir etken olarak ön plana çıktığı görülmüştür. Bu yıllarda Türkiye'nin Kürt sorunuyla mücadelede benimsediği yöntemler nedeniyle insan hakları ihlallerinde bulunması, insan hakları örgütlerinden ve uluslararası kuruluşlardan sürekli eleştiriler almasına

---

[460] Aralık 1999'da Türkiye'nin AB adayı olarak kabul edilmesi öncesinde de, 1997 Luxembourg Zirvesinde, Yunanistan'la ilişkiler ve Kıbrıs meselesi yanında Kürt meselesinin de insan hakları ve azınlıkların korunması bağlamında Türkiye'nin AB'yle bağlantılarının güçlendirilmesi için çözülmesi gereken temel meselelerden biri olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu konuda bkz. "Luxembourg European Council, Presidency Conclusions", http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm, (10 Şubat 2008).

[461] Dağı, AB'nin, 1980'lerden bugüne, demokratikleşme, insan hakları ve Kürt sorunu ekseninde Türkiye'nin iç politikasının bir aktörü olduğunu söylemektedir. Bkz. İhsan D. Dağı, "Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, Kimlik, Demokrasi, Güvenlik,* Der. Ş. H. Çalış, İ. D. Dağı ve R. Gözen, Ankara, Liberte Yayınları, 2001, s. 127.

[462] Avrupa Topluluğu Maastricht Antlaşması ile ekonomik ve parasal birliğin yanısıra dış güvenlik ve adalet konularında da ortak politika kararı alınmasıyla siyasî ve ekonomik bütünleşme hedefinde Avrupa Birliği adını almıştır (Bu konuda bkz. Çağrı Erhan, "AB İsim Değişiklikleri", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 84).

yol açmaktaydı. Bu durum AB ülkelerinin Türkiye'ye dair olumsuz kimlik algılamasını desteklemiştir. AB tarafından, 1989'da, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun askıya alınmasından sonra, bir işbirliği programı hazırlanarak Avrupa Topluluğu Bakanlar Komitesine sunulmuştur. Matutes Paketi olarak adlandırılan bu programda Türkiye'yle ekonomik ve siyasal alanda işbirliğinin geliştirilmesinden ve 1995 sonu itibariyle gümrük birliğinin gerçekleştirilmesinden bahsedilirken tam üyelikten hiç söz edilmemiştir.[463] Türkiye'yle ilişkilerdeki kuralları ortaya koyan bu programın söyledikleri sonraki yıllarda da ilişkilerde temel alınmıştır.

AB'yle ilişkilerde geçerli olacak kuralları belirleme gücüne sahip olmadığını bilen dönemin hükümeti bu planı yeterli görerek uygulamaya geçirilmesi için çok çaba harcamıştır. Bundan sonra iktidara gelen DYP-SHP koalisyon hükümeti de gümrük birliğinin gerçekleşmesine öncelik vererek tam üyelik konusunu fazla gündeme getirmemeyi tercih etmiştir. Bu durum Türkiye'nin AB üyeliğine sıcak bakmayan AB tarafından da olumlu karşılanmıştır.[464]

Türkiye'nin gümrük birliğini gerçekleştirmeye yönelik bu tutumda, bir yandan 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşması ile AB'ye yeni üye kabulünde AP'nin salt çoğunluğunun değil mutlak çoğunluğunun onayının zorunlu hale getirilmesi etkili olmuştur. Bu hüküm Türkiye'nin tam üyeliğini zorlaştırmıştır.[465] Nitekim AP'nin insan hakları ihlalleri ve Kürt sorunu nedeniyle Türkiye aleyhinde pek çok kararı bulunmaktaydı. Diğer yandan da 1993'te Kopenhag Zirvesinde "Kopenhag Kriterleri"[466] olarak anılan AB'ye üyelik için gerekli ekonomik ve siyasî

---

[463] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Birliği,* Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000, s. 208.
[464] Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, AB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II…,* s. 329.
[465] *Ibid.,* s. 242-243.
[466] Kopenhag Kriterleri için bkz. http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=DOC/93/3&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en, (Ağustos 2008).

kriterlerin ortaya konulması Türkiye tarafında endişe yaratmıştır. Bu zirvenin sonuç bildirgesinde Türkiye'yle ilgili olarak "(...) AT Zirvesi Türkiye ile işbirliğinin, bir gümrük birliği kurulması ile ilgili olduğu ölçüde, 1963 tarihli Ortaklık Anlaşması ve 1970 tarihli Katma Protokol'de öngörülen perspektif içinde geliştirilmesi ve yoğunlaştırılması konusunda, Lizbon'da toplanan AT Zirvesi'nde kabul edilen esasların etkili bir biçimde uygulanmasını Konsey'den istemiştir" denilerek ilişkilere yönelik kurallar bir kez daha ortaya konulmuştur: Türkiye'yle ilişkiler gümrük birliği gerçekleştirme temelinde yürütülecektir.[467] Böylece bu koşullarda Türkiye tarafından kısa vadede AB'yle üyelik müzakerelerine girilemeyeceği anlaşıldığından en azından gümrük birliğine gidilerek ilişkilerin devamlılığı hedeflenmiştir.

Böyle bir çerçevede başlatılan gümrük birliği müzakereleri Mart 1993'te kurulan Gümrük Birliği Yönlendirme Komitesi tarafından yürütülmüştür.[468] Türkiye tarafının bu konudaki aceleci adımları yine Kürt sorunu engeline takılmıştır. Nitekim Haziran 1994'te DEP'in kapatılması ve Aralık 1994'te DEP milletvekillerinin mahkûm edilmesi AP'nin gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda Türkiye aleyhinde gelişen olumsuz hava nedeniyle Türkiye'nin gümrük birliği talebine cevap verilmemesi yönünde tepkiler ortaya çıkmıştır.[469] Öyle ki Türkiye gümrük birliği sürecinin DEP milletvekillerinin mahkûmiyetiyle bağlantılı ele alınmaması gerektiği yönünde Batılı devletlere çağrıda bulunmak zorunda kalmıştır.[470] Fakat AP'deki bazı grupların ortak çabasıyla Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi konusundaki eksikliklerine vurgu yapılarak bu alanda gerekli adımlar atılıncaya kadar Karma Parlamento Komitesi toplantılarının durdurulması ve gümrük

---

[467] Tekeli ve İlkin, *op.cit.,* s. 280.
[468] *Ibid.,* s. 298-299.
[469] *Ibid.,* s. 385-386.
[470] Bkz. İhsan D. Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut", *Türkiye ve Avrupa,* Der. Atila Eralp, Ankara, İmge Yayınları, 1997, s. 161.

birliği müzakerelerinin de askıya alınması öngörülmüştür.[471] Görüldüğü gibi AP, söylemleriyle Türkiye'nin gümrük birliği hedefini engellemeye çok yaklaşmıştır.

Bu tepkilere karşılık Türkiye, gümrük birliği hedefine ulaşmak amacıyla bazı "göstermelik" taktik adımlar atmıştır. Bu süreç, dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in "Ne mutlu Türkiye'nin vatandaşıyım diyene" şeklindeki sözleriyle başlamıştır. Anayasada demokratikleşme yönünde bazı değişiklikler yapılacağı dile getirilmiştir. Bu dönemde Kürt sorunu bazı vakıfların ve dergilerin raporlarına/yazılarına konu olmaya başlamıştır. Bu çerçevede, genel olarak, Türkiye'de vatandaşların bir bölümünün Kürt kökenli olduğunun tartışma konusu olmaktan çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. Kürtlere kültürel haklarının tanınmasının devletin üniter kimliğine zarar vermeyeceği ileri sürülmüştür. Sonuç olarak "terör sorunu"nun en kısa zamanda "en doğru ve etkili yöntemler kullanılarak" çözülmesi gerektiği dile getirilmiştir.[472] Bütün bu gelişmeler sonrasında, Mart 1995'te Türkiye-AT Ortaklık Konseyi "Gümrük Birliği Kararı"nı almıştır.

Bu karar Başbakan Tansu Çiller'in Mart 1995'te yaptığı "Ulusa Sesleniş" konuşmasında Türkiye'nin Batılılaşma yolunda siyasal bir zaferi olarak duyurulmuş ve Avrupa'yla bütünleşmenin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.[473] Çiller aynı ay içinde Türkiye'nin Avrupa için önemli olduğunu vurguladığı Brüksel konuşmasında gümrük birliğinin Türkiye'nin "Avrupa mücadelesinde" bir dönüm noktası olduğunu

---

[471] Avrupa Parlamentosu'nun bu yöndeki kararı için bkz. http://www.europarl.europa.eu/pv2/pv2?PRG=DOCPV&APP=PV2&LANGUE=EN&SDOCTA=4&TXTLST=1&POS=1&Type_Doc=RESOL&TPV=DEF&DATE=160295&PrgPrev=PRG@TITRE|APP@PV2|TYPEF@TITRE|YEAR@95|Find@%74%75%72%6b%65%79%20%63%75%73%74%6f%6d%20%75%6e%69%6f%6e|FILE@BIBLIO95|PLAGE@1&TYPEF=TITRE&NUMB=2&DATEF=950216, (10 Ağustos 2008).
[472] Tekeli ve İlkin, *op.cit.,* s. 411-412.
[473] Tansu Çiller, *Avrupa ile Bütünleşiyoruz, Gümrük Birliği,* Başbakanlık Basın Merkezi, Tarihsiz, s. 7-10.

ileri sürmüştür.[474] Bunu takiben TBMM'de DYP Grup Toplantısında gümrük birliğiyle ilgili konuşmasına Kürt sorunuyla ilgili değerlendirmeleriyle başlamıştır. Türkiye'nin seçtiği mücadele yöntemiyle zafere yaklaştığını iddia ederek Türkiye'nin Avrupa'da önünü kesmeye çalışan PKK'nın hedefine ulaşamadığını söylemiştir.[475] Çiller'in bu değerlendirmeleri, gümrük birliği yolunda, Türkiye açısından Kürt sorununa bağlı olarak yaşanılan zorlukları ifade etmektedir.

AP, 1995 Sakharov Düşünce Özgürlüğü Ödülü'nü DEP milletvekili Leyla Zana'ya verme kararı aldıktan sonra Aralık 1995'te gümrük birliği kararını onaylamıştır.[476] AP bu çerçevede Türkiye'de insan haklarına dair bir karar kabul etmiştir. Kararda, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde gümrük birliği kararının önemli bir aşama olduğu kabul edilmekle birlikte AB ülkelerinin insan haklarına saygı, demokrasi vb. ilkelerinin Türkiye tarafından etkin bir şekilde uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, Türk hükümetine, PKK'ya ve Kürt örgütlerine, Kürt sorununa şiddet içermeyen bir çözüm bulma yolunda ellerinden geleni yapmaları konusunda çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca, Kürt kökenli vatandaşların kültürel kimliklerini ifade etmelerini sağlayacak önlemleri alması için TBMM ve Türk hükümetinden gereğini yapması istenmiştir.[477] Türkiye'de gümrük birliğinin onaylanması nedeniyle çok fazla dikkate alınmayan bu kararla AP'nin ortaya koyduğu kurallar çerçevesi Türkiye'nin ilerleyen yıllarda AB'yle ilişkilerinde önüne

---

[474] *Ibid.,* s. 15.
[475] *Ibid.,* s. 19-21.
[476] Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme…", s. 164-165.
[477] Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı için bkz. http://www.europarl.europa.eu/pv2/pv2?PRG=DOCPV&APP=PV2&LANGUE=EN&SDOCTA=1&TXTLST=3&POS=1&Type_Doc=RESOL&TPV=DEF&DATE=131295&PrgPrev=PRG@TITRE|APP@PV2|TYPEF@TITRE|YEAR@95|Find@%74%75%72%6b%65%79%20%68%75%6d%61%6e%20%72%69%67%68%74%73|FILE@BIBLIO95|PLAGE@1&TYPEF=TITRE&NUMB=1&DATEF=951213, (10 Ağustos 2008).

çıkmıştır. Nitekim AP, gümrük birliğini engellemese de, aldığı kararlar AB üyeliğini Kürt sorununun çözümüne bağlamıştır.

Sonuç olarak Kürt sorunu, önce Türkiye'nin tam üyelik yerine gümrük birliği fikrine odaklanmasında bir itici unsur olmuş, sonra da bu birliği gerçekleştirmeye yönelik adımlarında engel teşkil etmiştir. 2000'li yıllarda da Türkiye için, tam üyelik yerine, yine bir başka seçenek "imtiyazlı ortaklık"[478] gündemde olmuştur.

B. Kopenhag Siyasî Kriterleri Çerçevesinde İlerleme Raporları ve Kürt Sorunu

Türkiye'nin, Aralık 1999'da AB adaylığının kabul edilmesinden bugüne yayınlanan ilerleme raporlarında, Kürt sorununun önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Kürt sorununa özellikle, Kopenhag siyasî kriterlerine uyumun değerlendirildiği ve "İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması" başlıklı bölümlerde geniş yer verilmiştir. Kopenhag kriterlerinin yerine getirilemediği yargısı Kürt sorunuyla ilgili değerlendirmeler eşliğinde dile getirilmektedir. Kürt sorununun belirleyiciliğini genel olarak siyasî temsil ve kültürel haklar çerçevesinde ele almak mümkündür.

1. Siyasî Temsil Sorunu

Kürt sorunuyla ilgili olarak, Türkiye'nin AB'ye üyelik yönünde ilerlemesinde, işaret edilen sorunlu alanlardan birini siyasî temsil konusu oluşturmaktadır. Kürt kimliğinin siyasî partiler çerçevesinde ve TBMM'de temsilinin sorunlu olması Türkiye'nin bu

---

[478] "İmtiyazlı ortaklık" fikri, 2004 yılı başında, daha sonra Almanya Başbakanı olan, Alman Hıristiyan Demokrat Birliği Partisi (CDU) Başkanı Angela Merkel tarafından ortaya atılmıştır. Türkiye'ye tam üyelik yerine AB'yle özel ilişkileri bulunan bir ülke statüsü verilmesini öngörmektedir. Bu fikir Fransa tarafından da desteklenerek AB çevrelerinde tartışılmıştır. Sonuçta Başbakan Erdoğan Türkiye'nin bu fikre karşı olduğunu açıklamıştır. ("Erdoğan: İmtiyazlı Ortaklık Olmaz", http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/29838/erdogan-imtiyazli-ortaklik-olmaz, 17 Şubat 2004). Fakat Şubat 2008'de Başbakan Erdoğan'ın Köln ziyaretinde "Türkiye'nin AB sürecinde, bazı ülkelerden 'imtiyazlı ortaklık' önerisinin geldiğini" hatırlatması ve "bizim kitabımızda imtiyazlı ortaklık yok" demesiyle yeniden gündeme gelmiştir ("Erdoğan'dan Köln'de adeta seçim öncesi propagandası", http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/104793/erdogandan-kolnde-adeta-secim-oncesi-propagandasi, 11 Şubat 2008).

bağlamda eleştiriler almasına neden olmaktadır. Bu çerçevede, bir taraftan yüzde 10'luk seçim barajı[479] nedeniyle Kürt kimliğini temsil eden partilerin TBMM'ye girebilmelerinin zorluğu, diğer taraftan kurulan siyasal partilerin kapatılması ya da kapatılma tehdidinde olmaları Türkiye'nin AB'ye üyeliği açısından sorunlu alanlar olarak vurgulanmaktadır.

a. Parti Kapatmaları, Demokrasi Partisi (DEP) ve Milletvekilleri Konusu

Ekim 1991'de yapılan seçimlere SHP çerçevesinde katılan ve seçilen 18 Halkın Emeği Partisi (HEP) milletvekili, partileri TBMM'de göreve başlarken Kürtçe yemin etme girişimi nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından Temmuz 1993'te kapatılınca, kurdukları DEP çerçevesinde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Fakat, Mart 1994'te Kürt milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış ve tutuklamalar başlamıştır. Böylece 1994 yılında, 1990'ların en büyük dış politika krizlerinden birine yol açılmıştır.[480]

AP ve AKPM tarafından, Nisan 1994'te alınan karar çerçevesinde DEP milletvekillerinin tutuklanmaları kınanarak derhal serbest bırakılmaları talep edilmiştir. Buna karşılık, Haziran 1994'te Anayasa Mahkemesi'nin DEP'in kapatılması yönündeki kararını açıklaması ilişkilerdeki gerginliği en üst noktaya taşımıştır. AKPM, bunu takiben aldığı kararda, seçilmiş temsilcilere yönelik yapılan muamelenin siyasal açıdan bir hata olduğunu belirterek Kürt sorununa çözümün barışçı yollarla sağlanması gereğini vurgulamıştır. DEP milletvekillerine karşı geliştirilen tutumun Türkiye'nin insan hakları alanında yeni ihlallerine yol vereceği

---

[479] AİHM Ocak 2007'de, yüzde 10'luk seçim barajının insan hakları ihlali olduğu gerekçesiyle açılan dava çerçevesinde, Türkiye'nin bu uygulamasıyla insan hakları ihlalinde bulunmadığı yönünde bir karar almıştır. Bkz. "Seçim Barajı Hak İhlali Değil", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/01/070130_turkey_european_court.shtml, (10 Eylül 2008).

[480] Alpkaya, *op.cit.,* s. 534.

ileri sürülmüştür.[481] Nitekim Ağustos 1994'te DGM'de yargılanmaya başlayan DEP milletvekilleri Aralık 1994'te 15'er yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir.[482] Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Delors DEP'in kapatılmasını kınamış ve bu kararın Avrupa ile entegrasyon süreciyle bağdaşmadığını söylemiştir.[483] Eylül 1994'te AP, aldığı bir kararla, DEP milletvekillerine yönelik sergilenen tutumun çoğulcu demokrasiye aykırı olduğunu belirterek bu konuda bir gelişme kaydedilinceye kadar Karma Parlamenterler Komitesinin çalışmalarının durdurulduğunu ilan etmiştir. AP'nin DEP milletvekilleriyle ilgili gelişmelere tepkisi öyle sert olmuştur ki aldığı kararlarla gümrük birliği kararının alınmasını engelleme noktasına çok yaklaşılmıştır.[484]

Yaşanan kriz, Türkiye'nin, Temmuz 1995'te, kapatılan parti milletvekillerinin vekilliklerinin düşürülmemesi, kapatma davası yaşayan partinin başkanına söz hakkı tanınması gibi maddeler getiren Anayasa değişikliğiyle[485] bir ölçüde aşılsa da, DEP milletvekillerinin durumu, örgütlenme özgürlüğünün olmaması ve Kürt kimliğinin siyasal temsili sorunu 1998'den itibaren her yıl yayınlanan Türkiye'ye dair AB Komisyonu ilerleme raporlarının hepsinde dile getirilmiştir. Öncelikle, her ilerleme raporunda, Türkiye'nin, nüfusu 8 ile 15 milyon arasında tahmin edilen Kürtleri gözardı eden ve resmî olarak sadece üç gayri müslim kesimi (Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler) tanıyan Lausanne Antlaşmasına dayalı azınlıklar yaklaşımının değişmediği belirtilmekte ve Kürtlerin "ulusal, ırksal ya da etnik azınlık olarak" anayasa çerçevesinde tanınmaması eleştirilmektedir. Bu

---

[481] *Ibid.*
[482] *Ibid.*, s. 533.
[483] Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme…", s. 161.
[484] AP Aralık 1994 tarihli kararında ise gümrük birliği görüşmelerinin askıya alınması ve 19 Aralıkta yapılması planlanan Ortaklık Konseyi toplantısının ertelenmesi yönünde görüş bildirmiştir. DEP konusunun gümrük birliği görüşmelerinde etkisi için bkz. *Supra,* s. 146.
[485] Alpkaya, *op.cit.,* s. 536.

durumun Kürt kimliğinin siyasal taleplerine olanak vermeyen bir çerçeveye neden olduğu ve böylece bölgede bağımsız bir devlet kurma amacıyla ortaya çıkan PKK örgütünün hüküm sürdüğü dile getirilmektedir.[486] Buna karşılık Türkiye'nin Kürt sorununa askerî yöntemler dışında sivil bir çözüm getirmesi gerektiği belirtilmektedir.[487] Öte yandan, DEP milletvekillerinin mahkûmiyetine son verilmesi, durumlarının iyileştirilmesi ve yeniden adil yargılanması talep edilmektedir. Bununla birlikte, 1999 İlerleme Raporu çerçevesinde Kürt kimliğine vurgu yapan Halkın Demokrasi Partisinin (HADEP) Nisan 1999 genel seçimlerinde Diyarbakır dahil olmak üzere 7 Güneydoğu ilinde oyların çoğunluğunu almasına rağmen yüzde 10'luk seçim barajı yüzünden TBMM'ye girememesinin 5 milyon Türkiye vatandaşının temsil edilememesine yol açtığı belirtilmiştir.[488] 2000 yılı İlerleme Raporunda da HADEP'in kapatılma davasının devam etmesi[489] ve yöneticilerine 3 yıl 9 ay mahkûmiyet verilmesi,[490] Türkiye'nin insan hakları alanındaki bazı sözleşmeleri imzalamasına karşılık Kopenhag kriterlerini karşılamaktan uzak olduğunu belgeleyen olumsuzluklar arasında değerlendirilmiştir. Takip eden süreçte, en son bir polis karakoluna giden 2 HADEP yöneticisinin kaybolması 2001 yılı itibariyle ilerleme raporlarına konu olmuştur.[491]

2002 yılı İlerleme Raporu çerçevesinde, HADEP ve HAKPAR kapatma davalarının devam etmesine işaret edilerek, Siyasal Partiler Kanununda yapılan bir değişiklikle parti kapatma önleminden önce, söz konusu partinin ekonomik kaynaklarının kesilmesine gidilmesini öngören değişiklik paketinin, mevcut sorunu

---

[486] "1998 Progress Report", *European Commision,* s. 19. (Türkiye'ye dair ilerleme raporları için bkz, http://ec.europa.eu/enlargement/candidatecountries/turkey/key_documents_en.htm)
[487] *Ibid.,* s. 20.
[488] "1999 Progress Report", s. 8-9.
[489] "2000 Regular Report", s. 11.
[490] *Ibid.,* s. 19.
[491] "2001 Regular Report", s. 29.

ortadan kaldırmasa da parti kapatmayı daha zor hale getirebileceği ihtimaliyle olumlu karşılandığı belirtilmiştir.[492] 2004 yılı İlerleme Raporunda, Haziran 2004'te DEP milletvekillerinin serbest bırakılması Türkiye'nin insan hakları alanında olumlu adımlarını destekleyen bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[493]

2007 yılı İlerleme Raporunda, siyasal temsil sorununun ve HAKPAR kapatma davasının hâlâ devam ettiği belirtilmekle birlikte, Temmuz 2007 seçimleriyle Kürt milletvekillerinin TBMM'ye girmesi ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) adı altında grup kurmaları olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Fakat, DTP yöneticilerinin Siyasal Partiler Kanununun 81/c maddesinin Türkçeden başka dilleri kullanmayı yasak etmesi dolayısıyla açılan soruşturmalar yüzünden yaşadıkları zorluklara da değinilmiştir.[494] En son olarak yayınlanan 2008 İlerleme Raporunda da DTP'nin kapatılma davası gündeme getirilmiştir.

b. Demokratik Toplum Partisi'nin Kapatılma Davası

2005 yılında, DEHAP'a kapatma davası açılınca kurulan DTP, siyasal yaşamın bir parçası haline gelir gelmez AB ilerleme raporlarında, Türkiye'nin siyasal temsil sorunu çerçevesinde adı anılan bir amil olmaya başlamıştır.

Faaliyete geçtikten sonraki yıl yayınlanan AB ilerleme raporunda DTP'ye bir yandan Kürtlerin mecliste temsil edilmelerinin göstergesi olarak olumlu bir çerçevede, diğer yandan ise Kürtçe dışında başka dillerin kullanılmasına olanak tanımayan Siyasal Partiler Kanunu nedeniyle yaşadığı zorluklar, yöneticileri ve üyeleri hakkında açılan soruşturmalara vurgu yapılan olumsuz bir çerçevede yer verilmiştir.

---

[492] "2002 Regular Report", s. 37.
[493] "2004 Regular Report", s. 166.
[494] "2007 Progress Report", s. 22.

Kasım 2007'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, DTP'nin kapatılması,[495] bazı milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve vekilliklerinin düşmesi talebiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Başsavcının talepleri arasında daha önceki kapatma davalarında söz konusu olmayan, DTP'nin dava sürecinde yapılacak seçimlere katılmaması, hiçbir parti mensubunun bağımsız olarak ya da başka parti listesinden seçimlere katılmaması ve üye kaydının dondurulması yer almaktadır. Ayrıca Yalçınkaya, beyan ve faaliyetlerini gerekçe göstererek 221 DTP'li hakkında 5 yıl süreli siyasî yasak getirilmesini de talep etmiştir.[496] Aynı ay içinde Anayasa Mahkemesi Başsavcının açtığı davayı kabul etmiştir. DTP, Haziran 2008'de, Anayasanın 68/4 maddesinde belirtilen devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı haline geldiği iddiasıyla Anayasanın 69/6 ve Siyasal Partiler Kanununun 101/1-b ve 103/2 maddelerine dayanarak kapatılması davası çerçevesindeki savunmasını Anayasa Mahkemesi'ne sunmuştur.[497]

DTP'nin kapatılması davası, Kasım 2007'de, AB dönem başkanı Portekiz, bir sonraki dönem başkanı Slovenya ve Türkiye'yi bir araya getiren, Türkiye-AB Troyka toplantısı sonrasında yapılan basın açıklamasında AB Dışişleri Komisyonu'nun

---

[495] DTP kurulurken, kapatılması ihtimali göz önünde bulundurularak, yedek parti olarak Özgür Toplum Partisi de kurulmuştur. Bkz. "DTP'ye Kapatma Davası", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/11/071116_dtp_prosecutor.shtml, (10 Eylül 2008).

[496] "DTP'ye Kapatma Davası", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/11/071116_dtp_prosecutor.shtml, (10 Eylül 2008); İddianamenin tam metni için bkz. http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/102990/dtpye-kapatma-iddianamesinin-tam-metni, (12 Temmuz 2008).

[497] Bu konuda bkz. "DTP Savunması: İddianamedeki 141 Eylemden 129'u İfade Özgürlüğü Olayı", *Bianet,* http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/107598/dtp-savunmasi-iddianemedeki-141-eylemden-129u-ifade-ozgurlugu-olayi, (12 Temmuz 2008). "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" anlayışına dayanarak kapatılan partiler çeşitlidir: Türkiye İşçi Partisi (TİP) Temmuz 1971'de, Türkiye Emekçi Partisi (TEP) Mayıs 1980'de, Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) Temmuz 1991'de, Sosyalist Parti (SP) Temmuz 1992'de, Halkın Emek Partisi (HEP) Temmuz 1993'te, Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) Kasım 1993'te, Sosyalist Türkiye Partisi (STP) Kasım 1993'te, Demokrasi Partisi (DEP) Haziran 1994'te, Emek Partisi (EP) Şubat 1997'de, Demokratik Kitle Partisi (DKP) Şubat 1999'da ve Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) Mart 2003'te kapatılmıştır (Bkz. Oran, *Türkiye'de Azınlıklar…,* s. 95-102).

genişlemeden sorumlu üyesi Ollie Rehn tarafından dile getirilmiştir. Rehn Kürt sorununa siyasal çözüm bulunması gerektiğini vurgulayarak DTP'yi TBMM'de görmeyi tercih ettiklerini söylemiştir.[498] Ekim 2008'de, AKPM Başkanı Luis Maria De Puig ise hukuk sisteminin bağımsızlığının demokratik ülkelerde temel ilkelerden biri olduğunu vurgulayarak parti kapatmanın istisnai bir müeyyide olarak görülmesi ve sivil bir anayasa ile insan haklarının güvenceye alınması gerektiğini belirtmiştir.[499]

DTP'ye yönelik kapatma davasına, Kopenhag siyasî kriterlerinin belirleyiciliğinde Kürt kimliğinin TBMM'de temsiline önem veren bir yaklaşıma sahip olan AB'nin 2008 İlerleme Raporunda yer verilmiştir. Açılan kapatılma davası çerçevesinde 221 eski ve yeni parti üyesi için 5 yıllık siyaset yasağı talebi de olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[500]

2. Kültürel Haklar Sorunu

Kürtlerin kültürel hakları konusu ilerleme raporlarında Türkiye'nin eleştirildiği temel alanlardan bir diğerini oluşturmaktadır. 1998 yılından itibaren yayınlanan ilerleme raporlarında Kürt sorununun sivil çözümüne vurgu yapılarak Kürtlere kültürel haklarının verilmesi, kimliklerinin tanınması ve kimliklerinin farklı biçimlerde ifadesine olanak tanınması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede özellikle Kürtçe yayın yapma ve Kürtçe eğitim hakkı ön plana çıkarılmaktadır. Türkiye'de Kürt sorunu üzerine bağımsız yayın yapmanın bile olanaksız olduğu dile getirilmektedir.[501]

---

[498] "AB'yle Troyka Buluşması", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/11/071120_turkey_eu.shtml, (10 Ağustos 2008).
[499] "Avrupa'dan DTP Çıkışı: Kapatma İhtimalinden Endişe Duyuyoruz", *Zaman,* 4 Ekim 2008.
[500] "Turkey 2008 Progress Report", s. 6.
[501] "1998 Progress Report", s. 16.

1998 yılı İlerleme Raporunda, Kürt sorununa dair yapılan yayınların, TMK'nın 7. ve 8. maddelerinin; Ceza Kanununun 158, 159, 311 ve 312. maddelerinin dar yorumuna dayalı olarak devletin ve milletin bölünmez bütünlüğüne aykırı olarak mahkûm edildiği noktasına vurgu yapılmaktadır.[502] Ayrıca, 1991 yılında Türkçeden başka dillerde yayın yasağının kaldırılmasıyla Kürtçenin kültürel faaliyetler çerçevesinde kullanılmasının önü açılmakla birlikte siyasal iletişim ve eğitim alanlarında kullanılmasına olanak tanınmaması sınırlı bir özgürlük olarak değerlendirilmiştir.[503] 1999 yılı İlerleme Raporunda, Kürt kökenli vatandaşların kendi dillerinin ve kültürel geleneklerinin kullanılması ve sürdürülmesi için herhangi bir araca sahip olmadığının altı çizilerek bu durumun Avrupa Konseyinin bu alanda kabul ettiği iki sözleşmesine aykırı olduğu söylenmektedir.[504]

Anayasanın 26. ve 28. maddelerinde yer alan "kanunla yasaklanmış dil" ifadesinin silinmesine 2001 yılı İlerleme Raporunda olumlu bir gelişme olarak yer verilmekle birlikte Kürtçenin kullanımıyla ilgili mevcut durumda önemli bir ilerleme sağlanamadığı ileri sürülmüştür.[505] Kürtlerin hâlâ kendi dillerini ve kültürel kimliklerini kullanamadıklarının altı çizilerek kanunlarda yapılan değişikliklerin etkin uygulamasının sağlanmasının önemli olduğu belirtilmektedir.[506] Ağustos 2002'de üçüncü "reform paketi" çerçevesinde yapılan değişiklikler farklı dillerde yayın yapmanın önünü açan bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Türkçe dışında başka dillerde anadilde eğitimi yasaklayan 42. maddeye dokunulmaması olumsuz bir durum olarak dile getirilmiştir.[507] Böylece raporda

---

[502] *Ibid.,* s. 15.
[503] *Ibid.,* s. 19.
[504] "1999 Progress Report", s. 14.
[505] "2001 Regular Report", s. 28.
[506] *Ibid.,* s. 29.
[507] "2002 Regular Report", s. 41.

kültürel haklar alanında bazı iyileştirmeler yapılmasına rağmen bunun yetersiz olduğu belirtilmiştir.[508] HADEP'in Mart 2003'te kapatılması, 2002 seçimlerinde yüzde 10'luk seçim barajı nedeniyle 5 ilde yüzde 45'in üzerinde oy alan DEHAP'ın meclise girememesi, Kürtlerin kültürel haklar konusunda uygulamada hâlâ sıkıntılar yaşamaları (film, sanat, kültürel etkinlikler çerçevesinde) 2003 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin Ağustos 2002'den itibaren 4 reform paketi kabul etmesi yönünde olumlu adımlarına rağmen, var olan sıkıntılar olarak sıralanmıştır.[509]

2004 yılı İlerleme Raporunda ise 1999 yılına göre kültürel haklar alanında Türkiye'nin ilerlemeler kaydettiği belirtilmiştir. Bu değerlendirmede insan hakları alanında iyileştirmeler öngören anayasal reform paketlerinin etkisi olmuştur. Ocak 2004'te Türkiye Radyo Televizyon Kurulu (TRT) dışında diğer ulusal televizyon ve radyo kanallarına Türkçeden başka dillerde yayın yapma olanağı tanıyan bir düzenleme yapılması olumlu karşılanmıştır. Fakat süre kısıtlamasının konulması ve uygulamadaki zorluklar olumsuz olarak değerlendirilmiştir.[510] Bununla birlikte, bütün bu gelişmeler bile Kürtlerin kültürel haklarının tanınması yolunda önemli bir aşama olarak kaydedilerek, insan hakları alanında diğer olumlu adımlarla birlikte, Avrupa Komisyonu'nun AB Konseyi'ne Türkiye'yle tam üyelik müzakerelerine başlanması yönünde bir tavsiye kararı vermesini sağlamıştır.[511] Böylece, 17 Aralık 2004 Konsey toplantısı sonucunda Türkiye'yle müzakerelerin 3 Ekim 2005'te başlamasına karar verilmiştir.[512]

---

[508] *Ibid.,* s. 42.
[509] Bkz. "2003 Regular Report", s. 23-40.
[510] "2004 Regular Report", s. 39-40.
[511] "Recommendation of the European Commission on Turkey's Progress Towards Accession", http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=504DC0656, (10 Ekim 2008).
[512] "Presideny Conclusion", http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/presidency_conclusions16_17_12_04_en.pdf, (10 Ekim 2008).

Türkiye'yle ilgili, eleştiriler devam etse de, 2005 yılı İlerleme Raporunda genel değerlendirme olumlu bir çerçeve çizmiştir. Bu durumda özellikle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Diyarbakır'da STK'larla yaptığı görüşmelerde "Kürt meselesi" ifadesini kullanarak soruna demokratik araçlarla çözüm getirilmesini gerekliliğini dile getirmesinin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim siyasal iktidarın Kürt sorununu kabul ederek çözümü yönünde bir irade beyanında bulunması AB tarafından Kürtlere kültürel haklar tanınması ve Kopenhag siyasî kriterlerinin yerine getirilmesi yönünde gelecek vaat eden bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte 2005 yılında yapılan olumlu reformların uygulamada istikrarsızlığına da değinilmiştir.[513] Nitekim rapora göre, Kürtçenin kullanılması konusunda önemli adımlar atılmış olsa da Kürtçe yerel yayına izin verilmemesi ve Kürtçe dil kurslarının kapanması sorunlu noktalar olarak varlığını korumuştur.[514]

Kürtçe yayın konusundaki süre kısıtlamasının eleştiri konusu yapıldığı 2006 İlerleme Raporunda Güneydoğudaki durumun kötüleştiği ve Başbakan Erdoğan'ın önceki yılda demokratik yollarla çözüme işaret eden söylemlerinin uygulamaya yansımadığı öne sürülmüştür.[515] 2007 yılı İlerleme Raporunda Kürtçe yayın konusundaki süre kısıtlamasının kültürel haklar alanında önemli bir engel olarak değerlendirilerek Kürtçe eğitim hakkının hâlâ yasak olmasının altı çizilmiştir.[516] Bu çerçevede, parti genel kongresinde Kürtçe konuşulması nedeniyle kapatılması istenen HAKPAR'ın kapatma davasının devamı dilin kullanım alanlarının sınırlılığını ortaya koyan bir durum olarak gösterilmiştir.[517]

---

[513] "2005 Progress Report", s. 41.
[514] *Ibid.,* s. 42.
[515] "2006 Progress Report", s. 22.
[516] "2007 Progress Report", s. 22.
[517] *Ibid.*

En son yayınlanan 2008 yılı İlerleme Raporunda ise "Azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması" başlığı altında etnik grupların kendi kimliklerini koruyabilmeleri için zorunlu olan kültürel hakların verilmesi gerekliliği tekrar edilmiştir. Bu bağlamda, dilin, kültürün ve örgütlenme özgürlüğünün önemine işaret edilerek Türkiye'nin hâlâ Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesini ve Bölgesel ve Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı'nı imzalamadığı dile getirilmiştir. Ayrıca Kürtçe yayın konusunda, RTÜK tarafından uygulanan katı zaman kısıtlamasına gidilmesi ve eğitim programlarının yapılamaması sorunlu alanlar olarak belirtilmiştir. Şarkılar dışında bütün Kürtçe yayınların Türkçe tercümesine yer verme zorunluluğu bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Türkçe dışında anadile sahip çocukların bu kapsamda eğitim hakkına sahip olmadıkları noktasının altı çizilmiştir. Uygulamadaki sorunlar arasında Diyarbakır'da Sur Belediyesi başkanının çok dilde hizmet vermesi sonrasında görevinden alınmasına da yer verilmiştir.

TMK'nın ve TCK'nın 215, 216 ve 217. maddelerinin, Kürt meselesi üzerine şiddet içermeyen düşüncelerin bile yargılanmasına imkân sağladığı belirtilmiştir. Nisan 2008'de TCK'nın düşünce özgürlüğüyle ilgili olan 301. maddesinde yapılan düzenlemenin ceza üst sınırını indirmesine, fakat dava açabilmek için Adalet Bakanlığı iznini getirmesine değinilmiştir. Bu düzenlemeyle yargılamada siyasî etkiye kapı aralandığı ileri sürülmüştür. Sonuç olarak, Türkiye'nin kültürel haklar alanında bazı sınırlı ilerlemeler kaydettiğini fakat kısıtlamaların ve Türkçe'den başka dillerde yayın konusunda sıkıntıların sürdüğü belirtilmiştir.[518]

[518] "Turkey 2008 Progress Report", s. 15-27; Ocak 2009'da TRT 6 kanalı Kürtçe yayına başlasa da fiilen Kürtçe yasakları devam etmektedir. Kürtçe, Lausanne Antlaşması'nın 39. maddesinin "Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konuları ile açık toplantılarında istediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır" diyen 4.

IV. ABD'YLE İLİŞKİLERDE BELİRLEYİCİLİĞİ

ABD-Türkiye ilişkilerinde, 1980'ler sonuna kadar, Kürt sorununun ve bu çerçevede yapılan insan hakları ihlallerinin, Türkiye'ye dair olumsuz bir kimlik tanımlamasına yol açsa da, etkili olmadığı görülmektedir. Avrupalı devletlerle bu konuda fazlaca sorun yaşanırken ABD'nin bu konuya çok ağırlık veren bir tutum sergilemediği gözlenmiştir. Bu durumda Soğuk Savaş dönemi kurallarının belirleyiciliği söz konusu olmuştur. Nitekim iki kutuplu bir yapıda Batı Blokunun lideri olan ABD için önemli olan, Doğu Bloku karşısında kendi kurallarını uygulayan ve destekleyen amillerin varlığı olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'nin de bir amil olarak NATO'ya bağlılığıyla kendi yanında yer alması ABD için yeterli görülmüş ve insan hakları ihlallerinin üzerinde durulmamıştır.

Buna karşılık Soğuk Savaş sonlarına doğru gelindiğinde, Doğu Bloku ülkelerine karşı siyasal bir araç olarak kullanılan insan hakları konusu, Batılı devletler tarafından diğer devletlere karşı da kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Doğu Blokunun çözülmesi sonrasında AGİK çerçevesinde bir araya gelen devletlerin insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini kabul ettikleri Paris Şartı'nı imzalamalarıyla insan hakları konusu diğer devletlere dair kimlik tanımlamalarında ve yaklaşımlarda etkili bir araç haline gelmiştir. İşte böyle bir ortamda, ABD de Türkiye'yle ilişkilerini yeni bir mercekten değerlendirerek Kürt sorununu ve insan hakları ihlallerini gündeme getirmeye başlamıştır.

---

fıkrasına aykırı olarak hâlâ yasak kabul edilmektedir. Oysa Anayasa ile Lausanne Antlaşması arasında bir çatışma söz konusu olduğunda ikincisinin esas kabul edileceği Anayasa madde 90/5 çerçevesinde düzenlenmiştir (Bu konuda bkz. Baskın Oran, "Lanetli Harfler Ülkesi", *Radikal İki,* 15 Şubat 2009).

A. Kongre Çerçevesinde Kürt Sorununa Yaklaşım

ABD yönetiminin 1990'ların başında Kürt kimliğine ilgisi Kuzey Irak'taki Kürtlerle sınırlı olmuştur.[519] Irak'taki Saddam Hüseyin yönetimini devirmeye çalışan ABD yönetimi Kuzey Irak'taki Kürtlere destek vermeyi tercih ederken Türkiye'deki Kürt kimliğini gözardı etmiştir.

ABD yönetiminin Kürt kimliğine yönelik bu çelişkili politikası 1989'ların sonlarından itibaren Kongre çerçevesinde sürekli olarak ele alınmış ve eleştirilmiştir. Türkiye Kürtlerini gündeme getiren Kongre, Türkiye'nin Kürt sorununa yaklaşımında insan hakları ihlalleri üzerinde durmaya başlamıştır. Kongre'de bir yandan uluslararası insan hakları örgütlerinin Türkiye'ye dair hazırladıkları olumsuz insan hakları raporları, diğer yandan ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından düzenlenen raporlar dile getirilmiştir. Ayrıca ABD yönetiminin Irak'taki Kürtlerle ilgilenirken Türkiye'deki Kürtlerin sorunlarına mesafeli yaklaşması ve Türkiye'ye bu konuda baskı yapmaması eleştiri konusu yapılmıştır.[520]

Öncelikle, Ocak 1989 Kongre görüşmeleri kayıtlarında, Uluslararası Af Örgütü'nün 1989 tarihli Türkiye raporu gündeme getirilmiştir. Raporda belirtilen siyasal nedenlerle insanların hapse mahkûm edilmesi ve işkence uygulamaları yanında Güneydoğu bölgesinin 8 ilinde yürürlükte olan OHAL uygulaması dahilinde Kürt kökenli Türkiye vatandaşlarının siyasal ve kültürel etkinliklerinden dolayı mahkûm edilmelerine vurgu yapılması görüşmelerde özellikle üzerinde durulan konular olmuştur.[521]

---

[519] Michael Gunter, "United States Foreign Policy Toward The Kurds", *The Kurdish Question in U.S. Foreign Policy, A Documentary Sourcebook,* Der. Lokman I. Meho, Westport, Connecticut, London, Praeger, 2004, s. 4.

[520] ABD yönetiminin bu yöndeki politikası hakkında ayrıntılar için bkz. Gunter, "United States....", s. 3-13.

[521] Lokman I. Meho, *The Kurdish Question in U.S. Foreign Policy, A Documentary Sourcebook,* Westport, Praeger, 2004 içinde "Congressional Record", s. 69.

1990 ve 1991 yılları boyunca, kayıtlarda daha çok Irak'lı Kürtlerin durumuyla ilgili gerek yönetimi eleştiren gerekse Irak'lı Kürtlerin yaşadıkları olumsuzluklara dikkat çeken konuşmalar yer almıştır. Fakat 1991 sonlarından itibaren Türkiye'yle ilgili insan hakları değerlendirmelerinin Kongre gündemine getirildiği görülmüştür. Bu çerçevede özellikle Türkiye'nin bir dost ülke ve NATO müttefiki olduğunun altı çizilerek, Türkiye-ABD ilişkilerinin geleceği için, yapılan ciddi insan hakları ihlallerinin son bulması gerekliliği dile getirilmiştir. Kürt dilinin kullanım yasağının kaldırılması olumlu bir gelişme olarak kaydedilmekle birlikte, genelde Güneydoğu bölgesinde yaşanan sorunlar ve özelde de HEP Diyarbakır il başkanı Vedat Aydın'ın öldürülmesi, İHD Diyarbakır şubesine yapılan bombalı saldırı insan hakları ihlalleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.[522] Ayrıca, Türkiye'nin insan hakları alanında ilerlemesini sağlamak amacıyla seminerler verilmesi ve açık bir diyalog geliştirilmesi fikri ortaya atılmıştır. Türkiye'den bu konuda olumlu adımlar beklendiği dile getirilmiştir.[523] Aynı dönemde *The Helsinki Watch* adındaki insan hakları örgütünün Türkiye'de Kürt azınlığa karşı yapılan ihlallerin devam ettiğini söyleyen raporuna da yer verilmiş kamu alanında Kürtçe yasağının hâlâ bir suç olarak görülmesi eleştirilmiştir.[524] Yine Nisan 1991'de kabul edilen TMK'nın geniş bir terörist tanımı getirerek güvenlik güçlerinin yetkilerini istismar etmelerine olanak sağladığı ileri sürülmüştür. Kürt tarihine, kültürüne ve etnik kimliğine dair bütün malzemelerin bu yasa çerçevesinde soruşturmaya uğradığı belirtilmiştir.[525]

Nisan 1992 kayıtlarında ise Türkiye'nin güneydoğusundaki olayların bir iç savaşa doğru ilerlediği ve hükümetin bu alandaki politikalarının durumu

---

[522] *Ibid.,* s. 195.
[523] *Ibid.,* s. 196.
[524] *Ibid.,* s. 197.
[525] *Ibid.,* s. 199.

ciddileştirmekten öte bir işe yaramadığı ileri sürülmüştür. Güvenlik güçlerinin bölgedeki eylemlerinin istikrarsızlık yarattığı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin PKK'ya yönelik sınır ötesi operasyonlarının sadece PKK hedeflerini yok etmediği bunun yanında PKK'yı desteklemeyen sivil insanların da ölümüne neden olduğu dile getirilmiştir. Türkiye'nin bu eylemleri nedeniyle Almanya tarafından silah satışının durdurulduğuna dikkat çekilerek Türkiye'nin vatandaşlarının insan haklarını koruma zorunluluğu ve görevi olduğu ileri sürülmüştür.[526] Kürt sorunuyla şiddet yöntemiyle mücadele etmenin PKK'ya hizmet etmekten başka bir yarar sağlamayacağı ve hükümet tarafından bütün vatandaşların insan haklarının korumaya yönelik önlem alınmadıkça PKK'nın büyümeye devam edeceği belirtilmiştir.[527] Aynı yılın Mayıs ayı görüşmelerinde ise Huzur Operasyonu dahilinde Kuzey Irak'ta askerî varlık gösteren ABD'nin Türkiye'nin güneydoğusundaki insan hakları ihlallerini düzeltme sorumluluğu taşıdığı ileri sürülmüştür.[528]

Ekim 1992 tarihli kayıtlarda ise dünyanın büyük bir kısmının eski Yugoslavya topraklarında meydana gelen etnik temizliğe tepki gösterdiği, BM tarafından ambargo uygulamasına gidildiği, AB ve ABD'nin bu duruma son verilmesi için gösterdiği büyük çabalar hatırlatılarak, söz konusu ülkenin uzağında olmayan Türkiye'nin Kürtlere karşı uyguladığı "etnik temizlik" hareketinin görmezden gelindiği dile getirilmiştir. Bu çerçevede özellikle ABD yönetiminin tutumu eleştirilerek Iraklı Kürtlere hava koruması sağlanırken, Uluslararası Af Örgütünün sürekli olarak Kürt azınlığa karşı işkence vs. kötü uygulamaları rapor ettiği bir dönemde Türkiye'deki Kürtlerin durumunun gözardı edilmesi çifte standart olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ABD yönetiminin bu yanlış uygulamasına

[526] *Ibid.,* s. 210.
[527] *Ibid.,* s. 211.
[528] *Ibid.,* s. 212-213.

son vererek, Soğuk Savaş döneminin sonuyla birlikte stratejik müttefikliği de son bulan "insan hakları ihlalcisi Türkiye"yi durdurması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, Türkiye'nin, BM Antlaşmasını, NATO Antlaşmasını ve AİHS'yi ihlal ettiği belirtilerek bu ihlallerin pek çok uluslararası insan hakları örgütünce rapor edildiği de eklenmiştir.[529]

Ekim 1994 görüşmelerinde, Türk hükümetinin insan hakları sorunlarını PKK kaynaklı terörle mücadelenin bir sonucu olarak görmeye devam ettiği kaydedilmiştir.[530] Mart 1995 görüşmelerinde Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonu gündeme getirilmiş ve buradan çekilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.[531] Bu çerçevede, Türkiye'nin terörist saldırılar karşısında savunma yapma hakkı bulunduğu teslim edilmekle birlikte Kuzey Irak operasyonlarının bunun ötesine gittiği ve PKK'yı yok etmeye yaramadığı ileri sürülmüştür. PKK saldırılarının çoğunun Kuzey Irak'tan değil Türkiye'nin içinden geldiği belirtilmiştir. Bu operasyonların Kürt sivil halkına zarar verdiği ve uluslararası hukuka aykırı olduğu yönünde eleştiriler dile getirilmiştir.[532] Mayıs 1995 kayıtlarında ise ABD yönetiminin politikasına yönelik olumsuz eleştiriler yer almıştır. İnsan hakları örgütlerinin Türkiye'ye silah akışını önleme çabalarına rağmen ABD'nin hâlâ Türkiye'nin bir numaralı silah tedarikçisi olarak kalması insan hakları ihlallerine bir destek olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun Türkiye'nin Kürt sorunu ve insan hakları konusundaki tutumunu sürdürmesine neden olduğu söylenmiştir.[533]

Eylül 1996 kayıtlarına bakıldığında, Türkiye'de hükümetler değişse de aynı Kürt politikasının ve insan hakları ihlallerinin devam etmesinin vurgulandığı

---

[529] *Ibid.,* s. 238.
[530] *Ibid.,* s. 267.
[531] *Ibid.,* s. 283.
[532] *Ibid.,* s. 284.
[533] *Ibid.,* s. 289.

görülmektedir. Yine Kürt kimliğini temsil eden siyasal partilerin yaşadıkları baskılar, saldırılar ve üyelerinin tutuklanması konu edinilmiştir.[534] Ayrıca, AİHM'nin Türkiye aleyhine verdiği güvenlik güçlerince evleri yok edilen Kürt köylülere tazminat ödenmesini öngören kararına da yer verilerek mahkemeye başvuruların sayısına dikkat çekilmiş ve insan hakları ihlallerinin yoğunluğuna vurgu yapılmıştır.[535] Bu bağlamda, ABD yönetimine Türkiye'ye reform yapması için baskı uygulaması yönünde çağrıda bulunulmuştur. Yönetimin, bir NATO müttefiki olan Türkiye'yle sağlam ve uzun süreli ilişkiler geliştirmek istiyorsa, ekonomik ve stratejik çıkarları pahasına bu ciddi insan hakları ihlallerini önemsememe politikasını bırakması gerektiği dile getirilmiştir.[536] 1997 yılı boyunca da benzer temeldeki eleştirilerin devam ettiği gözlenmiştir. Şubat 1998 kayıtlarında Türkiye'nin bir NATO üyesi ve demokrasiyle yönetilen bir devlet olmasına rağmen hükümet bağlantılı suçların işlendiği ileri sürülmüştür.[537] Bununla birlikte ABD yönetiminin bütün bu olumsuzlukları görmezden gelmeye devam ettiği belirtilmiştir. Yine bir NATO üyesi ve ABD müttefiki olan Türkiye'nin hem bu devletlerden para almasının hem de Kürtlere karşı bu şekilde muamele etmesinin kabul edilemez olduğu dile getirilmiştir.[538]

Ağustos 1998'de PKK'nın tek taraflı ateşkes ilan etmesi Kongre'de Kürt sorununun çözümü yolunda bir fırsat olarak tanımlanarak Türk hükümetinin bunu karşılıksız bırakmaması gerektiği belirtilmiştir.[539] Öcalan'ın Türk hükümetinin 20 milyonluk Kürt kimliğinin varlığını anayasal olarak tanıması karşılığında örgütü

---

[534] *Ibid.,* s. 336.
[535] *Ibid.,* s. 344.
[536] *Ibid.,* s. 345.
[537] *Ibid.,* s. 374.
[538] *Ibid.,* s. 381.
[539] *Ibid.,* s. 385.

dağıtacağı yönündeki teklifi, kaçırılmaması gereken olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir.[540] Şubat 1999'da PKK lideri Öcalan'ın yakalanması sonrasında, Haziran 1999 tarihli kayıtlarda Öcalan'ın ortaya koyduğu Kürt sorununa demokratik çözüm öngören barış teklifini Türkiye'nin kabul etmesi yönünde düşünceler dile getirilmiştir. Türkiye'nin uluslararası imajını düzeltmesi için bunun önemli olduğu belirtilmiştir. AB'ye üye olma hedefi taşıyan Türkiye'nin aynı zamanda Kürtlerin kimliklerini, dillerini ve kültürlerini tanımaması ve baskı altına alması eleştirilerek Türkiye'nin birçok alanda (ekonomi, altyapı, eğitim vb.) Avrupa standartlarının gerisinde olması Kürtlere karşı sürdürülen savaşa bağlanmıştır.[541] Türkiye'ye yönelik eleştiriler 2000'li yıllarda da devam etmiş ve Türkiye'nin Kürt sorununa askerî yöntemlerle yaklaşmaktan vazgeçerek sivil bir çözüm getirmesi yönünde söylemler sürdürülmüştür.

Görülüyor ki, Kongre Türkiye'nin bir yandan Kürt sorunuyla mücadele yöntemlerini eleştirmekte, TMK ve OHAL kapsamındaki uygulamaları nedeniyle Kürtlere karşı yapılan insan hakları ihlallerini ortaya koymakta, diğer yandan da sivil bir çözümün gerekliliğini vurgulayarak Türkiye'yle ilişkilerin geliştirilmesinde bu konudaki iyileştirmelerin önemli olduğunun altını çizmektedir.

B. Askerî ve Ekonomik Yardımlara Etkisi

Kongrenin Türkiye'nin Kürt sorununa yaklaşımına eleştirel baktığı görülmüştür. Türkiye'nin, bir yandan PKK ile mücadelesinde insan haklarını ihlal etmesi ve diğer yandan Kürt sorununa askerî yöntemler dışında bir çözüm getirememesi Kongre tarafından vurgulanan olumsuz noktaları oluşturmaktadır. Kürt kimliğine dair böyle bir yaklaşıma sahip olan Kongre zaman zaman yönetimle de zıtlaşarak Türkiye'nin

[540] *Ibid.,* s. 386.
[541] *Ibid.,* s. 395.

Kürtlere yönelik insan hakları ihlallerinden dolayı durdurulması gerektiği yönünde çağrıda bulunmuştur. Kongrenin bu tutumu ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinde askerî, ekonomik yardımlar ve silah satışı konusunda etkisini göstermiştir.

ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlarda özellikle 1994'ten itibaren sorunlar başgöstermiştir. Nitekim Mart 1994 Kongre kayıtlarında, Türkiye'nin güneydoğusunda Kürtlere yönelik olarak en temel insan haklarını bile ihlal ettiği ve durumun kötüleştiği yönünde görüşler yer almıştır.[542] 1987'den itibaren 8 ilin OHAL kapsamında idare edildiği bir çerçevede Kürt vatandaşlarının yasal haklarının terörle mücadele adı altında çiğnendiği dile getirilmiştir. 1992 yılından bu yana DEP'in 70 üyesinin öldürüldüğü, 30 parti şubesinin bombalandığı, seçimler dahilinde 300'ün üzerinde DEP adayının tutuklandığı, daha sonra seçilen 4 DEP milletvekilinin yazdıkları ve yaptıkları konuşmalar nedeniyle dokunulmazlıklarının kaldırıldığı kaydedilerek, NATO üyesi ve ABD'den askerî/ekonomik yardım alan bir ülke olan Türkiye'nin bu ciddi insan hakları ihlallerine sessiz kalmamak gerektiği yönünde çağrı yapılmıştır.[543] Kongre çerçevesindeki bu söylemler Haziran 1994'te Türkiye'ye yapılacak yardım konusu görüşmelerinde etkisini göstermiştir. Bu çerçevede, Türkiye'ye yapılacak yardım bazı koşullara bağlanmıştır. Yardımın uluslararası hukuka aykırı olarak kullanılmaması ve yüzde 10'unun insan hakları (bir de Kıbrıs konusu) alanında ilerlemeleri değerlendiren ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hazırlayacağı rapora göre takdir edilmesi yönünde karar alınmıştır.

Öte yandan, Kongre'nin Türkiye'nin Kürt kimliğine olumsuz bakışı ABD'nin silah satışı konusunda da etkili olmuştur. 1990'lardan itibaren ABD'den silah alımını PKK ile mücadelesi nedeniyle artıran Türkiye, bu konuda sıkıntılar yaşamaya

---

[542] *Ibid.,* s. 252.
[543] *Ibid.,* s. 252-253.

başlamıştır. Bu durumda, Kongre'nin ABD yönetimini insan hakları ihlalcisi bir ülke olarak tanımladığı Türkiye'ye verilen silahlar ve Türkiye'de ortak üretilen silahlar konusunda eleştirmesi etkili olmuştur. 1995 yılında, bu çerçevede, insan hakları örgütlerinin de desteğiyle Türkiye'ye *Cobra* saldırı helikopterlerinin satışı engellenmiştir. Fakat sonuçta Yönetimin çabasıyla Türkiye istediği 50 adet yerine sadece 10 adet satın alabilmiştir. Söz konusu helikopter satışları daha sonra tekrar gündeme gelmiş ve Aralık 1997'de ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından bazı koşullara bağlanmıştır. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin genel olarak demokratikleşme ve insan hakları çerçevesindeki sorunlarında iyileştirmeler öngören 7 kriteri bu satışların koşulu olarak ortaya koymuştur. Bu bağlamda, OHAL uygulamasına son verilmesi, düşünce özgürlüğünün sağlanması, düşüncelerinden dolayı mahkûm edilen milletvekilleri ve yazarların serbest bırakılması, siyasal temsilin genişletilmesi, Güneydoğuda çatışmalar nedeniyle yerinden edilenlerin tekrar yerlerine dönmelerinin sağlanması, kapatılan STK'ların yeniden açılması ve demokratikleşmenin sağlanması, helikopterlere satış izninin verilmesi için yerine getirilmesi gereken koşullar olarak belirlenmiştir.[544] Fakat, Dışişleri Bakanlığı'nın 1999 Türkiye raporuna göre Türkiye bu kriterlerden hiçbirini yerine getirememiştir.[545]

PKK'yı Irak'a dair planlarında olumsuz bir unsur olarak tanımlayan ABD yönetiminin, Şubat 1999'da Öcalan'ın Kenya'da yakalanmasını sağlaması sonrasında Türkiye-ABD ilişkilerinde olumlu gelişmeler gözlenmiştir. Fakat, bu dönemde de Kongre'de Türkiye'ye ve ABD yönetiminin Türkiye politikasına yönelik eleştirel yaklaşım ön plana çıkmıştır. Ekim 2000 tarihli Kongre kayıtlarında, ABD

---

[544] İlhan Uzgel, "Türkiye-ABD İkili İlişkilerinin Gelişimi", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 288.
[545] Meho, *op.cit.,* s. 404.

hükümetinin Türkiye'ye 145 *Bell-Textron* saldırı helikopteri satış planına karşı sert eleştiriler dile getirilmiştir. Bu bağlamda, bundan önce ABD'den alınan *Cobra* helikopterlerinin ABD ile imzalanan Dış Askerî Satışlar Sözleşmesine aykırı olarak Güneydoğuda kullanıldığına dikkat çekilerek, Türkiye'ye satılacak bu helikopterlerin de Kürtlere karşı kullanılacağının kesin olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca uluslararası insan hakları örgütlerinin Türkiye raporlarında insan hakları ihlallerinin açıkça ortaya koyulduğu bir dönemde ve Almanya gibi ülkelerde bu ihlaller nedeniyle Türkiye'ye silah satışının durdurulması konuşulurken ABD'nin söz konusu helikopterleri satmayı düşünmesinin yanlış olduğu dile getirilmiştir.[546]

Görüldüğü gibi, insan hakları konusuna en az önem veren ülke olan ABD'yle ilişkilerde bile Kürt kimliğine yaklaşım ve bu konudaki hak ihlalleri sorunlara ve gerilimlere neden olmuştur. ABD yönetimi, Türkiye'nin Kürt sorununa yaklaşımını gözardı etmesine rağmen, zaman zaman, politikaların belirlenmesinde önemli baskı unsuru olan Kongre'nin Türkiye konusunda olumsuz kimlik tanımlamasının belirleyiciliğinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Böylece, içte insan hakları örgütleri ve Kongre çerçevesinde Türkiye'ye yönelik olumsuz kimlik tanımlaması, Türkiye'yle ilişkileri geliştirmek isteyen ABD yönetimi üzerinde bir baskı unsuru oluşturarak bu alanda hareket kabiliyetini sınırlandırmıştır. Türkiye'nin karşılaştığı sonuç ise dış ekonomik ilişkilerinin bile koşullara dayandırılması ve Kürt sorunuyla bağlantılandırılması olmuştur.

V. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ KÜRT SORUNU KONUSUNDA ETKİNLİKLERİ

Genel olarak devlet dışı örgütlenmeler olarak tanımlanan STK'lar özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sitemin yeniden yapılandığı bir dönemde

[546] *Ibid.,* s. 404-405.

kuralların inşasına etkide bulunmak amacıyla uluslararası ilişkiler alanında belirleyici olan amiller haline gelmiştir. Bu çerçevede, dış politika alanıyla ilgilenen STK'ların sayısı artmış ve bu kuruluşlar devletlerin dış politika inşa süreçlerinde etkili amiller olmuşlardır. Öyle ki artık hiçbir devlet, etkinliklerini gözardı edememektedir.[547]

Bu gelişmeler Türkiye'yi de etkilemiş ve dış politika sadece devletin belirleyiciliğinde olmaktan çıkmıştır. Böylece içerde ya da dışarda Kürt sorunuyla ilgili doğrudan ya da dolaylı çalışmalarda bulunan STK'lar Türkiye'nin dış politikasını etkilemeye başlamışlardır. Bu çerçevede, bir yandan esasında kimlik temsili amacıyla kurulmayan fakat Türkiye'nin AB ve çeşitli devletlerle ilişkilerini geliştirme hedefine ulaşmasında engel olarak görülen Kürt sorununa dair yeni politika geliştirme önerileriyle ön plana çıkan STK'ların, diğer yandan da Kürt kimliğini ülke içinde ya da dışarda temsil eden ve bu kimliğin haklarını savunan STK'ların faaliyetleri önemli olmuştur. Birinci grupta yer alanlar daha çok Türkiye'nin AB'ye girmesi yolunda çalışan STK'lardır. Türkiye'nin Kopenhag siyasî kriterleri dahilinde karşı karşıya kaldığı bir insan hakları sorunu olarak görülen Kürt sorununun çözümü yolunda hükümete bir program sunmaktadırlar. Bu bağlamda, hazırladığı raporlarıyla hükümete önerilerde bulunan TÜSİAD ön plana çıkmaktadır. İkinci grupta ise insan hakları ihlallerinin ortadan kaldırılması için faaliyette bulunan İnsan Hakları Derneği (İHD) gibi örgütler, ülke dışında faaliyet gösteren Kürt kimliğinin haklarını savunan Kürt diasporası ve Kürt Enstitüleri önemli olmaktadır.

STK'ların doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'de Kürt kimliği üzerinden dış politikada belirleyici olabilmelerinde özellikle iki unsurun belirleyiciliği söz

---

[547] Alvin LeRoy Bennett, *International Organizations: Principles and Issues,* Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1988, s. 250.

konusudur. Birincisi, Kürt sorununun niteliğidir. Nitekim Kürt sorunu uluslararası örgütler, AB ve ABD Dışişleri Bakanlığı ve Kongresi çerçevesinde bir insan hakları sorunu olarak tanımlanmıştır. İkincisi, Türkiye'nin insan hakları ihlallerinde bulunan bir ülke olarak tanımlanmasıdır. Türkiye'ye yönelik bu olumsuz kimlik tanımlaması STK'ların Kürt kimliğine dair etkinliklerini artırmıştır. Bu iki unsurun bir araya gelmesi STK'ların Kürt kimliği üzerinden Türkiye'nin dış politika alanındaki kararlarında belirleyici olmalarını desteklemiştir.

Bu bölümde, Türkiye'nin Kürt sorununa yaklaşımı nedeniyle içerde ve dışarda sorun yaşadığı bir çerçevede, bu çalışma kapsamında hepsine yer vermek mümkün olmadığından, Kürt kimliğine dair farklı politikalar ortaya koyan, bir baskı unsuru olarak hükümetin dış ilişkilerine yön vermeyi hedefleyen ve bu konuda çalışmalarıyla ön planda olan örgütlenmeleri ele almayı tercih ettim.

A. Kürt Diasporası

Batı Avrupa'da Kürt radikalleşmesinin ve diasporasının[548] temelleri 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle atılmıştır. Nitekim 12 Eylül rejiminin etnik, politik ve dinsel baskısından kaçan yüzlerce Türkiye vatandaşı Türk ve Kürt, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda gibi ülkelere kaçmıştır. Sivil hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırıldığı bu ortamda Kürtçe konuşma/yazma ve kültürel faaliyetler devletin

[548] Shain ve Barth diasporayı kendi etnik veya dini anavatanından ayrı bir ülkede ikamet eden aynı kökenden gelen halk olarak tanımlarken (Yossi Shain ve Aharon Barth, "Diasporas and International Relations Theory", *International Organization,* 57 (3), 2003, s. 452); Wahlbeck ise hem kökenin dayandığı toplum hem de yaşanılan topluma dair olan bir transnasyonal sosyal örgütlenme olarak tanımlamaktadır (Östen Wahlbeck, "The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities", *Journal of Ethnic and Migration Studies,* Vol. 28, No. 2, 2002, s. 221 ve 228).

bütünlüğünü bozmaya yönelik olarak yorumlanarak yasaklanmıştır.[549] Avrupa'da 700.000 civarında Kürt yaşadığı tahmin edilmektedir.[550]

Türkiye'deki demokratik değerlerin tahribine tepki gösteren Avrupalı devletler, kendi ülkelerinde politik ve kültürel ayrımcılığa tabi tutulduklarını ileri süren Kürt sığınmacılara kapılarını açmıştır. Bu dönemde en çok sığınma talebiyle karşılaşan Almanya olmuş ve ne kadarının Kürt olduğu bilinmemekle birlikte 350.000 civarında Türkiye vatandaşının bu ülkeye sığınma talebinde bulunduğu tespit edilmiştir. İşte bu çerçevede, Batı Avrupa'da politik talepleri ve Türkiye'yle bağlantı halinde olan örgütlenmeler ortaya çıkmıştır.[551]

Avrupa'daki Kürt diasporası oldukça heterojen gruplardan oluşmaktadır. Aralarında dinsel, sınıfsal, siyasal vs. pek çok farklılık bulunmaktadır. Bununla birlikte hepsinin ortak yanı transnasyonal sosyal ilişkilere sahip olmalarıdır. Ayrıca, etnik kimlik tanımlamaları, bulundukları ülkedeki konumlarıyla değil, geldikleri ülkeye göre yapılmaktadır. Diğer bir deyişle, diaspora Kürtleri kendilerini bulundukları ülkenin azınlığı olarak değil büyük bir topluluğun parçası olarak görmektedirler.[552]

Kürt sorununun uluslararasılaşmasına katkıda bulunan Kürt diasporasının faaliyetleri öyle etkin hale gelmiştir ki Türkiye'yi Batı Avrupa'daki Kürtlerin politik ağlarını izlemeye yöneltmiştir. Bu çerçevede Avrupalı devletler de Kürt hareketinin yansımalarının kendi ülkelerine sıçrayacağı kaygısıyla Türkiye'yle işbirliği yapmaya başlamıştır. 1993 yılında Almanya ve Fransa'da PKK ve aynı çizgideki Kürt politik

---

[549] Gunter, *The Kurds and the Future of...,* s. 9-11.
[550] 2002 yılı itibariyle bu tahmin ortaya konulmuştur. Türkiye'den Kürtlerin Avrupa'ya ilk gidişi 1960'larda (işçi olarak) söz konusu olmuştur (Wahlbeck, *op.cit.,* 224).
[551] Vera Eccarius-Kelly, "Political Movements and Leverage Points: Kurdish Activism in the European Diaspora", *Journal of Muslim Minority Affairs,* Vol. 22, No. 1, 2002, s. 91.
[552] Wahlbeck, *op.cit.,* s. 225.

ve kültürel örgütlenmeleri yasaklanmıştır. Politik taleplere dayanarak faaliyet gösteren bu örgütler Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanması sonrasında Kürtler için bağımsızlık yerine ulusal azınlık hakları talebinde bulunmaya başlamıştır.[553] Kürtler PKK'nın Almanya ve Fransa'da yasaklanması sonrasında da örgütlenmelerini devam ettirmişler ve İskandinav ülkelerine yönelmişlerdir. Bu çerçevede, özellikle İsveç çok sayıda Kürt entelektüeline ev sahipliği yapmıştır. Kürt diasporası Kürtlere eşit haklar tanınması yönünde Türkiye'ye baskı yapılmasını sağlamak için her zaman yeni destekçi arayışında olmuştur.[554]

AP, Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi, AİHM, Avrupa Adalet Divanı vb. hükümetler üstü kuruluşlar çerçevesinde Kürt diasporası Avrupa sisteminin sunduğu araçlardan da yararlanmıştır. Böylece bir yandan Türkiye'yi hedef alan yerel ve ulusal seviyede protesto eylemleri düzenlerken, diğer yandan bu araçları kullanarak hükümetler üstü bir düzeyde Kürtlerin politik, kültürel ve insan haklarını savunmuşlardır. Bu çerçevede, Türkiye ve AB arasında çatışma yaratarak, AB üyeliğine başvuruda bulunmuş olan Türkiye'yi içerde sosyal ve politik reform yapmaya zorlamayı hedeflemişlerdir.[555]

Bu bölümde, faaliyetleri ve sözeylemleri ile hem Batılı devletlerin Türkiye'ye yönelik kimlik inşasını ve politikalarını hem de Türkiye'nin dış politika kararlarını belirlemeye çalışan etkili örgütlenmeleri ele alacağım.

1. Kürt İnsan Hakları Projesi

Kürt İnsan Hakları Projesi (KİHP) 1992 yılında Londra'da kurulmuş ve 15 yıldır insan hakları alanında faaliyet gösteren bir örgüttür. Örgüt kendisini bağımsız bir

---

[553] Eccarius-Kelly, *op.cit.,* s. 91.
[554] *Ibid.,* s. 92.
[555] *Ibid.*

kuruluş ve amacını da İran, Irak, Suriye, Türkiye ve eski Sovyetler Birliği topraklarındaki Kürt bölgelerinde yaşayan insanların haklarını koruma ve ilerletme yönünde çalışmalar yapmak olarak tanımlamaktadır.[556]

KİHP tarafından, bu belirtilen hedeflere ulaşmak için farklı yöntemler izlenmektedir: Birincisi, AİHM davaları takip edilmekte ve insan hakları mağdurlarının AİHM'ye başvuru yapması teşvik edilmektedir. Bu çerçevede, AİHS'nin kültürel hakları düzenleyen maddelerini ele alan ve bireylerin hak ve özgürlüklerini inceleyen, rehber kitap niteliğinde, bu konuda bir bilinç yaratmayı amaçlayan çalışmalar yayınlanmaktadır.[557] İkincisi, insan haklarını üyelerin uyması gereken genel ilkelerden biri olarak kabul eden AGİT'e Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki insan haklarının durumu hakkında bilgiler verilmektedir. Üçüncüsü, BM çerçevesindeki insan haklarına dair düzenlemeler getiren sözleşmelerde yer alan ilkelere aykırı durumlar rapor edilmektedir. Bunların dışında, KİHP 2003 yılından itibaren *Impact Report* adı altında Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki insan hakları durumunu değerlendiren yıllık raporlar hazırlamakta ve spesifik insan hakları konularında raporlar ve kitaplar yayınlamaktadır.

Öte yandan, KİHP Şubat 1997'de Washington'da bir şube açarak faaliyet alanına ABD'yi de dahil etmiştir. Bu çerçevede, basın kuruluşlarıyla ve ABD'nin dış politikasında belirleyici olan kurumlarla iletişime girme yolu seçilmiştir. KİHP'nin ABD'deki temsilciliğini Yahudi lobisinin önde gelen isimlerinden, 1985-1986 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığı'nda insan haklarıyla ilgili raporlar hazırlamış ve

---

[556] Bkz. Kurdish Human Rights Project, http://www.khrp.org/content/view/15/29/, (10 Eylül 2008).

[557] Bu çerçevede Donna Gomian ve David Harris'in, KİHP tarafından yayınlanan, *Düşünce, İnanç, Vicdan ve İfade Özgürlüğü* adındaki çalışmaları örnektir. Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanan kitabın KİHP başkanı Kerim Yıldız tarafından yazılan önsözünde Türkiye'nin AİHS çerçevesinde yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülüklerin belli olmasına rağmen pozitif hukuk ve içtihatlarının AİHS ile açık bir çatışma halinde olduğu belirtilmektedir (Gomian ve Harris, *Düşünce, İnanç, Vicdan ve İfade Özgürlüğü, Freedom of Thought, Conscience, Religion and Expression,* İstanbul, KHRP, Belge Yayınları, 1998, s. 7).

1995'te ABD Kongresi AGİT Azınlık Hakları Bölümü'nde görev yapmış olan Michael Amitay yürütmektedir.[558]

KİHP'nin etkinliğinde diğer insan hakları örgütleriyle iletişim halinde olmasının rolü önemlidir. Ayrıca örgüt çerçevesinde yönetim ve danışma kurullarında Avrupalı önemli akademisyen ve insan hakları aktivistlerinin yer alması (Noam Chomsky, Michael Gunter, David McDowall vb.) örgütün etkinliğini destekleyen bir diğer unsurdur.[559]

Etkin bir örgüt olan KİHP'nin Kürtlerin yaşadığı bölgelerden biri olan Türkiye üzerine çalışmaları, bir yandan Türkiye'ye karşı kimlik tanımlamasını etkilemekte, diğer yandan da Türkiye'nin politika uygulamalarında belirleyici olmaktadır. Bu etkili olma durumunu KİHP'nin seçtiğim üç faaliyet alanı çerçevesinde ele alacağım.

a. Su Sorunu Konusunda Faaliyetleri

KİHP Türkiye'nin Suriye ve Irak'la yaşadığı su sorunu konusunda Türkiye politikası aleyhinde değerlendirilebilecek çalışmalar yürütmektedir. Yayınladığı raporlar ve diğer STK'larla kurduğu ağ aracılığıyla suyun Irak ve Suriye devletleri için ne kadar önemli olduğunu vurgulayarak Türkiye'nin GAP projesi kapsamındaki faaliyetlerinin bu devletlerde yaşayan insanların su hakkını ihlal ettiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Türkiye'nin su konusunda yapacağı düzenleme ve uygulamaların, bölgede yoğun olarak yaşayan Kürtlerin yaşamlarını etkileyeceğinden, Kürtlerin katılımını

[558] Zafer Doğan ve Deniz Zarakolu, "Türk Dış Politikasında Etnik Örgütlerin Yeri", *Sivil Toplum ve Dış Politika,* İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 123'ten B. Karakütük, "KHRP ABD'de Büro Açıyor", *Demokrasi*, 3 Aralık 1996.
[559] Bkz. http://www.khrp.org/content/view/239/68/, (10 Eylül 2008).

gerektirdiği söylenerek su sorunu insan haklarıyla bağlantılı bir çerçevede değerlendirilmektedir.[560]

Su sorunu konusunda hazırlanan raporlarda, uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirmeler yapılmakta, Türkiye'nin GAP kapsamında Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde baraj yapımına gitmesinin, Irak ve Suriye tarafından iddia edildiği gibi, suyun miktarını ve kalitesini düşürdüğü sonucuna varılmaktadır. Irak ve Suriye'nin karşı çıkmasına rağmen GAP kapsamındaki uygulamalardan vazgeçilmemesi uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası hukuk kurallarının Türkiye için Irak ve Suriye ile su konusunda müzakereye gidilmesini gerekli görmesine rağmen Türkiye'nin buna yanaşmaması eleştirilmektedir.[561]

KİHP genel olarak GAP projesine muhalefetiyle özellikle ise Hasankeyf'te Ilısu barajının yapımı konusundaki faaliyetleriyle ön plana çıkmıştır. Ilısu barajı projesine karşı çıkan diğer uluslararası çevre örgütleriyle bir ağ oluşturarak, 1996'da Devlet Su İşleri'nin (DSİ) yap-işlet-devret modeline dayanarak ihale etmesiyle baraj yapımını üstlenen uluslararası konsorsiyumu etkilemeye çalışmıştır. Bu yöndeki kampanyalar kısmen sonuç vermiş ve Eylül 2000'de konsorsiyumda bulunan bir şirket çevreye ve topluma zarar veren projelerde yer almak istemediğine dair açıklamada bulunarak projeden çekilmiştir.[562]

İnşasına hâlâ başlanamayan Ilusu barajı projesini engellemek amacıyla KİHP'nin faaliyetleri devam etmektedir. Uluslararası ve Türkiye çapındaki STK'larla işbirliği halinde yürütülen kampanyalarda Ilusu barajı yapıldığı takdirde bölgede yaşanacak zararlara işaret edilmekte ve bunlar arasında insanların göç etmek

---

[560] *Dicle-Fırat ve Su Sorunu, Türkiye'de Baraj Yapımının Alt-Havza Etkileri,* Mayıs 2002, http://www.khrp.org/component/option,com_docman/task,doc_details/gid,60/Itemid,47/, s. 4-5.
[561] *Ibid.,* s. 112.
[562] Doğan ve Zarakolu, *op.cit.,* s. 128.

zorunda kalacağı noktasının altı çizilmektedir. Ayrıca, KİHP Başkanı Kerim Yıldız İngiltere Başbakanı Tony Blair'e bu konuda bir mektup yazmıştır. Mektupta Ilusu baraj projesi çerçevesinde bölge halkının, Irak ve Suriye'nin görüşleri ve kaygılarının gözardı edildiğini, Hasankeyf'in Kürt kültüründeki yerinin önemsenmediğini dile getirmiştir.[563]

b. Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Boru Hattı Projesine Yönelik Faaliyetleri

Türkiye'nin, pek çok engel karşısında, hayata geçirmek için çok çaba harcadığı BTC boru hattının Temmuz 2006'da açılışı yapılmıştır. Önceki bölümlerde ele aldığım Türkiye'nin bu konuda karşılaştığı sorunlar yanında, KİHP de Türkiye'nin gerçekleşmesini çok istediği BTC boru hattı projesine karşı bir kampanya yürütmüştür. Bu konuya yıllık raporlarda değinmekle birlikte, 2004 ve 2006 yıllarında da konuya özel raporlar hazırlamıştır.[564]

Yürüttüğü bu karşı kampanya çerçevesinde, öncelikle boru hattı güzergâhının güvenli olmadığını ve istikrarsız olduğunu gündeme getirmiştir. Sonra boru hattının Kürt bölgesinden geçeceği noktasını vurgulayarak, buna rağmen projeye dair hiçbir tartışmaya izin verilmediğini ve bölge halkının bu konuda bilgilendirilmediğini ileri sürmüştür. Projeye yönelik inceleme yapmak üzere bölgeye gelenlerin jandarma ve polis tarafından engellendiğini belirtmiştir. Bölgeye yapılması planlanan pek çok ziyaretin, bölge halkının insan hakları ihlallerinin farkına varmasını sağlayacağı kaygısıyla iptal edildiğini öne sürmüştür. Sonuç olarak, BTC boru hattı projesi

[563] KHRP, 14 Aralık 1999, Doğan ve Zarakolu, op.cit., s. 129.
[564] Bu konuda bkz. http://www.khrp.org/component/page,shop.product_details/flypage,shop.flypage/product_id,102/category_id,10/manufacturer_id,0/option,com_virtuemart/Itemid,36/, (14 Eylül 2008).

çerçevesinde, bölge insanlarının bilgilendirilmesini öngören Dünya Bankası kriterinin görmezden gelinerek insan haklarının tehdit edildiğini iddia etmiştir.[565]

KİHP, hazırladığı raporlarda AB ülkelerine özellikle de bulunduğu ülke olan İngiltere hükümetine çağrıda bulunarak projeye engel olmaya çalışmıştır. Bu çabaların da etkisiyle hat güzergâhının güvenli olmaması yönündeki tartışmalar artmış ve projeye dahil olan petrol şirketleri bu konuyu dile getirmeye başlamıştır. Bu durum karşısında Türkiye, güvenliği garanti etmek zorunda kalmıştır: Hattın taşıyacağı petrol miktarı konusunda şirketlere güvence vererek, boru hattına karşı herhangi bir saldırı durumunda zararı Türkiye'nin karşılayacağını garanti etmiştir.[566]

KİHP sonuçta BTC boru hattının açılışını engelleyemese de bu konuda karşı faaliyetleri ve sözeylemleriyle Türkiye'yi zor durumda bırakmayı başarmıştır. Kürt sorunu temelinde başlattığı kampanya özellikle hattın geçtiği bölgenin istikrarsızlığı noktasında projeye katılan şirketlerde etki yapmış ve Türkiye'yi ekonomik açıdan risk taşıyan güvenceler vermek zorunda bırakmıştır.

c. Türkiye'nin AB Üyeliğine Yönelik Faaliyetleri

KİHP tarafından, Türkiye'nin AB adaylığının kabul edilmesi sonrasında, Kürt sorununu merkez alarak Türkiye'nin insan hakları durumunu değerlendiren hem kitap hem de raporlar yayınlanmıştır. Faaliyetleri çerçevesinde, Türkiye'nin Kopenhag siyasî kriterlerine uyumu ele alınmış ve AB'ye Türkiye'ye karşı izlemesi gereken tutum konusunda önerilerde bulunulmuştur.

KİHP tarafından yayınlanan Nisan 2002 tarihli *AB Yolunda Türkiye* başlıklı kitapta, Yıldız ve Düzgören, Kürtlerden azınlık olarak bahsederek, AB'nin ilerleme raporlarına benzer şekilde, Türkiye'nin genel olarak insan hakları ve özel olarak Kürt

---

[565] *Ibid.*
[566] Doğan ve Zarakolu, *op.cit.,* s. 131.

sorunu konusundaki durumunu değerlendirmiştir. Kitapta, Türkiye'nin Lausanne Antlaşmasına dayanarak Kürtlere dilsel ve kültürel haklarını vermesi gerektiği vurgulanmış ve Kopenhag kriterlerine uyum sağlanması açısından atılması gereken adımlar sıralanmıştır. Sonuç kısmında, AB'ye Türkiye'ye yönelik bazı adımlar atması konusunda çağrı yapılmıştır: AB'nin, öncelikle, AİHM'nin Türkiye aleyhinde vermiş olduğu kararlarının uygulamasını sağlaması gerektiği belirtilmiştir. İkincisi, Türkiye'de demokratikleşme yönünde ilerleme kaydedilmesi ve sivil toplumun gelişmesi için sosyal, yasal ve siyasal koşulların oluşturulmasını teşvik etmesi talep edilmiştir. Son olarak, AB üyesi ülkelerden, Türkiye'ye silah satışını, silahların sivillere karşı kullanılması ve insan hakları ihlallerine yol açması nedeniyle, kontrollü yapmalarının beklendiği dile getirilmiştir.[567]

KİHP'nin AİHM çerçevesindeki faaliyetleri, Türkiye'nin Kürt sorununa demokratik bir çözüm bulması konusunda sıkıştırılmasını amaçlarken aynı zamanda yasal mevzuatını AB normlarına uyumlu hale getirmesi yönünde bazı değişiklikler yapmasına yol açmıştır. Nitekim yapılan yayınlarda AİHS'nin düşünce özgürlüğünü ve kültürel hakları düzenleyen maddeleri ele alınarak Türkiye'nin AİHS'yle çatışma halinde olan mevzuatına işaret edilmektedir.[568] KİHP'nin hukuksal alandaki etkinliği Eccarius-Kelly'nin Avrupa'da Kürt diasporası faaliyetlerini ele aldığı çalışmasında da vurgulanmıştır. Eccarius-Kelly bu bağlamda AİHM'nin Türkiye aleyhinde aldığı kararlarda faaliyetleriyle belirleyici bir unsur olduğunu ileri sürmüştür.[569]

Görülüyor ki, KİHP Türkiye'nin insan hakları alanındaki durumunu değerlendiren ve ihlalleri rapor eden yaklaşımıyla, Türkiye'nin Batılı ülkeler,

---

[567] Kerim Yıldız ve Koray Düzgören, *AB Yolunda Türkiye,* İstanbul ve Londra, Bumerang-KHRP, Nisan 2002, http://www.khrp.org/documents/turkish/korayduzgoren.doc, (14 Eylül 2008).
[568] Bkz. Gomian ve Harris, *op.cit.,* s. 7.
[569] Eccarius-Kelly, *op.cit.,* s. 111.

özelikle de AB ülkeleri nezdinde kimlik inşasında etkili olmaktadır. Bu etki Türkiye'deki Kürt sorunu ve insan hakları konusundaki eksiklikler nedeniyle olumsuz olmaktadır.

2. Kürt Enstitüleri

1980'li yıllardan itibaren Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde ve ABD'de kurulan Enstitüler, amaçlarını, genel olarak Kürtler arasında Kürt kültürüne, tarihine ve diline dair bilinçlilik yaratma ve Kürt kimliğinin sorunlarını Batılı ülkelerde kamuoyuna anlatma olarak tanımlamaktadırlar.

Bu amaçla yola çıkan Kürt Enstitüleri Kürt sorununa dair konferanslar düzenlemekte, yayınlar yapmakta ve kampanyalar düzenlemektedirler. Bu çerçevede, Türkiye'nin genel olarak insan hakları durumuyla ilgili değerlendirmeler yapılmakta, AB adaylığı söz konusu olduktan sonra ise Kopenhag siyasî kriterlerine uyum sorunu diğer ülkelerle karşılaştırmalı olarak ele alınmakta ve bu konuda Enstitü mensuplarınca basın yayın organlarında makaleler yayınlanmakta ve demeçler verilmektedir.[570]

İlk kurulan ve diğer enstitülerin kuruluşunda etken olan örgüt, 1983'te kurulan Paris Kürt Enstitüsü'dür. Avrupa'da Kürtlerin ilk bağımsız örgütü olan ve Kendal Nezan'ın başkanlığını yaptığı Enstitü, tüzüğünde alanını Kürt kültürüyle sınırlandırmaktadır. Kürt kültürü ve kimliği ile ilgili sorunlar, Enstitü gündeminde tartışmalar, konferanslar ve yapılan yayınlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Enstitü başkanı ve mensuplarının Paris'te hükümet yetkilileriyle yakın ilişkiler geliştirmesi, Kürt kimliğinin sorunlarının bulundukları ülkelerin gündeminde yer almasını sağlayarak Türkiye'yle ilgili kimlik tanımlamasını olumsuz yönde etkilemektedir.

---

[570] Bkz.Institut Kurde de Paris, http://www.institutkurde.org; Washington Kurdish Institut, http://71.18.173.106/, (10 Ekim 2008).

Enstitülerin etkinliğiyle düzenlenen konferanslar Kürt sorununun uluslararasılaşmasını sağlaması bakımından önemli olan etkinliklerdir. Bu çerçevede, Paris Kürt Enstitüsü'nün, başkanlığını Danielle Mitterand'ın yaptığı Fransa Özgürlükler Vakfı'yla ortaklaşa olarak 14-15 Ekim 1989'da Paris'te gerçekleştirdiği "Kürtler: İnsan Hakları ve Kültürel Kimlik" adlı konferans Kürt sorunu konusunda gerçekleştirilen, katılımcıları ve etkinliği açısından geniş kapsamlı ilk uluslararası konferans olarak kabul edilmektedir.[571]

Konferansın sonunda Kürt sorununa yönelik bazı kararlar alınmıştır: Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde insan hakları alanında gelişmeleri izlemek ve kaydetmek amacıyla uluslararası bir heyet oluşturulması, BM gibi uluslararası kuruluşlarda gözlemci statüsüyle yer alacak bir Kürt örgütü oluşturulması, AP, Avrupa Konseyi gibi Avrupa kurumlarına Kürtlerin katılımının sağlanması, BM Genel Kurulunun Kürt sorununu gündemine alarak toplanmasının sağlanması vb.[572] Bütün bunların dışında, daha sonra 15-17 Mart 1991'de Stockholm'de gerçekleştirilecek olan konferansın kararı da bu toplantıda alınmıştır.

Türkiye'den ve Avrupa devletlerinden katılımcıların yer aldığı Stockholm Kürt Konferansı sonunda iki bildirge yayınlanmıştır: Kürt Halkı İçin İnsan Hakları Konusunda Stockholm Bildirgesi ve Kürt Halkının Hakları Bildirgesi. Birincisinde, Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkının tanınması yönünde BM'nin Avrupalı devletlerin ve kuruluşların Türkiye'ye baskı yapması talep edilmiştir. İkincisinde, bağımsız tek bir Kürt devleti kurmanın Kürtlerin hakkı olduğu ve bu yolda her türlü mücadeleye hakları olduğu dile getirilmiştir.

---

[571] Ballı, *op.cit.,* s. 592-593.
[572] Bu konuda bkz. *Institut Kurde de Paris,* http://www.institutkurde.org/institut/ddhomme.php, (20 Ağustos 2008).

Mart 1994'te ise Kürt sorununun barışçı çözümü yönünde Türkiye'ye çağrı kampanyası düzenlenmiştir. Bu imza kampanyası çerçevesinde Türk yetkililerden Kürt kimliğini tanıması ve mevcut sınırlar gözetilerek sorunun çözümü yönünde Nobel Barış Ödülü sahiplerinden kurulacak bir heyetin aracılığını kabul etmesi talep edilmiştir. İmzalanan çağrı metni 30 Mart'ta BM Genel Sekreteri Butros Gali'ye sunulmuştur. Daha sonra 22-25 Eylül 1995'te Oslo'da, Norveç Dışişleri Bakanlığı'nın malî ve siyasal desteğiyle, Türkiye'deki Kürt sorunun çözümü için seminer düzenlenmiştir. Ayrıca, Mayıs 1997'de Ankara'da, yine Kürt sorununun barışçı çözümü için bir uluslararası konferans planlanmış; fakat 8-9 Mayıs'ta yapılacak olan bu konferans son anda Türkiye tarafından yasaklanmıştır. Pek çok uluslararası örgütün katılacağı konferansın yasaklanması Avrupalı hükümetler tarafından eleştirilmiştir.[573]

Öte yandan, Paris ve Washington Kürt Enstitüleri, ortaklaşa olarak, Mayıs 2008'de bir imza kampanyası düzenlemiş; Kürt sorununun barışçı çözümüne yönelik taleplerin sıralandığı imza metnini ABD ve Avrupa'nın önde gelen gazeteleri *(Herald Tribune, Le Monde, The New York Times, Frankfurter Allgemeine)* ve Türkiye'de Taraf gazetesinde yayınlamışlardır. Bu bildiri metninde, AB adayı bir ülke olan Türkiye'nin kültürel haklar konusundaki olumsuz durumu vurgulanarak İrlanda, Bask, Katalan ve Kosova sorunlarının çözümüne müdahil olan Tony Blair, Marti Ahtisaari, Felipe Gonzales, Bernard Kouchner gibi devlet adamlarının arabuluculuğunda soruna çözüm bulunması talep edilmiştir.[574] Bu ilana Türkiye Dışişleri Bakanlığı tepki göstermiş ve "AB ve ABD tarafından da terörist ilan edilmiş bir örgütün terör eylemlerinin sona erdirilmesini koşullara bağlayan bir

[573] Bkz. Institut Kurde de Paris, http://www.institutkurde.org/institut/ddhomme.php.
[574] *Taraf,* 5 Haziran 2008.

grubun Türkiye'de kaybettiği zemin ve desteği başka ülkelerde aramaya kalkışmasının sonuçsuz kalacağı" açıklaması yapılarak Kürt kimliğine dair kurallar hatırlatılmıştır. Açıklamada ayrıca, ilanda Türkiye hakkında yanlış ve yanlı değerlendirmelerin bulunduğu ve Türkiye'de yapılması planlanan reformların önündeki en önemli engelin PKK olduğu ileri sürülmüştür.[575]

Bu konferanslar ve kampanyalar dışında, Kürt Enstitüleri ya da Batılı devletlerin insan hakları kuruluşları tarafından Kürt sorununun ele alındığı pek çok etkinlik düzenlenmiştir. Bu konferansların ortak noktası Kürt bölgelerinde yaşanan insan hakları ihlallerinin vurgulanması ve Kürtlerin haklarının tanınması yönünde Türkiye'ye baskı yapılması çağrısı olmuştur.

B. İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı

İnsan Hakları Derneği (İHD) 1986 yılında kurulmuş bir örgüttür. Derneğin amacı, insan hak ve özgürlükleri konusunda çalışmalarda bulunmak olarak tanımlanmıştır. Bu amaçla, yapılacak görevler dernek tüzüğünde sıralanmıştır. Bunlar arasında öncelikle Türkiye'de insan hakları durumunu araştırmak ve ihlalleri saptayarak kamuoyuna ve ilgili mercilere duyurmak bulunmaktadır. İkincisi, konferanslar, paneller, seminerler, sempozyumlar, gösteriler vs. düzenleyerek insan hakları konusunda ilerleme sağlamaya çalışmak yer almaktadır. Üçüncü olarak ise insan hakları alanında çalışan diğer ulusal ve uluslararası örgütlerle işbirliği yapmak derneğin görevleri arasında dile getirilmektedir.[576]

İHD, bu belirtilen amaç ve görevleri paralelinde, Türkiye'de insan hakları ihlallerini değerlendiren yıllık ve belirli konularda özel raporlar hazırlamaktadır.

---

[575] "Kürt Sorunu" İlanı Dışişlerini Kızdırdı", *CNN Türk*, 22 Mayıs 2008.
[576] Bu konuda bkz. İnsan Hakları Derneği, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=68, (10 Eylül 2008).

Ayrıca dernek mensuplarının bu konuda yayınlar yaptığı da görülmektedir. Türkiye'nin AB yolunda insan haklarını değerlendiren makaleler ve konferanslarda sunulan tebliğler konumuz açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda İHD Başkanı Hüsnü Öndül'ün AB-Türkiye ilişkilerini değerlendirdiği rapor önemlidir. Nitekim bu makalesinde Öndül, Türkiye'nin yönelimlerinin ve dış ilişkilerinin herkesi ilgilendiren bir konu olduğunun altını çizerek Türkiye'nin insan hakları standartlarını düşürecek değil yükseltecek ilişkiler içinde olmasını desteklediklerini dile getirmektedir. Türkiye'nin insan hak ve özgürlükleri alanında göstereceği ilerlemelerin AB'yle ilişkilerini kolaylaştıracağını belirtmektedir. Bu çerçevede hükümet tarafından dış politikada Avrasya'ya yönelme seçeneğinin AB'ye karşı bir koz olarak kenarda tutulduğunu söyleyerek bu tutumun reformlar konusunda gerilemeye neden olduğunu ve Türkiye'nin AB'yle ilişkilerini geliştirmesini geciktirmekten başka bir işe yaramadığını ileri sürmektedir.[577] Görüldüğü gibi, İHD'nin faaliyetleri çerçevesinde Türkiye'nin dış politika yönelimlerine dair mesajlar verilmekte ve AB üyeliği hedefinde insan hakları standartlarının yükseltilmesi gerektiği dile getirilmektedir.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ise 1990 yılında kurulmuş İHD ile paralel çalışmalar yürüten bir diğer etkin insan hakları örgütüdür. Vakıf İHD'nin tüzüğüne bağlı olarak kurulduğunu açıklamıştır.[578] TİHV tümüyle dış kaynaklardan destek almaktadır. TİHV'yi destekleyen kurumlar arasında Avrupa Komisyonu, İsveç Türkiye'de İnsan Haklarına Destek Komitesi, BM İşkence Mağdurları Gönüllü

---

[577] Hüsnü Öndül, "Avrupa Birliği ve Türkiye", *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı*, 4-5 Aralık 1999, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=941&Itemid=125, (10 Eylül 2008).

[578] Bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, http://www.tihv.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=56, (10 Eylül 2008).

Fonu yer almaktadır.[579] Destek aldığı kuruluşların arasında Avrupa Komisyonu'nun bulunması, Türkiye'nin yıllık ilerleme raporlarını düzenleyen kurum olduğu göz önünde bulundurulursa, faaliyetlerinin Türkiye'nin dış politikasında belirleyiciliğini göstermesi bakımından tek başına yeterli görünmektedir. Öte yandan, Dışişleri Bakanı ve Başmüzakereci Ali Babacan'ın, Eylül 2008 itibariyle, "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" taslak metnini değerlendirilmek üzere TİHV'na göndermesi vakfın etkinliğini destekleyen bir gelişmedir. Bu talebe karşılık, TİHV'nın ilgili birimlerince metin incelenmiş ve bu konuda bir değerlendirme raporu Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Bu raporda taslak metin eleştirilmiş, eksikler ve bu konuda yapıcı öneriler dile getirilmiştir.[580]

Türkiye'de bu insan hakları örgütlerinin varlığı, genelde yapılan insan hakları ihlallerini rapor etmesi ve açıklaması, özelde de Kürt kimliğinin haklarını savunması ve bu çerçevede yapılan ihlalleri dile getirmesi dolayısıyla mevcut düzenin Kürt kimliğine ve insan haklarına dair kurallarını tehdit ettiği için genellikle hükümet düzeyinde olumlu karşılanmamaktadır. Böylece, iç destekten yoksun kalan bu örgütler, transnasyonal örgütler ağıyla yakın ilişkiler geliştirmekte ve bu örgütlerden destek almak zorunda kalmaktadır.[581] Bu durumda devletin çeşitli kademeleri tarafından insan hakları örgütleri devlete zarar vermeye çalışan ve dış destekle çalışan "iç düşmanlar" olarak tanımlanmaktadır. Devlet mercileri tarafından yapılan bu tür açıklamalar bu alanda çalışan derneklerin etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim devletin insan hakları ihlallerini ifşa eden ve Batılı ülkeler

---

[579] Ümit Cizre, "The Truth and Fiction About (Turkey's) Human Rights Politics", *Human Rights Review,* October-December 2001, s. 74.
[580] Bkz. http://www.tihv.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=1692&Itemid=31, (10 Eylül 2008).
[581] Nicole Watts, "A Symposium on Human Rights in Turkey", *Human Rights Review,* October-December 2001, s. 13.

nezdinde imajını olumsuz etkilediği ileri sürülen bu gibi derneklere olumlu bakılmamaktadır. Böylece, şubeleri kapatılmakta, üyeleri tutuklanmakta ve hatta suikasta maruz kalmaktadır. Fakat bu eylemler "ulusal savunma" adı altında meşrulaştırılmakta ve öyle ki düzenlenen mitinglerde "kahrolsun insan hakları" sloganı bile atılabilmektedir.[582]

İnsan hakları örgütlerine ve mensuplarına karşı söz konusu tutum, uluslararası insan hakları örgütleriyle ve Batılı kurumlarla yakın ilişki halinde olmaları nedeniyle, sorunu Batı kamuoyuna da taşıyarak Türkiye'yi daha da zor durumda bırakmaktadır. İnsan hakları savunucularına karşı devletin geliştirdiği bu olumsuz tutum Batılı ülkeler gözünde de içerde var olduğu iddia edilen ihlallerin gerçekliğini onaylayan bir çerçeve sunmaktadır.

Sonuç olarak, İHD ve TİHV, bir yandan faaliyetleri ve uluslararası bağlantıları ile Kürt kimliğinin kültürel haklarına dair sorunların uluslararası kamuoyunun gündeminde kalmasını sağlayarak, diğer yandan içerde, Türkiye'ye ilişkilerinde insan haklarının belirleyiciliğinde bir yön işaret ederek dış politikada etkili olmaktadırlar. AB'nin Türkiye'ye dair hazırladığı yıllık ilerleme raporlarının İHD gibi insan hakları örgütlerinin raporları da esas alınarak hazırlandığı göz önünde bulundurulduğunda dış politikadaki etkileri daha iyi anlaşılmaktadır

C. AB'ye Üyelik Hedefinde TÜSİAD Raporları

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), 1971 yılında kurulmuş olan Türkiye'nin "gelişmiş batı ülkeleri arasında yer almasını" hedef olarak tanımlayan

[582] Hamit Bozarslan, "Human Rights and the Kurdish Issue in Turkey: 1984-1999", *Human Rights Review,* October-December 2001, s. 50; 12 Aralık 2000'de, iki polisin öldürülmesi sonrasında, binlerce polis İstanbul Valiliği önünde toplanarak insan hakları aleyhinde slogan atmıştır (Bkz. *Milliyet,* 13 Aralık 2000).

bir örgüttür.[583] Türkiye'nin dış politikası çerçevesinde geçerli kılmak istediği kurallar da daima bu amaca ulaşmayı öngörmektedir. Bunun nedeni TÜSİAD'ın Türkiye'de serbest piyasa ekonomisini tüm boyutlarıyla yerleşmesini sağlama hedefinde aranmalıdır.

TÜSİAD, bu amaçla, 1980'lerin ikinci yarısına kadar ekonomi alanında çalışmalarda bulunmuştur. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ise siyasal alana dair de faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu gelişmede, uluslararası kurallardaki değişim ve bunun Türkiye'deki yansımaları etkili olmuştur. Nitekim, daha önce ele aldığım gibi, 1980'lerin sonlarına doğru iki kutuplu dünya sisteminde Batı Bloku lehine bir çözülme başlamış ve Doğu Bloku ülkelerinin Batılı sisteme entegrasyonunda demokrasi, insan hakları vb. ilkeleri kural olarak ortaya konulmuştur. Gelişmeler TÜSİAD faaliyetleri ve raporlarına da yansımış; serbest piyasa ekonomisinin Türkiye'de uzun vadede kalıcı olması için çoğulcu demokrasinin bir zorunluluk olarak kendisini gösterdiği dile getirilmeye başlanmıştır.[584]

Çoğulcu demokrasinin egemen olduğu Avrupa'yla entegrasyon dış politikanın öncelikli hedeflerinden biri olarak ön plana çıkartılmıştır. Bu entegrasyonun önünde siyasal istikrarsızlığın bir engel olarak durduğuna dikkat çekilmiştir. PKK'nın 1984'ten beri silahlı eylemlerine başlamış olması bu istikrarsızlığın en temel nedeni haline gelmiştir. Bu durum Türkiye'de çoğulcu demokrasinin yerleşmesini ve istikrarı savunan TÜSİAD'ın raporlarına da yansımıştır. Ekonomik ve siyasal alanda gelişmenin artık insan hakları alanındaki gelişmelere dayandığını kabul eden örgüt, Türkiye'nin Batılı ülkeler nezdinde

---

[583] Bu konuda bkz. TÜSİAD, http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/mainpage?OpenForm, (5 Ekim 2008).
[584] TÜSİAD, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri,* İstanbul, Ocak 1997, s. 5.

olumlu bir kimlik tanımlamasına sahip olması ve dış dünyadaki imajını düzeltmesi yönünde faaliyette bulunduğunu açıklamıştır.[585]

Bu bölüm çerçevesinde, Türkiye'nin dış politikasına AB'den yana bir yön çizme ve üyeliğin hedeflenen tarihte gerçekleşmesini sağlama amacı taşıyan TÜSİAD'ın, raporları etrafında, sözeylemleriyle, Kürt sorunu üzerinden nasıl bir politikaya işaret ettiği ve bunun Türkiye'nin dış ilişkilerine etkileri üzerinde duracağım.

1. TÜSİAD, Dış Politika Kuralları ve Kürt Sorununun Yeri

TÜSİAD, Türkiye'nin AB'ye girmesini destekleyen bir kuruluş olarak Türkiye'nin Kopenhag siyasî kriterleri çerçevesinde gelişimini gözlemleyen, inceleyen ve eksikliklerini dile getiren raporlar hazırlatmıştır. Türkiye'nin daima Batı demokrasilerini örnek alarak bu yolda ilerlemesi gerektiğini ileri süren bir örgüt olmuştur. Türkiye'ye dair hazırlanan raporlarda 1 Ocak 2014 AB'ye üye olmanın hedeflendiği tarih olarak belirtilmektedir.

TÜSİAD bir işadamları örgütü olarak temelde Türkiye'de piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının gelişmesini ve uluslararası entegrasyonu amaç edinmektedir.[586] Belirlenen uluslararası entegrasyon demokratik bir toplum inşa etmeyi istikrarlı bir ortamı gerektirmektedir. Örgüt için AB hedefi en çok da bu çerçevede anlam taşımaktadır. AB'ye üye olmanın koşullarından birinin Kopenhag siyasî kriterleri olması ve Türkiye'nin de bu kriterleri yerine getirme noktasından uzak olması TÜSİAD'ı bu konuda harekete geçirmiştir. Raporlarında, Türkiye'nin dış politikasında belirleyici bir unsur olan AB üyeliğinin gerekliliğine ve

---

[585] *Ibid.*, s. 8.
[586] Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Tüzüğü için bkz. http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/mainpage?OpenForm#, (1 Eylül 2008).

yararlarına dikkat çekmiştir. AB'ye girme yolunda Türkiye'nin eksiklerini sıralayarak her alanda yapılması gerekenleri vurgulamıştır. Böylece Kürt kimliğinin sorunlarına da raporlarda yer vermiş ve bu konuda hükümete politika değişikliği içeren önerilerde bulunmuştur.

Kopenhag siyasî kriterlerini gerçekleştirme hedefinde, siyasal temsil sorununu ortadan kaldırmaya yönelik olarak Prof. Dr. Seyfettin Gürsel tarafından hazırlanan ve Türkiye'de seçim sisteminin tartışıldığı Nisan 1996 tarihli TÜSİAD raporunda, uygulanan yüzde 10'luk seçim barajının Kürt sorunundan kaynaklanan bir uygulama olduğu belirtilmiş ve bu durumun Kürt kimliğinin TBMM'de temsiline engel olarak "temsilde adalet" ilkesiyle çelişkili bir durum yarattığı ileri sürülmüştür.[587] Aralık 1999 "Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğe Doğru" adlı raporda Kopenhag siyasî kriterleri hatırlatılarak Avrupa Komisyonu'nun 1998 ve 1999 yılı Türkiye ilerleme raporları ele alınmış ve yapılması gerekenler belirtilmiştir. Bu bağlamda, insan ve azınlık hakları alanında Kürt sorununa yönelik maddelere yer verilmiş ve bu konuda öneriler getirilmiştir.[588]

AB üyeliğini teşvik eden ve siyasal kriterlere göre değerlendirmelerin yapıldığı TÜSİAD raporları, 2000'li yıllarda da yayınlanmaya devam etmiştir. Haziran 2001 raporunda siyasal temsil sorunu ele alınarak etnik, ırksal, dinsel vb. temsili yasaklayan sistem eleştirilmiş ve bu alandaki yasakçı maddelerin kaldırılması gerektiği belirtilmiştir.[589] Aynı serinin devamı olarak yayınlanan düşünce özgürlüğünü ele alan raporda genel mevzuat değerlendirilmesi yapılarak TMK'nın

---

[587] Seyfettin Gürsel, *Seçim Sistemi Tartışması ve İki Turlu Sistem,* İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Nisan 1996, s. 26.
[588] TÜSİAD, *Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğe Doğru, Siyasi Kıstaslar ve Uyum Süreci,* İstanbul, Aralık 1999.
[589] TÜSİAD, *"Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" ve "AB Kopenhag Siyasal Kriterleri"- Görüşler ve Öncelikler-, No.1: Siyasal Partiler,* İstanbul, Haziran 2001, s. 40-44.

her türlü düşünce açıklamasını terörle mücadele kapsamında yorumlayan yaklaşımı eleştirilmiş ve yasada değişiklik önerisinde bulunulmuştur.[590] Temmuz 2001'de yayınlanan raporda, TÜSİAD'ın Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü ve ulusal güvenliği için AB üyeliğini en belirleyici unsur olarak gördüğü vurgulanarak, Türkiye'nin önceliğinin üyelik müzakerelerinin, minimum koşulların yerine getirilmesiyle, en kısa sürede başlamasını sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin siyasal alanda gerekli reformları yaparak işe başlaması gerektiği vurgulanmıştır.[591] 2002 yılında da Türkiye'nin AB üyelik hedefi yolunda gerçekleştirdiği düşünce özgürlüğü, kültürel haklar ve anadilde yayın vb. alanlarında yapılan siyasal reformlar değerlendirilmiş ve bunların uygulanmasının önemine işaret edilmiştir.[592]

Türkiye'nin AB üyeliğini sağlamaya yönelik çalışmaları yanında, TÜSİAD'ın komşu ve çevre ülkelerle ilişkilere yönelik dış politika stratejileri ortaya koyan çalışmaları da söz konusu olmuştur. Bu çerçevede, özellikle 2007 yılında Doç. Dr. Gülden Ayman, Tülay Ayalp Kılıçdağı ve Ayhan Sezer tarafından hazırlanan "Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası, Stratejik Yaklaşımlar" adlı rapor ön plana çıkmaktadır. Raporda Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkileri, AB üyelik sürecinde olması bağlamında ele alınmıştır. Komşu devletlerin Kürt sorununu Türkiye'yle yaşadıkları diğer sorunlarında kendi lehlerinde bir çözüm sağlama amacıyla kullandıklarına dikkat çekilerek[593] Türkiye'nin, komşularına yönelik bakış açısında, iç politikayla dış

---

[590] TÜSİAD, "*Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" ve "AB Kopenhag Siyasal Kriterleri", -Görüşler ve Öncelikler-, No. 2: Düşünce Özgürlüğü,* İstanbul, Eylül 2001, s. 34-35.
[591] TÜSİAD, *Turkey-EU Relations: The Way Forward,* İstanbul, Temmuz 2001, s. 7.
[592] TÜSİAD, *Avrupa Birliği Üyeliğine Doğru: Türkiye'de Siyasi Reformlar,* İstanbul, Ekim 2002.
[593] TÜSİAD, *Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası, Stratejik Yaklaşımlar,* İstanbul, Mayıs 2007, s. 17.

politikanın, içteki demokrasi ve çoğulculukla dıştaki barışın birbiriyle bağlantılı olduğunu gözardı etmemesi gerektiği dile getirilmiştir.[594] Ayrıca, Türkiye'nin komşuluk ilişkilerinde genellikle karşı tarafı ötekileştirmeye dayanan bir kimlik tanımlamasının söz konusu olması eleştirilerek, bu durumun AB'nin ulusal kimlikleri aşan Avrupalı kimliği etrafında çözülebileceği ileri sürülmüştür.[595] Bu da TÜSİAD'ın komşu ve çevre ülkelerle ilişkilerini AB üyeliği çerçevesinde değerlendirdiğini ve Türkiye'nin dış politikasında bu yönde kurallar inşa etme ve egemen kılma amacını ortaya koymaktadır.

2. Ocak 1997 Raporu ve Kürt Sorunu

TÜSİAD'ın, Prof. Dr. Bülent Tanör tarafından hazırlanan, "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" adlı raporu, hükümete kapsamlı demokratikleşme yolunda öneriler sunan bir reform paketidir. Raporun önsözünde TÜSİAD Yönetim Kurulu imzasını taşıyan birkaç sayfalık giriş yazısında AB'yle entegrasyon hedefi açıkça ortaya konulmaktadır.[596] Raporda, Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları alanında mevcut durumu ve gelişimi, anayasa maddeleri temel alınarak değerlendirilmekte ve sonrasında önerilen politikalar dile getirilmektedir. Bu çerçevede devlet kurumları arasında ayrım yapılmadan hepsine yönelik eleştirilere yer verilmektedir.

Raporda, Türkiye'nin Kürt sorununa insan hakları başlığı altında ayrı bir yer verilmektedir. Pek çok boyutunun olduğu kabul edilen Kürt sorunu, bu rapor çerçevesinde, sosyal ve ekonomik boyutu etrafında değil, Kürtlerin kimlik sorunu olarak alınmaktadır. Kürt sorununun bu niteliğinin en az dile getirildiğinin altı

---

[594] *Ibid.,* s. 18.
[595] *Ibid.,* s. 19.
[596] Bülent Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri,* TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1997, s. 4-9.

çizilerek Kürt sorununun Kürtlerin kimliğiyle ilgili bir boyutu olduğunun kabul edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[597]

Bu değerlendirmelerle başlayan raporun Kürt sorunuyla ilgili bölümü, "Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında, tek egemenlikli (üniter) devlet ve bölünmezlik ilkeleri kapsamında kalmak kaydıyla, Kürt kimliğini yoksayan ve düzeltilmesi gereken hükümler var mıdır? Varsa nelerdir?" sorusuyla devam etmektedir. Bunu takiben, anayasalar ve yasalar çerçevesinde doğrudan ayrımcı ve dışlayıcı ifadelere rastlanmadığını bu ayrımcılık ve dışlayıcılığın genellikle dolaylı ifadeler içeren maddelerle düzenlendiğine işaret edilmektedir.[598]

Türkiye'nin Kürt sorununu ilgilendiren uluslararası hukuk belgelerine (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Hakkında Sözleşme, BM Medeni ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Paris Şartı, Kopenhag Belgesi vb.) dikkat çekilerek, bu metinler çerçevesinde farklı etnik grupların kendi kimliklerini koruyabilmeleri, dil ve kültürlerini geliştirebilmeleri, kimliklerini serbestçe ifade edebilmeleri, eşitlikten yararlanmaları ve dillerini her alanda kullanabilmelerinin hak olarak düzenlendiği belirtilmektedir.[599] İşte Türkiye'nin mevzuatı da bu ilkelere göre değerlendirilmekte ve eksikler tek tek saptanmaktadır. Bu bağlamda, Kürtçe isim koyma yasağı, Kürtçe olan yerleşim yerlerinin adlarının değiştirilmesi, Kürtçenin yasaklanması, anadilde eğitim ve öğretimin yasaklanması, yayın yasağı ve dernek kurma yasağı ele alınmakta ve bu konuda yasakların kalkması yönünde öneriler dile getirilmektedir. Ayrıca, Siyasal Partiler Kanununun 81. maddesinde yer alan Türkiye'de azınlıklar bulunduğunun ileri sürülemeyeceği, Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürlerin

[597] *Ibid.*, s. 145.
[598] *Ibid.*
[599] *Ibid.,* s. 146.

korunması amacıyla faaliyette bulunulmayacağı yönündeki düzenlemeler de eleştirilmektedir. Türkiye'yi "kültür soykırımcısı" olarak tanımlamaya hizmet edeceği ileri sürülen bu tür yasakların kaldırılması gerektiği vurgulanmaktadır.[600]

Türkiye'nin Kürt kimliğiyle ilgili sorunlarını ön plana çıkaran ve bu konuda atılacak adımları demokratikleşmenin ön koşulu olarak tanımlayan bu rapor, yurtiçi ve yurtdışında yankı uyandırmış ve tartışmalara neden olmuştur. ABD ve AB ülkeleri tarafından, Türkiye'deki özel sektörün demokratikleşme konusundaki iradesini gösteren bir gelişme olarak değerlendirilerek olumlu karşılanmıştır. AB Türkiye Temsilcisi Büyükelçi Michael Lake "Bu raporda yazılanlar hayata geçse Türkiye o an Avrupa Birliği üyesi olur" demiş ve raporda yazılanların uygulamaya geçip geçmediğinin takipçisi olacaklarını belirtmiştir.[601] Bu gelişmeler, TÜSİAD'ın yazdığı rapor aracılığıyla Türkiye'nin dış politika alanını ilgilendiren konulara müdahil olabildiğini ve Türkiye'ye yönelik beklentilerin/baskıların artmasına yol açabildiğini göstermektedir. Öte yandan Tanör, daha sonra yaptığı değerlendirmede, Ocak 1997 raporunun çeşitli dillere çevrildiğini ve kendisinin de yazarı olarak AP sosyalist grubu toplantısına, AB ülkelerinin büyükelçileri tarafından görüşmelere, Uluslararası Af Örgütü temsilcilerince görüşmeye vb. davet edildiğini belirtmiştir.[602]

Aralık 1999'da ise TÜSİAD tarafından, yine Bülent Tanör'ün hazırladığı, "Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi: Tartışmalar ve Son Gelişmeler" adı altında ikinci bir rapor daha yayınlanmıştır. Raporun TÜSİAD Yönetim Kurulu imzasını taşıyan giriş yazısında, "demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti alanlarında gerekli atılımları hızlı bir şekilde hayata geçiremeyen Türkiye"

---

[600] *Ibid.,* s. 152.
[601] *Hürriyet,* 21 Mart 1997.
[602] Bülent Tanör, *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi, Tartışmalar ve Son Gelişmeler,* İstanbul, TÜSİAD Yayını, Aralık 1999, s. 29-31.

imajının, "demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti için standartlarını yükseltmiş Türkiye" olarak değişmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. AB adaylık sürecinde yerine getirilmesi istenen Kopenhag kriterlerinin raporda ele alınan noktalarda iyileşme gösterildiği takdirde büyük ölçüde karşılanmış olacağı ileri sürülmüştür.[603] Bu raporda, bir yandan Ocak 1997 raporuna yurtiçi ve yurtdışından gelen tepkiler değerlendirilmiş; diğer yandan 1997 raporunda ele alınan konulardaki gelişmeler üzerinde durularak genellikle aynı kapsamdaki öneriler dile getirilmiştir.

Son olarak, Aralık 2006'da, "Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl" adında, Prof. Dr. Zafer Üskül tarafından kaleme alınan, Tanör'ün yazdığı raporun güncellemesi olarak bir rapor yayınlanmıştır. Raporun girişinde yer alan TÜSİAD Yönetim Kurulu imzalı önsözde, bu çalışmaların Türkiye için belirlenen "gelişmiş Batı ülkeleri arasında yerini alması" yönündeki dış politika kuralını egemen kılma amacı taşıdığı dile getirilmiştir.[604] Raporda insan hakları bölümünün Kürt sorunu başlığı altında Tanör'ün daha önce ele aldığı noktalara yer verilmiş ve bu alanlardaki gelişmeler değerlendirilmiştir. Bunlara değinilmeden önce, mevzuattaki değişikliklerin sorunun çözümü için yeterli olmadığına işaret edilerek uygulamanın önemli olduğu noktasının altı çizilmiştir.[605] Bu çerçevede isim yasağı, dil yasağı, dernek faaliyetleri ve radyo-televizyon yayınları alanlarındaki 2002, 2003, 2004 ve 2006 yıllarında sınırlı olarak gerçekleştirilen olumlu gelişmelere değinilmiştir.[606] Demokratikleşme çerçevesinde gerçekleştirilmek istenen reformlarının çoğu kez Anayasaya aykırılık

---

[603] *Ibid.*, s. 7-8.
[604] Zafer Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl, Prof. Dr. Bülent Tanör'ün Anısına "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" 10. Yıl Güncellemesi, 1876-2006,* İstanbul, TÜSİAD Yayını, Aralık 2006, s. 5.
[605] *Ibid.*, s. 196.
[606] *Ibid.,* s. 198-205.

nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından engellendiğine dikkat çekilerek yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir.[607]

Görüldüğü gibi TÜSİAD, Türkiye'nin dış politikasına yönelik hedefleri doğrultusunda belirlediği kurallarını geçerli kılmak için sözeylemlerinde Kürt sorununa yer vermekte ve bu konuda politika değişikliği talep etmiştir.

VI. GENEL DEĞERLENDİRME

İnsan haklarına saygı, Batılı ülke ve kurumların sözeylemleri aracılığıyla, Batı'yla ilişkiler geliştirmenin bir koşulu olarak somutlaşmıştır. Böylece amiller Batı'yla ilişkilerinde bu kuralla sınırlı hale gelmiştir. Batılılaşmayı bir temel dış politika hedefi olarak belirleyen Türkiye de Batılı ülke ve kurumlarla olumlu ilişkiler inşa etmek için bu kurala uymakla yükümlü olmuştur. Bu çerçevede, Batılı ülke ve kurumlar tarafından Türkiye'nin insan hakları sorunu olarak değerlendirilen Kürt sorunu Batı'yla ilişkilerde ön plana çıkmş ve Türkiye'ye yönelik olumsuz bir kimlik inşasına neden olmuştur.

Türkiye'nin Kürt kimliğine kültürel ve siyasal haklarını tanıması gereği Batılı kurum ve ülkelerin sözeylemleri aracılığıyla ilişkilerde ön plana çıkardığı bir kural haline gelmiştir. Bir taraftan AP ve AİHM Türkiye aleyhinde pek çok karar almıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin üyesi olmak istediği AB, ilerleme raporlarında, Türkiye'yle üyelik koşulu olarak Kopenhag siyasal kriterleri arasında Kürt kimliğine haklarının tanınmasına daima yer vermiştir. Kürtlerin özellikle kültürel hakları ve siyasal temsilinin sorunlu olması Türkiye'nin üyelik yolunda gelişiminin değerlendirildiği ilerleme raporlarında ön plana çıkan konular olmuştur. Ayrıca her

[607] *Ibid.,* s. 242.

ilerleme raporunda Kürt kimliğinin yaşadığı kültürel ve siyasal alandaki zorluklar somut gelişmeler etrafında eleştirilmiştir.

Türkiye'nin, kuralları çerçevesinde hareket ettiği ve pek çok alanda işbirliği halinde olduğu ABD'yle ilişkilerinde de Kürt sorunu bir insan hakları sorunu olarak gündeme gelmiştir. Türkiye'ye yapılan yardımlar ve kurulan olumlu ilişkiler nedeniyle ABD yönetimi Kongre'den eleştiriler almıştır. Kongre'nin Kürt sorununa insan hakları sorunu olarak yaklaşımı Türkiye'ye yönelik olumsuz kimlik inşasının temeli olmuştur. Kongre, bu çerçevede tanımladığı Türkiye'ye dair kurallarını, sözeylemleri aracılığıyla, ABD'nin dış politikasında egemen kılmaya çalışmıştır. Bu şekilde zaman zaman yönetimle çatışma halinde kendi kurallarının uygulanmasını sağlayabilmiştir.

Bir insan hakları sorunu olarak Kürt sorunu, STK'ların gündeminde yer almış ve Türkiye'nin dış politikasını bu kanaldan da etkiler olmuştur. Bir yandan, Kürt kimliği temelinde kurulan STK'lar hazırladıkları raporlar ve gerçekleştirdikleri faaliyetler etrafında Kürt sorununu sürekli olarak gündeme getirmektedir. Kendi kurallarını geçerli kılmak amacıyla, Kürt kimliğine yönelik politikası nedeniyle Türkiye'yi eleştirmekte ve farklı dış politika alanlarında sıkıştırmaya çalışılmaktadırlar. Diğer yandan, insan hakları kuruluşları ve Kürt kimliği etrafında kurulmayan fakat AB üyeliğine önem veren STK'lar da faaliyetleri çerçevesinde Türkiye'nin dış politikasına yön vermektedirler. Türkiye'nin Kürt sorununa dair egemen kılmak istediği kurallara meydan okuyarak kural inşa sürecinde etkili olmaya çalışmaktadırlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KÜRT KİMLİĞİNİN MİLLİYETÇİLİK ÜZERİNDEKİ DİYALEKTİK ETKİSİNİN DIŞ POLİTİKAYA YANSIMALARI

Bu son bölümde, Kürt sorununun, çözümsüz kaldıkça ve daha görünür hale geldikçe, Türk ulusal kimliği üzerinde değişim yarattığı iddiasından hareketle Kürt sorununun Türk milliyetçi söylemini nasıl ayakta tuttuğunu[608] ve güçlendirdiğini, böylece dış politika karar ve davranışlarına yön verdiğini inceleyeceğim. Bu çerçevede, bir taraftan, milliyetçiliğin sivil ve askerî kuruluşların sözeylemlerindeki yerini, bu kuruluşların sözeylemleriyle dış politika üzerindeki etkilerini göstermeye çalışacağım. Diğer taraftan da genel olarak milliyetçi söylemin Kürt sorunu etkisiyle nasıl dış politikaya yönelik yazılı olmayan kurallar inşa ettiğini ele alacağım.

I. TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİN İNŞA SÜRECİNE ETKİSİ ÇERÇEVESİNDE

Sürekli inşa halinde olan Türk ulusal kimliğinin, 1980 askerî darbesiyle "Türk-İslam sentezi" çerçevesinde şekillendirilme çabaları söz konusu olmuştur. Türk-İslam sentezi fikri, 1970'li yıllarda, sağ kanat milliyetçileri temsil eden Aydınlar Ocağı tarafından ortaya atılmıştır. 1960'larda güçlenen sol hareketlere ve Kürt hareketlerine karşı bir blok oluşturma amacıyla gündeme getirilmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde, Türk ve İslam kültürünün ulusal kültürün iki temel kaynağı olduğu savunulmaktadır. Türkiye'nin iç ve dış düşmanların kültürel saldırısı altında olduğu iddia edilerek İslamiyet Türklerin kimliklerini korumasının bir aracı ve Türklere en uygun din

[608] Tanıl Bora, Türk milliyetçiliğini, "bir "beka davası" mantığı etrafında, kuşatılmışlık psikozu eşliğinde, savunmacı karakterde şekillenmiş" bir milliyetçilik olarak tanımlamaktadır. Bu milliyetçiliği ayakta tutan en önemli unsurun Kürt meselesi olduğunu söylemektedir. Bu konuda bkz. Tanıl Bora, "Türk milliyetçiliğinin ebed-müddet beka krizi ve Kürt meselesi", *Birikim,* 33, Ocak 1992, s. 14-15.

olarak tanımlanmaktadır.[609] Devletin bekasını ve bütünlüğünü korumasının çoğulcu bir çerçevede söz konusu olamayacağı Osmanlı Devleti örneğiyle vurgulanmaktadır. Sürekli değişen bir dünyada ulusal kültürü sadece korumanın yeterli olmadığı, onu yaratıcılıkla yenileyip geliştirmek gerektiği ileri sürülmektedir.[610]

Aydınlar Ocağı tarafından savunulan bu fikirler, bir taraftan ABD'nin uygulamaya koyduğu SSCB etrafında ılımlı İslam'dan bir hat inşası amacı taşıyan "Yeşil Kuşak" projesi, diğer taraftan Türkiye'de darbe sonrasında toplumsal bir destek sağlama amacında olan 12 Eylül yönetiminin hedefleri çerçevesine uyumlu görülmüştür. Böylece generaller, Aydınlar Ocağı'nın Türk-İslam sentezi etrafında birleşerek bu düşünceyi resmî ideoloji konumuna yükseltmiştir. Türk-İslam sentezi 1980'ler ve 1990'larda güçlenen Fethullah Gülen ve cemaati tarafından temsil edilmiş ve ön plana çıkartılmıştır.[611] Gülen'in anlayışında, İslam'ın etniye, millete vb. göre değiştiğini söylemek Kuran'a aykırı görülürken, İslam'ı yaşama biçimini ifade eden Müslümanlığın bu çerçevede farklılık göstermesi olağan kabul edilmektedir. Böylece, Gülen'e göre Türk Müslümanlığı da farklı bir yere sahiptir.[612]

12 Eylül rejimi tarafından empoze edilen bu Türk-İslam sentezi yaklaşımı çerçevesinde tanımlanan ulusal kimliğe karşı direniş gösteren kimliklerden en önemlisi Kürt kimliği olmuştur. Kürt kimliği 1980'lerden itibaren etkin bir amil olarak faaliyet göstererek egemen kimliğe karşı mücadele etmiştir. 1990'lardan itibaren Kürtlerin bu kimlik mücadelesi, küreselleşme etkisiyle AB çerçevesinde insan hakları bağlamında kimliklerin ön plana çıkartılmasıyla da desteklenmiştir.

---

[609] Bozkurt Güvenç et al., *Türk- İslam Sentezi Dosyası,* İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1991, s. 50.
[610] *Ibid.,* s. 51-52.
[611] Elisabeth Özdalga, "The Hidden Arab: A Critical Reading of the Notion of 'Turkish Islam'", *Middle Eastern Studies,* Vol. 42, No. 4, 2006, s. 552.
[612] *Ibid.,* s. 561.

Türk ulusal kimliğinin inşasında belirleyici kılınmak istenen unsurlar, varlıkları sorgulandığından, bir yeniden tanımlama sürecine tabi tutulmuştur.

İşte böyle bir çerçevede, aynı dönemde Türkî cumhuriyetlerin bağımsızlık kazanmasıyla bu bölgeye yönelme söz konusu olmuş ve bu devletleri de içine alan bir Türk kimliği tanımlamasına gidilmiştir. Diğer bir deyişle, Türk Dünyası çerçevesinde Türklüğü yeniden tanımlama çabası söz konusu olmuştur.[613] Bu bağlamda, Gülen cemaatiyle işbirliği içinde bu devletlerle yakınlaşma sağlama amacında politikalar uygulamaya konulmuştur. Gülen'in yaklaşımındaki, diğer Müslümanlardan ayırt edici unsur olarak ileri sürülen Türklük, bu çerçevede birleştirici olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Fakat 1990'ların başında söz konusu olan bu girişimler beklentileri karşılamamış ve Türkiye'nin Türklük temelindeki ulusal kimlik tanımı yeni devletler tarafından kabul görmemiştir. Bu durum Türk-İslam sentezi düşüncesi etrafında Türk ulusal kimliği inşa çabalarının etkisizliğini göstermiştir. Buna karşılık olarak, bu defa Balkanlar'a yönelme yaşanmıştır. Kosova ve Bosna gibi, PKK'ya destek veren ülkelerle (Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan vb.) çevrili bir coğrafyada bu kimlik krizinin aşılması yönünde çaba harcanmıştır.

A. Türkî Cumhuriyetlere Yönelik Aktif Politika Geliştirme Çabaları

Sovyetler Birliği'nin Aralık 1991'de kendini feshetmesi sonrasında Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlık ilanıyla Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan yeni devletler olarak ortaya çıkmıştır. Yeni kuralların inşa halinde olduğu bu dönemde amiller kendi kurallarını

[613] Yüksel Taşkın, "Milliyetçi Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Kimliğini Türk Dünyası Ölçeğinde Yeniden Tanımlama Çabaları ve Dış Politika Gündemine Etkileri", *Sivil Toplum ve Dış Politika, Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler,* Der. Semra Cerit Mazlum ve Erhan Doğan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 182.

egemen kılmak amacıyla bu yeni devletlere yönelmiştir. Nitekim bölgenin doğal kaynaklar açısından zenginliği ve stratejik konumu birçok amilin dikkatini çekmiştir. Türkiye de aynı amaçla bu dönemde bölgeye yönelen amiller arasında yer almıştır.

Bununla birlikte Türkiye'nin Batı'ya dönük dış politikasındaki bu değişim eğilimine daha yakından bakıldığında başka noktaların da belirleyiciliği ortaya çıkmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin, Soğuk Savaşın bittiği bir ortamda, artık özellikle NATO çerçevesinde "stratejik öneme" dayandırdığı güvenlik ve dış ilişkiler tanımlaması ve alanı geçerliliği sorgulanır bir duruma gelmiştir.[614] Nitekim kuralları inşa halinde olan bu yeni dönemde NATO'nun varlığı ve görevleri tartışma konusu olmuştur. Türkiye kendi Kürt sorunu nedeniyle daha da karmaşık hale gelen, komşularıyla ve çevre ülkelerle yaşadığı sorunlar nedeniyle güvenliğini tehdit altında hissetmeye başlamıştır. Oysa Soğuk Savaş döneminde Türkiye sadece "stratejik önemi" gerekçesiyle kaybedilmemesi gereken bir NATO müttefiki olarak görülmüştür. Bu nedenle Kürt sorunu, Türkiye'nin ABD'yle ve NATO çerçevesindeki ilişkilerinde engelleyici bir unsur teşkil etmemiştir. Fakat koşullar değişince Türkiye bu yönde bir kaygı yaşamaya başlamış ve dış politikada yeni alanlara açılma ihtiyacı duymuştur. İkincisi, 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunan Türkiye'nin bu talebinin 1989'da reddedilmesi de Türkiye'yi bu devletlerle ilişkiler geliştirmeye yönelten unsurlardan olmuştur. Aralık 1989'da Türkiye'nin başvurusu üzerine Görüş *(Avis)* açıklamasında bulunan AT Komisyonu, bu çerçevede, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda gelişme kaydetmesi gerektiğini vurgulayarak, insan hakları ve demokrasi sorunlarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve Türkiye'de bulunan azınlıkların kimlik sorunlarının

[614] Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 369.

çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.[615] Üçüncü olarak, PKK'nın 1991 yılından itibaren en etkin olduğu döneme girmesi Türkiye'nin bu iki Batılı örgütten algıladığı dışlanma nedeniyle güvenlik kaygıları artmıştır. PKK bu dönemde Güneydoğu illerinde çok etkinlik kazanmıştı. Türkiye'nin PKK'yı "bölgeden temizlemek" amacıyla gerçekleştirdiği operasyonları çerçevesinde yoğun insan hakları ihlallerinin yaşanması bölge halkını PKK'ya yaklaştıran unsurlardan biri olmuştur.[616] Sonuç olarak, Türkiye'nin AB ve NATO çerçevesinde dışlanma algısıyla Kürt sorununun ağırlığının biraradalığında, milliyetçiliğin güçlendiği ve dış politikasına yön verdiği dönemlerden birine girilmiştir. Bu çerçevede, Türkî cumhuriyetlere yönelme yaşanmış ve Türk etnik kimliğinin belirleyiciliğinde dış politika adımları söz konusu olmuştur.

1. "Türklük" Vurgusuyla Somut Girişimler

PKK'nın "etkinleşme" evresi olarak nitelendirilen 1991 ile 1993 yılları arası,[617] kimlik arayışının yoğun olduğu ve Türk milliyetçiliğinin yükseldiği yıllar olmuştur. Böyle bir dönemde, bağımsızlığını kazanan yeni devletlerin çoğunun ağırlıklı olarak Türk ve Müslüman kimliği taşıması, Türkiye'de milliyetçi duyguların yükseldiği bir ortamda, özellikle de Türklerin varlığını coşkuyla anlatan medyanın etkisiyle, heyecanla karşılanmıştır. Bu ortamda Türkiye'de Türkçü ve Turancı fikirler yaygınlık kazanmaya başlamıştır.[618]

Bu coşku TBMM'ye de yansımış ve Türkî cumhuriyetlerle ilişkilerde izlenmesi gereken politikalar konusunda toplantılar yapılmıştır. 12-17 Aralık 1991'de yapılan toplantıda, dış Türklerden sorumlu bir bakanlığın kurulması bile

---

[615] 1989 tam üyelik başvurusu ile ilgili Avrupa Komisyonu Görüş'ü için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/belgeler.htm, (10 Ağustos 2008).
[616] İmset, *op.cit.,* s. 287-288.
[617] *Ibid.,* s. 285-298.
[618] Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla...", s. 370.

teklif edilmiştir.[619] Ayrıca, bölgede incelemelerde bulunmak amacıyla heyet oluşturulmuş ve Ermenistan haricinde tüm Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerinde, sonradan büyükelçilik düzeyine yükseltilmek kaydıyla, konsolosluk açma kararı alınmıştır. Bununla birlikte, pek çok ülkede Türk Kültür Merkezleri ve Türk okulları açılarak kültürel bağların kuvvetlendirilmesi yoluna gidilmiştir.[620] Karşılıklı yapılan ziyaretler çerçevesinde, bu devletlerle 140 civarında anlaşma imzalanmıştır.[621]

Öte yandan, Ocak 1992'de Bakanlar Kurulu kararıyla Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. Kuruluş amacı, "Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle; ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında işbirliğini projeler ve programlar aracılığı ile geliştirmek" olarak tanımlanmıştır.[622] Bu amacı gerçekleştirme yolunda bir de görev tanımlaması yapılmıştır. Her alanda işbirliğinin öngörüldüğü belirlenen görevler arasında, eğitim ve kültür alanında işbirliği programlarının yurt dışında Türk Kültür Merkezleri aracılığıyla yürütülmesini sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapmak yer almıştır.[623]

Bu dönemin uygulamalarında inşa edilmek istenen hedef Başbakan Demirel'in söylemleriyle ilan edilmiştir. Nitekim Demirel Şubat 1992'de Sovyetler Birliği sonrası dönemde "Adriyatik'ten Çin Seddine" uzanan dev bir Türk dünyasının kurulmakta olduğunu söylemiştir. Tepkiyle karşılan bu sözlerinin

---

[619] *Ibid.*
[620] *Ibid.,* s. 384.
[621] *Ibid.,* s. 380.
[622] Bkz. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=23, (10 Eylül 2008).
[623] Mayıs 1999'da Başbakanlığa bağlanan kuruluş, koordinatörlüklerini Bosna-Hersek ve Kosova gibi yeni ülkelere doğru genişletmiş olarak halen varlığını sürdürmektedir. TİKA'nın görevleri için bkz. http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=122, (10 Eylül 2008).

ardından Nisan 1992'de Türkî cumhuriyetlerine yaptığı gezide, heyete Türkçü ve milliyetçi bir siyasal hareketin lideri olan Alpaslan Türkeş'i de dahil etmiştir. Türkeş bu dönemde yeni cumhuriyetlere yönelik olarak bir Türk birliği kurulması düşüncesini ileri sürmekteydi. Böylece bu gezi çerçevesinde yapılan ziyaretlerde, Demirel tarafından, bağımsız Türkî devletler kurulması yönünde öneriler dile getirilmiştir.[624]

Türkiye Şubat 1992'de Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi düzenlemiştir. Açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Özal'ın 21. yüzyılın Türklerin yüzyılı olduğu, bir Türk Ortak Pazarı ve Türk Kalkınma ve Yatırım Bankası kurulması gerektiği yönündeki sözleri[625] Kazakistan ve Özbekistan liderleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Dinsel ve etnik temele dayanan bu tür önerilere karşı olduklarını ifade etmişlerdir. Zirve, kültür, dil, eğitim, ekonomi vb. alanlarda işbirliğinin dile getirildiği Ankara Bildirgesi'nin yayınlanmasıyla son bulmuştur.[626] Yapılan bu ilk zirve sonrasında toplantılar bugüne kadar devam etmiş; fakat Rusya'nın tepkisini çekmekten başka etkili bir sonuca ulaşılamamıştır. En sonuncusu Kasım 2007'de yapılan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan liderlerinin katıldığı zirve çerçevesinde, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bir "Türk Dili Devletler Topluluğu" kurma önerisinde bulunmuştur. Böylece, aynı dil ve kültür etrafında biraraya gelinerek dış politikada koordinasyon sağlanabileceğini ileri sürmüştür.[627]

Türklük vurgusunun belirleyici olduğu bu açılımlar etrafında Türkiye, Kürt kimliği için önemli olan, Kürtleri biraraya getiren ve kutlamalarının olaylı yaşandığı

---

[624] Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla...", s. 388.
[625] *Ibid.*
[626] *Ibid.,* s. 389.
[627] "Türkçe Konuşan Devletler Topluluğu Kuralım", *Zaman,* 18 Kasım 2007.

Newroz bayramına karşı kullanılabilecek olanaklar da görmüştür. Bu çerçevede, Mart 1992'de Newroz kutlamaları öncesinde Newroz'un "Nevruz" adı altında bir Türk bayramı olduğu yönünde basında yoğun bir propaganda başlatılmıştır. Bu çerçevede İstanbul'da havadan bildiri dağıtıldığına tanık olunmuştur.[628] Güneydoğu illerinde yoğun güvenlik önlemleriyle başlayan kutlamalar sırasında güvenlik güçlerinin ateş açmaları sonucunda çok sayıda insanın hayatını kaybetmesi ve sonrasında olayları protesto için gösteriler yapılması nedeniyle bölgede ciddi bir kargaşa ortamı yaşanmıştır.[629] Hükümet yetkilileri tarafından olayların PKK'nın müdahalesiyle başladığı ileri sürülürken, bölge halkı ve TİHV gibi insan hakları kuruluşlarının raporlarına göre ise güvenlik güçlerinin tutumu ve güç kullanması olaylara neden olmuştur. Hükümet Türklük vurgusuyla, basından da aldığı destekle, böyle bir ortamda Türkî cumhuriyetlere yönelik açılımlarını sürdürmüştür. Bugün de Kürtler için önemli olan Newroz bayramı devlet tarafından resmî törenlerle çekiç ve örs ile demir dövüldüğü "bir Türk dünyası bayramı" olarak kutlanmaktadır.[630]

2. Azerbaycan'a Koşulsuz Destek ve Ermenistan'la Olumsuz İlişkiler

Türk kimliğinin belirleyici olduğu Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde Türkiye Azerbaycan'a sürekli destek veren tek ülke olmuştur. İkili ilişkileri çerçevesinde Azerbaycan'a, Ermenistan'la yaşadığı Dağlık (Yukarı) Karabağ sorununda[631] ve

---

[628] İmset, *op.cit.,* s. 345.
[629] *Ibid.,* s. 348-349.
[630] Son olarak Mart 2009'da Ankara'da yapılan "Nevruz" kutlamasında da ateş yakılmış ve "demir dövme" ritüeli gerçekleştirilmiştir (Bkz. *Milliyet,* 21 Mart 2009).
[631] Dağlık (Yukarı) Karabağ sorununun kökeni 1980'li yılların sonlarına kadar gitmektedir. Bu yıllarda Azeriler ve Ermeniler arasında küçük çatışmalar olarak yaşanan sorun 1991 itibariyle savaşa dönüşmüştür. Sovyetler Birliği döneminde Dağlık Karabağ, halkının yaklaşık yüzde 70'inin Ermeni olduğu, Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgeydi ve Şubat 1988'de Azerbaycan'dan ayrılma ve Ermenistan'a bağlanma yönünde bir talepte bulundu. Bu talep reddedilerek Ocak 1989'da Dağlık Karabağ'da yönetimi SSCB Yüce Sovyeti devraldı. Fakat Ermenistan ve Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü feshederek kendi idaresine bağladığını açıkladı. Bunun üzerine bağımsızlık yönünde karar alarak BDT'ye "Yukarı Karabağ Özerk Cumhuriyeti" adıyla katılma başvurusunda bulunan Ermenilerin bu

hatta Ermenistan'a uyguladığı ambargoda bile destek vermiştir. Bu tarafgir tutumu başta Ermenistan olmak üzere NATO, Rusya, ABD, İran ve Avrupa devletleriyle ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.[632]

Oysa Ermeni-Azeri sorununda Türkiye'de hükümet önce arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişim her iki tarafça da olumlu karşılanmıştır. Bu çerçevede bir yandan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in konunun AGİT'in gündemine alınmasını sağladığı görülürken, öte yandan da Başbakan Demirel'in Türkiye'nin tarafsızlığına vurgu yapan açıklamaları söz konusu olmuştur. Fakat kamuoyunda/basında var olan Kürt sorununun desteklediği milliyetçi hava, hükümetin bu yöndeki dış politikasını etkilemiş ve tarafsızlığı zedeleyecek söylemlere yol açmıştır. Nitekim 1992 yılı boyunca MHP bölgeye askerî müdahale yapılması gerektiği savunurken, DSP lideri Bülent Ecevit soruna tepkisiz kalmanın Türkiye'nin prestijini ortadan kaldıracağını söylemiştir. ANAP lideri Mesut Yılmaz ise Ermenistan sınırına asker kaydırılması fikrini ortaya atmıştır.[633] Muhalefet partileri tarafından bu yönde yapılan açıklamalarda, basında yer alan Azerbaycan lehine müdahaleyi savunan ve Türklük vurgusu yapan haberlerin rolü büyük olmuştur.

Bu milliyetçi baskılar, hükümetin dış politika uygulamalarında hemen yansımasını bulmuş ve bazı adımlar atılmıştır. Birincisi, Türkiye'nin hava sahasından

---

talebi reddedildi. 1992'de Rus birliklerinin bu bölgeden tümüyle çekilmesiyle Azeriler ve Ermeniler arasında bir savaş yaşanmaya başladı (Bkz. Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla...", s. 401). Bu savaşın gelişiminde 1993-1994 yılları arasında Ermeniler Karabağ'la birlikte Azeri topraklarının bir kısmını da ele geçirmiştir. Laçin koridoru vasıtasıyla da Ermenistan'la bağlantı sağlanmıştır. BM Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi yönünde bir karar almış ve AGİT tarafından ise konuyu çözmek üzere Türkiye'nin de içinde yer aldığı bir Minsk Grubu oluşturulmuştur. Girişimler sonucunda Mayıs 1994'te taraflar arasında bir ateşkes imzalansa da sorun çözülmüş değildir. 2007'nin ikinci yarısından itibaren Ermeni-Azeri cephe hattındaki ateşkes ihlalleri olağan hale gelmiştir (Bkz. "Ermeni-Azeri cephesinde gerilim", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080216_armenia_azeri.shtml, 16 Şubat 2008).

[632] Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla...", s. 400.

[633] *Ibid.,* s. 403.

geçerek Ermenistan'a giden uçaklarda silah kontrolü yapılacağı açıklanmıştır. İkincisi, Batılı ülkelerden Ermenistan'a gönderilen yardımların geçişi engellenmiştir. Üçüncüsü, daha önce tersi yönde söylemleri olan Başbakan Demirel, 19 Mart 1992'de *Washington Post* gazetesine yaptığı açıklamada Türkiye'nin askerî müdahalesinin ihtimal dışı olmadığını söylemiştir.[634]

Hükümetin Ermenistan'la olumlu ilişkiler geliştirememesini engelleyen de yine Kürt sorununun ivme kazandırdığı, Türkiye'nin dış ilişkilerinde Türk etnik kimliği belirleyiciliğinde hareket edilmesini talep eden Türk milliyetçiliği olmaktadır. Nitekim hükümetin, Eylül 1992'de Ermenistan'a buğday satma kararı almasına ve takip eden aylarda da bu devletle bir enerji anlaşması imzalamasına rağmen, bu anlaşmaları uygulamaya sokmadan iptal etmesinde milliyetçi propaganda uygulayan muhalefet ve basının tepkisi/baskısı belirleyici olmuştur.[635]

Bugün de Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini belirleyen aynı milliyetçi unsur olmaktadır. Eylül 2008'den itibaren Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde beliren olumlu hava,[636] 3 Ekim 2008'de PKK'nın Aktütün saldırısıyla kesintiye uğramıştır. Türkiye'de yükselen milliyetçiliğin etkisiyle Türkiye tarafından Ermenistan'la

---

[634] *Ibid.,* s. 404.
[635] *Ibid.*
[636] İlişkilerdeki bu olumlu gelişmede, Ermeni kökenli gazeteci Hrant Dink'in Ocak 2007'de öldürülmesi sonrasında yapılan geniş katılımlı cenaze töreninde halk tarafından "Hepimiz Hrantız!", "Hepimiz Ermeniyiz!" sloganları atılmasının büyük etkisi olmuştur (Bkz. Baskın Oran, "Tutmayın o zaman Türkiye'yi", *Radikal İki,* 14 Eylül 2008). Bundan sonra, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Türkiye-Ermenistan Dünya Kupası grup maçını izlemek üzere Ermenistan'a davet etmiştir. Bunun üzerine, Azerbaycan tarafından gelen tepkilere rağmen (bkz. "Azerilere göre Erivan ziyareti hata olur", http://www.ntvmsnbc.com/news/458034.asp, 2 Eylül 2008), Eylül 2008'de, Cumhurbaşkanı Gül Erivan'a giderek Türkiye'nin Ermenistan'a ilk resmî ziyaretini gerçekleştirmiştir ("Abdullah Gül Erivan yolcusu", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/09/080903_turkey_armenia.shtml, 4 Eylül 2008). Bu ziyaret çerçevesinde, AGİT kapsamında oluşturulacak bir komisyon aracılığıyla Karabağ sorununun çözüme ulaştırılması konusu, Türkiye tarafından ortaya atılan, 1915'te yaşanan Türkiye'nin "tehcir" olarak, Ermenistan'ın ise "Ermeni soykırımı" olarak kabul ettiği Ermeni kıyımlarını araştırmak üzere bir Ortak Tarihçiler Komisyonu kurulması ve Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu önerileri görüşülmüştür (Bkz. Yıdız Deveci Bozkuş, "Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan ziyareti", http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2593&kat1=44&kat2=, 8 Eylül 2008).

ilişkilere yönelik herhangi bir söylem ve girişim ortaya konulmamıştır. Milliyetçiğin yatışması sonrasındadır ki son aylarda Ermenistan'la ilişkiler yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Kasım sonunda Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbatyan'la İstanbul'da biraraya gelmiş ve toplantı sonunda "İlişkilerimizi normalleştirme çabalarımıza devam etme kararı aldık" açıklaması yapılmıştır.[637]

B. Rusya'yla İlişkilerde Çeçen Sorunu

Türkiye'nin 1990'ların başında yaşadığı kimlik sorunu ve buna karşılık Türk ulusal kimliğini yeni bağımsızlığını kazanan Türk kökenli ve Müslüman ülkeleri kapsayacak şekilde yeniden tanımlama çabası, dönemin hükümet yetkilileri tarafından sık sık dile getirilen "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" sözeyleminde somutlaşmıştır.[638] Bu çerçevede, Türkiye'nin, Rusya Federasyonu egemenliği altında bulunan Tataristan ve Başkırdistan gibi Türk kökenli bölgelerdeki ayrılıkçı hareketleri desteklemesi yanında, özelikle de Türk kökenli olmayıp Müslüman olan Çeçenlere Rusya'ya karşı ayrılma hedefi taşıyan savaşlarında destek vermesi Rusya-Türkiye ilişkilerinde gerginliklere neden olmuştur.[639]

SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle, Kasım 1990'dan itibaren bağımsızlık yönünde taleplerini dile getiren Çeçenler, Ağustos 1991'de bölgede denetimi ele geçirmiştir. Kasım 1991'de de Cehar Dudayev devlet başkanı seçilmiş ve

---

[637] "Babacan: Ermenistan'la ilişkiler normalleşmeli", http://www.ntvmsnbc.com/news/467032.asp, (24 Kasım 2008).

[638] Şule Kut, "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları", *En Uzun Onyıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar,* Der. Gencer Özcan ve Şule Kut, İstanbul, Büke Yayınları, 2000, 54.

[639] Kafkasya ve Orta Asya bölgesindeki Türkiye'nin de dahil olduğu faaliyetlere karşılık olarak sonunda Şubat 1993'te Yakın Çevre doktrini ilan edilmiştir. Buna göre, eski SSCB toprakları, ekonomi ve güvenlik açısından Rusya Federasyonu'nun sorumluluğunda olarak tanımlanmıştır. Böylece, bölge ülkeleriyle dilsel, dinsel ve kültürel yakınlık tanımlamasıyla ilişkiler geliştirmeye çalışan, bu ülkelerde ilk konsoloslukları açan ve uluslararası ortamda destekçileri olan Türkiye de bu doktrinin hazırlanmasında belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Bu konuda bkz. İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", *En Uzun Onyıl…*, s. 446.

Çeçen/İnguş Özerk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Rusya Federasyonu tarafından bu karar kabul edilmemiştir. Aralık 1991'de İnguşların Çeçenlerden ayrılarak Rusya Federasyonu dahilinde İnguş Federe Cumhuriyeti olarak örgütlenmeleriyle Çeçenler bağımsızlık yolunda hareketlerine devam etmiştir. Bunun üzerine Rusya, Aralık 1994'te, Çeçenistan'a müdahalede bulunmuştur.[640] 2 yıl süren savaşın ardından imzalanan ateşkes sorunu çözememiş; Ekim 1999 itibariyle bölgede çatışmalar yeniden başlamıştır. Bu savaşla birlikte Rusya, bölgedeki kontrolü büyük oranda sağlasa da bölgede saldırılar ve çatışmalar tümüyle bitmiş değildir.[641]

Yaşanan bu gelişmelere Türkiye'nin müdahalesi söz konusu olmuştur. Nitekim Türkiye bir yandan Türkiye'de yaşayan Çeçenlerin baskısı, diğer yandan Türkiye'deki milliyetçi ve İslamcı çevrelerin de etkisiyle[642] Çeçenlere doğrudan ve dolaylı olarak destek vermiştir. Bu çerçevede, birincisi, Çeçen-Rus savaşı sürerken Türkiye'de Rus karşıtı gösteriler düzenlenmiştir. İkincisi, 1994'teki savaş öncesinde Ekim 1993'te Cumhurbaşkanı Demirel tarafından Dudayev kabul edilmiştir.[643] Üçüncüsü, İstanbul'da bir parka, Ankara'da ise bir meydana "Dudayev" adı verilmiştir. Dördüncüsü, Ocak 1996'da Trabzon'dan Rusya'nın Soçi limanına sefer yapan Avrasya Feribotu Çeçen eylemciler tarafından kaçırıldığında Türkiye eylemcileri sadece "geminin rotasını değiştirmek"ten yargılamaya çalışmıştır. Ayrıca kaçırılan feribottaki eylemciler Büyük Birlik Partili (BBP) bir grup tarafından boğaz

---

[640] Marie Bennigsen, "Chechnia: political developments and strategic implications for the North Caucasus", *Central Asian Survey,* 18 (4), 1999, s. 538-539.
[641] Bu konuda bkz. *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2005/02/050223_cecenistan_rehber.shtml, (8 Ekim 2008).
[642] Nasuh Uslu, "The Russian, Caucasian and Central Asian Aspects of Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Period", *Alternatives,* Vol. 2, No. 3&4, Fall-Winter 2003, s. 175.
[643] Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla...", s. 424.

girişinde coşkulu eylemlerle karşılanmıştır.[644] Sonrasında bu eylemin MİT bilgisi dahilinde gerçekleştirildiği iddiaları da gündeme gelmiştir.[645] Beşincisi, MHP'li Devlet Bakanı Abdulhaluk Çay'ın "Grozni'nin düşmesiyle savaş yeni başlıyor. Hürriyet aşığı bir milleti hürriyetten yoksun bırakmak mümkün olmayacaktır" sözleri nedeniyle Rusya Federasyonu Türkiye'ye bir protesto notası göndermiştir.[646]

Bunların ötesinde Haziran 1996'da İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek tarafından ortaya atılan Başbakan Tansu Çiller'in örtülü ödenekten Çeçenlere ve "gizli" gruplara silah desteği için para ayırdığı ve kullandığı yönündeki iddia devletin Çeçenlere yardımı konusunu tekrar gündeme getirmiştir. Perinçek, "Eğer biz Çeçenistan sorununa burnumuzu sokarsak, onlar da Kürt sorunumuza karışır" diyerek Çeçenistan'a bu şekilde destek verilmesini eleştirmiştir.[647]

Bütün somut gelişmeler, Türkiye'de, hükümet tarafından, Çeçen meselesinde kendi Kürt sorununun yarattığı kaygıyla atılan temkinli bazı adımları da anlamsız hale getirmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin, Aralık 1994 ve 1999'daki Rusya'nın Çeçenistan müdahalelerini kınamaması, Çeçen sorununun Rusya'nın iç meselesi olduğu yönünde açıklamaları ve Kasım 1999'daki gerçekleştirdiği Rusya ziyareti vb. çabaları Rusya'nın algılamasını değiştirememiştir. Rusya sürekli olarak Türkiye'yi Çeçenlere ülkesini açmakla, yardım etmekle ve Rusya aleyhindeki faaliyetlere engel olmamakla suçlamıştır.[648] Türkiye'nin bu tavrına karşılık olarak Kürt sorununu gündeme getirmiştir.

---

[644] BBP bağlantısı bilinen Alperen Ocakları Genel Başkanı Nedim Yıldız Mart 2006'da Tempo dergisine verdiği röportajda Avrasya Feribotu eylemini hatırlatarak yeni sürpriz eylemlerin sırada olduğunu söylemiştir. Bkz. http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/09969/, (10 Eylül 2008).
[645] Bu konuda bkz. Radikal, http://www.radikal.com.tr/1998/08/31/turkiye/o.html, (10 Eylül 2008).
[646] Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 545.
[647] *Hürriyet*, 10 Haziran 1996.
[648] Tellal, "Rusya'yla İlişkiler"..., s. 545.

1994 yılından itibaren Kürtlerin Rusya topraklarında bazı faaliyetleri olmuştur. Öncelikle, Moskova'da Kürtlerin sorunlarının ele alınacağı söylenen bir uluslararası konferans düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Bu gelişmeyi takiben Ocak 1995'te, daha önce Türkiye'de hapsedilmemek için Avrupa'ya sığınan eski Kürt milletvekilleri Ali Yiğit ve Necdet Buldan'ın Moskova'da bir SKP kurulmasına dair görüşlerini öğrenmek amacıyla Rusya ziyaretinde bulunması Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Rusya buna izin verilmeyeceği yönünde bir açıklama yapmıştır. Fakat Moskova'da Kürt Evi açılmasına olanak sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler karşısında Dışişleri Bakanı Nahit Menteşe beraberinde bir heyetle Moskova'ya gitmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda taraflar arasında terörist gruplara dair istihbarat paylaşımını öngören "Terörizmi Önleme Protokolü" imzalanmıştır. Rusya İçişleri Bakanı PKK'nın Rusya'da yasal bir örgüt olmayacağına dair bir açıklamada bulunmuştur.[649]

Bu protokol sonrasında da karşılıklı ziyaretler devam etmiştir. Görüşmelerde özellikle Çeçenistan ve PKK konuları karşılıklı olarak gündeme getirilmiş ve bu konuda pazarlık yapılmıştır. Bu çerçevede Rusya, Kürtlere desteğini kesmesi karşılığında Türkiye'den Çeçen sorununu Rusya'nın bir iç meselesi olarak kabul etmesini talep etmiştir.[650] Yapılan anlaşmalara rağmen (Ocak ve Şubat 1995) taraflar arasındaki sorunlar devam etmiştir. Rusya'nın bu konudaki suçlamaları farklı ağızlardan dile getirilmiştir. Bu bağlamda Mart 1995'te Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi bir röportajda "Türkler Kürtlerle 10 senedir çarpışmakta ve Rusya bu konuda hiç sesini çıkarmadı. Eğer Türkler Çeçenlere yardım etmek istiyorlarsa bırakın da Dudayev'le her gün yaptıkları telefon görüşmelerinin birinde "Teslim

[649] Robert Olson, "Turkish and Russian Foreign Policies, 1991-1997: The Kurdish and Chechnya Questions", *Journal of Muslim Minority Affairs,* Vol. 18 (2), October 1998, s. 212-213.
[650] *Hürriyet,* 24 Şubat 1995.

olun" çağrısında bulunsunlar. Bu şekilde Çeçenler savaştan kurtulacaktır" demiştir.[651]

Temmuz 1995'te Rusya Başbakan Yardımcısı ve eski Türkiye büyükelçisi Albert Çernişev Ankara'ya gelmiştir. Rusya'nın temel amacı, Türkiye'nin Çeçenlere yardımı (gıda, silah ve gönüllü savaşçı) kesmesini ve Kafkas-Çeçen Dayanışma Komitesi'nin faaliyetlerinin engellenmesini sağlamak olmuştur. Yapılan görüşmeler sonrasında Çernişev, Kürt sorununa göndermede bulunarak, "Birbirimizi anlamalıyız. Camdan evlerde yaşayanlar birbirlerine taş atmamalıdır" açıklamasında bulunmuştur. Bu açıklamayı Türkçe olarak yapması da anlamlıdır. Çernişev ayrıca Dışişleri Bakanı Erdal İnönü ve Cumhurbaşkanı Demirel ile yaptığı görüşmeden Türkiye'nin bu konuda dikkatli davranacağı konusunda ikna olduğunu ve Rusya'nın da PKK'ya yakın olan Kürt örgütlerinin Rusya'da faaliyetlerine izin vermeyeceğini belirtmiştir.[652]

Fakat aynı yıl Rus Duma'sı, 30 Ekim-1 Kasım arasında üçüncü SKP uluslararası kongresinin ağırlaması kararı almıştır. Kongre'ye TBMM eski Kürt milletvekillerinden Ali Yiğit, Nizamettin Toğuç, Remzi Kartal ve Mahmut Kılıç'ın da katılacağı duyurulmuştur. Kongre, Yeltsin hükümeti tarafından resmen tanınmasa da faaliyetlerine izin verilmesi Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. Duma Jeopolitik İşler Komitesi Başkanı Viktor Ustinov'un konuşması bu uygulamaların Türkiye'nin Çeçenistan'a yardımları dolayısıyla yapıldığını göstermiştir. Nitekim Ustinov konuşmasında Sèvres Antlaşması'nın 62. ve 64. maddelerinin bir Kürt devleti kurulmasına hak tanıdığına değinmiş, Kürtlerin haklarına yer vermeyen Lausanne Antlaşması'nın feshedilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve ayrıca "Eğer

---

[651] *Hürriyet,* 17 Mart 1995.
[652] *Hürriyet*, 21 Temmuz 1995.

Türkiye Çeçenistan nedeniyle Rusya'nın içişlerine karışıyor ise biz bunu nasıl engelleyeceğimizi biliriz" demiştir.[653] Bu durum karşısında Türkiye, Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamayla, Rusya'nın tutumundan rahatsız olduğunu belirtmiştir.[654] Rusya'dan olumlu yanıt alamayınca önce Ermenistan ve Gürcistan sınırına asker kaydırmış; sonrasında da Rusya'yı Kasım 1990'da imzaladığı ve Rusya'nın silahsızlanmasını öngören Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Anlaşması'nın (AKKA) gereklerine uymaya zorlama taktiğini denemiştir. Fakat bu konuda başarı sağlayamamıştır.

C. Balkanlar'a Açılımlar ve Sonuçları

Kimlik krizi yaşayan Türk milliyetçiliği Orta Asya'dan başka bir de Balkanlar'a yüzünü çevirmiştir. Önceleri "Balkanlar'dan Orta Asya'ya Türk faktörü" gibi söylemlerle dile getirilen bu yaklaşım, özellikle bir yandan Körfez Savaşı çerçevesinde umulanın bulunamaması ve beka krizinin daha da derinleşmesi[655] ve diğer yandan Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikaların uygulamaya konulmasından istenen sonuç alınamaması ile 1990'ların ikinci yarısından itibaren söz konusu edilmeye başlanmıştır.

1. Bulgaristan'la İlişkilerde Türk ve Kürt Kimliğinin Belirleyiciliği

Bulgaristan'la ilişkilerde en önemli belirleyici unsur Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlıklar olmuştur. Bulgaristan'da Türkler, geleneksel yapısını ve kimliğini koruyarak yaşamışlardır. Fakat Slav nüfusun zamanla azalma göstermesiyle Türklerin nüfusunun artış göstermesi, ülkenin etnik kompozisyonu açısından sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Kıbrıs örneğinde olduğu gibi

---

[653] Olson, *Turkey's Relations with...,* s. 176.
[654] *Hürriyet*, 2 Kasım 1995.
[655] Bora, *op.cit.,* s. 15-16.

Türklerin yoğun olarak yaşadığı Bulgaristan topraklarına bir müdahalede bulunacağına dair kaygılar söz konusu olmuştur. Bu çerçevede, Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov liderliğindeki yönetim 1984 yılında Türklere karşı "Bulgarlaştırma" politikasını uygulamaya koymuştur. Bu çerçevede bir isim değiştirme kampanyası başlatılmıştır.[656]

Bu uygulamalara direnenlerin ağır şekilde cezalandırıldığı görülmüştür. Yönetimin operasyonları ve Türklerin buna karşı direnişi çerçevesinde çok sayıda Türk hayatını kaybetmiştir. Buna karşılık Bulgaristan yönetimi tarafından Slav isimlerinin yer aldığı yeni kimlik kartı dağıtma kampanyası sürdürülmüş ve yayın organları kapatılmıştır. Aynı zamanda Türklerin aslında Bulgar olduklarını ve Osmanlı döneminde Müslümanlaştırıldıkları iddialarına yer veren antropoloji ve tarih çalışmaları ortaya koyulmuştur.[657] Türkiye'de 1983'te iktidara gelen Özal hükümeti soruna ihtiyatla yaklaşırken; basında Türkiye'yi bu konuda aktif bir tutuma çağıran "Ordu Sofya'ya"ya kadar varan söylemler, Ocak 1985'te Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Todor Jivkov'a isim değiştirme kampanyasına bir son vermesini isteyen bir mesaj göndermesi ve Mart 1985'te Türkiye'nin Bulgaristan'a nota vermesiyle sonuçlanmıştır. Notada sorunun görüşmeler yoluyla çözülmesi ve bir göç anlaşması yapılması talebi dile getirilmiştir. Bulgaristan bu yöndeki girişimleri içişlerine müdahale olarak değerlendirmiştir.[658] Bütün bu gelişmeleri yani Türkiye'nin isim değiştirme kampanyasına verdiği tepkileri yakından izleyen Kürtler Türkiye'nin çelişkili politikası karşısında daha çok bilinçlenmiştir.[659]

---

[656] Nurcan Özgür, "1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. B., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 614.
[657] İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 178.
[658] *Ibid.,* s. 179.
[659] Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Cilt II…,* s. 32.

Kasım 1989'da yönetimin değişmesiyle Türklere karşı baskı politikasına son verilmiştir. Bundan sonra Türklere siyasal haklar tanınmış ve örgütlenmelerinin önü açılmıştır. Ocak 1990'da kurulan Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) Bulgaristan'da siyasal yaşamın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Önce, Ekim 1991 seçimlerinde, Demokratik Güçler Birliği adı altında birleşen demokrasi yanlılarının iktidara geldiği dönemde HÖH de 24 milletvekiliyle parlamentoya girmiştir.[660]

Öte yandan, 1991 ve 1992'de Anayasa Mahkemesi tarafından HÖH'ün kapatılması için davalar açılması, aynı yıllarda HEP milletvekillerinin TBMM'de temsiline karşı çıkışların olduğu Türkiye'de tepkiyle karşılanmış ve "Bulgaristan vatandaşı Türkler'in ülkenin siyasi hayatında yapıcı ve sorumlu rol oynaması" gerektiği dile getirilmiştir. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz Bulgaristan Başbakanı Dimitır Popov'a bir mektup göndererek "Bulgar vatandaşı olan Türkler'in...Bulgaristan'ın politik yaşamına katılmalarına engel olunacak, ve bu, bir karara kadar, onların toplum hayatından uzaklaştırılmış olmaları anlamına gelecektir...böyle bir engelin yaratılması gelişmekte olan ilişkilere olumsuz etkide bulunacaktır" demiştir.[661] Türkiye'nin aynı dönemdeki kendi Kürt vatandaşlarına karşı izlediği politika göz önünde bulundurulduğunda, Bulgaristan'daki Türk kimliği adına dile getirilen taleplerin, Türkiye'nin politika bütünlüğü açısından paradoksal bir durum yarattığı görülmektedir.[662]

Türkiye-Bulgaristan ilişkileri olumlu bir çerçeveye girse de Türklerin en yoğun olduğu bölgenin iki ülke sınırına yakın olması, Bulgaristan tarafından Türk

---

[660] Özgür, *op.cit.,* s. 615.
[661] *Ibid.,* s. 616.
[662] Bulgaristan'daki Türkler ve Türkiye'deki Kürtlerin durumunu karşılaştıran ve benzerliği vurgulayan çalışmalar için bkz. Yonca Köksal, "Minority Policies in Bulgaria and Turkey: The Struggle to Define a Nation", *Southeast European and Black Sea Studies,* Vol. 6, No. 4, December 2006, s. 501-521; Aziz Nesin, *Bulgaristan'da Türkler Türkiye'de Kürtler,* 10. B., İstanbul, Nesin Yayınevi, 2008.

kimliğinin daima bir güvensizlik kaynağı olarak algılanmasına neden olmuştur.[663] Durum böyle olunca, Türkiye'nin sorunlu olduğu Kürt kimliğine yönelik bir politika geliştirilerek bu güvensizlik alanına karşı bir koruma sağlanmak istenmiştir. Bu çerçevede, Bulgaristan'ın PKK'ya yardımları, ilişkilerde önemli bir unsur haline gelmiştir. 1993 yılı itibariyle, PKK'nın bu ülkeyi Avrupa ile Türkiye arasında geçiş noktası olarak kullanması, Kürtlerin Kültür ve Eğitim Derneği'nin örgütlenmesine ve faaliyetlerine izin verilmesi ve milletvekillerinin de desteğiyle konferanslar düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Buna karşılık Türkiye, Bulgaristan'dan PKK'yı terörist örgüt olarak ilan etmesini talep etmiş; fakat bu konuda olumlu yanıt alamamıştır. Bununla birlikte, taraflar arasında, Mayıs 1992'de "...her birinin istikrarını ve güvenliğini tehdit eden çökertici veya bölücü faaliyetler gerçekleştirme hedefi olan grup veya örgütlerin ülkelerini kullanmalarına izin vermemeleri..." öngörülen bir Dostluk, İyikomşuluk, İşbirliği ve Güvenlik Antlaşması; 1995 yılında yine Türkiye'nin talebiyle terörle ve kaçakçılıkla mücadeleyi öngören bir anlaşma ve 1998'de ise Örgütlü Suç ve Terör Eylemleriyle Mücadele Anlaşması imzalanmıştır.[664]

Sonuç olarak, HÖH Bulgaristan siyasal yaşamında giderek kilit rol oynamaya başlamıştır. Ocak 1997 genel seçimlerinde diğer küçük partilerle birleşerek 19 milletvekiliyle parlamentoda temsil edilmiştir.[665] Siyasal temsil alanındaki bu olumlu gelişmeler kültürel haklar alanında da yansımasını bulmuş ve Ekim 2000 itibariyle, Bulgaristan devlet televizyonu Türkçe yayın yapmaya başlamıştır. Ayrıca, devlet

---

[663] Özgür, *op.cit.,* s. 616.
[664] *Ibid.,* s. 641-643.
[665] James W. Warhola ve Orlina Boteva, "The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria", *Nationalities Papers,* Vol. 31, No. 3, September 2003, s. 265-266.

okullarında Türkçe eğitim için bütçe ayrılmaktadır.[666] 2001 genel seçimlerinde 2 bakan ve 6 bakan yardımcılığıyla iktidara ortak olan HÖH, en son 2005 genel seçimlerinde ise 34 milletvekiliyle parlamentoda temsile sahip olmuştur.[667] HÖH, 2007'de Bulgaristan'ın AB'ye üye olması sonrasında, AP'de Bulgaristan'ı temsil için yapılan seçimlerde 4 milletvekiliyle temsile hak kazanmıştır.[668]

2. Yugoslavya Çerçevesinde Girişimler ve Sorunlar

Türkiye tarafından "Orta Asya'dan Balkanlar'a Türk unsuru" söylemlerinin belirleyiciliğinde Bosna ve Kosova'da atılan adımlar Yugoslavya Federasyonu yönetimiyle ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin bu alandaki girişimleri kendi Kürt sorunu nedeniyle yavaşlamasına ve sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Bu çerçevede Sırplar tarafından PKK'ya destek verilmesi önemli olmuştur.

Haziran 1991'de Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle başlayan Yugoslavya Federasyonu'nun dağılma süreci daha sonra Bosna-Hersek ve Makedonya'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle devam etmiştir. Böylece 1992 itibariyle Yugoslavya, Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan ama Sırbistan'ın yönetimi elinde tuttuğu bir federasyon haline gelmiştir. Bu süreçte Türkiye'ye bir yandan Yugoslavya Federasyonu ve diğer yandan ise yeni bağımsız olan cumhuriyetler ziyaretlerde bulunarak iyi ilişkiler geliştirmeye ve destek sağlamaya çalışmışlardır. Türkiye bu ortamda, Kürt sorunu nedeniyle, Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü vurgulamak zorunda kalmıştır. Fakat yaşadığı ikileme rağmen, Türk ulusal kimliğini bu coğrafyaları kapsayacak şekilde tanımlama amacında, bağımsızlığını ilan eden

---

[666] *Ibid.,* s. 270.
[667] "Bulgaristan'da HÖH'ün zaferi", *Yeni Şafak,* 27 Haziran 2005.
[668] "Erdoğan'dan DTP için HÖH gibi şartı", http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/97766/erdogandan-dtp-icin-hoh-gibi-sarti, (19 Haziran 2007).

cumhuriyetleri aynı zamanda tanımıştır.[669] Türkiye'nin bu politikaları daha sonra Bosna ve Kosova sorunları karşısında aldığı tavırla birleşince Yugoslavya yönetimiyle ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiştir.

a. Bosna Sorunu Çerçevesinde

Türkiye'nin kimlik arayışında yöneldiği alanlardan biri de Bosna olmuştur. Türkiye bu çerçevede bir yandan Balkanlar'a açılarak Türk kimliğini geniş bir çerçeveye oturtmaya, diğer yandan Türk kimliğinin, Kürt kimliği nedeniyle sorunlu olduğu Avrupa'da, Bosnalı Müslümanlar üzerinden yer almasını sağlamaya çalışmıştır.

Bosna-Hersek'in Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etmesiyle Bosnalı Sırplar da Sırp Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Nisan 1992'de, Bosna-Hersek'in AB ve ABD tarafından tanınması sonrasında, Bosnalı Sırplar, federal ordunun da desteğiyle, Bosna'yı işgale başlamıştır. Böylece ülkede bir iç savaş başlamıştır.[670] Bu süreçte Türkiye, "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" söylemiyle Balkanlar'da tepkiye neden olmuştur. Bu çerçevede, özellikle Bulgaristan, Yunanistan ve Rusya ile ilişkilerde gerilim yaratmaktan ve Kürt sorunu nedeniyle bir grubun silahlı mücadele yoluyla bağımsızlık taleplerine destek oluyor gibi görünmekten çekindiği için tek başına müdahale etmek yerine, görünürde, daha çok uluslararası alanda bu konuya dikkat çekme ve diğer devletlerle birlikte hareket etme yolunu seçmiştir.[671] Bu amaçla, BM, AGİT, Avrupa Konseyi ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) gibi

---

[669] Murinson, makalesinde, bu çabaları Soğuk Savaş sonrası dönemde Kürt sorununun içerden tehdit etmesine karşılık gündeme getirilen fakat sonradan dış politika yapıcılarının düşüncesine nüfuz eden Yeni Osmanlıcılık fikri çerçevesinde değerlendirmektedir. Bkz. Alexander Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies,* Vol. 42, No. 6, November 2006, s. 945-964.
[670] Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II*..., s. 495.
[671] *Ibid.,* s. 497-499.

uluslararası örgütler kapsamında konuyu dile getirmiştir.[672] Özellikle de Bosna'daki Müslüman nüfusu dolayısıyla İKÖ çerçevesinde girişimlere ağırlık vermiştir. BM çerçevesinde sunulan önerilerde NATO'nun bölgeye müdahalesi de yer almıştır. Türkiye BM nezdinde sivilleri koruma ve insanî yardım ulaştırma amacıyla oluşturulan BM Barış Koruma Gücü'ne de (UNPROFOR) asker göndermiş ve F-16 uçaklarıyla destek olmuştur.[673] Fakat örtülü olarak ise savaş sürerken Bosnalı Müslümanlara silah yardımında bulunmuştur.[674]

Türkiye'nin Bosna meselesini bu kadar sahiplenmesi ve bu alandaki faaliyetleri Bulgaristan, Yunanistan ve Rusya tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu üç devlet Türkiye'ye soruna müdahale etmemesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Yugoslavya Başbakanı Milan Paniç de bu konuyu görüşmek üzere Türkiye'yi ziyaret etmiştir.[675] Kasım 1995'te Dayton Antlaşması'nın imzalanmasıyla biten savaş sonunda ise Yugoslavya'yla ilişkiler tamamen kesilmiştir. Buna karşılık olarak Yugoslavya PKK'ya destek veren ülkeler arasında yerini almıştır.[676]

b. Kosova Sorunu Çerçevesinde

Kosova sorunu, Türkiye'nin, 1990'ların sonuna doğru Balkanlar'da en çok çıkmaza girdiği dış politika alanlarından olmuştur. Türkiye'nin, bir yandan kimlik alanını genişletmek amacıyla bu bölgeye aktif şekilde müdahil olma isteği taşırken, diğer yandan kendi Kürt sorunuyla Kosova sorunu arasında benzerlikler kurulabildiği için

---

[672] Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. B., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 593.
[673] *Ibid.,* s. 596-598.
[674] Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 496.
[675] Kut, "Yugoslavya Bunalımı...", s. 595.
[676] Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II…*, s. 500; PKK lideri Abdullah Öcalan, yakalanması sonrasında Soruşturma Komisyonu'na verdiği ifadede Yugoslavya'dan Sterella füzeleri, TNT ve C-4 gibi patlayıcı maddeler aldıklarını söylemiştir. Bu konuda bkz. Mahsum Hayri Pir, *Bir Yanılsamanın Sonu,* İstanbul, Komal Yayınları, 2000, s. 349.

tereddüt yaşadığı görülmüştür.[677] Nitekim Kosova sorunu çerçevesinde, bir etnik ve dinsel kimliğin merkezî yönetimden ayrılması ve komşu ülkelerdeki kendi kimliğinden olanlarla birleşme talepleri dile getirilmekteydi. Kürt sorunuyla benzer olarak, bir etnik grubun ekonomik olarak geri kalmış, belli bir bölgede yoğunlaşmış, farklı ülkelere dağılmış ve silahlı bir örgütünün olması söz konusuydu.[678]

Bütün bu yaşanan çelişkilere rağmen, Türkiye, 1992 yılından itibaren Kosovalılara siyasal destek vermeye başlamıştır. Bu dönemde, Kosovalı Arnavutların lideri olan İbrahim Rugova Türkiye ziyaretinde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Özal, Rugova tarafından dile getirilen Kosova Cumhuriyeti'nin tanınması talebine olumlu yanıt vermemekle birlikte siyasal açıdan hep yanlarında olacaklarına dair bir güvence vermiştir. Daha sonra, Mart 1998'de Kosova'da silahlı çatışmalar başlayınca Türkiye, Yugoslavya yönetimine karşı olarak Kosovalıları desteklemeyi tercih etmiştir. Ne var ki, uluslararası alanda Türkiye'nin Kürt sorunu ile Kosova sorunu arasında benzerlikler üzerinde durulmaya başlanmıştır. Türkiye bu gelişmeler karşısında attığı her diplomatik adımda Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden yana olduğunu ve bu çerçevede bir çözüm bulunması gerektiğini söylemek zorunda kalmıştır. Ayrıca, Kosova'daki Türklerin haklarını ön plana çıkarmasının neden olabileceği tepkilerden çekinerek Türklerin haklarının korunmasını bütün azınlıklara haklarının verilmesi gerekliliği çerçevesinde dile getirmiştir.[679]

---

[677] Kürt sorunu ile Kosova sorunu benzerliği konusunda anketler bile düzenlenmiştir. Bu konuda bkz. "Should Kurds and Kosovar Albanians be treated the same?", *BBC News,* http://news.bbc.co.uk/2/hi/talking_point/284540.stm, (23 Şubat 1999).
[678] Bu konuda bkz. Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II…,* s. 508 ve 510; Sinan Eşim, "NATO's Ethnic Cleansing: The Kurdish Question in Turkey", *Monthly Review,* June 1999, s. 21-22.
[679] Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II...,* s. 511.

NATO Mart 1999'da Kosova'ya müdahale edince Kürt sorununun bu çerçevede daha çok gündeme getirildiği görülmüştür. NATO'nun Kosova'ya müdahalesini uluslararası hukuk çerçevesinde eleştiren çevreler, Türkiye'de yaşanan Kürt sorununun da benzer bir çerçevede değerlendirilebileceğini vurgulayarak, ABD ve NATO'nun bu konuda çelişkili politikalar izlediklerini ileri sürmüşlerdir. Fakat Türkiye, NATO'nun müdahale kararını desteklemiş, askerî üslerini operasyon çerçevesinde NATO'nun kullanımına açmış ve askerî varlığıyla bu operasyona katılmıştır. Türkiye'den giden askerî birliklerin Kosova Türkleri tarafından coşkuyla karşılandığı görülmüştür.[680]

Türkiye, Kosova'daki Türklerin durumlarının düzeltilmesi ve Tito döneminde verilen geniş anayasal haklarına yeniden sahip olmaları yönünde oradaki Türk azınlık temsilcileriyle birlikte büyük çaba göstermiştir. Bu bağlamda, Türkçenin resmî dillerden biri olmasını talep etmiştir. Fakat müdahale sonrası oluşturulan BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*-UNMIK) Türkçe ders saatlerini azaltmış ve belgelerde Türkçe kullanmama yolunu seçmiştir. Bu noktada Türkiye, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla bu konudaki olumsuz girişimlere engel olmaya çalışmıştır. Sonuç olarak Türkler tarafından tatmin edici bulunmayan, Türkçenin yarı resmî dil olarak kabul edilmesi sağlanmıştır.[681] Kosova 17 Şubat 2008'de tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir.[682] Bağımsızlık ilanı öncesinde, böyle bir durum gerçekleşirse Türkiye'nin nasıl bir tavır takınması gerektiği konusu basında sık sık işlenmiştir. Kürt sorunuyla kurulan benzerlikler dolayısıyla Türkiye'yi zor durumda bırakmayacak dış politika yolları

---

[680] *Ibid.*
[681] *Ibid.,* s. 513.
[682] "Kosova Bağımsızlığını İlan Etti", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080217_kosovo_2update.shtml, (17 Şubat 2008).

tartışılmıştır.[683] Sonuçta, Rusya ve Sırbistan tarafından kabul edilmeyen ve tepkiyle karşılanan Kosova'nın bu kararının tanındığı, ilandan bir gün sonra, Türkiye tarafından, Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın yaptığı açıklamayla duyurulmuştur. Bu çerçevede Babacan, "Türkiye Kosova'da hukukun üstünlüğü ile evrensel insan hakları, demokrasi ve çoğulcu değerlerin geliştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Türkiye, Kosova ile komşuları arasında karşılıklı güven ve işbirliği ortamının yaratılmasının zaruret teşkil ettiği görüşünü de taşımaktadır. Türkiye, Kosova ile arasındaki mevcut köklü tarihin, kültürel ve beşeri bağların daha da güçleneceğine inanmakta olup, Kosova'nın kalkınmasını teminen yardım ve katkılarını sürdürecektir" demiştir.[684]

II. SİVİL VE ASKERÎ KURULUŞLARIN MİLLİYETÇİLİĞİ YENİDEN ÜRETMELERİ ÇERÇEVESİNDE

Bu başlık altında, sivil ve askerî kuruluşların, Kürt kimliğinden algıladıkları tehdit nedeniyle, Türk milliyetçiliğinin temel direklerini oluşturan tehdit algısı ve beka kaygısını[685] yeniden ürettiklerini ileri süreceğim. Türkiye'nin dış politikasına "bölünme" teması üzerinden yaklaşarak bu bağlamda nasıl yön çizmeye çalıştıklarını ele alacağım. Bu çerçevede, öncelikle bu alanda etkin olduğu için tercih ettiğim bazı milliyetçi kuruluşların, sonra da sözeylemleriyle kural inşa sürecinde etkili olan askerî bürokrasinin etkisini değerlendireceğim.

A. Milliyetçi Düşünce Kuruluşlarının Faaliyetleri

Milliyetçi düşünce kuruluşları, "türdeşlik" kurgusuna dayanan Türk ulusal kimliğinin Kürt kimliği etkisiyle yaşadığı sorunlu inşa sürecine müdahil olma amacı

---

[683] Bkz. Aydın Babuna, "Kosova ve Türkiye: Ne Yapmalı?", *Radikal,* 19 Ocak 2008.
[684] "Ankara bağımsız Kosova'yı tanıdı", *Zaman,* 18 Şubat 2008.
[685] Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 55; Bora, "Türk Milliyetçiliğinin...", s. 14-15.

taşımaktadırlar. Türk kimliğini geniş bir coğrafyayı kapsayacak şekilde yeniden inşa hedefi etrafında, Türkiye'nin dış ilişkilerine dair, yayınları ve faaliyetleri çerçevesinde dile getirdikleri sözeylemleriyle kural oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu konuyu, dış politika alanında etkin olan ve faaliyetleriyle ön plana çıkan ASAM, TUSAM ve Türk Ocakları üzerinden ele alacağım.

1. Avrasya-Bir Vakfı ve Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)

Avrupa Asya Birliği Türk Ekonomik-Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Vakfı (Avrasya-Bir), 1993 yılında, Körfez Savaşı sonucunda Orta Doğu'ya açılan kimlik tanımlama çabalarının başarısız olduğu bir dönemde, İstanbul'da kurulmuştur. Kuruluş tarihçesinde vakfın "soğuk savaşın sona ermesi ile Türkiye için yeni uluslar arası fırsatların doğduğunu gören" kişiler tarafından kurulduğu belirtilerek bu durum desteklenmektedir.[686] Vakfın amaçları arasında şunlar yer almaktadır:

> "Türk toplumunun maddi ve manevi yönleriyle ekonomik sosyal ve kültürel değerlerini, temas halindeki ve diğer toplumlara olan alıcı ve verici özelliklerini dikkate alarak araştırmak; (...) milli şuura sahip örf ve adetlerine bağlı inançlı bir nesil yetiştirmek; Türkiye Türkçe'sini ve diğer Türk Lehçeleri, kelime ve deyişleriyle zenginleştirerek Türk devletleri arasında ortak bir Türkçe'nin teşekkülüne, işte, dilde ve kültürde birliği sağlamaya hizmet etmek; Türk Milli ve manevi kültür unsurlarının gelecek nesillere, doğru şekilde aktarılması için çalışmalar yapmak, yapılanlara maddi ve manevi katkılarla destek olmak (…)".[687]

Burada özellikle ortak bir Türk kültürü tanımı yapma çabası dikkat çekmektedir. "Türk Dünyası" ile Türkiye Türklerinin önderliğinde Türkiye Türkçesi altında birleşme ve bu bağlamda bir ortaklık inşa etme amacı söz konusu edilmiştir.

Vakfın "yayın ilkeleri" çerçevesinde ise yapılacak yayınların, millî kültüre, millî savunma bilincine ve tarih şuuruna katkıda bulunma amacını taşıması gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı çerçevede, "millî kimliğimizin, vatanımızın, devletimizin ve

---

[686] Bkz. Avrasya Bir Vakfı, http://www.avrasyabir.org.tr/hakkimizda.php?id=11, (10 Eylül 2008).
[687] Bkz. Avrasya Bir Vakfı, http://www.avrasyabir.org.tr/hakkimizda.php?id=12, (10 Eylül 2008).

milletimizin bekasını ve bölünmezliğini esas alırız" denilerek tarihsel çerçevede Türklük ve Müslümanlığın özdeşleştiği ileri sürülmüştür.[688] Dönemin Türk-İslam sentezi çerçevesinde "Türk Dünyası"nı birleştirmek ve Türk kimliğini bu çerçevede yeniden tanımlama çabalarını yansıtan bu ilkelerle yola çıkan Avrasya Bir Vakfı önce Avrasya Dosyası adındaki uluslararası ilişkiler ve "stratejik düşünceler" alanında yayın yapan dergiye destek olmuş; daha sonra da 1999'da vakfın Ankara şubesi olarak nitelendirilen ancak bir "Think-Tank" kuruluşu olarak örgütlenen Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'ni (ASAM) kurmuştur.[689] Ülker grubunun malî desteğiyle faaliyet göstermiş olan ASAM, 28 Şubat süreci çerçevesinde askerî bürokrasiyle İslamî kesimin uzlaşmasının ürünü olarak değerlendirilmiştir.[690]

Bu şekilde kurulan ASAM, misyonunu "ulusal güvenlik kültürünün oluşturulmasına, jeopolitik bilincin geliştirilmesine, kamu ve özel sektörün karar alma süreçlerine katkıda bulunmak" olarak tanımlamıştır. ASAM kendisini ayrıca "millî çıkarlar doğrultusunda özgürlük içinde araştırmalar yapan bir düşünce kuruluşu" olarak nitelendirmiştir.[691] Son olarak, Emekli Büyükelçi Faruk Loğoğlu'nun başkanlığını yürüttüğü ASAM, dış politikanın hemen her alanında çalışan akademisyenleri bünyesinde barındırmıştır. Böylece Avrasya Dosyası ve Stratejik Analiz gibi yayın araçlarının dışında bir de internet sitesi üzerinden yorumlara yer vermiştir.

1999 yılında kurulduğunda, ASAM'ın başkanlığını Nisan 2004'e kadar Prof. Dr. Ümit Özdağ yapmıştır. Özdağ, milliyetçiliğin küreselleşme karşısında yeniden üretilmesi çabalarıyla ön plana çıkmıştır. Bu konuda görüşlerini yazdığı "Yeniden

---

[688] Bkz. Avrasya Bir Vakfı, http://www.avrasyabir.org.tr/faaliyet.php?link=44, (10 Eylül 2008).
[689] Bkz. Avrasya Bir Vakfı, http://www.avrasyabir.org.tr/hakkimizda.php?id=11, (10 Eylül 2008).
[690] "Davutoğlu ASAM'da hesapları bozdu", *Sabah,* 18 Kasım 2008.
[691] Bkz. ASAM, http://www.asam.org.tr/tr/misyon.asp, (12 Eylül 2008).

Türk Milliyetçiliği ve Daima Türk Milliyetçiliği" adındaki Türk Yurdu dergisinde yayınlanan makalesinde, Türk milliyetçiliğinin Türkiye merkezli olarak algılanmasına ve tanımlanmasına karşı çıkarak bütün "Türk Dünyası"nı içeren bir Türk milliyetçiliğinin oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir. Tarih anlayışının da, Osmanlı hanedanı üzerine kurulmasından vazgeçilerek, "bütün bir Türk tarihi" çerçevesine yerleştirilmesinin önemli olduğunu ileri sürmüştür.[692] Bu bağlamda Özdağ'ın Türkiye sınırlarını aşan ve "Türk Dünyası"nı içeren yeni bir kimlik tanımı yapılması önerisinde bulunduğu görülmektedir.

Yine "Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik" adlı makalesinde Özdağ, "Türkiye'yi çevreleyen komşu coğrafyalarda bulunan 7 milyon Azeri Türkü, 30 milyon İran Türkü, 1 milyon Gürcistan Türkü, 1 milyon Bulgaristan Türkü, 2 milyon Irak Türkü ve 250 bin Batı Trakya Türkü, Türkiye nüfusu ile birlikte değerlendirildiğinde ortaya 107 milyonluk bir kitle çıkmaktadır" diyerek bunun değerlendirilmesi gereken jeopolitik bir güç unsuru olduğunu ileri sürmüştür.[693] Bu değerlendirmede Türk milliyetçiliği bakış açısından Balkanlar ve Orta Asya coğrafyasının nasıl göründüğü ortaya çıkmaktadır. Bulgaristan, Gürcistan gibi devletlere, farklı kimlikleriyle değil içinde yer alan Türk kimliği çerçevesinde bakıldığı görülmektedir. Özdağ'ın Türk kimliğine kapsamlı bir içerik sağlamaya çalışırken söz konusu olan Avrasya bölgesini de "Ön Türkler" söylemine sahip çıkarak geniş tuttuğu dikkati çekmektedir. Böylece Avrasya çerçevesine "Ön Türkler" olarak kabul edilen Sümerler, İskitler vb. de dahil edilerek Anadolu ve Mezopotamya'yı kapsayan bir

---

[692] Taşkın, *op.cit.,* s. 198'den Ümit Özdağ, "Yeniden Türk Milliyetçiliği Daima Türk Milliyetçiliği", *Türk Yurdu,* Sayı: 179, Temmuz 2003, s. 6.
[693] Ümit Özdağ, "Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 170.

coğrafyaya vurgu yapılmaktadır.[694] Türk milliyetçilerinin, en büyük tehdit olarak algıladıkları SSCB'nin ortadan kalkmasına ve daima istedikleri Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen, bu durumdan hâlâ kapsamlı siyasal ve jeopolitik sonuçlar çıkarmadıklarını söyleyerek eleştiride bulunmaktadır.[695] Makalesinin sonunda ise Güney Azerbaycan ile İran'ın, Türk milliyetçilerinin uzun süre ilgi alanı dışında kalmasına serzenişte bulunan Özdağ, en nihayetinde İran'ın Türkiye'den sonra ikinci büyük Türk ülkesi olduğunun keşfedildiğini söylemektedir.[696] Böylece Özdağ, Türkiye'nin dış politikasına Türk milliyetçiliği çerçevesinde bir yön işaret etmektedir.

AB, bu tanımlanan ya da yeniden şekillendirilmek istenen Türk kimliği çerçevesine, demokratikleşme ve sivilleşme vurgusuyla türdeş bir Türk milleti anlayışına ters düştüğü için tercih edilmeyen dış politika alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, sivilleşmenin demokratikleşmeyle değil Türkiye'nin bölünmesiyle sonuçlanacağı ileri sürülmektedir. Böylece, küreselleşmenin ön plana çıkardığı kimlik sorunları, AB gibi dış amillerin tahriki çerçevesinde değerlendirilerek, toplumsal boyutların görmezden gelinmesi tercih edilmektedir. Bu dile getirilen bölünme tehdidine karşı olarak da "millî güvenlik devletinin güçlendirilmesi" ön plana çıkarılmakta ve önerilmektedir. Nitekim bu çerçevede AB, ortaya koyduğu kriterleriyle Türkiye'nin güvenliğine bir tehdit olarak nitelendirilmektedir. Burada bu güvenlik algısının daima Kürt kimliği üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye dört bir yanı Türklerle çevrili bir ülke olarak nitelendirilirken AB'nin demokratikleşme talepleri çerçevesinde Kürt kimliğine tanınacak haklar Türkiye'nin

---

[694] Taşkın, *op.cit.*, s. 199.
[695] Özdağ, "Türk Milliyetçiliği...", s. 177.
[696] *Ibid.,* s. 178.

güvenliğine zarar verecek ve bölünmesine kadar götürecek unsurlar olarak tanımlanmaktadır.[697]

Özellikle Stratejik Analiz dergisindeki yayınların da bu çerçeveyi destekler söylemlere yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda, Demirtaş-Coşkun'un Emekli Tümgeneral Kuloğlu ile birlikte yazdığı "Türkiye'nin "Anlaşılamayan" Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejisi" başlıklı makalesi örnek teşkil etmektedir. Bu makale, Mustafa Kemal'in "yurtta barış dünyada barış" olarak dile getirdiği yaklaşımının pasif bir dış politikayı işaret etmediğini belirterek bölgesel ve küresel istikrar çabalarına aktif katılımı gerektirdiğini ileri sürmektedir.[698] Böylece genellikle temkinli ve statükocu olarak tanımlanan Cumhuriyet'in kuruluş dönemi dış politikası farklı bir çerçeveye yerleştirilerek bugün için önerilen dış politika anlayışına meşru bir zemin inşa edilmeye çalışılmaktadır.

Özdağ'ın Nisan 2004'te başkanlıktan ayrılması üzerine yerine eski Washington büyükelçisi ve sonradan Temmuz 2007 seçimlerinde MHP milletvekili seçilen Gündüz Aktan geçmiştir. Eylül 2006'ya kadar ASAM'ın başkanlığını yapan Gündüz Aktan, Özdağ'la aynı çizgide milliyetçi söylemleriyle ön plana çıkmıştır. Yazılarında "ayrılıkçılık" temasını sıklıkla işleyen Aktan ASAM başkanı olduğu dönemde Radikal gazetesinde Kürt sorununa dair yazdığı bir yazıda, AB üyelik süreci çerçevesinde Kürtlerin durumunu değerlendirmiştir. Kürt sorununun çözümünde AB sürecine olan güvenin boşuna olduğunu ve Kürtlerin taleplerinin Kopenhag siyasî kriterlerini aştığını ileri sürmüştür. Aktan yazısını "Bugün, Türkiye sınırları içinde, dört eşliliği de aşan poligami, töre cinayetleri, kan davaları neredeyse sadece Kürtlerde görülüyor. İnsanların köyleriyle birlikte satıldığı aşiret düzeni yine

---

[697] Taşkın, *op.cit.,* s. 199-201.
[698] *Ibid.,* s. 202.

sadece Kürtlerde var. Çocuklarının ismini ve sayısını bile bilmeyen babaların oluşturduğu ve kadın haklarının yerle bir edildiği 'klan' tarzı bir aile düzeni de bu bölgenin özelliği" diyerek sürdürmüştür. Bölgenin bir türlü kalkınamamasının nedeninin de "bu çağdaşlıktan çok uzak yapıda" yattığını ileri sürmüştür. Aktan yazısını "Almanya ve Fransa, Türkleri ve Müslümanları asimile siyaseti güttüğünü açıkça söylüyor. Türkiye de Kürtleri asimile etmeli. Bu, Kürtlerin kendi kültürel kimliğine sahip olmasıyla çelişmez. Bu, aynı zamanda Kürtlerden hiçbir bakımdan aşağı olmayan ülkedeki diğer gruplara saygının da gereği. Asimilasyon Kürtlerin, toplumun geri kalanı gibi, çağdaşlaşması anlamına gelir" ifadeleriyle bitirmiştir.[699]

Aktan, Ekim 2004 tarihli, AB İlerleme Raporu çerçevesinde Aleviler ve Kürtlerin azınlık olarak kabul edilmesine karşı çıkan yazısında "Osmanlı'yı kuran Türkler kendilerini Müslüman diye tanımlarken, Avrupa onlara Türk dedi. İstiklal Savaşı'nı, Osmanlı'nın halefi Türk asli unsuru, tüm diğer alt-kimlik gruplarıyla birlikte yaptı"ğını vurgulayarak "Devlet gibi millet de bölünmez" ve "Dünyada, Türkiyelilik gibi toprakla tanımlanan hiçbir millet yoktur" demiştir.[700] Yine bu konuyu değerlendirdiği başka bir yazısında, AB ilerleme raporu ve Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu"nu[701] eleştirmiştir. Bu çerçevede, Türklerin bir 100 yıl içinde Avrupa'da öldürüldüğü ve Anadolu'ya göç ettirildiğini belirterek kimsenin çıkıp da Türklere azınlık hakkı verelim demediğini ileri sürmüştür. Zaten Osmanlı'ya karşı yapılan savaşların amacının da "Avrupa'yı Türklerden ve Türk hakimiyetinden 'temizlemek'" olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, Türk kelimesinin ırkın ötesinde

---

[699] Gündüz Aktan, "Kürt 'sorunu'", *Radikal,* 16 Haziran 2004.
[700] Gündüz Aktan, "AB ve azınlıklar", *Radikal,* 26 Ekim 2004.
[701] Kamuoyunda "Azınlık Raporu" olarak bilinen rapor hakkında bkz. Oran, *Türkiye'de Azınlıklar…,* s. 171-194.

kullanıldığını ileri sürerek "Ama bir etnik grup Cumhuriyet'in kuruluşundan 1,5 yıl sonra, açık yabancı tahrikiyle ve 'Din elden gidiyor' çığlıklarıyla isyan ederse, Türk kavramının etnik niteliğini vurgulayanlar tabii olacaktır" demiştir.[702]

Aktan Nisan 2005 tarihli yazısında ise toplumda milliyetçiliğin varlığının olağan olduğunu, her ulus-devletin milliyetçiliği öğrettiğini söyleyerek toplumdaki milliyetçi kabarmanın "Kürt etnonasyonalizmi", "AB'nin itici tutumları", Kıbrıs ve Ermeni meseleleri nedeniyle olduğunu söylemektedir. "Kürt sorununu biz yarattık, haklarını tanıyıp sorunu çözelim" şeklinde bir kabule yanaşmanın millî kimliğini yitirmiş ve tüm sorunlardan Türkiye'yi sorumlu tutan bir söyleme dayandığını ileri sürerek bu yöndeki beklentileri eleştirmiştir. Kürt siyasal hareketine karşı toplumun büyük çoğunluğunun cevap verme hakkına sahip olduğunu söyleyerek toplumu, "kaderini belirleyecek bir konuda", Kürt hareketine karşı olarak siyasete çağırmıştır.[703] Ağustos 2005 tarihli yazısında Başbakan Erdoğan'ın tanımını yapmadan 'Kürt sorunu' kavramını benimsemesinin hatalı olduğunu ileri sürmüştür. Bu kavramın "PKK ile 15 yıllık mücadelede dikkatle ayrılan terörle Güneydoğuya ilişkin tüm diğer sorunları birleştirdi[ğini]" söyleyerek hükümetin hata yaptığını iddia etmiştir.[704] Aktan AB'yi, ilerleme raporlarında Kürt sorununa yönelik önerileriyle ve değerlendirmeleriyle, Türkiye'nin bütünlüğüne tehdit olarak görmüştür. Ayrıca bir "Kürt-Türk çatışmasını" önlemek için "kendilerine saldırtmak isteyen Kürt grupların tahriklerine kapılmamak gerektiği"ni dile getirmiştir.[705] Böyle bir milliyetçi söylemin ve "bölünme" temasının egemen olduğu yazılarında Aktan,

---

[702] Gündüz Aktan, "Nedir bu azınlık konusu", *Radikal,* 13 Kasım 2004.
[703] Gündüz Aktan, "Şiddet sarmalı", *Radikal,* 16 Nisan 2005.
[704] Gündüz Aktan, "Hükümetin yaklaşımı (2)", *Radikal,* 18 Ağustos 2005.
[705] Gündüz Aktan, "Simetri", *Radikal,* 13 Eylül 2005.

Türkiye'nin Kıbrıs, AB üyeliği, Irak'la ilişkiler gibi dış politika alanlarında uzlaşmadan uzak bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Kasım 2008'de Ülker grubunun desteğini çekmesi sonrasında ASAM'ın faaliyetleri durmuştur. Bu gelişmenin arkasında, Aktan'dan sonra Eylül 2006'dan itibaren ASAM başkanlığı yapan Emekli Büyükelçi Faruk Loğoğlu'nun bir yandan AKP'nin kapatma davası sürecinde 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve emekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu ile görüşmelerde bulunmasının ve diğer yandan ASAM'ın hükümete PKK'yla mücadele stratejisi önermek için bir çalışma grubu kurma girişiminde bulunması dolayısıyla hükümetle gerginlik yaşamasının yer aldığı ileri sürülmüştür.[706]

2. Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi (TUSAM)

Ocak 2004'te Ankara'da kurulan ve Türk Metal Sendikası tarafından finanse edilen TUSAM, kendisini "Türkiye'nin "ulusal güvenlik" bağlamında ulusal ve bağımsız düşünce üretim merkezi olarak nitelendirmiştir. Ayrıca TUSAM'ın, "başta G-7'ler olmak üzere, küresel güçlerin Avrasya coğrafyasındaki ülkeleri, insanlarını ve kaynaklarını sömürü unsuru olarak görmelerine tepki olarak" kurulduğu belirtilmiştir.

TUSAM, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni dengelerin ve işbirliği ortamlarının altını çizerek, Türkiye'nin bölgesel lider olmaya aday belki de tek ülke olarak ön plana çıktığını ileri sürmüştür. Bu temelden hareketle, hedefleri arasında, Türkiye'nin savunma, ulusal güvenlik, ekonomik, sosyo-kültürel açılımlar ve işbirliği konularında stratejiler üretmeyi, bu bağlamda somut bilgiye dayanan farklı karar seçenekleri ve hareket planları sunmayı sıralamıştır. Hemen her dış politika

[706] Murat Yetkin, "Ülker ASAM'dan desteğini çekti, faaliyet durdu", *Radikal,* 18 Kasım 2008.

alanında kurduğu masalarla bu konuda araştırmalar yapıldığını, seminerler ve toplantılar düzenlendiğini belirtmiştir.[707]

Cumhuriyet gazetesinin her pazartesi günü verdiği Strateji adındaki ilave de TUSAM işbirliğiyle hazırlanmıştır. Bu dergi çerçevesinde, Türkiye'nin dış politika alanına giren hemen her konu haftalık olarak ele alınmıştır. TUSAM mensupları, çeşitli üniversitelerden, araştırma merkezlerinden elemanlar ve emekli diplomatlar tarafından yazılan dergi yazılarında genel tema, Türkiye'nin ulusal güvenliği olmuştur. Tehlikede ve tehdit altında görülen ulusal güvenliğin yeniden tesis edilmesi ve güçlendirilmesi için Türkiye'nin dış ilişkilerinde nasıl davranması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin ulusal güvenliğini diğer devletlerin müdahalesine açık ve kırılgan hale getiren unsurlardan biri olarak Kürt sorununun özellikle altı çizilmiştir. Bununla birlikte, Kürt sorunu genellikle "terör teması" altında ele alınmış ve bunun üzerinden diğer devletlerin tutumları değerlendirilmiştir. Bu çizgiye paralel olarak, Türk kimliği odaklı Türkiye'nin dış politikasına dair analizlerde Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve liderleri "güvenilmez" olarak addedilerek tehdit olarak nitelendirilmiştir. Kürt kimliğiyle ilişki geliştirilmesine olumlu bakmayan dergi kapsamındaki yayınlarda, hükümetin Ekim 2008 itibariyle Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle görüşmeler yapması ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılan adımlar da "ABD taşeronluğunu yapan Barzani'ye güvenilmez" gibi başlıklarla değerlendirilerek hükümete bu konuda uyarılarda bulunulmuştur.[708]

TUSAM yetkilisi Ali Külebi, AB karşıtı düşüncelerle yazdığı "Batının Türk Birliği Korkusu" başlıklı Strateji dergisinde yayınlanan makalesinin başında, özünü

---

[707] Bkz. TUSAM, http://www.tusam.net/about.asp, (10 Ekim 2008).
[708] Daver Darende, "Barzani'ye Güvenilmez", *Cumhuriyet Strateji*, Sayı 225, 20 Ekim 2008.

bozmadan dünyanın bir ucundan diğer ucuna bir imparatorluk kurabilen, bunu başarabilen, tek milletin Türkler olduğunu ileri sürmüştür. Batılı devletlerin böyle bir millet olan Türklerin birleşmeleri fikrinden çok kaygı duydukları için Türkiye'yi parçalamak amacıyla öncelikle millî duyguları etkisizleştirme çabalarına girdiklerini, sonra PKK'yı ortaya çıkardıklarını ve NATO'lu müttefik olarak addedilen devletlerin bile PKK'ya hamilik yaptığını ileri sürmüştür. Bütün bunlara karşılık olarak "Kardeş Türk Toplulukları Federasyonu" fikrinin artık hayata geçirilmesini önermiştir. Batılı devletler tarafından en köklü rakip olarak "Türk Dünyası" görüldüğü için buna karşı Türk Devletleriyle her alanda işbirliği yapılması ve Pantürkizmin bir varoluş hedefi olarak benimsenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.[709] TUSAM Balkan Araştırmaları Masası yetkilisi Gözde Kılıç Yaşın, "AB'nin azınlık anlayışı"nı değerlendirdiği yazısında, AB'nin, Kopenhag siyasî kriterleri bağlamında "çifte standart" uyguladığını söyleyerek, Yunanistan'dan azınlıklarına dair aynı taleplerde bulunmadığını ileri sürmüştür.[710] TUSAM danışmanı Nadim Macit ise "küresel demokrasi" adı altında Türkiye'ye Kürt kimliğine dair bazı politikaların dayatılmakta olduğunu fakat bu demokrasi yaklaşımını uygulayan hiçbir devletin bölünmekten kurtulamayacağını iddia etmiştir.[711] TUSAM'ın İç Güvenlik ve Terör Danışmanı Erdal Sarızeybek[712] ise Türkler üzerinde Batılı devletlerin planları olduğunu ileri sürmüştür. Bu çerçevede, mevcut iktidarla terörle mücadele etmenin mümkün olmadığını söyleyerek "ancak ülke bizim, vatan bizim, bayrak bizim olduğu

---

[709] Ali Külebi, "Batının Türk Birliği Korkusu", *Cumhuriyet Strateji*, 18 Haziran 2007.
[710] Gözde Kılıç Yaşın, "AB'nin azınlık anlayışı", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 63, 12 Eylül 2005.
[711] Nadim Macit, "Etnisite ve siyasi bölücülük", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 182, 24 Aralık 2007.
[712] Emekli Albay Sarızeybek'in, Haziran 2007'de Ümraniye'de bir evde silah ve bombaların bulunmasıyla, ülkede kaos ve askerî darbe ortamı yaratma amacıyla faaliyet gösterdiği iddia edilen "Ergenekon" adındaki örgüte yönelik başlatılan operasyonlarla devam eden Ergenekon Davası kapsamında, İddianame'de adı geçmekte ve askerî müdahaleye zemin hazırlama çalışmalarında yer aldığı ileri sürülmektedir. Bkz. "Ergenekon İkinci İddianamesi Tam Metni", http://www.ntv.com.tr/id/24929393/, s. 436 ve 778 (25 Nisan 2009).

için iktidar sahiplerinin tutumu ne olursa olsun terörle mücadeleye devam edilmesinin gerektiğini" belirtmiştir. Ayrıca, Irak'a yapılacak sınır ötesi harekâtların PKK'yı bitirmeye yaramadığını, Barzani'nin bölgesel lider olmasına hizmet ettiğini ve bu nedenle Irak'a "ulusal bir harekât" yapılması gerektiğini bir dış politika önerisi olarak ortaya koymuştur.[713]

Kürt kimliğine karşı AB anlayışını sert bir şekilde eleştiren TUSAM, Bulgaristan'daki Türklerin siyasal alandaki faaliyetlerini yakından izlemiş ve bu ülkedeki HÖH çerçevesinde Türklerin aldıkları mesafeyi heyecanla karşılamıştır.[714] Ağustos 2005'de TUSAM Balkan Araştırmaları Masası'ndan Yaşın, Bulgaristan'daki seçimleri değerlendirmiş ve "Irkçı ve Türk karşıtı ATAKA Koalisyonu'nun çıkışı"nın ülkenin AB hedefini olumsuz etkilediğini dile getirmiştir.[715] Bulgaristan'ın AB üyeliğini Türklere getireceği haklar çerçevesinde olumlu karşılarken Türkiye'deki Kürtler için AB üyeliği yolunda verilmesi gereken kültürel ve siyasal hakları basitçe "bölücülük" ve "çifte standart" kavramları çerçevesinde değerlendirmiştir.

Aynı paralelde Irak işgalinin ardından bu ülkede yaşayan Türkmenlerin yok sayıldığı vurgusuyla Türkiye açısından Kuzey Irak'a yönelik etni temelli bir dış politika ön plana çıkartılmıştır. Kürt kimliğiyle mesafe onaylanırken, Türkmenler üzerinden bir politikayla Kuzey Irak'taki gelişmelere müdahil olma gerekliliği dile getirilmiştir. Türkmenlerin yaşadığı Kerkük'te demokratik bir yönetim oluşturulması için sadece Kuzey Iraklı Kürt grupları uyarmakla yetinilmemesi gerektiği ileri

---

[713] Erdal Sarızeybek, "Mevcut gelişmeler ve önlem önerileri...Ulusal harekat senaryosu", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 196, 31 Mart 2008.
[714] Gözde Kılıç Yaşın, "Bulgaristan siyasetinde Türkler", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 50, 13 Haziran 2005.
[715] Gözde Kılıç Yaşın, "Bulgaristan'da hükümet krizi", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 58, 8 Ağustos 2005.

sürülmüştür.[716] Türkiye'nin Irak'taki gelişmeler nedeniyle tehdit altında olduğunun altı çizilerek AKP iktidarının süreci yönetememesinden dolayı "geniş bir hareket alanı kazanmış bir PKK, federe bir Barzani, ağırlaştırılmış bir Kürt sorunu, kaybedilmek üzere bir Kıbrıs ve Kerkük" ile karşıya karşıya olduğu ifade edilmiştir.[717]

Genel olarak, dergideki yazılar çerçevesinde, Türkiye'de hükümet politikaları ve bunun uzantısı olarak dış politika eleştiriye tabi tutulmuştur. AB ülkeleri de, ABD gibi, Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturan uygulamalarda bulunmak ve Kuzey Irak'taki Kürt kimliğine destek olmakla suçlanmıştır. Bu bağlamda, AB'nin ilerleme raporlarında Türkiye'den beklediği reformlar da ülke güvenliğini tehlikeye sokan bilinçli dayatmalar olarak nitelendirilmiştir. Aralık 2004'ten bu yana AB'ye uyum adına yapılan reformlar da eleştirilmiş, Türkiye'nin terörle mücadelesinde elini kolunu bağladığı ileri sürülmüştür. AB ve ABD ile ilişkilerin önemsenmesi ve bu alanda adımlar atılması yanlış bulunmuştur.[718] TUSAM, Mart 2009'da, Türk Metal Sendikası Başkanı Mustafa Özbek'in Ergenekon Davası kapsamında tutuklanması sonrasında Nisan 2009'da kapanmıştır.[719]

---

[716] TUSAM-Ortadoğu Araştırmaları Masası, "Türkiye etkin rol üstlenmeli", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 17, 25 Ekim 2004; Ali Külebi, "Ülke üçe bölünüyor, kuzeyi Türkiye'yi tehdit ediyor...Irak'ta yanlış stratejiler", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 175, 5 Kasım 2007.

[717] Erdal Sarızeybek, TUSAM İç Güvenlik ve Terör Danışmanı, "Türkiye saldırılara açık hale geliyor...Yönetimsizlik tehdit ediyor", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 201, 5 Mayıs 2008.

[718] Nadim Macit, TUSAM danışmanı, "Terör Üzerinden Vurmak (!)", http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=1421, (23 Ekim 2008); Ali Külebi, TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi Başkanvekili, "Japon bilim adamı Naito'nun gözüyle Türkiye: 'Üniter yapı hedefte'", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 183, 31 Aralık 2007; Nadim Macit, "Sevr'in yöntemi değişti", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 178, 26 Kasım 2007.

[719] Özbek, Ergenekon üyesi olduğu ve bu çerçevede faaliyet gösterdiği gerekçesiyle tutuklanmıştır. Bkz. "Ergenekon İkinci İddianamesi Tam Metni", http://www.ntv.com.tr/id/24929393/, 1971 s. (25 Nisan 2009).

3. Türk Ocakları

Türk Ocakları, kendi tarihçesinden bahsederken, kuruluş yılları olan 1912 yılının öncesine giderek amaçlarını açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede, "Tanzimat Fermanının ilanından sonra baş gösteren ayrılıkçı düşünceler, 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte rahatsız edici kıpırdanışlar ve davranışlar halini almıştı. Devlet içindeki etnik ayrılıkçılar bir ayaklanmağa, devleti parçalamağa yönelmişlerdi" denilerek bunları önlemek için ortaya atılan Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının başarılı olamadığı ve bu ayrılıkçı faaliyetlerinin önünü kesemediği belirtilmektedir. İşte böyle bir ortamda, Türkçülük fikrinin çözüm olarak ortaya atıldığı ve bu bağlamda Türk Ocakları çerçevesinde millî kimliğinden habersiz olarak yaşadığı söylenen Türk toplumuna kimliğini ve benliğini tanıtarak Türklük bilincini ve millî duyguları canlandırmak amacıyla çalışmalar yapıldığı belirtilmektedir.[720] Kuruluş yılı olan 1912'de "etnik ayrılıkçılık" ve "bölücülük" ile mücadele etrafında geliştiği söylenen Türk milliyetçisi görüşlerin ve örgütlenmenin bugün de aynı gerekçeler üzerinden Türk kimliği inşa sürecine devam ettiği görülmektedir.[721]

Dernek tüzüğüne bakıldığında, "millî kültürün (hars), ahlak ve fikir hayatının geliştirilmesi, millî birliğin kuvvetlendirilmesi, toplum yapısının sağlamlaştırılması ve Türklüğün yüceltilmesi amacıyla kurulmuştur" denilerek "kısaca Türk Milliyetçiliği" olarak da adlandırılan" bu amacın derneğin millî ülküsü olduğu belirtilmektedir. Bu amaç etrafında kurulan derneğin diğer faaliyetlerinin yanı sıra

---

[720] Bkz. Türk Ocakları, http://www.turkocagi.org.tr/kisatarihce.php, (10 Ekim 2008).

[721] Üstel, Türk Ocakları'nı kuruluşundan 1931 yılına kadar ayrıntılı olarak incelediği çalışmasında, örgüt çerçevesinde hakim olan Türk milliyetçiliğinin 1923'den itibaren yeni kurulan devletin ideolojik amaçlarına uyum sağladığını ve örgütün devletle bütünleştiğini göstermektedir (Bkz. Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931),* İstanbul, İletişim Yayınları, 1997).

bir de "Türk Dünyası'nın bütünleşmesini hedef alan her türlü çalışmayı" yaptığı vurgulanmaktadır.[722]

Dönemsel aralarla varlıklarını sürdüren Türk Ocakları, son olarak, 12 Eylül döneminin ülkedeki bütün derneklerin faaliyetlerini durdurması dolayısıyla, bugün de süren faaliyetlerine Nisan 1984'te yeniden başlamıştır. 1988 yılından itibaren de fikirlerinin savunulduğu Türk Yurdu dergisi de düzenli olarak yayınlanmaktadır. Bu son dönem başlayan faaliyetlerinin Türkiye'nin dış politikasında "Türk Dünyası"na doğru bir yön çizme amacı taşıdığı görülmektedir. Ocak tarafından bu amaçla 1988 yılında "Türk Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı" kurulduğu görülmektedir. Bu vakıf çerçevesinde, "Türk Dünyası"ndan sayılan Kerkük, Karabağ ve Kırım gibi bölgelerdeki insanlara yardım yapılarak yakınlaşma çabası söz konusu olmuştur. Ayrıca Türklük üzerine, Türk Dünyası'yla yakın bağlar kurmak amacıyla, seminerler ve toplantılar düzenlenmiştir.[723]

Türk Ocaklarının internet sitesinde de "bölücülük" etrafında yazılan yazılar yayınlanmakta ve Ocakların düşünce yapısına uygun olan çeşitli yerlerde yayınlanmış makaleler ön plana çıkartılmaktadır. Türkiye'nin dış politikasında AB eksenli atılan adımlar eleştirilmekte ve dış politikada "Türk Dünyası"na yönelmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir. Türk Ocakları Genel Başkanı Nuri Gürgür'ün 20 Ekim 2008 tarihli PKK'nın Aktütün saldırısı sonrasında yazdığı "Etnik Fitnenin Anatomisi" başlıklı yazısı bu çerçevede önemli bir örnektir. Gürgür yazısında, PKK'nın, hükümet tarafından AB üyelik hedefinde gerçekleştirdiği bireysel ve kültürel haklar alanında yaptığı yasal değişiklikleri kendi başarısı olarak sunduğunu ileri sürmektedir. Türkiye'nin "etno-milliyetçi bir Kürt ayaklanması" olan PKK'nın

---

[722] Türk Ocakları tüzüğü için bkz. http://www.turkocagi.org.tr/tuzuk.php, (10 Ekim 2008).
[723] *Ibid.*

başkaldırılarını, çifte standart politikası izleyen AB'den icazet beklemeden uygulamaya konulan bir "millî politika" aracılığıyla bastırması gerektiğini söylemektedir. Gürgür yazısında ayrıca Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve Irak yönetimi ile ilişkilerini eleştirerek Barzani ve Talabani'nin güvenilmez olduğunun açıkça görüldüğünü, bu durumda Türkiye'nin inisiyatifi ele alarak Kuzey Irak yönetimine, PKK'nın saldırılarına engel olması için, ihtar çekilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu konudaki talep yerine getirilmediği takdirde ise Türkiye'nin müdahale ederek genişçe bir bölgeyi kontrolü altına almasını önermektedir.[724]

İnternet sitesinde yayınlanan diğer yazılarda da Kürt kimliği ve bölücülük temaları üzerinden yükselen bir söylemle, Türkiye'ye AB karşıtı bir yol çizildiği görülmektedir. Özcan Yeniçeri de yazısında, Türk Devletinin varlığının tehlikede olduğu bir dönemde, yöneticilerin bir zihinsel tutulma yaşadıklarını ve daha üye olmadan AB'nin isteklerini bir emir kulu gibi yerine getirerek Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğine kast ettiklerini ileri sürmektedir.[725] Türk Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı Genel Sekreteri Hüseyin Erdem, yine aynı AB karşıtı çerçevede yazdığı "Balkanlar: Avrupa'nın Öte Yüzü" başlıklı makalesinde, AB'nin hiçbir şekilde Türkiye'yi üye olarak kabul etmeyeceğini ileri sürerek, Türkiye'nin, daha önce AB üyesi olacağı kesin olan Balkan ülkelerine doğru yeni açılımlarda bulunmasını tavsiye etmektedir. Bunu da, Balkanlar'ın Türk egemenliğinden kopmasının altını çizerek, "Belki ikinci bir Balkanlar harekâtı ile iş adamlarımızın; tüccar ve sanayicilerimizin bu ülkelerde iş kurması, eğitim kurumlarımızın yeni

---

[724] Nuri Gürgür, "Etnik Fitnenin Anatomisi", http://www.turkocagi.org.tr/modules.php?name=BasYazi&file=article&sid=102, (26 Ekim 2008).
[725] Özcan Yeniçeri, "Küreselleşme için AB'ye Teslim Olmak", http://www.turkocagi.org.tr/modules.php?name=Makale&pa=showpage&pid=3, (27 Ekim 2008).

okullar açması gideni geri getirmese de yeni doğumları hazırlayabilir. Türkiye mi? Belki Balkanlarda yeniden doğarak, kim bilir?" sözleriyle ifade etmektedir.[726]

Türk Ocaklarının faaliyetleri arasında dış politika konularındaki gelişmeleri eleştiren basın açıklamaları da yer almaktadır. Bu çerçevede yine Türkiye'yi bölmeye çalıştığı düşünülen ABD ve AB karşıtı söylemler dikkat çekmektedir. Özellikle AB tarafından Kopenhag kriterleri kapsamında Türkiye'den yerine getirilmesi istenen reformlar, "Türkiye'nin içinden Türk dışında başka bir millet çıkarma amacında" dayatmalar olarak değerlendirilmekte ve sert bir üslupla AB'nin bunu başaramayacağı dile getirilmektedir. Kürtçe yayın ve eğitim talepleri AB tarafından Türk Milletinin önüne konulmuş bir tuzak olarak nitelendirilmekte ve "millî reflekslerin" zayıflatılmaya çalışıldığı ileri sürülmektedir.[727]

B. Askerî Bürokrasinin Dış Politikada Etkin Olması

Genelkurmay Başkanlığı ve onun denetiminde olan MGK Genel Sekreterliği'nden oluşan askerî bürokrasinin, Türkiye'nin, iç politikasında olduğu gibi, dış politika alanına dair politika inşa sürecinde ve uygulamalarında da etkili olduğu görülmektedir.[728] Bunu sözeylemleriyle ya doğrudan ya da dış politika uygulayıcısı olarak tanımlanan amiller üzerinde baskı oluşturarak yapmaktadır.

1980'lerden bugüne kadar olan sürece bakıldığında, askerî bürokrasiye dış politika çerçevesinde bu geniş ve ayrıcalıklı eylem alanının bir yandan 1982

---

[726] Hüseyin Erdem, "Balkanlar: Avrupanın Öte Yüzü", http://www.turkocagi.org.tr/modules.php?name=Makale&pa=showpage&pid=61, (27 Ekim 2008).
[727] "AB'nin Kürtçe Eğitim ve TV Dayatması", 4 Aralık 2000 tarihli basın açıklaması, http://www.turkocagi.org.tr/modules.php?name=Makale&pa=showpage&pid=65, (20 Ekim 2008).
[728] Ordunun dış politikada etkisinin uzun süre görmezden gelindiğini belirten Uzgel, bunun nedenini iç politikadaki siyasete çeki düzen verme çabaları ve "balans ayarları" türünden müdahalelerin bire bir olarak dış politika alanında görülmemesine bağlamaktadır. Bkz. İlhan Uzgel, "Ordu Dış Politikanın Neresinde?", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu,* Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 311.

Anayasası tarafından getirilen düzenlemelerle,[729] diğer yandan hükümetler tarafından çıkarılan yönetmelikler, KHK'lar vs. çerçevesinde verildiği görülmektedir.[730] Bir kere, 1982 Anayasası ve MGK'nin yönetimi elinde bulundurduğu ara rejim döneminde askerî yapının politik olan her alanda yetkileri artırılmıştır. Yapılan düzenlemelerle MGK'ya devlet içinde ayrıcalıklı bir konum verilerek bir MGK Genel Sekreterliği oluşturulmuştur.[731] Öte yandan, hükümetler tarafından kabul edilen KHK'larda da, Bakanlıkların kuruluş ve görev esasları düzenlenirken MGK'nın ayrıcalıklı konumu güçlendirilmiştir. Bu bağlamda düzenlemeler yapılırken, eklenen "millî güvenlik siyasetine uygun olması" ibaresiyle bakanlıkların askerî yapının belirleyiciliğinde görev yapması zorunlu hale getirilmiştir.[732]

---

[729] MGK, 12 Eylül askerî darbesiyle birlikte iç ve dış politikada önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Anayasanın 118. maddesi çerçevesinde, Ekim 2001 değişikliğiyle sivil üye sayısı artırılarak, MGK'nın Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluştuğu belirtilerek görev ve yetkileri tanımlanmıştır. Buna göre, MGK, "Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, *ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği,* toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir." (Bkz. *T.C. Anayasası*, 118. Madde. Vurgular yazara aittir). Anayasada belirtilen MGK'ya verilen bu yetki ve görevler, 9 Kasım 1983 tarihli ve 2945 sayılı "MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu" çerçevesinde ayrıntılarıyla tanımlanmıştır. Buna göre, MGK, "devletin millî güvenlik siyaseti doğrultusunda tespit edilen millî hedeflerin ve hazırlanan millî plan ve programların gerçekleştirilmesine ilişkin"; "Anayasal düzeni koruyucu, *millî birlik ve bütünlüğü sağlayıcı*, Türk Milleti'ni Atatürkçü Düşünce, Atatürk İlke ve İnkılâpları doğrultusunda ve millî ülkü ve değerler etrafında birleştirerek millî hedeflere yönlendirici" tedbirleri belirlemek vb. görevler ve yetkilere sahip bulunmaktadır. Bu yetkiler dış politika alanını da doğrudan ilgilendirmektir (Gencer Özcan, "Türkiye Dış Politikasında Oluşum Süreci", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. B., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 851).

[730] MGK Genel Sekreterliği'nin yetkilerinin, hükümetlerin girişimiyle yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde genişletildiği de görülmüştür. Refahyol hükümeti dönemindeki askerî baskılar nedeniyle, 9 Ocak 1997 tarihli Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği'nin kabul edilmesiyle, askerî yapının politika inşa sürecinde belirleyiciliği güçlendirilmiştir. "Türkiye'nin toprak bütünlüğüne, egemenlik haklarına, millî hedef ve menfaatlerine yönelik tehdit emarelerinin belirmesi ve gelişme göstermesi" durumlarında MGK Genel Sekreterliği kriz yönetimi için yetkili birim olarak tanımlanmıştır. Böylece Genel Sekreterliğe kriz yönetimi gerekçesiyle uluslararası sorunlara müdahale yetkisi verilmiştir (Bkz. "Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği", *Resmi Gazete,* No. 22872, 9 Ocak 1997).

[731] Gencer Özcan, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", *En Uzun Onyıl…*, s. 70; Ali Bayramoğlu, "Asker ve Siyaset", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu,* Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 82-92.

[732] Özcan, "Doksanlarda Türkiye'nin...", s. 71; 2003'te yapılan değişiklik öncesinde, Genel Sekreterin, orgeneral ya da oramiral rütbesine sahip bir subay olması gerekli görülmüştür. MGK

Bütün bu düzenlemeler çerçevesinde askerî bürokrasiye tanınan geniş yetkilerin gerekçesi olarak daima tehlikede addedilen "vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünün" ve "ulusal güvenliğin" sağlanması gerekliliği gösterilmiştir. Bu noktada da, en temel "bölücülük" ve ulusal güvenliğe tehdit unsuru olarak görülen Kürt sorunu ön plana çıkmıştır. İşte bu bölümde, dış politika alanında önemli bir amil olan askerî bürokrasinin, Kürt sorunu üzerinden milliyetçiliği yeniden üreterek,[733] dış politika alanında kural inşa sürecinde ve uygulamalarda nasıl belirleyici olduğunu ele alacağım. Bu amaçla, bir taraftan Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakanlığa bağlı olarak kurulan MGK çerçevesindeki etkinlikleri, diğer taraftan askerî bürokrasi mensuplarının bireysel olarak dile getirdikleri sözeylemler üzerinde duracağım.

1. MGK Çerçevesinde Etkinlikler

1980'lerden bugüne, MGK ve Genelkurmay Başkanlığı'nın iç ve dış politikada etkinliğini sağlayan araçlar çeşitlilik göstermiştir: Askerî darbe (12 Eylül 1980), muhtırayla darbe (28 Şubat 1997), basın bildirileri (e-muhtıra, 27 Nisan 2007), Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi (MGSB) ve haftalık basın açıklamaları[734] (2008'den

---

Genel Sekreterliği, MGK tarafından verilen görevleri yerine getirmek, geçici hizmet birimleri oluşturmak, özel araştırma komisyonları kurmak ve ayrıca Sekreterlik dışında da eğitim, planlama ve uygulama birimleri oluşturmakla yetkilendirilmiştir (Bkz. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, http://www.mgk.gov.tr/Turkce/kanun.html, 10 Ekim 2008). Bu birim ayrıca, "Bakanlar Kurulu'nun millî güvenliğin sağlanması sorumluluğuna ilişkin olarak; Devletin savunma siyaseti dışında millî güvenlik siyasetini tayini tespiti uygulama ve gerektiğinde düzeltme ve değiştirme görevlerini doğrudan veya bakanlık kurum ve kuruluşlarda yapılacak müşterek çalışmalarla araştırır inceler planları hazırlar ve bu konudaki uygulamaları takip ve koordine eder yönlendirir sonuçları değerlendirir" (Bu konuda bkz. "1982 Anayasasına göre Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Sekreterliği Dönemi (1983-2003)", http://www.mgk.gov.tr/Turkce/tarihce_4.html, 10 Ekim 2008).

[733] Ordunun bir kurum olarak milliyetçiliğin biçimlenmesinde ve yeniden üretilmesinde önemli rol oynadığı konusunda bkz. Tanıl Bora, "Ordu ve Milliyetçilik", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu,* Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 163-178.

[734] Genelkurmay Başkanlığı, İlker Başbuğ'un başa geçmesi sonrasında, Eylül 2008 itibariyle, haftalık basın açıklamaları yapmaya başlamıştır. Bu toplantıların ilk bölümünde, Genekurmay İletişim Dairesi Başkanı Tuğgeneral Metin Gürak, her zaman "Bölücü Terörle ile Mücadele" hakkında kamuoyuna bilgi vermektedir. İkinci bölümde de gazetecilerin sorularını cevaplandırmaktadır. Bu bağlamda Kürt meselesiyle ilgili gelişmeleri de yorumladığı görülmektedir (Bkz. "Basın Bilgilendirme Toplantıları",

itibaren). Askerî bürokrasinin bu araçları kullanarak dış politikada etkinliğini destekleyen daimi unsur Kürt sorunu ve buna bağlı olarak bölünme korkusu olmuştur.[735] Askerî bürokrasinin dış politikada etkinliğini sağlayan MGK çerçevesindeki iki araç ön plana çıkmaktadır: Bir tarafta, MGK'nın Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi (MGSB) ve diğer tarafta basın bildirileri.[736] İç ve dış güvenlik sorunlarını ilgilendirdiği gerekçesiyle dış politika konularında da hükümete geniş kapsamlı önerilerin getirildiği[737] bu çerçevede Kürt kimliğine mesafeli bakış açısı ve buna karşılık Türk kimliği vurgusu göze çarpmaktadır.

MGK'nın yetkilerinde 2003 yılı itibariyle bazı kısıtlamalara gidilse de[738] Türkiye'nin iç ve dış politikasında belirleyiciliğini sağlayan bu iki araç varlığını korumuştur: Birinci araç olan MGSB, MGK Genel Sekreterliği yönetmeliğinin 17. maddesi çerçevesinde düzenlenmiştir. Genel Sekreterlik, MGSB'nin oluşturulması ve uygulamaya konulmasında etkili bir unsur olarak tanımlanarak, dış politika inşa sürecinde belirleyici bir amil haline getirilmiştir. Kamuoyunda Kırmızı Kitap olarak adlandırılan MGSB, beş yılda bir hazırlanan[739] ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin önceliklerine göre sıralandığı, bunlara karşı takip edilmesi gereken politika

---

http://www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_4_BBT/Basin_bilgilendirme_toplantisi.htm, 20 Nisan 2009).

[735] 1990'lardan itibaren İslami kimliğin yükselişi ve hükümetlerin İslami eğilimleri bir diğer unsur olarak ortaya çıksa da Kürt kimliği daimi tehdit unsuru olarak yerini korumuştur.

[736] MGK'nın yanı sıra Genelkurmay Başkanlığı da benzer şekilde basın bildirileriyle genellikle PKK'yla mücadeleye ilişkin değerlendirmeler yapmakta, Türk Silahlı Kuvvetleri hakkında basında çıkan olumsuz haberleri eleştirilmektedir. Bu bildirilerde, daima, Kürt sorunu nedeniyle tehdit altında görülen ulusal bütünlüğün sağlanması amacı dile getirilmektedir. Bu konuda bkz. http://www.tsk.mil.tr/3_BASIN_YAYIN_FAALIYETLERI/3_1_Basin_Aciklamalari/Basin_Aciklamalari.htm, (10 Mart 2009).

[737] Özcan, "Türkiye Dış Politikasında....", s. 853.

[738] Temmuz 2003'te AB'ye üyeliğe ilişkin olarak yapılan 7. Uyum Paketi çerçevesindeki anayasal değişiklikle, MGK'nın icracı yetkileri kaldırılmıştır. Böylece, MGK'nın yetkileri devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulamasıyla ilgili konularda tavsiye kararları almaya indirgenmiş ve istişari niteliği ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca MGK Genel Sekreteri'nin siviller arasından seçilmesi ve atamasının Başbakana verilmesi kararlaştırılmıştır (Bu konuda bkz. Bayramoğlu, *op.cit.,* s. 109-110).

[739] Belge beş yılda bir hazırlanmakla birlikte, her yıl Aralık ayında güncel gelişmelere bağlı olarak ve öneriler çerçevesinde yenilenebilmektedir (Özcan, "Türkiye Dış Politikasında...", s. 856).

önerilerinin belirtildiği bir belgedir. Bu belgede sunulan ayrıntılı politika önerileri çerçevesinde, dış politika alanında da, hükümetleri ve bakanlıkları bu bağlamda hareket etmeye zorlayıcı kurallar ortaya konulmaktadır. MGK Genel Sekreterliği tarafından ön hazırlığı yapılan bu belge politika inşa sürecinde öyle belirleyici olmaktadır ki bir kere bakanlar kuruluna tavsiye kararı olarak sunulduktan sonra hükümet gündemini değiştirebilmekte ve böylece hükümet tarafından politika değişikliğine gidilebilmektedir.[740] MGSB çerçevesinde, Soğuk Savaş sonuna kadar SSCB ve komünizm tehdidi öncelikli olarak tanımlanırken, sonraki dönemde ise "bölücü terör" birinci sıraya yerleştirilmiştir.[741]

28 Şubat sürecinde bile tehdit sıralamasında "bölücü terör", "irtica" yanında, birinci sırada yer almaya devam etmiştir. Bu çerçevede, bu tehditleri destekleyen ülkeler olarak nitelendirilen İran ve Suriye ile ilişkilere dair politika önerileri sıralanmıştır. Buna göre, bu ülkelere karşı, siyasal ve ekonomik tedbirlerin yanında, bu şekilde devam etmeleri durumunda askerî güç kullanılabileceği dile getirilmiştir.[742] Bununla birlikte, Ocak 1999'daki MGK toplantısında alınan kararlar doğrultusunda belge güncelleştirilerek Ağustos 2001'de basında yer almıştır. Bu güncelleştirilmiş belge çerçevesinde de "Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede öncelikli" olarak tanımlanmıştır. Belge kapsamında Türkiye'nin dış ilişkilerine de yön çizilmekte "Türk Cumhuriyetlerle ilişkilerin daha da güçlendirilmesi" gerektiği belirtilmektedir.[743]

İkinci aracı teşkil eden MGK'nın basın bildirilerine gelince, MGK'nın, toplantıda aldığı kararları basın bildirisi olarak yayınlaması yoluyla kamuoyu

---

[740] Can Dündar, "Kırmızı Kitap", *Milliyet,* 7 Ağustos 2001.
[741] Fakat Ekim 1997'de değiştirilen MGSB çerçevesinde, "bölücü terör" tehdidi, yerini korumakla birlikte, "irtica" tehdidiyle birinci sırayı paylaşmaya başlamıştır (Bkz. Bayramoğlu, *op.cit.,* s. 89-90).
[742] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla...", s. 563.
[743] Özcan, "Türkiye Dış Politikasında...", s. 856-857.

üzerinde etki yarattığı ve dış politika inşa sürecinde belirleyici olduğu görülmektedir. Bu basın bildirilerine bakıldığında, "bölücü terör" Türkiye'nin birlik ve beraberliğine bir tehdit olarak daima yerini korumaktadır. Türkiye'nin dış ilişkileri de bu tehdide göre değerlendirilmekte ve tehdidi destekleyen ülkelere karşı bir dış politika biçimi tanımlanmakta ve hükümetin ilişkilerinde bu çerçevede hareket etmesi talep edilmektedir. MGK böylece basın bildirileri yoluyla da hükümete empoze etmek istediği dış politika kurallarını kamuoyu desteğini de alarak güçlendirmeye çalışmaktadır.

Yayınlanan basın bildirilerine bakıldığında, 1985 yılından itibaren, Kürt sorununun "ülkenin Güneydoğusunda alınması gereken önlemler", "iç ve dış olaylar" çerçevesinde yer bulduğu görülmektedir. 1986-1990 yılları arasındaki bildirilerde ise Kürt sorunu "terör olayları" çerçevesinde ele alınmaktadır. 1990 yılından itibaren Körfez krizi çerçevesinde yaşanan gelişmelerin, Azerbaycan'la ilişkilerin, Kıbrıs sorununun vb. toplantılarda ele alındığı basın bildirilerinde yer almıştır. Fakat 1991'de, Körfez Savaşı ve bunun sonucunda yaşanan gelişmeler nedeniyle, MGK'nın pek çok defa olağanüstü olarak toplandığı görülmüştür. Bu dönemde yapılan basın açıklamalarında, Körfez Savaşının iç ve dış gelişmeler üzerinde etkisinin değerlendirildiği belirtilmiştir. Güneydoğu sınırında biriktiği söylenen "Irak'lı sığınmacılara" karşı izlenecek politika da toplantılarda ele alınmıştır. Ayrıca, "terör ve bölücü faaliyetlere sağlanan dış desteğin karşılıklı çıkar dengesi esasları çerçevesinde diplomatik yollardan caydırılması ve sona erdirilmesi konusunda" gerekli görülen politika ve önlemlerin hükümete sunulduğu açıklanmıştır.[744]

[744] MGK Genel Sekreterliği, "1991 yılı MGK toplantılarının basın bildirileri", http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildirileri1991.htm, (1 Ekim 2008).

1992 yılı basın açıklamalarında da, hükümete PKK'ya karşı tutumlarına göre sınıflandırılan "dost" ve "düşman" ülkelere yönelik politika önerileri sunulmuş; "dost" kategorisinde görülen ülkelerin Türkiye'nin PKK'yla mücadelesinde işbirliği yapmalarının sağlanması için çalışılması gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede ayrıca din, tarih ve kültür yakınlığının altı çizilerek Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir siyaset belgesinin hazırlanarak hükümete sunulduğu dile getirilmiştir.[745] Buna karşılık Kürt kimliğiyle sorunlu ilişkinin bir yansıması olarak, özellikle Ekim 1992'de Kürt Federe Devleti'nin ilan edilmesi sonrasında, Irak'ta yaşanan gelişmelere dikkat çekildiği, Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmelerin ulusal güvenlik çerçevesinde değerlendirildiği ve "Irak'ın toprak bütünlüğü" vurgusunun ön plana çıkmaya başladığı görülmüştür.[746] Aynı yılın Mart ayındaki basın bildirisi çerçevesinde "Azeri soydaşların hunharca katledilmesi"ne de yer verilerek bu konuda alınan tedbirlerin tekrar gözden geçirildiği belirtilmiştir.[747] 1993 yılı boyunca açıklanan bildirilerde yine PKK faaliyetleri her zaman yer bulmuştur. Bununla birlikte 1994 yılında itibaren "uluslararası durumda meydana gelen başlıca olaylar ile bölücü terör örgütünün faaliyetlerinin dış boyutta soyutlanması yönünde kaydedilen gelişmelerin" ele alındığı ortaya koyulmaktadır.[748] Böylece Kürt sorununun uluslararasılaşmasının ve buna karşı alınması gereken tedbirlerin de MGK gündeminde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Şubat 1999'da PKK lideri Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye teslim edilmesi sonrasında da "bölücü terörle mücadelenin aynı kararlılıkla sürdürüleceği" basın

---

[745] MGK Genel Sekreterliği, "1992 yılı MGK toplantıları basın bildirileri", http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildirileri1992.htm, (1 Ekim 2008).
[746] *Ibid.*
[747] Bkz. http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1992/13mart1992.htm, (1 Ekim 2008).
[748] MGK Genel Sekreterliği, "1994 yılı MGK toplantıları basın bildirileri", http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1994/26ocak1994.htm, (1 Ekim 2008).

bildirilerinde vurgulanmıştır. 2002 yılı basın açıklamalarında, "özellikle terör örgütü tarafından yönlendirilen, resmî dilden başka bir dil ile eğitim konusundaki ayrılıkçı faaliyetlerle, ülke güvenliğine yönelik iç ve dış kaynaklı diğer zararlı faaliyetlerin" ve bunlara karşı alınması gereken önlemlerin değerlendirildiği açıklanmıştır.[749] Bu bildiriyle MGK'nın, Türkiye'nin AB'ye üyeliği yönünde ilerlemesine Kürt kimliğine verilecek hakların ve bu alanda yapılacak reformların ülke bütünlüğüne zarar vereceği gerekçesiyle karşı çıktığı açık edilmektedir.

MGK'nın, Aralık 2000'deki toplantısında, Kürtçe TV'yi "terörün ikinci boyutu" ilan etmesiyle, bir yandan Kürt sorununda tek çözüm olarak askerî tedbirlerin görüldüğü ortaya konulmuş, diğer yandan Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine, gerekli görülen reformları engelleyerek, olumsuz etkide bulunduğu ve böylece dış politikaya yön verdiği görülmüştür.[750]

2002 yılından itibaren, Irak'taki gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğini ve çıkarlarını doğrudan etkilediği hususuna ve ABD'nin Irak'a olası müdahalesi kaygısıyla Irak-ABD ilişkilerinde uyuşmazlıkların barışçı yöntemlerle çözülmesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Mart 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında, Kürt sorunu dolayısıyla kaygıların arttığı ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasının Türkiye için bir öncelik olduğu dile getirilmeye başlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Kuzey Irak'taki gelişmeler konusunda ABD'yle irtibat halinde olduğu ve bu çerçevede PKK'nın bölgede faaliyetlerine karşılık olarak her türlü önlemi alacağı belirtilmektedir.[751] Irak'ın işgali sonrasında yayınlanan hemen hemen her MGK basın bildirisinde "güvenliği ilgilendiren dış siyasî gelişme" olarak Irak'taki

---

[749] MGK Genel Sekreterliği, "2002 yılı MGK toplantıları basın bildirileri", 29 Ocak 2002, http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2002/29ocak2002.html, (2 Ekim 2008).
[750] MGK: Kürtçe TV olmaz", *Radikal,* 23 Aralık 2000.
[751] MGK Genel Sekreterlği, "2003 yılı MGK toplantıları basın bildirileri", http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2003/28mart2003.html, (2 Ekim 2008).

gelişmelere yer verildiği ve PKK'nın Kuzey Irak'taki faaliyetlerinden duyulan rahatsızlığın dile getirildiği görülmektedir. Aralık 2005 tarihli basın bildirisinde, bir yandan "Kerkük gibi hassas konuların" Irak'taki tüm kesimlerin katılımıyla uzlaşmacı bir biçimde çözülmesi gerektiği ileri sürülürken, diğer yandan Irak'ın toprak bütünlüğünün ve siyasal birliğinin önemine vurgu yapılmıştır.[752]

Son olarak, 2008 yılı basın bildirilerinde de PKK'ya destek veren gruplara karşı önlemler alınması ve Irak'ın toprak bütünlüğünün savunulması gereği dile getirilmiştir.[753] PKK'nın Ekim 2008'deki Aktütün saldırısı sonrasında gerçekleştirilen toplantıyı takiben yayınlanan basın bildirisinde, yine birlik ve beraberliğin bölücü eylemlerden etkilenmeyeceği vurgulanarak, PKK'nın Irak topraklarını kullanarak eylemler yapmasını önlemek amacıyla alınması gerekli tedbirler üzerinde durulduğu ve Irak tarafından beklenen adımların atılması için bu konunun takip edilmesi yönünde karar alındığı açıklanmıştır.[754]

Kürt sorununun tehdit ettiği "ulusal güvenlik" gerekçesiyle iç ve dış politika alanında hüküm süren askerî etki, Ağustos 2001'de ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın "ulusal güvenlik sendromunu tartışmaya açalım" önerisinde bulunmasına yol açmıştır.[755] Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreterliği yaptığı sert açıklamada şöyle demiştir:

> "(…) Ulusal güvenlik düzenlemelerinin nihai hedefi, içte demokratik, laik ve üniter cumhuriyetin korunması; dışta, ülkenin yaşamsal çıkarlarının savunulmasını içerir. Türkiye Cumhuriyeti; uzun yıllardır bekasını, üniter ve

---

[752] MGK Genel Sekreterliği, "2005 yılı MGK toplantılarının basın bildirileri", 29 Aralık 2005, http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2005/29aralik2005.htm, (2 Ekim 2008).
[753] MGK Genel Sekreterliği, "2008 yılı MGK toplantılarının basın bildirileri", http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildirileri2008.htm, (29 Ekim 2008).
[754] Bkz. http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2008/21ekim2008.html, (29 Ekim 2008).
[755] Bu öneriyi, DYP Genel Başkan Yardımcısı Nevfel Şahin "Konuşulması gereken yerde konuşmaya cesareti olmayan, demokratikleşme, insan hak ve hürriyetleri, AB, sivil Anayasa konularında hiçbir adım atmayan ve yetkili kurullarla konuşma cesareti bulamayan kişinin, bunu partisinin kongresinde dile getirmesini yadırgıyorum" ifadesiyle eleştirirken, Saadet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan desteklemiştir (Bkz. "Tartışmaya devam", *Radikal,* 7 Ağustos 2008).

> laik yapısını hedef alan saldırılarla karşı karşıyadır. 15 yılı aşkın bir zamandır, tarihin en kanlı terör örgütü, ülke bütünlüğünü hedef alan acımasız katliamları gerçekleştirmiş ve bu eylemlerine, bazı ülkelerin desteğiyle devam etmiştir. (...) Kıbrıs, Kafkaslar, Ortadoğu, Kuzey Irak gibi dengelerin kurulamadığı coğrafyada Türkiye uzun vadeli güvenlik endişeleri ile yaşamak zorunda kalmıştır. (...) ülkenin bir parçasında ekonomik ve sosyal tedbirlerin alınamaması neticesi ayrılıkçı terörün, etnik/milliyetçi ve ayrılıkçı harekete dönüşmesi önlenemiyorsa, küreselleşme anlayışı ekonomik teslimiyetçilik olarak benimseniyorsa, tüm bu olumsuzlukların nedenini 'ulusal güvenlik kavramı' ile örtmek ve bu kavramın sonucu olarak görmek hem makul hem de insaflı değildir, aynı zamanda tehlikelidir".[756]

Böylece, büyük ölçüde Kürt sorunu tehdidine dayanarak yapıldığı anlaşılan ulusal güvenlik tanımlaması etrafında, askerî amillerin iç ve dış politikaya dair egemen kılmak istediği kurallara karşı çıkışları kabul etmedikleri görülmektedir.

2. Askerî Bürokrasi Mensuplarının Açıklamaları Çerçevesinde

Askerî bürokrasinin, yukarıda ele aldığım, MGK aracılığıyla dış politikada etkin olmasının yanında, mensuplarının dış politika alanını ilgilendiren konularda kurum adına ya da şahsi olarak yaptıkları açıklamalar yoluyla da dış politika inşa sürecinde belirleyici olduğu görülmektedir.

Askerî bürokrasi mensupları, artık bir askerî darbe yoluyla yönetimi ellerinde tutmasalar da, sözeylemleri aracılığıyla iç politika ve buna bağlı olarak dış ilişkilere dair kuralları ortaya koymakta ve hükümetleri bu çerçevede hareket etmeye zorlamaktadırlar. Bu bağlamda Kürt sorunu ve buna karşı seçilen mücadele yöntemi de askerî bürokrasi tarafından ortaya konulan sözeylemlere uygun ortam sağlamaktadır. Bu sözeylemler etrafında, Kürt kimliğiyle sorunlu ilişkiye dayanarak, bir yandan Türkiye'nin komşu devletlerle olan ilişkilerine dair kural inşa edilmeye çalışılmakta ve diğer yandan Kürt kimliğine karşı tutumlarına göre dış politika alanında devletler bir sınıflandırmaya tabi tutularak olumlu ilişkilerin gelişmesinin

[756] "Genelkurmaydan sert uyarı", *Radikal,* 7 Ağustos 2008.

önüne geçilmektedir. Ayrıca, Kuzey Irak'a düzenlenen sınır ötesi operasyonlar da askerî bürokrasi mensuplarının dış politika konularında etki alanlarını genişleten bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.[757]

Hükümetler tarafından uygulanmak istenen politika ne olursa olsun, askerî bürokrasinin kuralları çerçevesine uymuyorsa, komutanlar tarafından bu konuda kuralları hatırlatan ya da yeni kural koyan açıklamaların gelmesi gecikmemektedir. Böylece MGK toplantılarında ortaya konulan etkinliğin sözeylemler aracılığıyla desteklendiği görülmektedir. Refahyol iktidarı döneminde, Başbakan Necmettin Erbakan'ın girişimleriyle İran'la yakınlaşma çabalarına karşı olarak askerî yetkililer tarafından, "Türkiye'ye düşmanca tutumunu sürdüren ve teröristlere silah, para vesaire her türlü desteği veren bir ülke ile ... savunma sanayi gibi hayati bir alanda anlaşma" yapılmasına karşı oldukları yönünde bir açıklama gelmiştir. Nisan 1997'de Genelkurmay Başkanı tarafından, Millî Askerî Stratejik Konsept temel alınarak, bir bilgilendirme toplantısı düzenlenmiştir. Bu Konsept çerçevesinde birincil tehdit olarak tanımlanan bölücü ve irticai faaliyetleri destekleyen ülkeler sıralanmıştır. Bu çerçevede, ilk sırada yer alan İran'a karşı siyasal, ekonomik ve hatta askerî tedbirlerin alınması gerektiği ileri sürülmüştür.[758] Refahyol hükümetinin farklı yönde dış politika açılımlarına rağmen, Genelkurmay Başkanlığı Kürt sorununun belirleyici olduğu kendi bakış açısı çerçevesinde açıklamalarda bulunarak kuralları yeniden ortaya koymuştur.

Erbakan'ın Ekim 1996'da gerçekleştirdiği Libya ziyareti çerçevesinde, Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'nin Kürt kimliğine yönelik açıklamaları tepkilere neden olmuştur. Nitekim Kaddafi, Kürtlerin de bağımsızlık hakları olduğunu ileri

---

[757] Özcan, "Doksanlarda Türkiye'nin...", s. 66.
[758] Özcan, "Türkiye Dış Politikasında...", s. 886.

sürerek, Türkiye'nin Kürtlere baskı uygulamakla bir yere varamayacağını ifade etmiştir.[759] Başbakan Erbakan'ın, Genelkurmay Başkanlığı tarafından PKK destekçisi olarak tanımlanan ve ilişki sınırlarının belirlendiği ülkelerle yakınlaşma çabaları, derhal karşı uygulamalarla cevaplanmıştır. Öncelikle, Şubat 1997'de, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı, Başbakan Erdoğan'ın uzak durmaya çalıştığı, İsrail'i ziyaret etmiştir. Ayrıca, bu dönemde, Keşif Güç'ün varlığı çerçevesinde merkezî bir konuma sahip olan askerî yapı, Kuzey Irak'a düzenlenen kapsamlı ve uzun süreli sınır ötesi operasyonlar yaparak bu konumunu güçlendirmiştir. Öyle ki, bu dönemde gerçekleştirilen Kuzey Irak operasyonlarının hükümetin bilgisi dahilinde olmadığı ileri sürülmüştür.[760] Yine aynı dönemde, Genel Sekreter Tuğgeneral Erol Özkasnak, Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen brifing çerçevesinde, Dışişleri Bakanlığı'nın bazı ülkelere karşı politikasını eleştirmiştir. Bu bağlamda, İran, Suriye, Ermenistan, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetimi'ni, PKK'ya silah sağlayan ülkeler olarak değerlendirerek, Bakanlığın bu ülkelerin faaliyetlerini uluslararası platformlarda dile getirmediğini ileri sürmüştür.[761]

28 Şubat 1997'de MGK tarafından açıklanan ve "postmodern darbe" olarak adlandırılan basın bildirisi[762] sonrasında Erzurum jandarma bölge komutanı olan Tuğgeneral Osman Özbek yaptığı açıklamada, RP'yi kastederek, "PKK'larla mücadele ettiğim gibi onlarla da mücadele edeceğim" demiştir.[763] Bu dönemde, irticai faaliyetlere karşı yapılan açıklamalarda sık sık irtica tehdidiyle PKK tehdidinin eşitlendiği ve bu şekilde meşrulaştırılmaya çalışıldığı görülmüştür.

---

[759] Erol Maraşlı, *Balans Ayarları, Cumhuriyet Döneminde Askeri Muhtıralar,* İstanbul, Metropol Yayınları, 2008, s. 337.
[760] Özcan, "Türkiye Dış Politikasında...", s. 887.
[761] *Ibid.,* s. 888.
[762] Basın bildirisi metninin tamamı için bkz. Seydi Çelik, *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker, Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri,* İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008, s. 452.
[763] Maraşlı, *op.cit.,* s. 367.

Askerî yetkililerin, Kürt sorununun belirleyiciliğinde, dış politikaya yön veren açıklamaları ANAP-DTP-DSP koalisyon hükümeti döneminde de devam etmiştir. Eylül 1998'de Suriye'yle PKK'ya desteği dolayısıyla yaşanan askerlerin etkin amil olduğu krizde, kuralların ortaya konulması ve izlenecek politikaların ilanı hep askerlerin sözleri ve açıklamaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in, önceki bölümlerde belirttiğim gibi, Hatay'da yaptığı konuşmasında Suriye'yi "Artık sabrımız kalmadı. Eğer gerekli tedbirleri almazlarsa önlemleri biz Türk milleti olarak alacağız" sözleriyle tehdit etmesi de bu çerçevede yaşanmıştır.[764]

Aralık 1999'da Türkiye'nin AB'ye aday ülke olmasıyla, AB'nin Türkiye'den Kopenhag siyasî kriterlerini yerine getirmesi için uyum yasaları çıkarması yönünde talepleri, askerî çevreler tarafından olumlu karşılanmamış ve hükümet ile askerî bürokrasi arasında gerginlik yaşanmıştır. Bu gerginlik özellikle Kürt kimliğini kapsayan düzenlemeler konusunda olmuştur. Mayıs 2000'de, AB'nin Kopenhag kriterlerine uyumunu amaçlayan Başbakanlık İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Sekreteryası'nın yönetiminde "Kopenhag Siyasî Kriterleri Işığında Alınması Gerekli Önlemler" başlığı altında 21 sayfalık rapor hazırlanmıştır. Raporda yer alan "anayasal vatandaşlık" ve "dil yasağının kaldırılması" yönündeki öneriler, aynı zamanda MGK üyesi olan askerler tarafından hoş karşılanmamış ve baskıları sonucunda rapordan çıkarılmıştır.[765] Öte yandan, Genelkurmay Başkanlığı dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Aralık 2000 tarihli AB Nice Zirvesi'ne katılımı sırasında yaptığı açıklamalarla Başbakanın izlemesi gereken kuralları hatırlatarak bu konuda atılacak adımlara belli ve sınırlı bir çerçeve çizmiştir. Kürt kimliğini doğrudan

---

[764] *Supra,* s. 57.
[765] Özcan, "Türkiye Dış Politikasında...", s. 889-890.

ilgilendiren, anadilde yayın/eğitim, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi konulara olumlu bakılmadığı ve bu noktada hükümetten farklı bir düşünceye sahip olunduğu dile getirilmiştir. Bu bağlamda, PKK'nın AB'ye üyelik sürecinden destek sağladığı belirtilmiştir. Üstelik AB ülkelerinin PKK'ya destek verdikleri de ileri sürülerek AB karşıtı tutum vurgulanmıştır.[766] Böyle bir açıklamanın Başbakanın AB zirvesine katıldığı bir ortamda ve Dışişleri Bakanlığı'nın bilgisi dışında yapılabiliyor olması, askerî bürokrasinin Kürt sorunu gerekçesiyle Türkiye'nin dış politika alanında çok rahat hareket etme ve politika inşa sürecinde amil olma kabiliyetine sahip olduğunu göstermektedir.

AKP hükümeti döneminde de askerî bürokrasi mensuplarının hükümetin dış politikasına yön çizen açıklamaları olmuştur. Ekim 2003'te Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ, Kuzey Irak'a sınır ötesi harekât hazırlığı yapıldığı bir dönemde, Iraklı Kürt liderler askerî konvoylara saldırı tehdidinde bulununca, hükümetten önce, böyle bir saldırı olursa gerekli yanıtı alacakları yönünde bir açıklama yapmıştır. Başbuğ ayrıca ABD'nin politikasını da eleştirerek Türkiye tarafının beklentilerini dile getirmiştir.[767] Bu yıllarda askerî yapının Türkiye'nin dış politikasındaki belirleyiciliği AB haricinde, bölge devletleri tarafından da açıkça anlaşılmaktaydı. Öyle ki, bölge devletlerinin Kuzey Irak'taki gelişmelere dair değerlendirmelerinde hükümetten çok "Türk ordusunun" bu konuya nasıl baktığı üzerinde durdukları görülmüştür. Bu çerçevede, Londra'da yayınlanan El-Kudsul-Arabi gazetesinde, Ocak 2004'te yapılan bir analizde, Genelkurmay'ın Kuzey Irak'taki Kürt kimliğiyle ilgili gelişmelere olumsuz bakış açısı vurgulanarak, "Türk Genelkurmayının, Irak'ta etnik temele dayalı federasyon kurulmasının zor ve kanlı

[766] "Kürtçe TV PKK oyunu", *Hürriyet,* 8 Aralık 2000.
[767] "Genelkurmay'dan Kürt Gruplara Uyarı", *Radikal,* 13 Ekim 2003.

olacağı uyarısı, hem Kürtlere hem de Irak'ı işgal etmiş olan ABD'ye yöneliktir" yorumuna yer verilmiştir.[768] Ağustos 2006'da Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Yaşar Büyükanıt, Kuzey Irak'taki Kürt liderlerle görüşme yapmayacağını açıklamıştır. Buna karşılık olarak Başbakan Erdoğan, "Bu söz kişisel düşüncesidir. Son sözü kurumsal olarak hükümet söyler"[769] dese de AKP hükümetinin uzun bir süre çizilen bu kurallar çerçevesinde hareket ettiği görülmüştür. Aralık 2007'de Türkiye tarafından aranan PKK üyelerinin Avrupa kurumlarında konuşma yapması vs. gündeme gelince, buna tepki, yine hükümetten önce, Genelkurmay İkinci Başkanı'nın açıklamasıyla gelmiştir. Bu bağlamda, Genelkurmay Başkanı Büyükanıt da, Genelkurmay Başkanlığı'nın Stratejik Araştırmalar ve Etüd Merkezi'nde (SAREM)[770] düzenlenen, "PKK Kongra Gel Terör Örgütüne Yönelik Ekonomik ve İdeolojik Desteğin Kesilmesi" konulu sempozyumda yaptığı konuşmada PKK'nın siyasallaştığı yönünde uyarılarda bulunmuştur.[771]

Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde hazırlanan ve gazetecileri askerî bürokrasiye bakış açılarına göre tasnif eden ve bazılarını "TSK düşmanı" olarak niteleyen "andıç" adı verilen belgelerin basına yansımasıyla Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt bir basın açıklaması yaparak "etnik milliyetçilik ve onun uzantısı terör" olarak tanımladığı Kürt sorunundan başlayarak Türkiye'nin dış politikasına giren Kuzey Irak ve AB ile ilişkiler konusunda

---

[768] "Kürtlerin geleceği kuşkulu", http://www.ntvmsnbc.com/news/253064.asp, (3 Eylül 2008).
[769] Maraşlı, *op.cit.,* s. 442.
[770] Ocak 2002'de kurulan SAREM, görevini "küresel, bölgesel, ülkesel olarak Türkiye'yi yakından ilgilendiren, özellikle güvenlik boyutundaki ve/veya güvenlik boyutuna ilişkin sonuçlar doğuran konularda jeostratejik ve jeopolitik seviyede geleceğe yönelik bilimsel araştırma ve incelemeler yaparak kısa, orta ve uzun vadeli strateji üretiminde Genelkurmay Başkanlığının faaliyetlerine katkıda bulunmak; bu amaçla yaptığı çalışmaları konu ile ilgili askerî makamların istifadesine sunmaktır" şeklinde tanımlamaktadır (Bkz. http://www.tsk.mil.tr/SAREM/SAREM_ANA.htm, 10 Mart 2009). Fakat merkez faaliyetleri ve çıkardığı "Stratejik Analiz" dergisiyle dış politikanın her alanında yazılar yayınlayarak kendi sözeylemlerini sürdürmeye ve böylece Türkiye'nin dış politikasına yön tayin etmeye çalışmaktadır.
[771] "Büyükanıt'tan Teröre İlginç Yaklaşım", *Sabah,* 11 Aralık 2007.

yorumlarda bulunmuştur. Bu çerçevede, öncelikle etnik milliyetçiliğin nasıl teröre dönüştüğünü anlatarak ulusal güvenliği tehdit eden bu durumla askerin zorluklarla mücadele ettiğini söylemiştir. TSK'nın çeşitli ithamlarla yıpratılmasının yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Buradan hareketle, Türkiye'nin Kürt kimliğini kullanan dış tehditlerine geçiş yaparak dış politika alanına girmiştir. Irak çerçevesinde Türkiye'nin bugüne kadar hatalar yaptığını söyleyerek Körfez Savaşında koalisyon güçlerine destek verilmesini, savaş sonrasında "güvenli bölge" oluşturulmasına yardım edilmesini ve son olarak 2003 Irak işgalinde takınılan tutumu dış politika yanlışları olarak sıralamıştır. Bugüne dair ise PKK'yla mücadelede ayrı düşünülemeyeceğini söylediği Kuzey Irak'a yapılan operasyonların gerekliliğini savunarak bu operasyonların askerî olduğu kadar siyasal açıdan da yararlı olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan, AB'yle ilişkiler konusunda ise AB'nin Türkiye'de azınlık yaratma çabasına girdiğini ve Türkiye'yi sosyal bir bölünme/parçalanma içine çekmeyi amaçladığını iddia etmiştir. AB Komisyonu ve AP tarafından hazırlanan raporlarda, "Türkiye'de dinî ve etnik azınlıklar" konusuna ısrarla yer verildiği noktasının altını çizerek yeni azınlıklar türetilmeye çalışıldığını ileri sürmüştür.[772]

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ, Eylül 2007'de yaptığı bir açıklamada, bir yandan Kuzey Irak'taki Kürtlerin siyasal, hukuksal, askerî ve psikolojik olarak çok güç kazandığını söyleyerek, bu durumun Türkiye vatandaşlarının bir kısmı üzerinde "aidiyet modeli" yaratabileceğini söylemiş; diğer yandan da ABD'ye PKK konusunda artık bir şeyler yapması gerektiği yönünde uyarıda bulunmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin desteği olmadan ABD'nin Irak'ta uygulamaya koyacağı bir çözümün uzun süreli olmayacağını ileri sürmüştür.

[772] "Büyükanıt'ın Basın Toplantısının Tam Metni", *Hürriyet,* 13 Nisan 2007.

Türkiye'nin gelişmeleri durduramasa da geciktirme ve engelleme gücüne sahip olduğunu dile getirerek tehditte bulunmuştur.[773]

Ekim 2007'de ise Türkiye'nin talepleri doğrultusunda PKK'nın Irak'tan çıkarılması için atılması gereken adımları konuşmak üzere Ankara'ya gelen Irak heyetinde yer alan KDP Dış İlişkiler Sorumlusu Safin Dizayi ile KYB politbüro üyesi İmat Ahmet, Genelkurmay yetkileriyle yapılan görüşmeye kabul edilmemiştir.[774] Ekim 2008'de PKK'nın Aktütün saldırısı sonrasında, orduya yönelik olarak eleştirel yayınların yapılmasına, İlker Başbuğ yeni Genelkurmay Başkanı olarak sert açıklamalarla karşılık vermiş; "Türk askerinin kahramanlık destanı yazdığı" vurgusuyla PKK'ya karşı mücadele yöntemlerini savunmuştur.[775] Buna karşılık olarak, Başbakan Erdoğan'ın, Şemdinli olaylarında[776] olduğu gibi, Başbuğ'un açıklamalarını desteklemesi ve bu konuda basına uyarılarda bulunması,[777] iç ve dış politikada askerî yapının kurallarının hüküm sürdüğünü göstermiştir. Bununla birlikte, Genelkurmay Başkanı Başbuğ'un Nisan 2009'da İstanbul'da Harp

---

[773] "Başbuğ'dan Kuzey Irak Uyarısı", http://www.ntvmsnbc.com/news/420813.asp, (1 Ekim 2008).

[774] "Irak heyetindeki Kürt temsilcilere Genelkurmay vetosu, Genelkurmay, Talabani ile Barzani'nin Adamlarını Açıkça Veto Etti", 26 Ekim 2007, http://www.nethaber.com/Print.aspx?id=42405, (10 Ekim 2008).

[775] "Başbuğ, Aktütün iddialarına kızdı", *Radikal,* 15 Ekim 2008.

[776] 9 Kasım 2005'te Şemdinli'de, Umut Kitabevi bombalanmış ve 1 kişi ölmüştür. Bombayı atan kişinin sığındığı otomobil halk tarafından durdurulmuş ve içindekiler yakalanmıştır. Araçta yapılan aramada, silah ve bomba dışında bombalanan yerin de aralarında bulunduğu çok sayıda istihbarat notu ve kroki ele geçirilmiştir. Halkın yakalayıp güvenlik görevlilerine teslim ettiği 2 astsubay ve 1 PKK itirafçısı, polis tarafından serbest bırakılınca, halk durumu protesto etmiştir. Van Başsavcıvekili Ferhat Sarıkaya, üç sanık hakkında dava açarken, Büyükanıt hakkında da suç duyurusunda bulunmuştur (Bkz. "Şemdinli'de ne oldu?", *Radikal,* 7 Mart 2006). Ne var ki, şüpheliler için dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Yaşar Büyükanıt, "tanırım iyi çocuklardır" açıklamasında bulununca Başbakan Erdoğan o dönemde de askerî yapıyı karşısına almamış, destekler bir tutum sergilemiş ve olayın üstüne gidilmemiştir (Bkz. "AKP'den buraya kadar", *Radikal,* 13 Nisan 2006). Van 3. Ağır Ceza Mahkemesi, verdiği tutuklama kararı Yargıtay 9. Ceza Dairesi tarafından bozulduktan bir süre sonra, görevsizlik kararı vererek dosyayı Van Asayiş Kolordu Komutanlığı Askerî Mahkemesi'ne göndermiştir (Bu konuda Bkz. "Şemdinli'de Yargılama Askere Teslim", *Bianet,* http://bianet.org/bianet/kategori/bianet/101798/semdinlide-yargilama-askere-teslim, 14 Eylül 2007). Askerî Mahkemenin Aralık 2007'de sanıkları tutuksuz yargılanmak üzere tahliye etmesinin ardından en son Mart 2009'da yapılan duruşmada olay yerinde keşif yapılması ve Haziran 2009'da yeniden toplanması yönünde karar alınmıştır (Bkz. "Şemdinli Olayları Yerinde Keşfedilecek", *Akşam,* 27 Mart 2009).

[777] "Paşasının Başbakanı", *Taraf*, 17 Ekim 2008.

Akademileri Komutanlığı Atatürk Harp Oyunu ve Kültür Merkezi'nde yaptığı yıllık değerlendirme konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranın "Türkiye halkı" olduğunu ve "Türkiye" yerine "Türk" demenin etnik bir tanımlama olacağını söylemesi,[778] sonrasında Genelkurmay Başkanlığı tarafından bu konuda geri adım olarak görülen açıklamalar yapılsa da,[779] mevcut Türk milliyetçiliğini güçlendiren askerî sözeylemlerin değişmesi ve yeniden inşa sürecinde önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede yapılan açıklamalar devam ettiği takdirde[780] Kürt kimliğine dair yeni kurallar inşa edilmesi ve dış ilişkilerin bu bağlamda şekillenmesi mümkün olabilir.

III. GENEL DEĞERLENDİRME

Kürt kimliğinin, bir sorunun öznesi olarak, gittikçe daha görünür bir amil haline gelmesi Türk milliyetçiliğini artırmaktadır. Kürt kimliği, Türk ulusal kimliğinin inşa sürecinde, çatışan kimliklerden biri olarak milliyetçiliğe ivme kazandırmak itibariyle de etkili olmaktadır.

Kürt kimliği Türk ulusal kimliğinin inşa sürecinde belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Nitekim, 1980'lerde PKK'nın silahlı mücadeleye başladığı bir dönemde, Türk kimliğinin 12 Eylül rejiminin egemen kılmak istediği Türk-İslam sentezi yaklaşımı çerçevesinde tanımlanma çabalarında Kürt kimliğinden algılanan tehdidin çok büyük etkisi olmuştur. Türkiye Kürt sorununundan beslenen bir Türk milliyetçiliğiyle yeni dış politika alanlarına yönelmiştir. Türk kimliğini yeni

---

[778] "Org. Başbuğ'dan 'Türkiye halkı' vurgusu", http://www.ntvmsnbc.com/id/24956670/, (14 Nisan 2009).

[779] "Türkiye halkı" açılımı basında bir açılım olarak değerlendirilerek geniş yer bulunca Genelkurmay Başkanlığı tarafından bir açıklama yapılmış ve "Türkiye halkı" teriminin kullanılmasından yola çıkarak "Türkiyelilik" tanımlamasına ulaşılamayacağı belirtilmiştir. Bkz. *Radikal,* 17 Nisan 2009.

[780] Nitekim Başbuğ'un açıklamasını takip eden günlerde, Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş yıldönümünde konuşma yapan Mahkeme Başkanı Haşim Kılıç "Türkiye halkı" tanımlamasını kullanmıştır (*Taraf,* 25 Nisan 2009).

coğrafyaları kapsayacak şekilde yeniden tanımlama çabalarının etkisinde, bir taraftan, Orta Asya cumhuriyetlerine ve Kafkasya'ya doğru dış politika açılımları yapılmıştır. Türkî cumhuriyetleriyle yakınlaşma çabaları, karşılıklı ziyaretler, Türk kültürünü ön plana çıkartan anlaşmalar ve Azerbaycan'la yakın ilişkiler bu çerçevede gerçekleşmiştir. Ayrıca, Rusya'yla ilişkileri olumsuz yönde etkileyen, Türkiye tarafından, yükselen milliyetçiliğin belirleyiciliğinde, Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Müslüman Çeçenlere destek verilmiştir. Rusya bu duruma Kürt hareketine siyasal ve maddi destek vererek karşılık vermiştir. Diğer taraftan Balkanlar'a açılımlar yapılmıştır. Yugoslavya Federasyonu çerçevesinde Bosna ve Kosova'da atılan adımlar ve aktif politika çabaları bu açılımın bir sonucu olmuştur. Ne var ki, bu adımlar hem Türkiye'nin uluslararası alanda Kürt sorunu ile Kosova sorunu arasında benzerlikler kurulması dolayısıyla tepki almasına hem de Yugoslavya'nın PKK'ya destek veren ülkeler arasına girmesine neden olmuştur.

Kürt sorununun varlığı, sivil ve askerî kuruluşların milliyetçiliği yeniden üretmesine olanak sağlayan araçlar sunmaktadır. ASAM, TUSAM ve Türk Ocakları gibi milliyetçi düşünce kuruluşları tarafından yapılan yayınlar ve faaliyetler çerçevesinde, "bölünme" temasının belirleyiciliğinde, hükümete dış politikada yön tayin edildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Kürt kimliğini ön plana çıkartan AB'nin Türkiye'ye yönelik politikaları eleştirisi konusu yapılmakta ve Türkiye'ye Avrasya ve Balkanlar kapsamında bir dış politika anlayışı geliştirmesi önerilmektedir. Kürt sorununun sürmesinin askerî yapının da Kürt sorunu üzerinden milliyetçiliği yeniden üretmesine olanak sağladığı ve dış politikada belirleyici olmasına neden olduğu görülmektedir. Askerî bürokrasi, bir taraftan, MGK aracılığıyla dış politikaya dair kendi kurallarını empoze etmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin ilişki geliştirebileceği

ülkeleri ve kurumları Kürt kimliğine ve hareketine yaklaşımlarına göre sınıflandıran bu yapı, Türkiye'nin dış politikasına Kürt sorununun belirleyiciliğinde sınırlar koymaktadır. Diğer taraftan, askerî bürokrasi mensupları açıklamalarıyla Türkiye'nin ilişki kurduğu ülkeleri değerlendirmekte ve bu ülkelerle ilişki çerçevesini çizmektedirler. Ülkeler ve kurumları uyararak ve hatta tehdit ederek dış politikaya dair kuralları hatırlatmaktadırlar. Bu bağlamda, Kürt kimliğine Kopenhag siyasî kriterleri çerçevesinde haklar verilmesi gereğine vurgu yapan AB'nin ve PKK'ya siyasal/maddi destekte bulunan ülkelerin, Türkiye'nin dış ilişkilerinde sınır koyulan alanları teşkil ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Kural ağırlıklı konstrüktivizmin Kürt kimliğini amil olarak ele almaya uygun çerçevesinden yararlanarak Türkiye'nin dış politikasında Kürt sorununun etkisini ele aldığım bu çalışmada, Kürt kimliğinin çözülemeyen bir sorunun öznesi olarak Türkiye'nin farklı dış politika alanlarında önemli oranda belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır. Kürt kimliğini yapı ile kuralların karşılıklı inşa sürecine yerleştirerek kimliğin, kurallardan etkilenme sürecini de gözardı etmeden, sözeylemleri aracılığıyla kural inşa edici gücü üzerinde durarak incelediğim bu belirleyiciliğin genellikle olumsuz bir çerçeve sunduğu görülmektedir.

Birincisi, Türkiye ile komşu ülkeler arasında Kürt kimliğine karşıtlık üzerinden inşa edilen kolektif kimlik ilişkilerde işbirliği ve anlaşmazlığın nedeni olarak sürekliliği sağlamaktadır. Bu kolektif kimlik, bir taraftan, Türkiye'nin, mevcut sorunlara rağmen, Suriye, Irak ve İran ile işbirliği yapmasına neden olmuştur: Türkiye'nin, 1980'li yılların başından itibaren Kürt gruplar KYB ve KDP konusunda Irak'la işbirliği halinde olması, 1990'larda Körfez krizinin başlamasıyla birlikte Kürt kimliğinin yarattığı kaygıyla Irak'ın toprak bütünlüğününü korumak için İran ve Suriye ile üçlü toplantılar yapması ve 2000'li yıllarda Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti inşasına doğru giden gelişmeler karşısında Irak'a Komşu Ülkeler girişimini başlatması bu çerçevede yaşanan gelişmelerdir. Aynı kolektif kimlik, diğer taraftan Türkiye'nin yakın çevresiyle anlaşmazlık yaşamasının da sebebi olmuştur: Kürt nüfusuna sahip olan ve bu nedenle Kürt kimliğiyle rahat bağlantı kurabilen İran ve Suriye, Türkiye'yle yaşadıkları diğer sorunlarda Kürt sorununu bir koz olarak kullanmak suretiyle fayda sağlamaya çalışmışlardır. PKK'ya maddi ve siyasal destekte bulunarak Türkiye'yi diğer sorunlarda uzlaşmaya zorlamışlardır.

İkincisi, Kürt kimliği Türkiye'yi yeni dış politika stratejileri inşa etmeye yöneltmektedir. İran, Suriye ve Yunanistan gibi komşu ülkelerin PKK'ya siyasal ve maddi destek vermesiyle Türkiye'nin İsrail'le anlaşmaya mecbur kalması ve enerji ihtiyacı konusunda Rusya'ya yönelmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Kolektif kimliğin yarattığı uzlaşmazlığın bir sonucu olarak Türkiye, İsrail'den PKK konusunda destek sağlamaya çalışmış ve bu ülkeyle PKK'ya karşı mücadelede işbirliğini öngören anlaşmalar imzalamıştır. Fakat Tükiye'nin İsrail'le yakın ilişkileri bölge devletlerinden tepki almasına neden olmuştur. Türkiye, güvenli ve istikrarlı bir yoldan enerji ihtiyacını karşılamak için bir Orta Doğu ülkesi olmayan ve daha az sayıda Kürt nüfusu barındıran Rusya'yı tercih etmiştir. Sonuç olarak, bölgede petrol açısından zengin olan ülkelerin varlığına rağmen tek bir ülkeye büyük ölçüde bağımlı hale gelmiştir.

Üçüncüsü, Kürt sorunu Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bu çerçevede, Batılı kimliği dış politikanın tek belirleyicisi olarak gören ve Türk ulusal kimliğinin inşa sürecine Kürt kimliğini dahil etmeyen bir yaklaşımla Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinin açıklanamadığı görülmektedir. "Batılı" addedilen bir ulusal kimliğin Batılı kurum ve devletlerle bir sorunu olmaması beklenirdi. Oysa Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri sorunlu bir çerçeve sunmakta ve Kürt kimliği bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Kürt sorunu, bir insan hakları sorunu olarak, bir taraftan Batılı kurum ve ülkelerin, diğer taraftan farklı nitelikteki STK'ların sözeylemlerinde yer alarak bu konuda bir ilerleme kaydedemeyen Türkiye'ye karşı olumsuz bir kimlik inşasına sebep olmuştur. 1980'lerden itibaren gündeme gelen Kürt mülteciler meselesi, AİHM'nin Türkiye aleyhindeki kararları, AB ilerleme raporları çerçevesinde dile getirilen eleştiriler Türkiye'nin, Kürt

kimliğiyle sorunlu ilişkisinden dolayı, Batılı kurum ve ülkeler nezdinde zorluk yaşamasına neden olmuştur. Kürt sorunu Türkiye'nin pek çok alanda işbirliği halinde olduğu ve insan hakları konusuna en az önem veren ülkelerden biri olan ABD'yle ilişkilerinde bile belirleyici olmuştur. Türkiye'nin Kürt kimliğine karşı uyguladığı politikaları insan hakları ihlalleri çerçevesinde değerlendiren Kongre, Yönetimin Türkiye'ye dair kurallarını değiştirmeye çalışmış ve bazı dönemlerde bunu başarabilmiştir.

Kürt sorunu, bir insan hakları sorunu olarak, farklı amaçlarla kurulmuş olan STK'ların gündeminde yer alarak da Türkiye'ye dair olumsuz kimlik inşasının nedeni olmuştur. Nitekim STK'lar yayınladıkları raporlar ve gerçekleştirdikleri faaliyetler etrafında Kürt kimliğinin sorunlarını vurgulayan sözeylemleriyle Türkiye'nin dış politikasında yeni kurallar inşa etmeye çalışmışlardır. Türkiye'nin Kürt kimliğiyle sorunlu ilişkisinin vurgulanması Türkiye'ye dair Batı'nın olumsuz bakışını desteklemiş ve Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır.

Dördüncüsü, Kürt sorunu iç politikada "bölünme" korkusunu tetiklediğinden Türk milliyetçiliğini artırarak dış politikada milliyetçi bir bakış açısının egemen olmasına yol açmakta ve Türkiye'nin ilişkilerini rasyonel olmayan bir çerçeveyle sınırlamaktadır. Kürt kimliği, Türkiye'de bir sorunun öznesi olarak Türk milliyetçiliğinin en önemli dayanaklarından biri haline gelmiştir. Kürt sorununun çözümsüz kalması, Türk milliyetçiliğine ivme kazandırarak Türk ulusal kimliğinin inşa sürecinde belirleyici olmaktadır. Kürt kimliğinin gittikçe daha fazla görünür hale gelmesi, bir taraftan Türk ulusal kimliğinin inşa sürecinde Türk kimliğinin yeni alanları kapsayacak şekilde tanımlaması çabalarına yol açarken, diğer taraftan da

içerde sivil ve askerî kuruluşların milliyetçiliği yeniden üretmelerine neden olmaktadır.

Kürt kimliği, Türk ulusal kimliğinin 12 Eylül rejimi tarafından empoze edilen Türk-İslam sentezi düşüncesi temelinde inşa çabalarına meydan okumuş ve 1980'lerden itibaren, etkili bir amil olarak, egemen kılınmak istenen Türk ulusal kimliğine karşı mücadele etmiştir. Kürt kimliğinin Türk ulusal kimliği inşa sürecindeki bu olumsuz etkisi, kimlik tanımlamasının Orta Asya ve Balkanlar gibi farklı coğrafyaları da kapsayacak şekilde genişletilmesi çabalarına yol açmıştır. Bunun yansıması olarak Türkiye, Orta Asya ve Türkî cumhuriyetleriyle yakınlaşma politikası uygulamaya koymuştur. Kürt sorununun milliyetçilik üzerindeki diyalektik etkisi Türkiye'de Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Müslüman Çeçenlere destek verilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin kimlik inşa çabalarınının sonucu olan bu bölgedeki açılımları bir sonuç vermediği gibi Rusya'yla ilişkilerinde de gerginliğe yol açmıştır. Benzer şekilde Balkanlar'a açılan Türkiye, bu bölgede aktif politika izlemeye çalışmış; fakat Türk ve İslamî kimlikler konusundaki her girişimi Kürt kimliğine müdahaleyi de meşru hale getireceğinden rahat hareket edememiştir.

Kürt sorununun çözümsüz kalması milliyetçi düşünce kuruluşları ve askerî bürokrasinin Türk milliyetçiliğini yeniden üretmesine uygun ortam sağlamakta ve böylece bu kuruluşlar milliyetçi sözeylemleri aracılığıyla dış politika kural inşa sürecine dahil olma imkanı bulmaktadırlar. Kürt sorununu büyük ölçüde bir güvenlik meselesi olarak değerlendiren bu çevreler Türkiye'nin dış politikasına da milliyetçi bir perspektifden bakmaktadırlar. Böylece, ülkeler genelde Kürt sorununa ve özelde PKK'ya bakış açılarına göre sınıflandırılmakta ve Kürt hareketine maddi/siyasal

destek veren ülkelerle ilişkilerin sınırlandırılması ya da durdurulması tavsiye edilmektedir.

Beşincisi, Türkiye'nin Kürt kimliğine mesafeli duruşu ve Kürt karşıtı sözeylemleri ilişkilerini sınırlandırmakta ve açmazlar yaşamasına neden olmaktadır. Özellikle Irak'ın işgali sonrasında yaşanan gelişmeler bu çerçevede değerlendirilebilir. Nitekim işgal sonrasında Saddam Hüseyin yönetimi devrilmiş ve Irak'ın kuzeyinde çevre ülkeler tarafından tehdit olarak algılanan Kürdistan Bölgesel Yönetimi kurulmuş ve Irak'ın Cumhurbaşkanı da Kürt kimliğine sahip Celal Talabani olmuştur. Kürt kimliğini ön plana çıkaran bu gelişmeler karşısında Türkiye, Kürt kimliğine mesafeli yaklaşmayı tercih etmiş ve Irak'ta Türkmenler üzerinden bir politika sürdürmüştür. Etni temelli bu politika Türkiye'nin Irak merkezî yönetimiyle ilişkilerinde gerginliklere neden olurken, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'yle ilişki kurmasını uzun süre engellemiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Akçam, Taner, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.

Anderson, Benedict, *Hayalî Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması,* Çev. İskender Savaşır, 3. B., İstanbul, Metis Yayınları, 2004.

Arfa, Hasan, *The Kurds, An Historical and Political Study,* London, Oxford University Press, 1966.

Armstrong, John A., *Nations Before Nationalism,* Chapell Hill, University of North Carolina Press, 1982.

Baker, Henry; Fuller, Graham E., *Turkey's Kurdish Question,* New York, Rowman&Littlefield Publishers Inc., 1998.

Ballı, Rafet, *Kürt Dosyası,* İstanbul, Cem Yayınevi, 1991.

Bayrak, Mehmet, *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm,* Ankara, Öz-ge Yayınları, 1999.

Bennett, Alvin LeRoy, *International Organizations: Principles and Issues,* New Jersey, Prentice Hall, Inc., 1988.

Birand, Mehmet Ali; Yalçın, Soner, *The Özal, Bir Davanın Öyküsü,* 10. B., İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2007.

Bozdağlıoğlu, Yücel, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identitiy,* New York, London, Routledge, 2003.

Çelik, Seydi, *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker, Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri,* İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008.

Dağı, İhsan D., *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye,* İstanbul, Boyut Yayınları, 2000.

Ekinci, Tarık Ziya, *Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi,* İstanbul, Küyerel Yayınları, 1997.

Entessar, Nader, *Kurdish Ethnonationalism,* Boulder, Lynne Rienner Publishers, 1992.

Eriksen, Thomas Hylland, *Etnisite ve Milliyetçilik,* İstanbul, Avesta Yayınları, 2002.

Erözden, Ozan, *Ulus-Devlet,* Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997.

Geertz, Clifford, *Interpretations of Cultures, Selected Essays*, New York, Basic Books, 1973.

Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk,* Çev. Büşra Ersanlı Behar ve Güney Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992.

Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

Gomian, Donna; Harris, David, *Düşünce, İnanç, Vicdan ve İfade Özgürlüğü, Freedom of Thought, Conscience, Religion and Expression,* İstanbul, KHRP, Belge Yayınları, 1998.

Gözübüyük, Şeref A., *Türk Anayasaları,* 6. B., Ankara, Turhan Kitabevi, 2007.

Guibernau, Montserrat, *Milliyetçilikler, 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler,* Çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997.

Gunter, Michael M., *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope,* New York, St. Martin's Press, 1992.

Gunter, Michael M., *The Kurds and The Future of Turkey,* New York, St. Martin's Press, 1997.

Güvenç, Bozkurt, et al., *Türk-İslam Sentezi Dosyası,* İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1991.

Hobsbawm, Eric, *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik,* Çev. Osman Akınhay, 3. B., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.

Horowitz, Donald L., *Ethnic Groups in Conflict,* London, University of California Press, 1985.

İmset, İsmet G., *PKK, Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992),* 2. B., Ankara, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1993.

Jwaideh, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi,* 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Katzenstein, Peter J. (Der), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics,* New York, Columbia University Press, 1996.

Kaymaz, İhsan Şerif, *Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme,* İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.

Kılınç, Bahadır, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı,* Ankara, Seçkin Yayınevi, 2006.

Kirişçi, Kemal; Winrow, Gareth M., *Kürt Sorunu,* 5. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Kubalkova, Vendulka (Der.), *Foreign Policy in A Constructed World,* New York, M. E. Sharpe, 2001.

Kurubaş, Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye,* Cilt II, Ankara, Nobel Yayınları, 2004.

Lapid, Josef ve Kratochwil, F. (Der.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory,* London, Lynne Rienner Publishers, 1996.

Maraşlı, Erol, *Balans Ayarları, Cumhuriyet Döneminde Askeri Muhtıralar,* İstanbul, Metropol Yayınları, 2008.

Marcus, Aliza, *Kan ve İnanç, PKK ve Kürt Hareketi,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

McDowall, David, *Kürtler,* İstanbul, Avesta Yayınları, 1996.

McDowall, David, *A Modern History of The Kurds,* 3. B., London, I.B. Tauris, 2004.

Meho, Lokman I., *The Kurdish Question in U.S. Foreign Policy, A Documentary Sourcebook,* Westport, Connecticut, London, Praeger, 2004.

Meray, Seha; Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler),* Ankara, SBF Yayını, 1977.

Mesut, Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958,* İstanbul, Doz Yayınları, 1992.

Olson, Robert, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, 1880-1925,* Ankara, Öz-ge Yayınları, 1992.

Olson, Robert, *Turkey's Relations with Iran, Syria, Israel, and Russia, 1991-2000, The Kurdish and Islamist Questions,* California, Mazda Publishers, Inc., 2001.

Olson, Robert, *Türkiye-İran İlişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik,* Ankara, Babil Yayıncılık, 2005.

Oran, Baskın, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli,* 3. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997.

Oran, Baskın, *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç ve Kürt Devleti,* Genişletilmiş 2. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998.

Oran, Baskın (Der.), *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar,* 5. B., Ankara, İmaj Yayınevi, 2009.

Onuf, Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations,* Columbia, University of South Carolina Press, 1989.

Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış,* İstanbul, Sarmal Yayınevi, Tarihsiz.

Özoğlu, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği,* İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.

Pelletière, Stephen C., *The Kurds, An Unstable Element in the Gulf,* London, Westview Press, 1984.

Pir, Mahsum Hayri, *Bir Yanılsamanın Sonu,* İstanbul, Komal Yayınları, 2000.

Smith, Anthony D., *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik,* Çev. Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 2002.

Smith, Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni,* Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

Smith, Anthony D., *Millî Kimlik,* Çev. Bahadır Sina Şener, 3. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Somersan, Semra, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk,* İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *Türkiye ve Avrupa Birliği,* Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000.

Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931),* İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Van Bruinessen, Martin, *Kürdistan Üzerine Yazılar,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Van Bruinessen, Martin, *Ağa, Şeyh, Devlet,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics,* Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Yeğen, Mesut, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa, Cumhuriyet ve Kürtler,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Yıldız, Ahmet, *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene", Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),* 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Makaleler ve Kitap Bölümleri:

Adler, Emanuel, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations,* 3 (3), 1997, s. 319-363.

Akdevelioğlu, Atay; Kürkçüoğlu, Ömer, "İran'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 579-586.

Akdevelioğlu, Atay; Kürkçüoğlu, Ömer, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 357-369.

Aktürk, Şener, "Turkish-Russian Relations After the Cold War (1999-2002)", *Turkish Studies,* Vol. 7, No. 3, September 2006, s. 337-364.

Alpkaya, Gökçen, "İnsan Hakları Konusu", *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 188-200.

Altunışık, Meliha, "The Turkish-Israeli Rapprochement in the Post-Cold War Era", *Middle Eastern Studies,* Vol. 36, No. 2, April 2000, s. 172-191.

Aras, Bülent; Köni, Hasan, "Turkish-Syrian Relations Revisited", *Arab Studies Quarterly,* Vol. 24, No. 4, Fall 2002, s. 47-60.

Aydın, Mustafa, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 366-439.

Aydın, Mustafa; Aras, Damla, "Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction with Iran, Iraq, and Syria", *Arab Studies Quarterly,* Vol. 27, No. 1&2, Winter/Spring 2005, s. 21-43.

Balibar, Etienne, "Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji", *Irk Ulus Sınıf, Belirsiz Kimlikler,* Der. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Çev. Nazlı Ökten, 3. B., İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 109-134.

Bar, Shmuel, "Bashar's Syria: The Regime and Its Strategic Worldview", *Comparative Strategy,* 25, 2006, s. 353-445.

Baykal, Sanem; Arat, Tuğrul, "AB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 326-365.

Bayramoğlu, Ali, "Asker ve Siyaset", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu,* Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 59-118.

Bazoğlu Sezer, Duygu, "Turkish-Russian Relations: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership", *Turkish Studies,* Vol. 1, No. 1, Spring 2000, s. 59-82.

Bennigsen, Marie, "Chechnia: political developments and strategic implications for the North Caucasus", *Central Asian Survey,* 18 (4), 1999, s. 535-574.

Bora, Tanıl, "Türk Milliyetçiliğinin Ebed-müddet Beka Krizi ve Kürt Meselesi", *Birikim,* Sayı 33, Ocak 1992, s. 14-19.

Bora, Tanıl, "Ordu ve Milliyetçilik", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu,* Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 163-178.

Bozarslan, Hamit, "Human Rights and the Kurdish Issue in Turkey: 1984-1999", *Human Rights Review,* October-December 2001, s. 45-54.

Bozarslan, Hamit, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)", *Milliyetçilik, Cilt 4,* Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 841-871.

Bozarslan, Hamit, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", *İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma,* Der. Erik Jan Zürcher, 3. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 89-123.

Bölükbaşı, Süha, "Behind the Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View", *Journal of Palestine Studies,* Vol. 29, No. 1, Autumn 1999, s. 21-35.

Brown, Cameron S., "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003", *Turkish Studies,* Vol. 8, No. 1, March 2007, s. 85-119.

Burris, Gregory A., "Turkey and Israel: Speed Bumps", *Middle East Quarterly,* Fall 2003, s. 67-80.

Calabrese, John, "Turkey and Iran: Limits of A Stable Relationship", *British Journal of Middle Eastern Studies,* 25 (1), 1998, s. 75-94.

Calhoun, Craig, "Nationalism and Ethnicity", *Annual Review of Sociology,* Vol. 19, 1993, s. 211-239.

Cizre, Ümit, "The Truth and Fiction About (Turkey's) Human Rights Politics", *Human Rights Review,* October-December 2001, s. 55-77.

Cooper, Robert; Berdal, Mats, "Outside Intervention in Ethnic Conflicts", *Ethnic Conflict and International Security,* Der. Michael E. Brown, Princeton, Princeton University Press, 1993, s. 181-205.

Dağı, İhsan D., "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut", *Türkiye ve Avrupa,* Der. Atila Eralp, Ankara, İmge Yayınları, 1997.

Dağı, İhsan D., "Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, Kimlik, Demokrasi, Güvenlik,* Der. Ş. H. Çalış, İ. D. Dağı ve R. Gözen, Ankara, Liberte Yayınları, 2001, s. 113-137.

Dağı, İhsan D., "Human Rights and Democratization: Turkish Politics in the European Context", *Southeast European and Black Sea Studies,* Vol. 1, No. 3, September 2001, s. 51-68.

Dağı, İhsan D., "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", *Turkish Studies,* Vol. 6, No. 1, March 2005, s. 21-37.

Doğan, Zafer; Zarakolu, Deniz, "Türk Dış Politikasında Etnik Örgütlerin Yeri", *Sivil Toplum ve Dış Politika,* Der. Semra Cerit Mazlum ve Erhan Doğan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 119-137.

Eccarius-Kelly, Vera, "Political Movements and Leverage Points: Kurdish Activism in the European Diaspora", *Journal of Muslim Minority Affairs,* Vol. 22, No. 1, 2002, s. 91-118.

Eder, Mine; Çarkoğlu, Ali, "Su İhtilafı: Fırat-Dicle Havzası", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası,* Der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 41-71.

Erhan, Çağrı; Kürkçüoğlu, Ömer, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 568-579.

Erhan, Çağrı, "AB İsim Değişiklikleri", *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 84.

Erhan, Çağrı, "Broader Middle East and North Africa Initiative and Beyond", *Perceptions,* Autumn 2005, s. 153-170.

Eriksen, Thomas Hylland, "Ethnicity, race and nation", *The Ethnicity Reader,* Der. Montserrat Guibernau ve John Rex, Cambridge, Polity Press, 1997, s. 33-42.

Esim, Sinan, "NATO's Ethnic Cleansing: Kurdish Question in Turkey", *Monthly Review,* June 1999, s. 20-27.

Fırat, Melek; Kürkçüoğlu, Ömer, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001,* Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 124-148 ve 551-567.

Gözen, Ramazan, "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", *Kim Bu? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet,* Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, 2. B., İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 307-351.

Gözen, Ramazan, "Türkiye ve Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. B., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 271-311.

Gruen, George E., "Recent Developments in Turkish-Israeli Relations", *American Foreign Policy Interests,* 24, 2002, s. 301-321.

Gruen, George E., "Turkey's Regional Role in the Aftermath of September 11, 2001", *American Foreign Policy Interests,* 24, 2002, s. 3-29.

Guibernau, Montserrat; Rex, John, "Introduction: The Growing Importance of Ethnicity", *The Ethnicity Reader,* Der. Montserrat Guibernau ve John Rex, Cambridge, Polity Press, 1997, s. 1-14.

Gunter, Michael, "United States Foreign Policy Toward The Kurds", *The Kurdish Question in U.S. Foreign Policy, A Documentary Sourcebook,* Der. Lokman I. Meho, Westport, Connecticut, London, Praeger, 2004, s. 3-13.

Hemmer, Cristopher; Katzenstein, Peter J., "Why is There No NATO in Asia? Collective Identitiy, Regionalism, and the Origins of Multilateralism", *International Organization,* 56 (3), 2002, s. 575-607.

Hopf, Ted, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security,* 23 (1), Summer 1998, s. 171-200.

Inbar, Efraim, "The Resilience of Israeli-Turkish Relations", *Israel Affairs,* Vol. 11, No. 4, October 2005, s. 591-607.

Katzenstein, Peter J; Keohane, Robert O; Krasner, Stephen D., "International Organization and the Study of World Politics", *International Organization,* 52 (4), 1998, s. 645-685.

Kirişçi, Kemal, "Minority/Majority Discourse: The Case of the Kurds in Turkey", *Making Majorities, Constituting the Nation in Japan, Korea, China, Malaysia, Fiji, Turkey, and the United States,* Der. Dru C. Gladney, Stanford, Stanford University Press, 1998, s. 227-245.

Kowert, Paul, "Agent Versus Structure in the Construction of National Identitiy", *International Relations in A Constructed World,* New York, M. E. Sharpe, 1998, s. 101-123.

Kösebalaban, Hasan, "Torn Identities and Foreign Policy: The Case of Turkey and Japan", *Insight Turkey,* Vol. 10, No. 1, January-March 2008, s. 5-30.

Kubalkova, Vendulka, "A Constructivist Primer", *Foreign policy in A Constructed World,* Der. V. Kubalkova, New York, M. E. Sharpe, 2001, s. 56-77.

Kut, Gün, "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu,* Der. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s. 473-487.

Kut, Şule, "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları", *En Uzun Onyıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar,* Der. Gencer Özcan ve Şule Kut, 2. B., İstanbul, Büke Yayınları, 2000, s. 43-64.

Kut, Şule, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. B., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 585-608.

Minasian, Sergey, "The Turkish-Israeli Military and Political Cooperation and Regional Security Issues", *Iran and Caucasus,* 7, 1-2, 2003, s. 309-326.

Nachmani, Amikam, "Komşu Batı'ya ne diyor? Türk-Yunan İlişkileri", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası,* Der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 119-149.

Nezan, Kendal, "Le Kurdistan de Turquie", *Les Kurdes et le Kurdistan, La Question Nationale Kurde au Proche-Orient,* Der. Gérard Chaliand, Paris, 1981, s. 68-83.

Olson, Robert, "The Kurdish Question in the Aftermath of the Gulf War: geopolitical and geostrategic changes in the Middle East", *Third World Quarterly,* Vol. 13, No. 3, 1992, s. 475-499.

Olson, Robert, "The Kurdish Question and Turkey's Foreign Policy Toward Syria, Iran, Russia and Iraq Since the Gulf War", *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s, Its Impact on Turkey and the Middle East,* Der. Robert Olson, Kentucky, The Univeristy Press of Kentucky, 1996, s. 84-113.

Olson, Robert, "Turkish and Russian Foreign Policies, 1991-1997: The Kurdish and Chechnya Questions", *Journal of Muslim Minority Affairs,* Vol. 18, Issue 2, 1998, s. 209-228.

Olson, Robert, "Turkey-Iran Relations, 1997 to 2000: The Kurdish and Islamist Questions", *Third World Quarterly,* Vol. 21, No. 5, 2006, s. 871-890.

Onuf, Nicholas, "Constructivism, A User's Manual", *International Relations in A Constructed World,* Der. V. Kubalkova, N. Onuf ve P. Kowert, New York, M. E. Sharpe, 1998, s. 58-78.

Oran, Baskın, "Kemalizm, İslamcılık ve Küreselleşme (Türkiye'de "Yüce Sadakat Odağı" Kavramı Üzerine Düşünceler)", *SBF Dergisi,* Cilt 54, No. 2, Nisan-Haziran 1999, s. 132-162.

Oran, Baskın, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", *Milliyetçilik, Cilt 4,* Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 871-880.

Oran, Baskın, "ABD'nin ve Türkiye'nin Irak ve Kürtleri Politikaları", *Birikim,* No. 168, Nisan 2003, s. 10-25.

Oran, Baskın, "Religious Differences and Human Rights: Historical and Current Experiences From Southeast Europe (With Special Reference to Grece and Turkey)", *Human Rights and Diversity: New Challenges for Plural Societies,* Der. Eduarda J. Ruiz Vieytez ve Robert Dunbar, Bilbao, University of Deusto, 2007, s. 161-177.

Özbudun, Ergun, "Demokratization Reforms in Turkey, 1993-2004", *Turkish Studies,* Vol. 8, No. 2, June 2007, s. 179-196.

Özcan, Gencer, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", *En Uzun Onyıl,* Der. Gencer Özcan ve Şule Kut, 2. B., İstanbul, Büke Yayınları, 2000, s. 65-98.

Özcan, Gencer, "Türkiye Dış Politikasında Oluşum Süreci", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 829-895.

Özdağ, Ümit, "Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik", *Milliyetçilik,* Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 168-178.

Özdalga, Elisabeth, "The Hidden Arab: A Critical Reading of the Notion of Turkish-Islam", *Middle Eastern Studies,* Vol. 42, No. 4, 2006, s. 551-570.

Özgür, Nurcan, "1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. B., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 609-681.

Pettman, Ralph, "Commonsense Constructivism and Foreign Policy: A Critique of Rule-Oriented Constructivism", *Foreign Policy in a Constructed World,* Der. V. Kubalkova, New York, M. E. Sharpe, 2001, s. 249-265.

Ruggie, John Gerard, "Together? Neo-utilitarianism and Social Constructivist Challenge", *International Organization,* 52 (4), Autumn 1998, s. 855-885.

Ruseckas, Laurent, "Turkey and Eurasia: Opportunities and Risks in the Caspian Pipeline Derby", *Journal of International Affairs,* 54, No. 1, Fall 2000, s. 217-236.

Shain, Yossi; Barth, Aharon, "Diasporas and International Relations Theory", *International Organization,* 57 (3), 2003, s. 449-479.

Smith, Steve, "Foreign Policy Is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory", *Foreign Policy in a Constructed World,* Der. V. Kubalkova, New York, M. E. Sharpe, 2001, s. 38-56.

Taşkın, Yüksel, "Milliyetçi Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Kimliğini Türk Dünyası Ölçeğinde Yeniden Tanımlama Çabaları ve Dış Politika Gündemine Etkileri", *Sivil Toplum ve Dış Politika, Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler,* İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 181-208.

Tekin, Ali; Walterova, Iva, "Turkey's Geopolitical Role: The Energy Angle", *Middle East Policy,* Vol. XIV, No. 1, Spring 2007, s. 84-94.

Tsakonas, Panayotis J.; Dokos, Thanos P., "Greek-Turkish Relations in the Early Twenty-first Century: A View from Athens", *The Future of Turkish Foreign Policy,* Der. Lenore G. Martin ve Dimitris Keridis, Massachusetts, The MIT Press, 2004, s. 101-126.

Tuncer, İdil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", *En Uzun Onyıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar,* Der. Gencer Özcan ve Şule Kut, 2. B., İstanbul, Büke Yayınları, 2000, s. 435-460.

Tür, Özlem, "Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu", *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik,* Der. Meliha Benli Altunışık, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999, s. 103-129.

Uslu, Nasuh, "The Russian, Caucasian and Central Asian Aspects of Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Period", *Alternatives,* Vol. 2, No. 3&4, Fall-Winter 2003, s. 164-187.

Uzgel, İlhan, "Ordu Dış Politikanın Neresinde?", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu,* Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 311-334.

Uzgel, İlhan; Kürkçüoğlu, Ömer, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 258-277.

Wahlbeck, Östen, "The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities", *Journal of Ethnic and Migration Studies,* Vol. 28, No. 2, 2002, s. 221-238.

Wallerstein, Immanuel, "Halkçılığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik", *Irk Ulus Sınıf, Belirsiz Kimlikler,* Der. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Çev. Nazlı Ökten, 3. B., İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 91-108.

Walker, Joshua, "Turkey and Israel's Relationship in the Middle East", *Mediterranean Quarterly,* 17 (4), 2006, s. 60-90.

Warhola, James W.; Boteva, Orlina, "The Turkish Münority in Contemporary Bulgaria", *Nationalities Papers,* Vol. 31, No. 3, September 2003, s. 255-279.

Warhola, James W.; Mitchell, William A., "The Warming of Turkish-Russian Relations: Motives and Implications", *Demokratizatsiya,* 2006, s. 127-143.

Watts, Nicole, "A Symposium on Human Rights in Turkey", *Human Rights Review,* October-December 2001, s. 11-16.

Weber, Max, "What is an ethnic group?", *The Ethnicity Reader,* Der. Montserrat Guibernau ve John Rex, Cambridge, Polity Press, s. 15-26.

Wendt, Alexander, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization,* 46 (2), 1992, s. 391-425.

Wendt, Alexander, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review,* 88 (2), 1994, s. 384-396.

Winrow, Gareth, "Geopolitics and Energy Security in the Wider Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies,* Vol. 7, No. 2, s. 217-235.

Yanık, Lerna K., "Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia, 1991-2007", *East European Quarterly,* XLI, No. 3, September 2007, s. 349-370.

Yavuz, Hakan, "Turkish-Israeli Relations Through The Lens of The Turkish Identitiy Debate", *Journal of Palestine Studies,* Vol. 27, No. 1, Autumn 1997, s. 22-37.

Raporlar:

"Common Issues Affecting Turkey's Relations with Iraq, Iran, and Syria", *Ankara Papers,* Vol. 8, 2003, s. 48-70.

Çetinsaya, Gökhan, *Irak Dosyası: Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye,* Ankara, SETA, Nisan 2006, http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=104&Itemid=58, (20 Haziran 2008).

Çetinsaya, Gökhan, "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", *İran Dosyası,* SETA, Temmuz 2006, Ankara, s. 3-4, http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58, (20 Haziran 2008).

Çiller, Tansu, *Avrupa ile Bütünleşiyoruz, Gümrük Birliği,* Başbakanlık Basın Merkezi, Tarihsiz.

Erhan, Çağrı, "ABD Nasıl Bir Dünya Sistemi Kurmak İstiyor? Güvenlik Stratejileri, ABD Ekonomisinin Yönü, Dış Politika Parametreleri Neler?", *Türkiye-Avrupa Birliği-ABD: İlişkiler Nereye Gidiyor?TEPAV/EPRI ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniveristesi Ortak Çalıştay Raporu,* Mart 2006, s. 7-14, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/AB_ABD_TR%2021Mart06.pdf, (20 Aralık 2008).

Gürsel, Seyfettin, *Seçim Sistemi Tartışması ve İki Turlu Sistem,* İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Nisan 1996.

Köse, Talha, "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek", *İran Dosyası,* SETA, Temmuz 2006, Ankara, http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58, (20 Haziran 2008).

Oran, Baskın, "Karşı İddianame", 15 Şubat 2005, http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/baskin/296c)KarsiIddianame(15-02-2005).doc, (11 Ekim 2008).

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri,* TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1997.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi, Tartışmalar ve Son Gelişmeler,* İstanbul, TÜSİAD Yayını, Aralık 1999.

TÜSİAD, *Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğe Doğru, Siyasi Kıstaslar ve Uyum Süreci,* İstanbul, Aralık 1999.

TÜSİAD, *"Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" ve "AB Kopenhag Siyasal Kriterleri"-Görüşler ve Öncelikler-, No.1: Siyasal Partiler,* İstanbul, Haziran 2001.

TÜSİAD, *Turkey-EU Relations: The Way Forward,* İstanbul, Temmuz 2001.

TÜSİAD, "*Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" ve "AB Kopenhag Siyasal Kriterleri", -Görüşler ve Öncelikler-, No. 2: Düşünce Özgürlüğü,* İstanbul, Eylül 2001.

TÜSİAD, *Avrupa Birliği Üyeliğine Doğru: Türkiye'de Siyasi Reformlar,* İstanbul, Ekim 2002.

TÜSİAD, *Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası, Stratejik Yaklaşımlar,* İstanbul, Mayıs 2007.

Üskül, Zafer, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl, Prof. Dr. Bülent Tanör'ün Anısına "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" 10. Yıl Güncellemesi, 1876-2006,* İstanbul, TÜSİAD Yayını, Aralık 2006.

Yıldız, Kerim; Düzgören, Koray, *AB Yolunda Türkiye,* İstanbul ve Londra, Bumerang-KHRP, Nisan 2002, http://www.khrp.org/documents/turkish/korayduzgoren.doc, (14 Eylül 2008).

Gazete Yazıları:

"ABD'yle istihbarat paylaşımı başladı", *Milliyet,* 15 Kasım 2007.

"AKP'den buraya kadar", *Radikal,* 13 Nisan 2006.

Aktan, Gündüz, "Kürt 'sorunu'", *Radikal,* 16 Haziran 2004.

Aktan, Gündüz, "AB ve azınlıklar", *Radikal,* 26 Ekim 2004.

Aktan, Gündüz, "Nedir bu azınlık konusu", *Radikal,* 13 Kasım 2004.

Aktan, Gündüz, "Şiddet sarmalı", *Radikal,* 16 Nisan 2005.

Aktan, Gündüz, “Hükümetin yaklaşımı (2)”, *Radikal,* 18 Ağustos 2005.

Aktan, Gündüz, “Simetri”, *Radikal,* 13 Eylül 2005.

“Ankara bağımsız Kosova’yı tanıdı”, *Zaman,* 18 Şubat 2008.

“Avrupa’dan DTP Çıkışı: Kapatma İhtimalinden Endişe Duyuyoruz”, *Zaman,* 4 Ekim 2008.

Babuna, Aydın, “Kosova ve Türkiye: Ne Yapmalı?”, *Radikal,* 19 Ocak 2008.

Birand, Mehmet Ali, “Kuzey Irak’ta Türkmen ve PKK pazarlığı…”, *Hürriyet,* 8 Temmuz 2003.

“Başbuğ, Aktütün iddialarına kızdı”, *Radikal,* 15 Ekim 2008.

“Büyükanıt’ın Basın Toplantısının Tam Metni”, *Hürriyet,* 13 Nisan 2007.

“Büyükanıt’tan Teröre İlginç Yaklaşım”, *Sabah,* 11 Aralık 2007.

“Davutoğlu ASAM’da hesapları bozdu”, *Sabah,* 18 Kasım 2008.

Dündar, Can, “Kırmızı Kitap”, *Milliyet,* 7 Ağustos 2001.

“Genelkurmaydan sert uyarı”, *Radikal,* 7 Ağustos 2008.

“Genelkurmay’dan Kürt Gruplara Uyarı”, *Radikal,* 13 Ekim 2003.

“Genişletilmiş Irak’a Komşu Ülkeler Toplantısı Sonuç Bildirisi Yayımlandı”, *Milliyet,* 3 Kasım 2007.

"Irak Toplantısına Sınır Ötesi Gölgesi", *Evrensel,* 4 Kasım 2007.

Kılıç Yaşın, Gözde, "Bulgaristan siyasetinde Türkler", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 50, 13 Haziran 2005.

Kılıç Yaşın, Gözde, "Bulgaristan'da hükümet krizi", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 58, 8 Ağustos 2005.

Kılıç Yaşın, Gözde, "AB'nin azınlık anlayışı", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 63, 12 Eylül 2005.

Külebi, Ali, "Batının Türk Birliği Korkusu", *Cumhuriyet Strateji*, 18 Haziran 2007.

Külebi, Ali, (TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi Başkanvekili), "Japon bilim adamı Naito'nun gözüyle Türkiye: 'Üniter yapı hedefte'", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 183, 31 Aralık 2007.

"Kürdistan Demedim", *Milliyet,* 24 Mart 2009.

"PKK temsilcisine Yunanistan ikametgâhı", *Radikal,* 9 Ekim 2008.

"Türkçe Konuşan Devletler Topluluğu Kuralım", *Zaman,* 18 Kasım 2007.

Darende, Daver, "Barzani'ye Güvenilmez", *Cumhuriyet Strateji*, Sayı 225, 20 Ekim 2008.

Külebi, Ali, "Ülke üçe bölünüyor, kuzeyi Türkiye'yi tehdit ediyor...Irak'ta yanlış stratejiler", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 175, 5 Kasım 2007.

Macit, Nadim, "Sevr'in yöntemi değişti", *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 178, 26 Kasım 2007.

Macit, Nadim, “Etnisite ve siyasi bölücülük”, *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 182, 24 Aralık 2007.

Oran, Baskın, ‘Kendini Kürt Sananlar’ Raporu, *Radikal İki,* 27 Ocak 2008.

Oran, Baskın, “Lanetli Harfler Ülkesi”, *Radikal İki,* 15 Şubat 2009.

“Paşasının Başbakanı”, *Taraf,* 17 Ekim 2008.

Sarızeybek, Erdal, “Mevcut gelişmeler ve önlem önerileri...Ulusal harekat senaryosu”, *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 196, 31 Mart 2008.

Sarızeybek, Erdal, TUSAM İç Güvenlik ve Terör Danışmanı, “Türkiye saldırılara açık hale geliyor...Yönetimsizlik tehdit ediyor”, *Cumhuriyet Strateji,* Sayı 201, 5 Mayıs 2008.

“Şemdinli’de ne oldu?”, *Radikal,* 7 Mart 2006.

“Tartışmaya devam”, *Radikal,* 7 Ağustos 2008.

Yetkin, Murat, “Süleymaniye’de gerçekte neler oldu?”, *Radikal,* 20 Şubat 2007.

Yetkin, Murat, “Ülker ASAM’dan desteğini çekti, faaliyet durdu”, *Radikal,* 18 Kasım 2008.

Internet Siteleri:

“Should Kurds and Kosovar Albanians be treated the same?”, *BBC News,* http://news.bbc.co.uk/2/hi/talking_point/284540.stm, (23 Şubat 1999).

“El Şara: Hatay Sorunu Giderilebilir”, http://www.ntvmsnbc.com/news/61887.asp, (6 Şubat 2000).

"Suriye ile Su Konusunda Yeni Dönem",
http://www.ntvmsnbc.com/news/101783.asp, (23 Ağustos 2000).

"PKK Suriye'de Yeniden Canlanıyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/129473.asp, (12 Ocak 2002).

"Suriye'den PKK'ya Karşı İşbirliği", www.ntvmsnbc.com/news/132571.asp, (28 Ocak 2002).

"Şam: PKK'ya Karşı İşbirliği İçindeyiz",
http://www.ntvmsnbc.com/news/333777.asp, (21 Temmuz 2005).

"Esad: PKK Faaliyetlerine Karşıyım", http://www.ntvmsnbc.com/news/389373.asp, (31 Ekim 2006).

"Suriye: İsrail'le Müzakereye Hazırız", http://www.ntvmsnbc.com/news/432266.asp, (10 Ocak 2008).

"İsrail ve Suriye Heyetleri Yeniden Türkiye'de",
http://www.ntvmsnbc.com/news/454566.asp?cp1=1, (29 Temmuz 2008).

"İran da PJAK'a Vuruyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/446091.asp, (13 Mayıs 2008).

"İran: Türkiye'yle işbirliği sürecek", http://www.ntvmsnbc.com/news/277889.asp, (12 Temmuz 2004).

"'ABD Silahları PJAK'tan PKK'ya Geçti' İddiası",
http://www.ntvmsnbc.com/modules/comment/com_read.asp?rpath=/news/414687.asp, (20 Temmuz 2007).

"New Yorker: CIA-PJAK İşbirliği İçinde", http://www.ntvmsnbc.com/news/451610.asp, (30 Haziran 2008).

"İran: ABD PJAK'a Silah Veriyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/419836.asp, (14 Eylül 2007).

"'ABD Silahları PJAK'tan PKK'ya Geçti' İddiası", http://www.ntvmsnbc.com/modules/comment/com_read.asp?rpath=/news/414687.asp, (20 Temmuz 2007).

"PJAK ABD'den Yardım İstedi", http://www.ntvmsnbc.com/news/416409.asp, (6 Ağustos 2007).

"ABD PKK'nın İran Kolunu İnceliyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/416872.asp, (11 Ağustos 2007).

"Zebari: Notaya Rağmen İran PJAK'ı Vuruyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/418709.asp, (31 Ağustos 2007).

"Kürt Yönetimi: PKK ve PJAK Yasadışı", http://www.ntvmsnbc.com/modules/comment/com_read.asp?rpath=/news/420785.asp, (25 Eylül 2007).

"Kongra Gel Ateşkesi Sona Erdirdiğini Açıkladı", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/05/040529_kongragel_ceasefire.shtml, (10 Haziran 2008).

"Irak: Türkiye'ye nota verdik", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/06/070609_iraq_turkey.shtml, (10 Haziran 2008).

"Irak'tan Sıcak Takibe Ret", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/09/070928_iraqturkey.shtml, (7 Ağustos 2008).

"TBMM sınır ötesine onay verdi", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/10/071017_turkey_update.shtml, (7 Ağustos 2008).

"Türkiye'den Ateşkes Önerisine Ret", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/10/071023_turkey_pkk.shtml, (7 Ağustos 2008).

"Talabani ve Barzani'den Açıklama", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/10/071021_turkey-iraq-3update.shtml, (7 Ağustos 2007).

"Zebari'den 'operasyon felaket olur' uyarısı", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/10/071028_zebari_turkey.shtml, (8 Ağustos 2008).

"Operasyon kararı aldık", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/11/071105_erdogan_speech.shtml, (8 Ağustos 2008).

"Bush: Terörist PKK ortak düşman", BBC Turkish, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/11/071106_erdogan_bush.shtml, (8 Ağustos 2008).

"Zebari: Türkiye sivilleri vurdu", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071217_zebari.shtml, (4 Haziran 2008).

"Barzani'den Türkiye'ye uyarı", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/12/071225_turkey_iraq.shtml, (4 Haziran 2008).

"Kuzey Irak'ta kara harekatı", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080222_operation.shtml, (11 Temmuz 2008).

"ABD'den harekatı kısa tutma çağrısı", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080224_operation_update.shtml, (11 Temmuz 2008).

"Genelkurmay: Irak'tan çekildik", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/02/080229_turkey_military.shtml, (11 Temmuz 2008).

"Sınırötesi tezkere Meclis'te kabul edildi", http://www.ntvmsnbc.com/news/461631.asp, (17 Ekim 2008).

"Aktütün karakoluna bir saldırı daha", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/10/081004_turkey_pkk_3update.shtl, (17 Ekim 2008).

"Türk heyeti Barzani'yle görüştü", http://www.ntvmsnbc.com/news/462397.asp, (15 Ekim 2008).

"The National Security Strategy of the United States of America, September 2002", http://merln.ndu.edu/whitepapers/USnss2002.pdf, (20 Aralık 2008).

"Iraqi Constitution", *United Nations Assistance Mission for Iraq,* http://www.uniraq.org/documents/iraqi_constitution.pdf, (10 Ekim 2008).

"Bush'un Yeni Irak Stratejisi", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070111_bush_iraq_update.shtml, (11 Ocak 2007).

"De Mistura: Kerkük seçimleri ertelensin", http://www.ntvmsnbc.com/news/452202.asp, (7 Temmuz 2008).

"Barzani: Kerkük için taviz vermeyiz", http://www.ntvmsnbc.com/news/450082.asp, (16 Haziran 2008).

"Tayfur: "Türkiye içişlerimize müdahale ediyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/449936.asp, (14 Haziran 2008).

"Kerkük anlaşmazlığı yerel seçimleri erteletebilir", http://www.ntvmsnbc.com/news/450849.asp, (23 Haziran 2008).

"Kerkük'te Yerel Seçimler İlkbahara", http://www.ntvmsnbc.com/news/460387.asp, (25 Eylül 2008).

"PKK Türkiye ile İlişkimizi Bozmak İstiyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/461818.asp, (9 Ekim 2008).

"Barzani: Kerkük'te Yönetimi Paylaşmaya Hazırız", http://www.ntvmsnbc.com/news/461941.asp, (10 Ekim 2008).

"Türk Heyeti Barzani'yle Görüştü", http://www.ntvmsnbc.com/news/462397.asp, (15 Ekim 2008).

NATO, http://www.nato.int/cv/saceur/ralston.htm, (29.08.2006).

"PKK Koordinatörlüğü'ne Edip Başer", http://www.ntvmsnbc.com/news/384186.asp, (9 Eylül 2006).

"Ralston da Gitti, Koordinatörlük Fiilen Bitti", http://www.ntvmsnbc.com/news/422557.asp, (20 Mayıs 2008).

"Edip Başer Görevden Alındı", http://www.ntvmsnbc.com/news/408638.asp, (11 Nisan 2008).

"Ralston da Gitti, Koordinatörlük Fiilen Bitti", http://www.ntvmsnbc.com/news/422557.asp, (20 Mayıs 2008).

Cengiz Çandar, "Bağdat'tan dönen yanlış hesap...", *Hürriyet,* 1 Şubat 2007, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/5874495.asp?yazarid=215&gid=61, (2 Eylül 2008).

"Irak Bülteni, Türkiye ile Irak Arasında Yaşanan Petrol Krizi", *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu,* www.dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=115&Itemid=6, (10 Eylül 2008).

"Irak'a Komşu Ülkeler Girişimi Nasıl Başladı?", *CNN Türk,* http://www.cnnturk.com/2007/dunya/11/02/iraka.komsu.ulkeler.girisimi.nasil.basladi/402105.0/index.html, (2 Kasım 2007).

"Irak'ın Komşuları Toplandı", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070310_iraq_conference.shtml, (10 Mart 2007).

"Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı Başladı", http://dunyabulteni.net/news_detail.php?id=26750&uniq_id=1202274946, (3 Kasım 2007).

"Türkiye'nin Enerji Kuşağı: Gürcistan ve Rusya",
http://www.ntvmsnbc.com/news/455802.asp, (10 Ağustos 2008).

European Court of Human Rights,
http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/The+Court/The+Court/History+of+the+Court/, (1 Ağustos 2008).

"Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye İle İlgili Olarak Verdiği Kararların Etkileri" Adlı Atölye Çalışması Münasebetiyle Anayasa Mahkemesi Üyesi Serruh Kaleli'nin Yaptığı Konuşma, Ankara, 22 Eylül 2006,
http://www.anayasa.gov.tr/images/loaded/kitap/kaleli.pdf, (1 Ağustos 2008).

İlkiz, Fikret, "Yeniden Terörle Mücadele Kanunu Tasarısı",
http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/76650/yeniden-terorle-mucadele-kanunu-tasarisi, (27 Mart 2006).

Kopenhag Kriterleri,
http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=DOC/93/3&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en, (10 Ağustos 2008).

"Erdoğan: İmtiyazlı Ortaklık Olmaz", *Bianet,*
http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/29838/erdogan-imtiyazli-ortaklik-olmaz, (17 Şubat 2004).

"Erdoğan'dan Köln'de adeta seçim öncesi propagandası", *Bianet,*
http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/104793/erdogandan-kolnde-adeta-secim-oncesi-propagandasi, (11 Şubat 2008).

"Seçim Barajı Hak İhlali Değil", *BBC Turkish,*
http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/01/070130_turkey_european_court.shtml, (10 Eylül 2008).

Türkiye'ye dair ilerleme raporları, http://ec.europa.eu/enlargement/candidatecountries/turkey/key_documents_en.htm, (20 Kasım 2008).

"DTP'ye Kapatma Davası", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/11/071116_dtp_prosecutor.shtml, (10 Eylül 2008).

"DTP Savunması: İddianamedeki 141 Eylemden 129'u İfade Özgürlüğü Olayı", *Bianet,* http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/107598/dtp-savunmasi-iddianemedeki-141-eylemden-129u-ifade-ozgurlugu-olayi, (12 Temmuz 2008).

"AB'yle Troyka Buluşması", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/11/071120_turkey_eu.shtml, (10 Ağustos 2008).

Kurdish Human Rights Project, http://www.khrp/content/view/15/29/, (10 Eylül 2008).

Institut Kurde de Paris, http://www.institutkurde.org, (10 Ekim 2008).

Washington Kurdish Institut, http://71.18.173.106/, (10 Ekim 2008).

"Kürt Sorunu" İlanı Dışişlerini Kızdırdı", *CNN Türk*, 22 Mayıs 2008.

İnsan Hakları Derneği, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=68, (10 Eylül 2008).

Hüsnü Öndül, "Avrupa Birliği ve Türkiye", *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı*, 4-5 Aralık 1999,

http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=941&Itemid=125, (10 Eylül 2008).

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, http://www.tihv.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=56, (10 Eylül 2008).

TÜSİAD, http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/mainpage?OpenForm, (5 Ekim 2008).

Avrupa Komisyonu Görüş'ü, http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/belgeler.htm, (10 Ağustos 2008).

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=23, (10 Eylül 2008).

"Ermeni-Azeri cephesinde gerilim", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080216_armenia_azeri.shtml, (16 Şubat 2008).

"Azerilere göre Erivan ziyareti hata olur", http://www.ntvmsnbc.com/news/458034.asp, (2 Eylül 2008).

"Abdullah Gül Erivan yolcusu", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/09/080903_turkey_armenia.shtml, (4 Eylül 2008).

Yıdız Deveci Bozkuş, "Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan ziyareti", http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2593&kat1=44&kat2=, (8 Eylül 2008).

"Babacan: Ermenistan'la ilişkiler normalleşmeli", http://www.ntvmsnbc.com/news/467032.asp, (24 Kasım 2008).

"Erdoğan'dan DTP için HÖH gibi şartı", http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/97766/erdogandan-dtp-icin-hoh-gibi-sarti, (19 Haziran 2007).

"Kosova Bağımsızlığını İlan Etti", *BBC Turkish,* http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080217_kosovo_2update.shtml, (17 Şubat 2008).

Avrasya Bir Vakfı, http://www.avrasyabir.org.tr/hakkimizda.php?id=11, (10 Eylül 2008).

ASAM, http://www.asam.org.tr/tr/misyon.asp, (12 Eylül 2008).

Nadim Macit, TUSAM danışmanı, "Terör Üzerinden Vurmak (!)", http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=1421, (23 Ekim 2008).

Türk Ocakları, http://www.turkocagi.org.tr/kisatarihce.php, (10 Ekim 2008).

Nuri Gürgür, "Etnik Fitnenin Anatomisi", http://www.turkocagi.org.tr/modules.php?name=BasYazi&file=article&sid=102, (26 Ekim 2008).

Özcan Yeniçeri, "Küreselleşme için AB'ye Teslim Olmak", http://www.turkocagi.org.tr/modules.php?name=Makale&pa=showpage&pid=3, (27 Ekim 2008).

Hüseyin Erdem, "Balkanlar: Avrupanın Öte Yüzü", http://www.turkocagi.org.tr/modules.php?name=Makale&pa=showpage&pid=61, (27 Ekim 2008).

"AB'nin Kürtçe Eğitim ve TV Dayatması", 4 Aralık 2000 tarihli basın açıklaması, http://www.turkocagi.org.tr/modules.php?name=Makale&pa=showpage&pid=65, (20 Ekim 2008).

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, http://www.mgk.gov.tr/Turkce/kanun.html, (10 Ekim 2008).

"Kürtlerin geleceği kuşkulu", http://www.ntvmsnbc.com/news/253064.asp, (3 Eylül 2008).

"Başbuğ'dan Kuzey Irak Uyarısı", http://www.ntvmsnbc.com/news/420813.asp, (1 Ekim 2008).

"Irak heyetindeki Kürt temsilcilere Genelkurmay vetosu, Genelkurmay, Talabani ile Barzani'nin Adamlarını Açıkça Veto Etti", 26 Ekim 2007, http://www.nethaber.com/Print.aspx?id=42405, (10 Ekim 2008).

"Irak seçime hazırlanıyor, tansiyon yüksek", *CNN Türk,* http://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/27/irak.secime.hazirlaniyor.tansiyon.yuksek/510760.0/index.html, (27 Ocak 2009).

"Irak'ta yerel seçimlerin galibi Maliki", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/474533.asp, (6 Şubat 2009).

"Türkiye Kuzey Irak'ı Vurdu", *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/12/081201_turkishraid.shtml, (1 Aralık 2008).

"Gül "Kürdistan" dedi", http://www.ntvmsnbc.com/id/24949741/, (24 Mart 2009).

Karakoç, Jülide, Türkiye'nin Dış Politikasında Kürt Sorununun Etkisi-1980'lerden Bugüne-, Doktora Tezi, Tez Danışmanı, Prof. Dr. Baskın Oran, 299 s.

ÖZET

Bu çalışma, 1980'lerden bugüne, Türkiye'nin dış politikasında Kürt sorununun etkisini kural ağırlıklı konstrüktivizmin amil, yapı, kimlik, kolektif kimlik, sözeylem ve kurallar gibi kavramlar ve araçlarından yararlanarak ele almaktadır. Tezin temel amacı, Kürt kimliğinin, bir sorunun öznesi olarak, Türkiye'nin dış politikasında hemen her alanda etkili olduğunu göstermektir.

Birinci bölüm, Türkiye'nin komşu ülkeler ve yakın çevresiyle ilişkilerini kolektif kimlik kavramından yararlanarak incelemektedir. Kürt kimliği karşıtlığının Türkiye ile komşu devletler arasında bir kolektif kimlik inşasına yol açtığını ileri sürmektedir. Böylece, bu kolektif kimlik anlaşmazlık ya da işbirliği nedeni olarak ilişkilerin devamını sağlayan bir unsur olmaktadır.

İkinci bölüm, Kürt sorununun Türkiye'nin Batılı kurum ve devletlerle ilişkilerinde bir insan hakları sorunu olarak belirleyiciliğini ele almaktadır. Kürt sorununun, bir taraftan Batılı kurum ve devletlerle ilişkilere dair kurallar inşa ederek, diğer taraftan farklı nitelikteki STK'ların sözeylemlerine konu olarak Türkiye'nin dış politikasını etkilediğini göstermeye çalışmaktadır.

Son bölüm ise Kürt sorununun çözümsüz kalmasının ve gittikçe daha görünür hale gelmesinin Türk milliyetçiliğini artırarak Türk ulusal kimliğinin inşa sürecini etkilediğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede, Kürt sorunu bir taraftan Türk ulusal kimliğinin yeni coğrafi alanları kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmasına yol açmakta, diğer taraftan sivil ve askerî kuruluşların milliyetçiliği yeniden üretmesine neden olmaktadır. Böylece Türkiye'nin dış politikasında milliyetçi bir bakış açısı egemen olmakta ve rasyonel bir dış ilişkiler modeli izlemek zorlaşmaktadır.

Karakoç, Jülide, The Impact of the Kurdish Question on Turkey's Foreign Policy-From 1980s to Today-, PhD Thesis, Advisor: Prof. Dr. Baskın Oran, 299 p.

ABSTRACT

This study handles, from 1980s to today, the impact of the Kurdish question on Turkey's foreign policy by using the instruments and concepts of the rule oriented constructivism, such as agent, structure, identity, collective identity, speech act and rules. The main intention of this study is to show that the Kurdish identity, as a subject of an unsolved question, is determinant almost in all areas of Turkey's foreign policy.

First chapter examines Turkey's relations with her neighbors and near environment, using the concept of collective identity. The aim of this chapter is to demonstrate that the opposition to the Kurdish identity leads to the construction of a collective identity amid Turkey and her neighboring states. Thus this collective identity provides the continuity of their relations, being a reason of conflict or cooperation.

Second chapter handles the impact of the Kurdish question as a human right question on Turkey's relations with the western institutions and states. It aims to reveal that Kurdish question influences Turkey's foreign policy, on the one hand by constructing rules regarding the relations with the western institutions and states, and on the other hand by being a subject in the speech acts of various NGOs.

Final chapter maintains that Kurdish question, as an unsolved problem, being increasingly more and more salient, nourishes Turkish nationalism and thus influences Turkey's foreign policy. In this context, the Kurdish question on the one hand leads to the redefinition of the Turkish national identity contending new geographical areas and on the other hand causes the reproduction of the Turkish nationalism by the civil and military institutions. Therefore, with the dominance of a nationalist framework in Turkey's foreign policy, it becomes difficult to follow a rational foreign policy model.